

KIADVÁNYAINKBÓL

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- Francsics Károly visszaemlékezései. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallás-gyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis”: Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. köt. (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXII. (2022) 3–4.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXII. évfolyam (2022) 3–4. szám

A TARTALOMBÓL

KULCSÁR BÁLINT • Bán Ferenc
barabásszegi közbirtokos élete

Pap Gábor református lelkész
Balaton-felvidéki levelei (1852–1858)

S. LACKOVITS EMŐKE • Az Úr megáldotta kezének
munkáit (Máthé Attiláné Farkas Emese alkotásai)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK
ÚJRAOLVASÓ
SZEMLE

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő

DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató

Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.

(Egy kötet ára: 1000.- Ft)

Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

KULCSÁR BÁLINT: „Göcsejbeni reformátusok vezére”.
Bán Ferenc barabásszegi közbirtokos élete

161–196

FORRÁSKÖZLÉS

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) I.

196–412

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

S. LACKOVITS EMŐKE: *Az Űr megáldotta kezének munkáit:*
Máthé Attiláné Farkas Emese, az Alkotó Adományozó

413–430

MEZEI ZSOLT: *Fellner Jakab életútja és pápai alkotásai*

431–448

ÚJRAOLVASÓ

Pap Gábor úti élményei Veszprémről és vidékéről (1854)

449–483

SZEMLE

ROMSICS Ignác: *Hetven év. Egotörténelem 1951–2021. I. 1951–1985.*
(HUDI JÓZSEF)

484–492

Lelki éhség. Protestáns spiritualitás a 21. században. (Szerk. Siba Balázs,
Szabóné László Lilla, Lányi Gábor) (HUSZÁR ÁGNES)

492–498

Szerzőink

Szerzőink figyelmébe

„Göcsejbeni reformátusok vezére”

BÁN FERENC BARABÁSSZEGI KÖZBIRTOKOS ÉLETE¹

ZALA VÁRMEGYE ZALAEGERSZEGI JÁRÁSÁBAN fekvő Becsvölgye Göcsej szívében helyezkedik el. Településszerkezetének sajátossága, hogy a községet több kisebb településrész – „szeg” – alkotja. Ezek közül az egyik legjelentősebb a két világháború közötti korszakban körjegyzőségi székhelyként működő Barabásszeg.²

A XVIII. század végén épült református templom és a mellette elhelyezkedő református parókia is arra emlékeztet, hogy Barabásszeg a göcseji kálvinisták történetében és életében fontos szerepet töltött be és tölt be ma is.³

A barabásszegi falurész temetőjének legrégibb sírjelét jellegzetes református dísz, szomorúfüz⁴ ékesíti. Az idők során a talapzatáról levált sírkövön olvasható, a hosszú évtizedek alatt megkopott betűk a következő szavakkal őrzik a falu egyik XIX. századi lakójának emlékét:

¹ Jelen dolgozat a Becsvölgyén, a barabásszegi református parókián 2022. július 14-én elhangzott előadásom („Göcsejbeni reformátusok vezére”. Egy 19. századi közbirtokos élete a szegek vidékén) bővített és jegyzetekkel ellátott változata. A korabeli forrásokból vett idézeteket modernizált átirással közlöm; a főszereplő családneve – bár egyes forrásokban „Baán” és „Bánn” alakban is megtalálható – az idézetek kivételével egységesen „Bán”-ként szerepel. Köszönetemet fejezem ki Molnár Andrásnak a dolgozat lektorálásért, Foki Ibolyának Bán Ferenc fegyverengedélyügye német nyelvű iratainak fordításáért, valamint Bekő Tamásnak, aki több, Bán Ferencsel kapcsolatos iratra felhívta a figyelmemet.

² 1943-ban egyesítették a más szegeket is magukban foglaló Barabásszeg, Kislengyel és Pajzs-szeg községeket – történelmi névelőzményre építve – Becsvölgye elnevezéssel.

³ A helyi református közösség – és a környékbeli települések – történetére: NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. A könyv alapja Pais Sándor (1909–1965) református lelkész gyűlekezet-történeti munkája. Az apai és anyai ágon egyaránt göcseji református kismemesi családból származó Pais alapos helyismerettel dolgozta fel a becsvölgyei és a kustánszegi eklézsiák történetét.

⁴ NAGY 1974. 21.

„E gyász sírdomb alatt
nyugszik
Tek. Bán Ferencz úr
M meghalt 1875. év Jan. 5^{én}
élt 63 évet
Béke és áldás hamvain”⁵

1. kép

Bán Ferenc síremléke

⁵ A XX. század elején a barabásszegi temető református részén a következő sírfeliratokat jegyezték fel: „E gyászsírhalm alatt nyugszik Bán Márton meghalt 1905 élt 83 évet. Bán Ferenc meghalt 1875 63 évet élt. Béke és áldás hamvaikon.” MALONYAY 1912. 348. — Ferenc öccsének, Mártonnak (1822–1905) és családtagjainak ma önálló síremléke van, meglehetősen távol Ferenctől. Elképzelhető, hogy korábban közös sírjel alatt nyugodtak, és csak később készült két külön sírkő, de az is lehetséges, hogy a Barabásszegre látogató adatgyűjtő egyszerűen egybeillesztette a két síremlék adatait.

Az elhunyt neve elé elhelyezett „tekintetes” cím arra utal, hogy a falu korabeli társadalmának kiemelkedő tagja lehetett — még akkor is, ha tekintetbe vesszük a hozzátartozóknak az elhunytak státuszának hangsúlyozására, emléküik méltó módon történő megőrzésére irányuló esetleges szándékait. Ezzel a jelzővel a köznemesség nagyobb részét nem tisztelték meg ebben a korszakban, azt elsősorban a tekintélyesebb (köz)birtokosok, illetve a tisztviselői réteg részére tartották fenn. — Bán Ferenc is ehhez a közbirtokosi réteghez tartozott.

Jelen írásban a napóleoni háborúk idején született, a rendi korszakot lezáró 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakát átélő, a kiegyezést követően meghalt Bán Ferenc életútjának bemutatására törekszem. A barabásszegi temető legrégibb síremlékén kibetűzhető néhány szó mögötti életút feltárása talán nem lesz tanulság nélküli.

SZÁRMAZÁSA ÉS IFJÚSÁGA

A göcseji falvak, a szegek vidékének sajátossága, hogy jelentős számú köznemesség élt bennük. Ezeknek a településeknek jelentős részét kurialista, egytelkes nemesek által lakott helységeknek tekintették.⁶ A törzsökös göcseji nemesi nemzetségek közé tartoztak a Bánok is. Amikor 1733. december 9-én tanúvizsgálatot folytattak le a becsvölgyei Vörös és Bán familiák (utóbbi férfi tagjai: Miklós, Mihály, Péter, János, Gergely, György, ifjabbik János és Ferenc) nemességéről, az egyik idős tanú azt vallotta, hogy a nevezetteket mindenkor nemes embereknek tartották, és fiú ágról reájuk szállott birtokot bírtak, kiváltságait pedig Zsigmond király azon donációjára alapozták, „amellyel az egész Becsvölgye él”.⁷

A környék köznemességének túlnyomó része gazdálkodó földműves volt, akiket elsősorban a nemesi rendhez tartozásuk tudata, mentalitásuk és szokásaik különböztetett meg a jobbágyfalvak lakóitól.⁸

A Becsvölgye egyik szegét, fordulatát (diverticulum) alkotó Barabásszegen az 1829. évi nemesi kataszter készítői kilenc kétségtelen nemes nemzetségben (Bán, Egyed, Geráth, Jósá, Kustán, Móricz, Pais, Rákos, Vörös) 37 nemes férfit

⁶ GÖNCZI 1914. 93., 98–99.; DEGRÉ 2004. 203–206.

⁷ MNL ZML IV.1.e. Nemességvizsgálatok. 2. fasciculus. 1. protocollum. 47., Mellékletek. No. 13. Takó Bálint vallomása.

⁸ A köznemesség mint rendi-társadalmi réteg 1848 előtti történetének átfogó bemutatása: KÓSA 2001.; a dunántúli nemesi községek rendtartásait bevezető tanulmánnyal kiadta: HUDI 1999.

és fiút vettek számba.⁹ A településen úrbéres jobbágyság nem élt, az 1827. évi községi adóösszeírásban szereplő 9 adózó (tehát nem nemesi jogállású) családfő többsége feltehetően agilis lehetett, de közöttük volt az izraelita Márton Salamon is.¹⁰

Amint a nemesi összeírásoknak a felmenőkre vonatkozó adataiból kitűnik, a nemzetséggé terebélyesedett tősgyökeres helybeli famíliák (Bán, Móricz, Vörös) ekkorra már hosszabb ideje szétváltak különböző ágakra, és közöttük – amint a későbbiekben láthatjuk – anyagi differenciálódás is bekövetkezett.

A Bán családok közül kiemelkedtek a tanulmány főszereplőjének felmenői. Ezt mutatja, hogy apja, Bán György (1779–1833) az 1830-as évek elején Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) özvegyétől, Kazinczy Klárától megvette azokat a barabásszegi ingatlanokat, amelyeket a református polihisztor még 1814-ben zalai költőtársától, Csutor János volt megyei főügyésztől – mint felesége meghatalmazottjától – vásárolt meg.¹¹

Az említett 1829. évi zalai nemesi összeírás idején Barabásszegen a Bán nemzetség négy családját vették lajstromba.¹² A református Bán Pál (1774–1831) és Bán György (1779–1833) testvérek (néhai Ferenc fiai, néhai Márton unokái), valamint a fiatalabb fivér fiai által alkotott nagycsaládhoz tartozott a dolgozat főszereplője, Bán Ferenc (1812–1875). Apjának, Bán Györgynek 1805-ben a kútszegi, szintén kálvinista köznemesi családban született Kustán Judittal kötött házasságából tizenkét gyermeke született.¹³ Közülük azonban csak négyen érték meg a felnőttkort: Ferenc (1812–1875), Márton (1822–1905), György (1824–1899) és Erzsébet (1828–1859). Ferencet 1812. október 18-án keresztelték.¹⁴

⁹ MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye 1829. évi nemesi összeírása. 218–220.

¹⁰ 1845-re már 14 adózót – köztük 2 zsidót – írtak össze. MNL ZML IV.9.b. Possessio Betsvölgye, 1827.; Uo. Betsvölgye, 1845.

¹¹ SZENTMIHÁLYI 1973. 25–27.; MOLNÁR 2000. 396.

¹² 1. Bán János (Józsefnek, Gergely fiának fia); 2. Bán Pál és Bán György fivérek (Ferencnek, Márton fiának fiai), az utóbbi három fiával, Ferencel, Mártonnal és Györggyel; 3. Bán János és Bán Ferenc fivérek (Györgynek, Mihály fiának fiai); 4. Bán Pál és Bán Márton fivérek (Jánosnak, Péter fiának fiai), az utóbbi fiával, Györggyel.

¹³ Rozália (1807), Ferenc (1808), János (1810), Ferenc (1812), Julianna (1814), Erzsébet (1817), Rozália (1820), Márton (1822), György (1824), Judit (1826), Erzsébet (1828), Pál (1830).

¹⁴ A tanulmányban szereplő, születésekre és keresztelésekre, házasságkötésekre, valamint halálozásokra és temetésekre vonatkozó adatok forrása – amennyiben másképpen nem szerepel – a barabásszegi (becsvölgyei) református egyházközség anyakönyve, valamint a Barabásszeget kezdetben magában foglaló csonkahegyháti, és az 1914-től önálló barabásszegi állami anyakönyvi kerület anyakönyvei. MNL ZML XV.35.-1. 1. tekercs.; MNL ZML XXXIII.1. Csonkahegyhát, Barabásszeg (Becsvölgye).

A kutatás során kiderült, hogy a tanulmány főszereplőjével egyidejűleg élt egy másik Bán Ferenc is Barabásszegen. Ő 1814-ben született egy másik Bán György és Néző Katalin gyermekeként, s 1878. március 5-én halt meg. A forrásokban azonban a két férfi a rokonsági kapcsolatok és az anyagi helyzetük alapján közöttük fennálló társadalmi különbség alapján jól elkülöníthető.¹⁵

Nincs nyoma annak, hogy Bán Ferenc és öccsei magasabb iskoláztatásban részesültek volna a dunántúli reformátusság szellemi központjában, a pápai református kollégiumban.¹⁶ Az 1812-ben született Ferenc még a közeli kustán-szegi, míg fiatalabb testvérei már az 1832-től működő helybeli, barabásszegi református népiskolában végezheték tanulmányaikat.¹⁷ Az utóbbi iskola felállításának egyik szorgalmazója presbiterként éppen az apjuk, Bán György volt.¹⁸

Mivel édesanyjuk, Kustán Judit 1830 októberében, édesapjuk, Bán György pedig 1833 márciusában meghalt, a család feje ténylegesen az ekkor még csak húszesztendős Ferenc lett (Márton 10, György 8, Erzsébet pedig csupán 4 éves volt apjuk halálakor). Ferenc nagykorúsága elérésekor, a 24. életév betöltésekor jogilag is testvérei gyámja lehetett.

A családfői szerep azonban nem volt mentes a gondoktól, konfliktusoktól, ahogyan ez a Szép Mihály barabásszegi református tanító által ellene támasztott panaszából kitűnik.¹⁹ Szép 1839 márciusában lett a barabásszegi református iskola rektora, de a következő évben fegyelmileg eltávolították. A helyi egyháztörténet-írás izgága, tiszteletlenül viselkedő személyként jellemzi, aki – miután megváltak tőle Barabásszegen – önhatalmúlag Milejbe ment tanítónak. Az egyházmegye törölte tanítóinak névsorából az adósságokat felhalmozó, az iskolai jegyzőkönyvből lapokat kitépő volt barabásszegi rektort.²⁰ Szép Mihály mint diplomás teológus és felszentelt pap 1840. november 13-án Milejben

¹⁵ A két Bán Ferenc közül a forrásokban csak a tanulmány főszereplőjét említették közbirtokosként vagy földbirtokosként, és az „úr” titulussal is csak őt tisztelték meg. A szerényebb anyagi helyzetű Bán Ferenc vonatkozásában a Zala vármegye nemesi javairól és jövedelmeiről készített 1835. évi összeírás mindössze 3 forint 15 krajcár becsült éves jövedelmet tüntetett fel, szemben a tanulmány főszereplője és testvérei száz forintot meghaladó éves jövedelmével (a forrás részleteselemzése a Bán Ferenc gazdálkodását tárgyaló részben olvasható).

¹⁶ KÖBLÖS 2006.

¹⁷ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 137., 139–143.

¹⁸ PATAKY 1992. 221.

¹⁹ A Komárom megyei születésű Szép Mihály a dunamelléki egyházkerületben számos helyen szolgált, mint tanító, káplán, segédlelkész és rendes lelkész. 1830-ban került a dunántúli egyházkerületbe, de szolgálati helyeinek gyakori változtatása alapján feltételezhető, hogy itt is meglehetősen hányattatott sorsa volt (segédlelkészként, iskolarektorként és házinevelőként is tevékenykedett). KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018. 1. köt. 948–949.

²⁰ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 119–120., 143.

(Egyházszege) kelt, Zala vármegye alispánjához címzett folyamodványában adta elő Bán Ferencről — tanítványa, Bán György bátyjától — elszenvedett sérelmét: „nemes Bán Ferenc barabásszegi, ezen megyében kebelezett helységbeli lakos és birtokos, a legközelebb múlt tavaszról 25-dikén²¹ rendes lakházamtól a helybeli tiszteletes lelkész úr lakára Pap Mihály egyházfi által tanítási foglalatosságomból hívatattván, azon okért, hogy elejbém mint helybeli köztanító eleibe járó öccsét, Bán György tanítvány gyermeket, elkövetett több ízbeni erkölcstelenségeiért és fenytést, kemény fenytést érdemelhető vétségeiért mint erkölcstelen pajkost és vétkest kötelességemhez képest szóval meginttettem volt; többeknek, úgymint tiszteletes Lukács Mihály úr, nemes Pais Pál egyházi gondnok, nemes Pais Péter, nemes Vörös János, nemes Vörös Pál ekklézsiái előjárók és Pap Mihály egyházfi jelenlétökben fertelmes káromlás közben nekem jövőn, öklével több ízben úgy arcul vagdosott s úgy eltagolt, hogy orromon számon folyt a vérem, mely kínzása után fejemben naponként szédelgést érzek, és talán koporsóm szélénél menekszem meg tőle.”

Miután hivatkozott „hűséges és fáradhatatlan tanítóként” szerzett érdemeire, és leírta keserű helyzetét („ödöngve veszteglek és sanyarú életet mintegy tespedve vonagolva élek, használható tehetségem parlagon hagyatva peniszersedik”) és a kenyérkereső foglalkozásra való kilátás reménytelenségét, „mely egyedül a nevezett nemes Bán Ferenc által lett és van”, vizsgálat lefolytatását és Bán megbüntetését kérte.²²

Zala vármegye 1840. november 9-ei közgyűlése Sente Lajos alszolgabíró bízta meg a panasz kivizsgálásával.²³ A Szép Mihály barabásszegi volt tanító Bán Ferenc általi megverése ügyében a vármegye által kiküldött alszolgabíró azonban azt jelentette, hogy bár a tiszti vizsgálat lefolytatására 1841. április 5-én kiment Barabásszegre, ott azonban az értesítése ellenére nem jelent meg a „panaszolkodó fél”, és tanúkat sem állított, így a panaszt nem tudta kivizsgálni.²⁴ Szép Mihály később betegségével magyarázta a vizsgálatról való távolmaradását és új eljárást kért „megkínóztatásáért”, az 1841. decemberi megyei kisgyűlés azonban — mivel „a panaszolt kellemetlenségeknek magát a folyamodó

²¹ 1840. március 25-én.

²² MNL ZML IV.1.b. 1841:1300. sz. irat. Szép Mihály folyamodványa. Egyházszege, 1840. november 13.

²³ MNL ZML IV.1.a. 1840:2915. jkv. sz. — Sente Lajos 1839 és 1844 között a Lövői járásban viselt alszolgabírói hivatalát. MOLNÁR 2000. 481

²⁴ MNL ZML IV.1.b. 1841:1300. sz. irat. Sente Lajos alszolgabíró jelentése. Zalaegerszeg, 1841. április 26.

ön maga rendetlen magaviseletével tette volna ki” — nem adott helyt alaptalan-nak minősített kérelmének.²⁵

A vármegye figyelemmel kísérte a kisebb Bán testvérek mint kiskorú árvák sorsát. Egy 1841-ben kelt jelentés szerint Ferenc a barabásszegi előjáróság jelenlétében azt nyilatkozta, hogy a családi gazdaságot ő vezeti, ugyanakkor ő a 19 éves Márton, a 17 éves György és a 12 éves Örzse gondviselője is, minden vagyonuk pedig közös (tehát osztatlan). A fiatalabb testvérek ekkor teljes megelégedésüket fejezték ki bátyjuk gyámságával kapcsolatban.²⁶

Márton 1841. június 20-án, 18 éves korában megnősült (a győrfiszegi Ger-gály Annával kötött házasságot), így ő is önállósult. 1842-ben az árvák vagyónát összeírni kívánó gyámügyi tisztviselő azt jelentette, hogy sem Bán Ferenc, sem az árvák nem akarták a vagyonukat „előlszámlálni” és megmutatni.²⁷

A megyei gyámi választmány döntése alapján Bán Ferencet az eljáró gyámi szolgabíró 1844-ben megintette és „számadásainak beadására” szólította fel.²⁸ Miután Ferenc továbbra sem engedte meg az összeírást, Zala vármegye köz-gyűlése 1845. márciusban, Nagy Károly szolgabírót és Baranyay Pál gyámi szolgabírót²⁹ kiküldve, elrendelte a Bán árvák vagyonának — szükség esetén karhatalommal történő — összeírását, valamint a számadások beadását.³⁰

1845. május 17-én meg is érkezett Barabásszegre a két vármegyei tisztviselő. Bán Ferenc ekkor előadta, hogy a két kiskorú testvére, a 22 éves György és a 17 éves Erzsébet³¹ június 1-jén egyaránt házasságra lépnek, és mivel a közös gaz-daságot felosztani nem kívánják, testvéreivel együtt kérték, hogy tekintsenek el a költséges összeírástól. (Bán Ferenc nyilatkozata helytálló volt: testvérei „kettős esküvőjére” valóban sor került június 1-jén: György a barlahidai Novák Annával, míg Erzsébet a kustánszegi nemes Gyenese Jánossal kötött házassá-got.) Miután a vármegyei tisztviselők a helybeli előjáróktól azt a tájékoztatást

²⁵ MNL ZML IV.1.a. 1841:3726. jkv. sz.

²⁶ MNL ZML IV.2.a. 1841. február 15. 792. sz. Farkas Nep. János gyámi szolgabíró jelentése. Alsóbagod, 1841. február 12.

²⁷ MNL ZML IV.2.a. 1842. november 7. 775. sz. Farkas Nep. János gyámi szolgabíró jelentése. Bagod, 1842. november 4.

²⁸ MNL ZML IV.2.a. 1844. május 6. 789. sz. Farkas Nep. János gyámi szolgabíró jelentése. Bagod, 1844. május 3.

²⁹ Nagy Károly 1841 és 1849 között viselt alszolgabírói hivatal az Egerszegi járásban, Bara-nyay Pál pedig esküdti tisztségviselését követően, 1844 és 1847 között töltött be gyámi szolgabírói tisztséget ugyanott. MOLNÁR 2000. 380., 454.

³⁰ MNL ZML IV.2.a. 1845. december 1. 795. sz. Jegyzőkönyvi részes kiírás. Közgyűlési szám: 1845:958.

³¹ A jelentésben tévesen Anna keresztnévvel szerepel.

kapták, hogy Bán Ferenc nemcsak rendesen kezelte a közigazdaságot, hanem a „közjövdelemből több ezerekre menő szerzeményeket is tett”, a vagyonösszeírást nem látták szükségesnek.³²

A vármegyei közgyűlés tudomásul vette a jelentést, és a gyámi választmánynak adta ki, amelynek alapján 1845 végén az eljáró gyámi szolgabíró megállapította, hogy a Bán árvák — mint „törvényes korú s házosok” — iránt a „közfigyelem” megszűnt.³³

A szülők korai halála miatt családfői szerepbe került, a családi gazdaságot vezető, és a familiát a hivatalos szervek előtt képviselő Bán Ferencnek fiatalon önálló döntéseket kellett hoznia. Az ekkor szerzett tapasztalatai bizonyosan formálták egyéniségét, és megalapozhatták a jó módú gazdálkodó közéleti szerepvállalását.

BÁN FERENC CSALÁDI ÉLETE

Bán Ferenc édesanyja falujából és nemzetségéből nősült. 21 esztendőskorában, 1834. április 23-án kötött házasságot a kustánszegi nemes Kustán János leányával, Kustán Juliannával. Házassági tanújának egy másik barabásszegi birtokost — Vörös Jánost — kért fel, aki ekkor (1833 és 1837 között) a helyi református egyházközség gondnoka volt, emellett az 1830-as években már jegyzőként tevékenykedett Barabásszegen.³⁴ A házassági bejegyzésben feltüntették, hogy Bán Ferenc 300 forint móríngot, azaz hitbért biztosított Kustán Julianna részére. (A gyülekezetben 1834-ben történt 11 házasságkötés közül még egy vőlegény ajánlott ekkora összeget, a többi 9 esetben alacsonyabb hitbért kötöttek ki.)

A fiatal Bán házaspár bútórvásárlására vonatkozó adatot tartalmaz az államférfi Deák Ferenc (1803–1876), a Batthyány-kormány későbbi igazságügy-minisztere nagybátyja, Deák József (1764–1831) táblabíró, tárnoki földbirtokos ingóságainak árveréséről készült jegyzőkönyv.³⁵ Eszerint a barabásszegi Bán

³² MNL ZML IV.2.a. 1845. december 1. 795. sz. Nagy Károly alszolgabíró és Baranyay Pál gyámi szolgabíró jelentése. Zalaegerszeg, 1845. május 26. Közgyűlési szám: 1845:2125.

³³ MNL ZML IV.2.a. 1845. december 1. 795. sz. Jegyzőkönyvi részes kiírás. Közgyűlési szám: 1845:2125.; Uo. Baranyay Pál gyámi szolgabíró jelentése. Barabásszeg, 1845. október 30.

³⁴ Nemes Vörös János (1788–1869) a későbbiekben ismertető 1835. évi nemesi javak és jövedelmek összeírása idején — a Bán testvérek után — Barabásszeg második legmódosabb gazdája volt. Gondnoki hivatalviselésére: NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 156. Példa jegyzői tevékenységére: MNL ZML XIII.1. 53. pallium. Pais György záloglevele, 1835. augusztus 9.

³⁵ Tárnok ma Zalatárnok (Zalaegerszegi járás). — MOLNÁR 2003. 30.; Zalatárnoki római katolikus plébánia halotti anyakönyvei, 1831. március 16.

Ferenc 1837. április 24-én Tárnokon Deák József hagyatékából cseresznyefából készült, sárgára festett, háromfiókos almáriumot vásárolt 25 forint 5 krajcárért.³⁶

Egy 1847. évi feljegyzés szerint Bán Ferenc házanépe nyolc lelket számlált. Mivel ekkor neki és feleségének két élő leányuk volt, így szűkebb családjuk csak négy embert tett ki, a többi személy valószínűleg két öccse, Márton és György lehetett feleségestül. Márton első felesége, Gergály Anna 1847 januárjában meghalt, de májusban már feleségül is vette második nejét, Orbán Juliannát, György pedig nős volt Novák Annával, akiknek élő gyermekük ekkor (még) nem volt.³⁷

Bán Ferenc és Kustán Julianna házasságából kilenc gyermek született: Katalin (1836. május 20., †1837. március 22.), Judit (1837. október 26., †1875. augusztus 8.), Julianna (1839. január 20., †1919. november 16.), Pál (1840. március 22., †1842. március 8.), Katalin (1841. május 14.), Erzsébet (1842. június 16., †1842. július 6.), János (1845. május 1., †1845. július 10.), Katalin (1851. július 30.,³⁸ †1855. április 6.), Erzsébet (1853. június 9., †1853. július 1.). Közülük azonban a korabeli magas gyermekhalandóság következtében csak ketten — Judit és Julianna — érték meg a felnőttkort.³⁹

Bán Ferenc és Kustán Julianna gyermekeinek keresztszülei között a barabásszegi lelkipásztorok és a helyi, valamint a kustánszegi református tanítók is szerepelnek. Így a házaspár komának kérte fel Lukács Mihály prédikátort és nejét, Horváth Zsuzsannát (1837, 1840), Tőkés László lelkészt és nejét, Bíró Katalint (1845), valamint Bereczky Lajos lelkészt és nejét, Babos Ágneszt (1851), továbbá Babos Ferenc barabásszegi tanítót és nejét, Horváth Máriát (1839), Horváth János kustánszegi tanítót és feleségét, Horváth Erzsébetet (1840), Körmenyi Mihály barabásszegi tanítót és nejét, Császár Katalint (1853) is.⁴⁰

Kustán Julianna 1853. július 17-én, mindössze 35 esztendősen elhunyt. Bán Ferenc 1854. február 15-én Körmenyben újranoősült, feleségül véve Herczeg

³⁶ MNL ZML IV.1.b. 1839:701. sz. irat. Jegyzéke azon házi bútoroknak, természetényeknek és más egyéb eszközöknek, melyek néhai elhalálozott tekintetes Deák József táblabíró úr úri maradékai által árverés útján a többet ígérőknek eladattak. 81. tétel.

³⁷ A másik, két évvel fiatalabb Bán Ferenc háztartásában ugyanekkor 3 lelket írtak össze. BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 260.

³⁸ Keresztelési bejegyzésében anyja keresztnévéként *Julianna* helyett tévesen *Judit* szerepel.

³⁹ Bár az 1841-ben született Katalin halálozási bejegyzését nem sikerült fellelnem, nyilvánvalóan ő is korán elhunyt, mivel 1851-ben született húgát ugyanezen névre keresztelték.

⁴⁰ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1. köt. 489., 747., 1014., 2. köt. 1088., 1301., 1403.; NAGY KOLOZSVÁRI–PAIS 1989. 139., 143., 151.

József körmendi bognármester leányát, a szintén református Herczeg Katalint.⁴¹ Ebből az esztendőből — fegyverviselési engedély kiadása iránti kérelem mellékleteként — fennmaradt egy személyleírás Bán Ferencről. Eszerint a barabásszegi községi bírói hivatal betöltő Bán Ferenc földbirtokos 42 éves, vékony alkatú, hosszúkás arcú, szőke hajú, kék szemű, keskeny orrú, különös ismertetőjellel nem rendelkező ember volt.⁴²

Nem sokkal a második házasságkötése után férjhez adta első házasságából született leányait, akik göcseji református kisnemesi családok sarjaival kötöttek házasságot: Judit 1856. május 4-én a paisszegi Pais Gáborral, míg Julianna 1857. június 7-én a kustánszegi Kustán Ferencsel lépett frigyre.⁴³

Bán Ferencnek Herczeg Katalinnal kötött házasságából további hét gyermeke született: István (1856. április 11., †1859. február 25.), Katalin (1857. október 7., †1919. október 9.), Géza (1860. január 16., †1863. május 17.), Ferenc (1862. április 11., †1862. május 2.), Ferenc (1864. február 20., †1904. március 25.), Zsuzsanna (1866. december 17., †1867. február 22.), Zsófia (1868. július 28., †1928. április 16.). Mint látható, a legkorábban és a legkésőbb született gyermekei világrajövele között 32 esztendő telt el (1836, 1868). A második házasságából született gyermekek közül hárman (Katalin, Ferenc és Zsuzsanna) érték meg a felnőttkort, az utóbbi kettő viszont még gyermek volt apjuk halálakor.

Bán Ferenc továbbra is jó viszont ápolhatott Bereczky Lajos református lelképásztorral és nejével, Babos Ágnessel, mert több gyermeküknek is keresztszülője lett a lelkészháaspár (1857, 1860, 1862, 1864). A helybeli tanítók közül pedig Papp Györgyöt és nejét, Hulman Zsuzsannát (1860), valamint Jezericzky Sámuel és nejét (majd özvegyét), Hulman Katalint (1862, 1864, 1866) is komának kérték fel.⁴⁴

Feltehető, hogy a Bán Ferencsel létesített rokonsága játszott közre abban, hogy apósa, „Herczeg József úr körmendi lakos” 1873-ban két forintot adományozott a barabásszegi templom felújítására.⁴⁵ Az 1880. március 2-án elhunyt Herczeg József, a körmendi református gyülekezet előjárója ezzel lánya, Bán

⁴¹ Körmendi református egyházközség házassági anyakönyvei, 1854.

⁴² MNL ZML IV.151.b. 1854. VIE 11553. sz. (korábbi ügyszám: 11561). Orosz Ferenc cs. kir. főbíró által kiadott személyleírás. Zalaegerszeg, 1854. november 20. (Német nyelvű ügyirat.)

⁴³ Bán Judit apja halála évében, 1875. augusztus 8-án hunyt el férje falujában, Paisszegen. Julianna első férje, Kustán Ferenc halálát követően 1876. február 27-én a szattai (Vas vármegye) származású László Györggyel kötött házasságot, de továbbra is férje falujában, Kustánszegen élt, ahol 1919. november 16-án hunyt el.

⁴⁴ KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018. 2. köt. 1319.; NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 143.

⁴⁵ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 265.

Ferencné új gyülekezetét támogatta.⁴⁶ (Herczeg özvegye, Farkas Katalin később lányához, Barabásszegbe költözött, s ott halt meg 1892. október 1-jén.)

Bán Ferenc néhány nappal halála előtt, 1874. december 29-én még férjhez adta Katalin leányát Adorján János evangélikus vallású, búcsúszentlászlói születésű, olai malomban lakó molnármesterhez.⁴⁷ „Tekintetes Bán Ferenc közbirtokos úr” 1875. január 8-án halt meg szülőfalujában, Barabásszegen, tüdőgyulladásban. Január 10-én temette el Bereczky Lajos református lelkipásztor. (Sírkövére tévesen a január 5-ei halálozási dátumot véstek fel.)

Özvegye, Herczeg Katalin 1881. február 22-én férjhez ment Szelestei Dániel ostffyasszonyfai születésű, tárnoki katolikus özvegyemberhez, akivel aztán Barabásszegen éltek. Már ők adták férjhez a néhai Bán Ferenc Zsófia lányát 1884. november 27-én mostohaapja fiához, Szelestei Józsefhez.⁴⁸ Herczeg Katalin húsz esztendővel első férje halála után, 1895. január 2-án hunyt el. Bán Ferenc egyetlen felnőttkort ért fia, nevének viselője és tovább vivője, ifjabb Bán Ferenc kétszer nősült;⁴⁹ végül alig 40 esztendősen, 1904. március 25-én halt meg a Bán nemzetség ősi fészkeiben, Barabásszegen.

Bán Ferenc testvérei közül öccsei, Márton (1822–1905) és György (1824–1899) magas kort értek meg, és maguk is népes családot alapítottak. Erzsébet (1828–1859) nevű húguk viszont, aki a kustánszegi nemes Gyenese Jánoshoz ment férjhez, fiatalon, élő utódok hátrahagyása nélkül halt meg.⁵⁰

Bán Erzsébet 1858. november 25-én kelt végrendeletében férjét, Gyenese Jánost nevezte meg örökösének, halála után viszont testvérei, Ferenc, Márton és György is igényt tartottak a hagyatékára. Mivel azonban az eljáró cs. kir. közjegyző úgy ítélte meg, hogy a testamentum a jogszabály által előírt alaki követelmények szerint készült, felhívta a Bán fivéreket arra, hogy amennyiben felperesként fellépve nem nyújtanak be keresetet, a hagyaték egyedüli örököse-

⁴⁶ Körmen di református egyházközség halotti anyakönyvei, 1880/9.

⁴⁷ Adorján Jánosné Bán Katalin gyermekeinek többsége Barabásszegen született, ő maga is itt halt meg 1919. október 9-én.

⁴⁸ Bán Zsófia római katolikus vallású, zalatárnoki születésű férjével Barabásszegen élt, szülőfalujában halt meg 1928. április 16-án.

⁴⁹ 1888. február 12-én mostohaapja leányát, a római katolikus vallású Szelestei Borbálát vette feleségül, majd miután neje még abban az esztendőben meghalt, 1890. február 17-én a barlahidai evangélikus Novák Juliannával kötött házasságot.

⁵⁰ Mindkét, Gábor névre keresztelt fiuk gyermekkorban meghalt. Bán Erzsébet 1859. május 4-én hunyt el Kustánszegen. KULCSÁR 2019. 216.

ként Gyenese Jánost fogják elismerni, akinek a hagyatéki eljárás befejezéséig a birtokában is hagyta a hagyatéki vagyont.⁵¹

Sógoruk, Gyenese János még Bán Erzsébet halálának évében újránősült, és 1870-ben leszármazottak nélkül meghalt. A hagyatéki eljárás során csak a második feleség, Novák Julianna fogadta el Gyenese — számára kedvező — végrendeletét, ellenben rokona, Gyenese György kijelentette, hogy jogot formál az elhunyt vagyonához, emellett pedig Bán Márton — fivérei, Bán Ferenc és Bán György nevében is — igényt tartott leánytestvérük, azaz Gyenese János első felesége hozományára. A rokoni követeléseket az eljárás során törvényes útra (azaz polgári peres eljárásra) utasították.⁵²

A források szerint Bán Ferenc nem csak leánytestvérük hagyatéka kapcsán, hanem — amint a későbbiekben látni fogjuk — különféle birtokszerzési és kölcsönügyletek során is többször együttműködött fivéreivel, Mártonnal és Györggyel. A család a későbbiekben is megőrizte a barabásszegi gazdatársalomban elfoglalt vezető helyét. Egy 1893. évi címtár szerint a falu legjelentősebb földbirtokosa Bán György és Bán Márton volt (207, illetve 204 kataszteri holddal), őket követte néhai Bán Ferencnek a második házasságából származó két gyermeke, Bán Ferenc és Bán Zsófia (129 kataszteri holddal), ugyanekkor pedig Ferencnek az első házasságából származó leánya, a Kustánszegen élő Bán Julianna (Kustán Ferencné, majd László Györgyné) is a falujában élők között a legnagyobb birtokos volt (112 kataszteri holddal).⁵³

Gyermekei birtokainak összesítése alapján elképzelhető, hogy élete során Bán Ferenc még Márton és György öccseinél is tekintélyesebb ingatlanállománnyal rendelkezhetett, vagyona azonban ekkorra már megoszlott gyermekei között (a három fivér anyagi helyzetének alakulásában természetesen szerepet játszhatott a feleségeik által esetlegesen a házasságukba hozott javak nagysága is). A családot a XX. század elején — Márton fia, István (1875–1915) portájának leírásakor — a „gazdag Baánok” elnevezéssel említették.⁵⁴

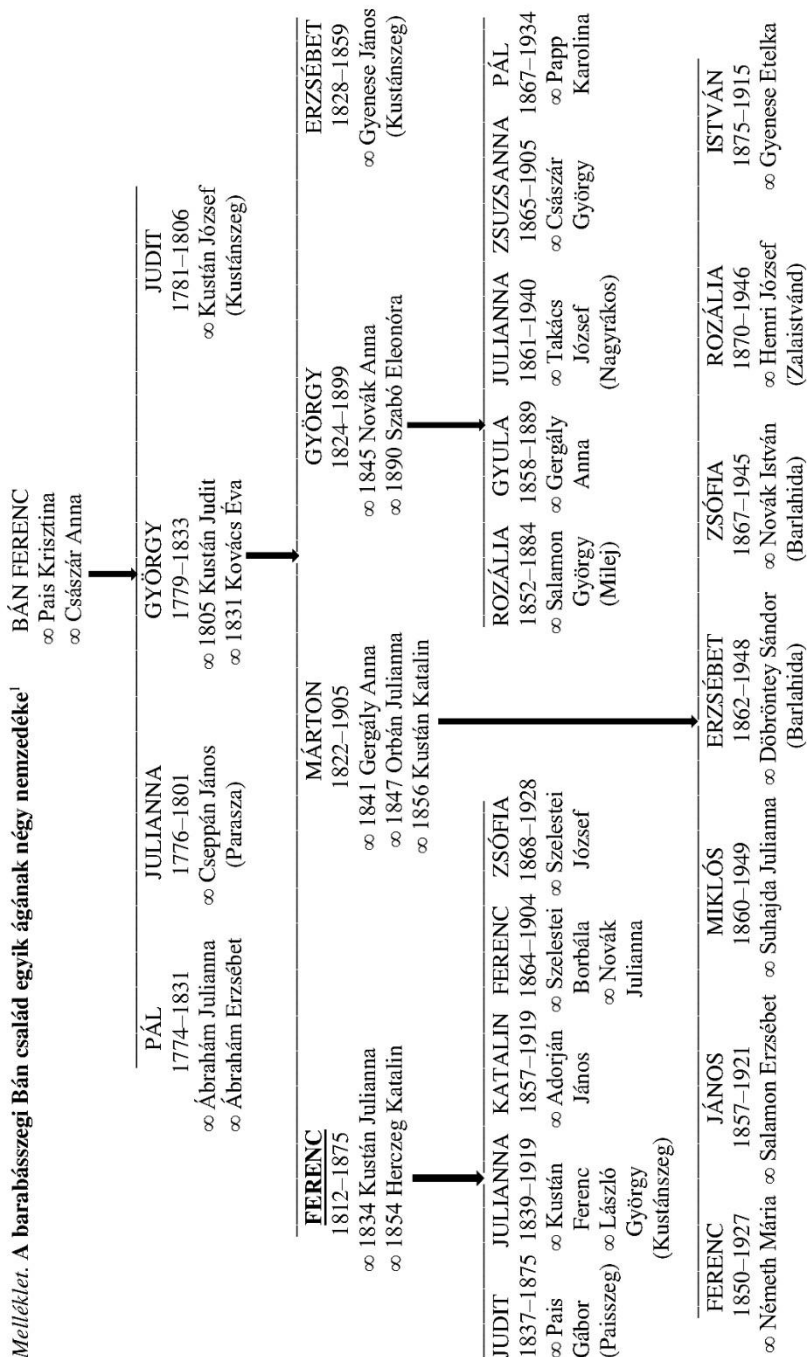
⁵¹ MNL ZML XIII.1. 59. pallium. Tárgyalási jegyzőkönyv. Zalaegerszeg, 1860. május 2. Az irat külzetén a címzés: „Bán Mártonnak Barabásszegen”.

⁵² KULCSÁR 2019. 218.

⁵³ BAROSS 1893. 836.

⁵⁴ MALONYAY 1912. 321.

Melléklet. A barabásszegi Bán család egyik ágának négy nemzedéke¹

¹ A lezármazási ábra a felhőtört megért családtájakat mutatja. A tanulmány főszereplőjének neve kiemelten szerepel. A Barabásszegről házasságkötéssel elkerült Bán leányok esetén az új lakóhely zárójelben olvasható. Az adatok forrásait a barabásszegi, felsőöri, kerkanémefalusi, körmeneti és szentgyörgyvölgyi református, valamint a körmeneti és pusztaszentlászlói evangélikus felekezeti anyakönyvek, továbbá a barabásszegi, csontkahegyháti, nagyrákosi, novai és pókaszepekai állami anyakönyvek.

BÁN FERENC GAZDÁLKODÁSA

Zala vármegye nemesi javainak és becsült jövedelmeinek 1835. évi összeírása során Becsvölgye fordulataiban (Barabásszeg, Paisszeg, Vörösszeg, Kereseszeg, Kislengyel, Gerátszeg és Majosfa⁵⁵) 66 magánszemélyt és a közönséget, azaz a közbirtokosságot vették számba. A kismemesi gazdálkodók többsége csekély birtokkal rendelkezett, közülük 60-nak az éves jövedelmét 10 forintnál is kevesebbre becsülték. A megnevezett településeken fekvő birtokok vagy ott folytatott tevékenység alapján a három legmagasabb jövedelműnek taksált személy mindegyike a barabásszegi fordulatban élt: Bán Ferencet (György fiát) 89 forint 16 krajcár, Lukács Mihály református tiszteletest 54 forint 20 krajcár, míg Vörös Jánost 40 forint feltételezett bevétellel írták össze. Figyelembe veendő azonban, hogy a forrás alapján legmódosabbnak tekinthető Bán Ferencet, mint három kiskorú testvérével közös, osztatlan birtokuk kezelőjét írták össze, azonban a helyi viszonyok között így is tekintélyesnek számíthatott a család anyagi helyzete.

A Bán testvérek gazdasága és jövedelme az összeírás szerint a következő elemekből állt: 5 hold házhely, 60 hold szántóföld (40 hold másodrendű és 20 hold harmadrendű), 12 hold rét, 36 kapás szőlő (18 akó borterméssel), ház vagy bolt haszonbérleti jövedelme, malomjövedelem.⁵⁶ A család anyagi helyzetéről alkotott képet még jobb színben tünteti fel, ha tekintetbe vesszük, hogy a közeli Kustánszeg, Parasza és Vargaszeg helységeket magában foglaló összeírásban 0,25 hold házhely, 2 hold föld, 1 hold rét és 6 kapás szőlő alapján további 7 forint 15 krajcár, míg a Petrikeresztúrt, Gombosszeget, Győrfiszeget és Patóipusztát összeíró lajstromban 2 hold föld és 4 kapás szőlő alapján további 5 forint 20 krajcár becsült jövedelmet tüntettek fel Bán Ferenc neve mellett.⁵⁷ Így összesen 101 forint 51 krajcár taksálták a vármegyei hatóságok a Bán árvák éves jövedelmét.

⁵⁵ A ma Becsvölgye területéhez tartozó, elnéptelenedett Salomfa korabeli elnevezése.

⁵⁶ MNL ZML IV.9.f. Becsvölgye (Barabásszegi, Paisszeg, Vörösszeg, Kereseszeg, Kislengyel, Gerátszeg és Majosfai fordulatokkal). 1–2. füzet. — Bertalanffy Ferenc vármegyei esküdt Majosfáról származó 12 forint 20 krajcár jövedelme valószínűleg nem az egyetlen bevételi forrása volt, a forrásban szereplő többi személy azonban feltehetőleg az összeírásban feltüntetett kisbirtokokon gazdálkodó, életvitelszerűen ezen szegekben élő ember lehetett.

⁵⁷ MNL ZML IV.9.f. Kustánszeg, Parasza és Vargaszeg, 1. füzet.; Uo. Petrikeresztúr, Gombosszeg, Győrfiszeg, Patóipusztá.

A testvérek később bizonyosan megosztottak a vagyonon, és mindannyian családot alapítva külön-külön gazdálkodtak. Azonban úgy tűnik, hogy a Bán fivérek később is szorosan együttműködtek különböző gazdasági ügyleteik során, és elkerülték a családtagok közötti idő- és költségigényes viszálykodásokat és pereskedéseket.

Bán Ferenc önálló gazdálkodása körében rendszeresen törekedett birtokai gyarapítására. Az 1845. szeptemberében a vármegyének benyújtott folyamódványából kiderül, hogy megvásárolta a Bertalanfy család majosfai birtokát, és a Bertalanfy József császári királyi kapitánnyal való megállapodásuk értelmében kérte, hogy engedélyezzék számára a kapitány által a vármegyei nemesi felkelői pénztárból kölcsönzött 1500 váltóforint adósság — a vételár részeként történő — átvállalását.⁵⁸ Bán Ferenc Majosfán, 1844. október 10-én kiállított adósleveléből kiderül, hogy a birtokot még özvegy Bertalanfy Imréné Vitmayer Franciskától vásárolta meg 4300 váltóforintért, kötelezettséget vállalva a vételár mint tőke és annak kamatai öt év alatt történő megfizetésére. Az iratra feljegyzett elismervényekből tudjuk, hogy igyekezett minél hamarabb megszabadulni adósságától. 1845. július 22-én 200, 1845. augusztus 19-én 120 pengőforintot fizetett ki Bertalanfy Józsefnek. 1845. szeptember 21-én pedig a kapitánynak a vármegyei nemesi pénztárral szembeni 1500 forintos tartozásának átvállalását számították be törlesztésként. Végül Bertalanfy a Pápán, 1847. december 19-én kelt elismervényével nyilatkozott arról, hogy Bán Ferenc teljes mértékben kiegyenlítette a kötelezvényben rögzített adósságot.⁵⁹

Bán 1849-ben testvéreivel, Mártonnal és Györggyel közösen vásárolt ingatlanokat. Egegi Györgytől 30 váltóforintért rétet és szántóföldet vettek a gerátszegi határban. Ugyanekkor Pais Gáborné Vörös Juliannától öt különálló rétet (négyet a vörösszegi, egyet pedig a gerátszegi határban) vásároltak 118 váltóforintért. Az újonnan megszerzett területek többsége szomszédos volt a Bán fivérek birtokaival.⁶⁰ 1868-ban „Bán Ferenc, Bán Márton és Bán György urak, barabásszegi lakosok” 2,73 holdnyi, Bollahidán,⁶¹ a szárazfenyősi dűlőben elhelyezkedő, „mind a három folyón keresztül nyúló” rétet vásároltak meg a bollahidai Kulcsár Mihálytól 200 osztrák értékű forintért, amelyet egyúttal ki is

⁵⁸ MNL ZML IV.1.b. 1845:4229. sz. irat. Bán Ferenc folyamódványa. 1845. szeptember. Az irat keltezése csupán évet és hónapot tartalmaz, nap nem szerepel benne.

⁵⁹ MNL ZML XIII.1. 55. pallium. Bán Ferenc adóslevele. Majosfa, 1844. október 10.

⁶⁰ MNL ZML XIII.1. 57. pallium. Zalavári konvent hiteleshelyi kiadványa. Zalaapáti, 1849. június 10.

⁶¹ Bollahida: mai nevén Barlahida község (Lenti járás).

fizettek.⁶² Pais Ferenc és Németh Erzsébet (néhai Pais György fia, illetve unokája) szintén Bán Ferenc, Márton és György testvéreknek adták el örökségük egy részét 220 forintért.⁶³

Bán Ferenc gazdaságának valószínűleg fontos ágazatát képezhette az *állattartás*, amelyre vonatkozóan egy különleges káresemény szolgáltat adatokat. Bán Ferenc barabásszegi földbirtokos 1864. április 7-én írásban és szóban is kifejezte „érzékeny panaszát” Egyed Mihály alszolgabírónak az őt ért jelentős anyagi kár miatt.⁶⁴ Előadása szerint ugyanis március 31-én „a novai és szilvágyi határok közt fekvő benczei erdőn farkasok 450 db-ból álló birkaserege közé törtek, a se-reget szétugratták, egy részét a novai, egy részét a szilvágyi nagy erdőségbe kergették, s mindegy 75 darabból álló, a legszebb tokló ürűit pusztították meg. Ezek közül 25 darabot a szilvágyi és novai erdőn megöltek, melyek közül 12 darabot nagy részben felemésztettek, a többit összeroncsolva megtalálták, 22 darabot élve találtak, 28 darabot pedig mindennapi folytonos keresés után sem találtak meg ez ideig. Ezen pusztító farkasok Bán úrnak előadása szerint 10 db-ból állók, s több időktől fogva itt tartózkodnak, mit a szilvágyi erdőn lakó szurkos⁶⁵ előadása után állít, ennek kuttyáját a lakása ajtaja elől vitték el, s már ezen erdőkön egyenként több darab sertvés és birkát ragadtak el.”

Bán Ferenc panasza alapján, a jövőbeli károk megelőzésére figyelemmel, tekintettel a közérdekre és a vagyonbiztonságra, az alszolgabíró a főispáni helytettől hajtóvadászat engedélyezését kérte a Lövői járás, valamint az Egerszegi járás nyugati, erdős és fenyvesekkel borított részén, továbbá, hogy az uradalmakat kötelezzék fegyveres embereik kirendelésére.⁶⁶ Feltehető, hogy ilyen jelentős állatállomány mellett Bán saját juhászt is alkalmazott.⁶⁷

⁶² MNL ZML XIII.1. 59. pallium. Örökeladás. Nova, 1868. december 16.

⁶³ MNL ZML XIII.1. 61. pallium. Póthagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv. Zalaegerszeg, 1887. április 23. Másolat. (A dokumentumba belefoglalt, 1876. április 23-án kelt hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv adata.)

⁶⁴ Egyed Mihály 1862 és 1867 között viselt alszolgabírói hivatalát az Egerszegi járásban. MOL-NÁR 2000. 402.

⁶⁵ Szurkos: szurokégetéssel foglalkozó személy.

⁶⁶ MNL ZML IV.250. 2066/1864. sz. irat. Egyed Mihály alszolgabíró jelentése. Nova, 1864. április 8. A forrást feldolgozta: BEKŐ 2020. A hivatkozott írásban a szerző a földbirtokos Bán Ferencet azonosítja azzal a Bán Ferencel, akinek egy farkas által megevett fejőskecskáját 1878 januárjában jelentették. Mivel azonban jelen dolgozat főszereplője 1875-ben meghalt, az utóbbi esetben egy másik Bán Ferencről volt szó. Ő nagy valószínűséggel a tanulmány elején említett, szerényebb anyagi helyzetű Bán Ferencel (1814–1878), esetleg a földbirtokos Bán Ferenc unoká-öccsével (Márton öccsének fiával), Bán Ferencel (1850–1927) lehetett azonos.

⁶⁷ Fél évszázaddal később Göcsej monográfusa, Gönczi Ferenc a visszaszorulóban lévő birkatartás elemzésekor jegyezte meg, hogy éppen csupán Barabásszegén, Kustánszegén, Milejben

Bán Ferenc a környék legnagyobb gazdájaként az 1850-es évek elején *mal-mot* kívánt építeni (újjáépíteni) a birtokán. A császári királyi megyefőnökhöz címzett, Barabásszegen, 1852. július 24-én kelt folyamodványában meg is indokolta szándékát: „Leírni azon nyomort, mely elszigetelt vidékünket, azon 11 évek lefolyása alatt, miolta helységünk mellett létező malom elpusztult, az őrlés dolgában gyötörte, tellyes lehetetlen.”⁶⁸ Bán kinyilvánította, hogy „ezen bajt orvosolandó egy malmot szándékozom építeni, vagy a régi elpusztult, vagy egy más alkalmas helyen — de mindkét esetben telkén.” Kérelte, hogy a helyszín megvizsgálását követően a megyehatóság engedélyezze a malom-építést. Fábíán Pál zalaegerszegi járási közigazgatási főbíró,⁶⁹ miután helyszíni vizsgálatot tartott, azt jelentette, hogy a felépítendő malom „vízi csatormáját” — nyilvánvalóan patakról van szó — körbevevő ingatlanoknak a birtokosai támogatják az engedély megadását. A nyilatkozó barabásszegi, paisszegi, vöröszségi és kislengyeli lakosok hangsúlyozták a vidéket eddig a malom hiányában ért veszteséget, és kifejezték a reményüket is, hogy a malom korábbi megszünte miatt beiszaposodott folyómeder következtében berkessé és hasznavehetlenné vált kaszáló rétteik állapota is javulni fog „e folyam megnyitásával”.⁷⁰ Tóth Antal⁷¹ megyei mérnök 1852. augusztus 24-én mérte fel a helyszínt, ahol a régi „malmot elpusztulva, s külső kerék szerkezetét egészen széjjelszedve” találta. A tulajdonos ennél valamivel lejjebb kívánta felépíteni az új malmot. A mérnök által végzett libellációt (a magasságkülönbségeket meghatározó mérnöki műveletet) és a számításokat követően azonban Bán Ferenc „nem mutatott nagy kedvet malma helyének változtatása iránt, s elebbi helyén és magosságán ígérte malomfejét megtartani”.

és Csonkahegyháton talált egy-egy vagyonosabb gazdát, akik juhokat tartottak és juhászt alkalmaztak. GÖNCZI 1914. 589.

⁶⁸ A Zalaegerszegi járás lisztőrlő malmainak 1851. május 14-én kelt összeírásában valóban nem szerepel Barabásszegen malom. A legközelebbi malom Bollahidán, azaz Barlahidán volt. MNL ZML IV.151.b. 1851. IX.N 1866.

⁶⁹ Fábíán Pál 1850 és 1854 között állt az Egerszegi járás élén. MOLNÁR 2000. 404.

⁷⁰ MNL ZML IV.151.b. 1852. XIII.C 5125. (5619., 5876., 6357.) Bán Ferenc beadványa. Barabásszeg, 1852. július 24.; Uo. Fábíán Pál főbíró jelentése. Zalaegerszeg, 1852. augusztus 8.; Uo. Tóth Antal jelentése, Zalaegerszeg, 1852. augusztus 30.

⁷¹ Tóth Antal 1837 és 1854 között volt Zala megye (fő)mérnöke. MOLNÁR 2000. 489.

Pénzügyei

Bán Ferenc gazdálkodásában fontos szerepet játszottak különféle hitelügyletei is. Jónéhány forrás tanúskodik az általa kölcsönbe adott pénzeszközökről, másrészt ő maga is vett fel kölcsönöket. Ezek nagy valószínűséggel a birtokgyarapítás célját szolgálták, hiszen nincsen nyoma eladósodásának, anyagi helyzete a források alapján folyamatosan stabilnak tűnik.

Zalaegerszegen, 1845. szeptember 21-én kelt, Hegyi Énok táblabíró aláírásával is ellátott adóslevele szerint Bán 600 ezüstforintot kölcsönt vett fel Zala vármegye nemesi pénztárából évi 6%-os kamatra. A követelést az 1845. november 10-én kezdődött vármegyei közgyűlésen táblázták be.⁷² Mivel az említett összeg 1500 váltóforintot tesz ki, elképzelhető, hogy ezt a betáblázást Bertalanfy József kapitány nemesi pénztárral szembeni adósságának Bán Ferenc általi, már ismertetett átvállalása eredményezte, amelyet a Bertalanfy család majosfai birtokának megvásárlása kapcsán tett meg. Ugyanakkor Koppány Ferenc megyei főadószedő 1847. március 2-án arról a 126 váltóforintról adott nyugtát Bán Ferencnek, amelyet a nemesi pénztárban lévő 1500 váltóforintos adóslevele után, az 1845. szeptember 27. és 1847. február 27. közötti időszakra járó kamat fejében fizetett.⁷³

Biztos pénzügyi helyzetét mutatja azonban a farkaspatyi Farkas Endrével (más néven Andrással) való üzleti kapcsolata. Az Egerszegi járásban alszolgabírói hivatalt viselt, kálócfapusztai földbirtokos és táblabíró⁷⁴ Farkas Endre Zalaegerszegen, 1847. február 6-án kelt kérelmében előadta, hogy mivel a családi osztályuk során a kálócfai birtokukon lévő összes épületet meg kívánta tartani, osztályos társainak kielégítése érdekében a barabásszegi nemes Bán Ferencről 1000 váltóforint kölcsönt vett fel. Eközben azonban megszerezte egyik testvére Vas vármegyei, andrásfai részjóságát, és nagyobb kiadásai is voltak, ezek miatt Bán Ferencsel szembeni tartozását még nem tudta kifizetni. Ezért úgy egyeztek meg hitelezőjével — és ennek vármegyei jóváhagyását kérték —, miszerint az ő kötelezvényét, ilyen módon kiegyenlítve a követelést, kicserélik Bán Ferencnek a nemesi pénztárral szembeni 600 ezüstforint tartozását meg-

⁷² MNL ZML IV.1.b. 1847:2088. sz. irat. Adóslevél. Zalaegerszeg, 1845. szeptember 21. (Másolat.)

⁷³ MNL ZML XIII.1. 57. pallium. Koppány Ferenc főadószedő nyuglevele. Zalaegerszeg, 1847. március 2.

⁷⁴ MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye 1845. évi nemesi összeírása. 409.

testesítő adóslevelével.⁷⁵ Egy keltezés nélküli folyamodványában maga Bán Ferenc is kérte a vármegyét a csere engedélyezésére, egyúttal felajánlva a hátralévő kamatok azonnali kifizetését.⁷⁶ Az ügylet következtében Bán Ferencnek a nemesi pénztárral szembeni, 600 ezüstforintos, 1845. november 10-én betáblázott követelését Zala vármegye 1847. májusi kisgyűlésén már ki is táblázták.⁷⁷

Bán Ferenc rendszeresen nyújtott – alkalmanként a fivéreivel együtt – kisebb kölcsönöket is a környékbeli, göcseji kisnemeseknek, agiliseknek, ilyen módon forgatva és befektetve nélkülözhető pénzeszközeit. A pénzsűkében lévő adósok rendszerint valamilyen ingatlanukat adták zálogba Bán Ferenc részére a követelések biztosítékeként. A kölcsönök jellegét a következő – a Bán Ferenc kölcsönnyújtási, hitelezési tevékenységével kapcsolatban fennmaradt dokumentumok legfontosabb adatait tartalmazó – összeállítás érzékelteti.

1. sz. táblázat

Bán Ferenc kisebb kölcsönügyletei az 1830-as, 1840-években⁷⁸

Sorszám	Keltezés	Kölcsönadó	Kölcsönfelvevő	Kölcsönösszeg (váltóforintban)	Zálogtárgy
1.	1835. augusztus 9.	Bán Ferenc	nemes Pais György (András fia)	20	a két árok között levő szántóföld (cserébe viszont Bán Ferenc két, a Gyöpi-hegyen található, nyilván kevésbé értékes szántóföldet adott)
2.	1836. április 5.	Bán Ferenc	nemes Pais Pál	50	a hegy végénél lévő két köz szántóföld, valamint a Lebenyében lévő két köz föld

⁷⁵ MNL ZML IV.1.b. 1847:921. sz. irat. Farkas Endre folyamodványa. Zalaegerszeg, 1847. február. 6.

⁷⁶ MNL ZML IV.1.b. 1847:921. sz. irat. Bán Ferenc folyamodványa. Hely és dátum nélkül.

⁷⁷ MNL ZML IV.1.a. 1847:2088. jkv. sz.

⁷⁸ A felhasznált dokumentumok lelőhelye: MNL ZML XIII.1. 53., 54., 55. pallium. – A táblázat összeállításánál a különböző elnevezéssel – cserelevél, zálog(os)levél, chartabiancális levél – ellátott, de tartalmilag minden esetben Bán Ferenc irányában fennálló, pénzben kifejezhető tartozást megtestesítő iratok legfontosabb tartami elemeit emeltem ki; az alakszerűsége vonatkozó információkat, a közreműködő személyek (jegyző, tanúk) nevét, a zálogtárgyak kiváltási feltételeit stb. nem tüntettem fel. A sorszámok egyszerűen az egyes tételek időrendjét követik.

3.	1836. augusztus 9.	Bán Ferenc	nemes Pais György (András fia)	21	a gerátszegi hegyvégnél, az alsó dűlőben lévő szántóföld
4.	1837. március 3.	Bán Ferenc, Bán Márton, Bán György	özvegy nemes Geráth Györgyné nemes Pais Katalin és fia, Geráth Ferenc	10	Kerek-erdőn lévő szántóföld
5.	1838. május 2.	Bán Ferenc	agilis Tóth Péter és agilis Tóth Istvánné nemes Pais Judit	100	9 öl és 2 láb (feltehetően szélességű), „az maga akójánál lévő” házhely
6.	1839. április 18.	Bán Ferenc, Bán Márton, Bán György	özvegy nemes Geráth Györgyné nemes Pais Katalin és fia, Geráth Ferenc	12	barabásszegi határban lévő három köz szántóföld
7.	1840. március 5.	Bán Ferenc	özvegy nemes Geráth Györgyné nemes Pais Katalin	5	fölső telekben levő 2 köz föld
8.	1841. május 13.	Bán Ferenc	nemes Kerese János, Kereseszeg	22	simonszeri határban egy kaszáló

Bán Ferenc adósai közül a táblázat 5. tételében szereplő, szintén Barabásszegen élő agilis Tóth család tartozásainak sorsáról részletesebb adatok is rendelkezésre állnak. Ezek azt is jól szemléltetik, hogy a kölcsönügyletek alkalmanként birtokszerzésbe is átfordulhattak.

Tóth Péter korábban alperesként pert vesztett Mattersdorfer Salamonnal szemben, 406 forint 11 krajcárnyi fizetési kötelezettsége következtében pedig zár alá vették vagyona egy részét. A zár alá vett javak eldása, árverése („kótyáztatása”) 1839. május 27-én kezdődött volna Barabásszegen. Ekkor azonban Bán Ferenc átvállalta nem csak az addig fennált adósságot, hanem kötelezettséget vállalt a „mostani” — tehát az árverési, végrehajtási — költségekre is (22 forint 30 krajcár). Ennek fejében viszont Tóth a most már összesen 428 forint 41 krajcárra rúgó tartozása — amelynek jogosulti pozíciójába Bán Ferenc került — biztosítékként nem csak az eddig zár alá vett javait, hanem minden

ingó és ingatlan vagyonát lekötötte Bán javára azzal, hogy az összeg felét Mária-napig, a másik felét pedig 1840. március 1-jéig kifizeti.⁷⁹

Bán Ferencnek az említett Tóth Péter és nemes Pais Judit (mint néhai férjétől, Tóth Istvántól született gyermekei gyámanyja) ellen 1845. december 5-én indított és megnyert pere következményeként 1846. május 7-én egy vármegyei esküdt jelent meg az ítélet végrehajtására Barabásszegen. A végrehajtás során jelent volt Bán Ferenc felperes és Pais Judit (újabb asszonynevén Bodó Péterné) alperes mellett tanúként a „becsvölgyei helység” három elöljárója (Vörös Pál főesküdt, Nemes Dániel és Pais András esküdtek) is. Az eljárás során Pais Judit kijelentette, hogy az adóslevél szerinti összegből, kamatokból, perbeli és végrehajtási költségekből összeadódott összesen 84 forint 54 krajcárnyi fizetési kötelezettségének készpénzben nem tud eleget tenni, felajánlotta viszont a barabásszegi hegyen lévő, 85 forintra becsült, úgynevezett Esküdt-féle szőlőjét, amelyet Bán Ferenc elfogadott, így azt bírói zár alá vették. Így jártak el a távollévő Tóth Péter zárva talált lakóházánál is.

Az eljárás augusztus 22-én folytatódott a zár alá vett javak eladásával. Bán Ferenc és Pais Judit egymás közötti viszonylatukban további kamatok és költségek hozzászámításával a teljes összeget 87 forintban állapították meg. Ezt követően a májusban zár alá vett szőlőt a helyben lefolytatott árverés során nemes Pais Péter (Gergely fia) paisszegi lakos megvette 87 forintért, amelyet nyomban ki is fizetett Bán Ferencnek. Tóth Péter — aki ez alkalommal már személyesen megjelent — egyezséget kötött Bán Ferencsel. Ennek értelmében Tóth a lakóházának és a határban levő javainak átadására kötelezte magát azzal, hogy Bán a megyei közpénztárral szembeni adósságát is kifizeti. Mivel Tóth az egyezséget nem tartotta meg, augusztus 30-án lakóházát és egyéb szabadon lévő javait az ismét kiszálló vármegyei esküdt hivatalosan is Bán Ferenc birtokába adta (a 85 forint 54 krajcár korábbi fizetési kötelezettség és az egyezségben említett 15 forintnyi megyei adótartozás fejében).⁸⁰

Bán Ferenc a Tóth Péter elleni végrehajtás során megszerzett barabásszegi lakóházat később Baksa József asztalosmesternek adta bérbe, aki ekkoriban a gyülekezet megbízásából a barabásszegi református templomban dolgozott.⁸¹ Ezt Baksa Józsefnek Barabásszegen, 1847. április 10-én kelt, Tóth Péter és neje

⁷⁹ MNL ZML XIII.1. 54. pallium. Egyezség, 1839. május 27.

⁸⁰ MNL ZML XIII.1. 56. pallium. Nagy Kálmán esküdt bizonyítványa. Barabásszeg, 1846. május 7. – Hottó, 1846. augusztus 30.

⁸¹ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 74.

elleni panaszát leíró folyamodványából tudjuk: „Én, alul is megírt Baksa József felvettem s árendáltam n[emes]s Bán Ferenc úrtól Tóth Péternek exzekucionális házát⁸² oly feltétellel, hogy míg magokat erántam jól viselik, vélem maradhatnak, s elférnek.” A bérlő tehát kezdetben azt is megengedte, hogy a vagyonbukott házaspár a bérleményben, azaz a volt tulajdonukban lakhasson. Az együttélés során azonban súlyos konfliktusok alakultak ki a Baksa és a Tóth családok között, és az asztalosmester ezzel kapcsolatos sérelmeit fogalmazta meg beadványában.⁸³

A Bán Ferenc által a későbbi évtizedekben nyújtott kölcsönökre vonatkozóan is maradt fenn forrás. 1861. szeptember 6-án Márton és György testvéreivel együtt 20 osztrák értékű forintot hitelezett Pataki Farkasnak, aki kötelezte magát arra, hogy még az azévi szüretkor 5 akó bort fog adni (akóját 3 forint 40 krajcárral értékben beszámítva), a maradék összeget pedig készpénzben teljesíti. Végül nem így történt: 1861. október 18-án ugyan 10 forintot készpénzben megadott, a hátralévő 10 forint tőkeösszeg és a kamatok fejében viszont az 1864. március 6-ai „ideiglenes öröklevél” értelmében átadta a Patói-erdőben levő birtokát.⁸⁴ Nyilvánvalóan a Bán fivérek adósa volt Egyed Mihály és felesége, Petriss Karolina, akiknek novai ingatlanbirtokát Bán Ferenc és testvérei részére „végrehajtásilag” lefoglalták, annak elárverezését pedig 1874. december 18-ára, Novára tűzték ki.⁸⁵

FELADATVÁLLALÁS A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

Bán Ferenc már huszonévesen a barabásszegi egyházközség *presbitere*ként tevékenykedett. Amikor 1841. január 7-én a gyülekezet Baksa József asztalossal szerződést kötött padok és szószék készítésére, a kontraktus aláírói között olvashatjuk Bán Ferenc presbiter nevét is.⁸⁶ A barabásszegi gyülekezet által 1844. február 10-én az egyházmegyének írt – a betegség miatt elmaradt egyházlátogatás miatti sajnálkozásukat és a Varga Lajos⁸⁷ által adományozott úrasztali

⁸² Executionális, azaz végrehajtás alá vont, végrehajtott házát.

⁸³ MNL ZML IV.24.az. Elenchus szám: 72.

⁸⁴ MNL ZML XIII.1. 59. pallium. Adóslevél. Barabásszeg, 1861. szeptember 6. (későbbi feljegyzésekkel is).

⁸⁵ Nemes Sándor törvényszéki végrehajtó árverési hirdetménye. Zalaegerszeg, 1874. november 19. = Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője 8 (1874) 269. sz (november 24.) 5412.

⁸⁶ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 71.

⁸⁷ A balatonfüredi Varga Lajos Zala vármegyei táblabíró és református egyházi ülnök több református gyülekezetnek adományozott úrasztali terítőket. KULCSÁR 2019. 190.

szőnyegek iránti köszönetüket is kifejező — levelet Bán Ferenc szintén presbiterként írta alá.⁸⁸

Amikor az 1840-es, 1850-es években az egyházközség a barabásszegi templomban toronyépítési és felújítási munkálatokat végzett,⁸⁹ Bán Ferenc jelentős szerepet vállalt. A gyülekezet működését a templom tornyának építése idején, mint „*építési felvigyázó*” is segítette, egy 1842. július 14-ei szerződésen ebben a minőségben szerepel.⁹⁰ Egy bevételi és kiadási napló szerint 1842-ben nemes Vörös Jánossal együtt viselte *építőgondnok*i tisztségét, és 1844-ben is Vörös Jánossal együtt töltötték be a „toronyépítésre felvigyázó curator” feladatát. Az utóbbi évben a *főesküdti hivatal*t is betöltő Bán Ferenc a kivetés alapján 54 forintot fizetett be a toronyépítésre (a másik Bán Ferenc 3 forint 10 krajcárt).⁹¹ Az általa szintén a toronyra ígért 150 váltóforintot két részletben, 1842. augusztus 28-án (26 forintot) és 1844. április 14-én (124 forintot) meg is fizette.⁹² 1843. január 11-én a kustánszegi iskolaháznál a barabásszegi és kustánszegi társegyházak közös eklézsiái gyűlésére került sor a barabásszegi templom felújítása és toronyépítése tárgyában. A barabásszegi gyülekezetet nemes Bán Ferenc, nemes Vörös János és Kis Farkas képviselte. A tanácskozáson végül nem került sor döntéshozatalra.⁹³ Bán Ferenc feladata nyilvánvalóan pénzkezeléssel járt együtt, 1845-ben mint *számadó pénztárnok*ot említették.⁹⁴ Amikor a gyülekezet 1845-ben értesült arról, hogy a füredi Varga Lajos táblabíró a nála lévő, 250 váltóforintnyi „kegyes adakozás”-t át kívánja adni, Bán Ferenc, Vörös János és Simon Péter előjárókat bízta meg annak átvételével és „szíves megköszönés”-ével.⁹⁵

Bán Ferenc 1846. május 10-én mint építőgondnok a templom padlására 255 szál deszkát vett 132 forint 30 krajcárért, az év szeptemberében pedig a Bán által a templomon dolgozó Timár Sámuel asztalosmesternek kifizetett tételeket (5 és 8 forintot) is elkönyveltek a számadáskönyvben.⁹⁶ Az építési számadások 1850. március 25-ei felülvizsgálatakor kiderült, hogy a kiadások meghaladták a bevételeket, „és így építőgondnok Bán Ferenc úrnak köteles a gyülekezet

⁸⁸ DREL II.5.c. 6. fiók 7. csomag. 34. szám. Barabásszeg, 1844. február 10.

⁸⁹ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 71–75.

⁹⁰ NAGY KOLOZSVÁRI-PAIS 1989. 71–72.

⁹¹ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 247., 249.

⁹² BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 251.

⁹³ BREI A kustánszegi egyházközség iskolai jegyzőkönyvei, 1816–1850. 149.; KULCSÁR 2019. 197.

⁹⁴ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 255–256.

⁹⁵ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 257. (Wargha névalakban.)

⁹⁶ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 258–259.

visszafizetni” a 13 forint 29 krajcárnyi különbözetet, és a Tőkés László lelkésznek adott 16 forintot.⁹⁷

A Bereczky Lajos barabásszegi református lelkésszel való jó viszonyát mutatja, hogy a lelkipásztor 1851. április 29-én, Őriszentpéteren a helybeli Babos Ágnessel kötött házasságakor a frigy egyik *tanúja* a barabásszegi Bán Ferenc volt.⁹⁸

Bán a későbbiekben is részt vállalt a gyülekezet vezetésében. Amikor a barabásszegi egyház 1858. február 9-én Bíró János helyett — „eddig magaviseletével tökéletesen elégitve” — új tanítót kért, a folyamodványt az eljárók: Pais János kurátor, Bán Ferenc és Pais György írták alá.⁹⁹ Céljuk teljesült, mert Bíró csak 1858 márciusáig tanítóskodott Barabásszegen.¹⁰⁰

A HELYI KÖZÖSSÉG ÉLÉN

A göcseji nemesi falvakban 1848 előtt elterjedt gyakorlat szerint az egyes települések *nemesi communitásának* élén a *főesküdtek* álltak, míg az adózó népeség eljáróját általában *bíró*nak nevezték.¹⁰¹ Bán Ferenc 1842. július 14-én — ekkor még a harmincadik életévét sem töltötte be — mint *főesküdt* írta alá a helyi református gyülekezetnek egy mészégetővel kötött szerződését.¹⁰² A gyülekezeti tagok 1842., 1843. és 1844. évi készpénzbeli és természetbeni (fa) hozzájárulásáról készített jegyzékekben is feltüntették főesküdti tisztségét, így különböztetve őt meg a másiktól, fiatalabb („ifj.”) Bán Ferencről.¹⁰³

Bán Ferenc az 1850-es években — amikor már nem különült el a nemesek és az adózók (ön)igazgatása — is részt vett Barabásszeg vezetésében. 1850. március 20-án, mint *községbíró* folytatta le — Vörös János esküdttel és Nemes Mihály jegyzővel együtt — egy barabásszegi család vagyonmegosztását.¹⁰⁴ 1856-ban és 1859-ben is bizonyosan a település bírója volt; tisztségét ugyanis mind első házasságából származó leánya, Judit 1856. május 4-ei házasságkötésekor,

⁹⁷ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 261.

⁹⁸ Őriszentpéteri református egyházközség házassági anyakönyvei, 1851.

⁹⁹ DREL II.5.c. 6. fiók. 5. csomag. 53. (3.) szám. Barabásszeg, 1858. február 9.

¹⁰⁰ NAGY KOLOZSVÁRI–PAIS 1989. 143.

¹⁰¹ DEGRÉ 2004. 210.

¹⁰² NAGY KOLOZSVÁRI–PAIS 1989. 72.

¹⁰³ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 212., 214–215.

¹⁰⁴ MNL ZML XIII.1. 58. pallium. Móricz János és Kustán Rozália gyermekeinek osztálylevele. Barabásszeg, 1850. március 20.

mind pedig második házasságából született, 1859. február 25-én elhunyt István fia temetésekor feltüntette az anyakönyv.

Az 1850-es évek elején a hivatalos szervek 32 forint 6 krajcár összegű, még az 1848 előtti korszakból származó adóelmaradást követeltek Barabásszeg községtől. Emiatt Bán Ferenc *községbíró*ként, „a barabásszegi és hozzá kapcsolt helységek lakói” nevében 1853. február 28-án kérelemmel fordult Bogyay Lajos cs. kir. megyefőnökhöz,¹⁰⁵ amelyben az adótartozás alóli felmentésükért folyamodott. Beadványában előadta, miszerint bizonyítani tudják, hogy a kérdéses adóösszeget néhai Bodó Péter — aki az 1845., 1846. és 1847. években a barabásszegi adózók bírása volt — beszedte az adózóktól, de „maga el is pazérolta, semminémű javakat maga után fenn nem hagyván”. Indoklását így egészítette ki az öntudatos, volt nemesi jogállású községbíró: „annyival is inkább esedezünk, mivel reánk nézve fájdalmas, abban az időben mint nemesi rend adóval nem terheltetvén, az abban az időben volt adózók pedig nagyobb részént a halál által elenyésztek”.

A megyefőnök jelentést kért a tárgyban Fábián Pál zalaegerszegi járási közigazgatási főbírótól. Felhívta a figyelmét arra, hogy a részére 1851 szeptemberében kiadott ügyben még semmilyen értesítést nem kapott.¹⁰⁶ Fábián főbíró jelentésében többek között arról is beszámolt, hogy Bodó Péter volt kustánszegi lakos, miután vagyonát elveszítette, szolgává lett és vagyon nélkül házasodott Barabásszegbe, ahol felesége és annak gyermekei vagyonát is elpazarolta.¹⁰⁷

Bán mint „barabásszegi helyhatósági bíró” kérte 1854. november 20-án fegyverengedélyének megújítását, hivatkozva arra, hogy tisztségénél fogva cs. kir. adót kezelni és azt a cs. kir. pénztárba beállítani köteles. Folyamodványához csatolta a korábbi, Sopronban, 1851. szeptember 15-én kelt engedélyét (Waffen-Paß) is. Orosz Ferenc zalaegerszegi járási cs. kir. főbíró 1854. december 8-án kiadott hivatalos véleménye szerint semmiféle kifogás nem merült fel Bán Ferenc barabásszegi községi bíró és földbirtokos új fegyverviselési engedélyének megadása ellen.¹⁰⁸

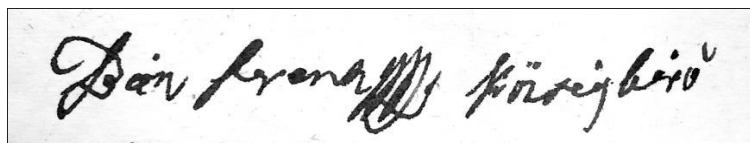
¹⁰⁵ Bogyay Lajos megyefőnök 1849 és 1861 között állt Zala megye élén. MOLNÁR 2000. 387.

¹⁰⁶ HMNL ZML IV.151.b. 1853. XIV.R 2096. Bán Ferenc folyamodványa. Barabásszeg, 1853. február 28.; Uo. A megyefőnök utasítása. 1853. március 1. Fogalmazvány.; Uo. Fábián Pál jelentése. Zalaegerszeg, 1853. március 10. — Az ügy előzményei: MNL ZML IV.151.b. 1851. XIV.R 3124.

¹⁰⁷ MNL ZML IV.151.b. 1853. XIV.R 2471. Fábián Pál jelentése. Zalaegerszeg, 1853. március 10. — Bodó Péter egyébként 1838-ban azt az özvegy Tóth Istvánné Pais Juditot vette feleségül, akinek nevét már olvashattuk Bán Ferenc 1840-es évekbeli adósai között.

¹⁰⁸ MNL ZML IV.151.b. 1854. VLE 11553. (korábbi ügyszám: 11561). Bán kérelme magyar nyelvű, a többi irat német nyelvű.

Bán Ferencet egyébként is a környék, a göcseji kálvinista társadalom egyik vezető emberének tarthatták, amint azt a szintén református nemesi családból származó Gyenese Dániel kustánszegi lakosnak a feleségéhez, Kustán Erzsébethez, valamikor az 1850-es évek második felében írt egyik levele tanúsítja. Az Egerszegen, a vármegye fogságában raboskodó Gyenese azt kívánta nejétől, hogy több tekintélyesebb környékbeli férfit is kérjen meg arra, segítsenek elérni a *kezesség* melletti szabadlábra helyezését: „És odahaza is könyörögj a Bán Ferencnek is, a csonkahegyháti Zsigának, tisztelendő úrnak és a tanító úrnak, János bátyámnak, hogy segéljenek rajtam annyit, hogy vegyenek ki. És engem tudósíts mindenekről, hogy mi jót mondanak, és mivel biztatnak.” A megnevezett személyek közül Bán Ferencen kívül a barabásszegi református lelkész, Bereczky Lajos és a kustánszegi református tanító, Hodosy Ferenc (1851–1853)¹⁰⁹ személye is azonosítható, emellett valószínű, hogy unokabátyjára, az 1850-es években Kustánszegen bírói hivatalt viselt Gyenese Jánosra (1820–1870) utalt a szorongatott helyzetben lévő fogoly.¹¹⁰ Felesége válasza azonban nem kecsegtetett reményekkel: „A Zsiga meghalt, a Bán Ferenc meg azt szeretné, hogy soha ki ne jönné. A tisztelendő urat is megpirongatta, hogy miért megy mellette, s eltagadta előtte, hogy ő nem megy ömellette.”¹¹¹

2. kép

Bán Ferenc aláírása 1853-ból

A VÁRMEGYEI KÖZÉLETBEN

Bán Ferenc Barabásszeg legtekintélyesebb nemes gazdájaként és a faluközösség vezetőjeként bekapcsolódott a megyei közéletbe is. Zala vármegye közgyűlése 1843. február 13-án az országgyűlési *követutasításokat kidolgozó választmány* létrehozásáról döntött. Mivel a nemesi adózás kérdéskörét is megvitatni tervezték, úgy döntöttek, hogy a munkálatokba a megyei hivatalviselő,

¹⁰⁹ NAGY KOLOZSVÁRI–PAIS 1989. 139.

¹¹⁰ KULCSÁR 2019. 179., 214–215.

¹¹¹ MNL ZML XIII.6. 7o/a. pallium. 9., 10. sz.; NÉMETH 2019. 186–187.

középbirtokos rétegen túl a nemesség szélesebb körét is igyekeznek bevonni, ezért az utasítás kimunkálására meghívtak egyes — elsősorban jelentős számú nemesség által lakott falvakban élő — tekintélyesebb „kisnemesekeket” is. Az Egerszegi járás területéről hét ilyen nemesember kapott felkérést; közöttük volt a becsvölgyei — ekkor harmincesztendő — Bán Ferenc is.¹¹² (A zalai szabad-
elvű ellenzék céljai között — amint Csány László egy leveléből kitűnik — az is szerepelt, hogy a követutasítás kidolgozására és a követválasztásra külön-külön kerüljön sor.¹¹³)

Bán tevékenyen bekapcsolódott az 1847. évi *vármegyei restauráció* lebonyolításába is. Zala vármegye 1847. június 14-ei tisztújító közgyűlésének jegyzőkönyve szerint az Egerszegi járás Orosz Ferenc táblabíró által elnökölt szavazatszedő bizottságát a középbirtokos Zalabéri Horváth Vilmos kaszaházi lakos táblabíró; a kiskanizsai jobbágycsaládban született, de katolikus papként már a kiváltságos rendhez tartozó, a Tudományos Gyűjteményben publikáló Pländer Ferenc novai esperesplébános, táblabíró; két göcseji református kisnemes, a barabásszegi Bán Ferenc és a kustánszegi Gyenese Pál; valamint a megyeszékhely mezőváros társadalmának sajátos rétegéhez, az egerszegi városi tanácsban is helyet foglaló nemes iparosmesterekhez tartozó Pathy János alkották.¹¹⁴

1848-ban a *sajtóesküdtszéki tagságra* alkalmas személyek összeírása során Barabásszegen (és környékén) nyolc fő¹¹⁵ vettek lajstromba, közöttük Bán Ferencet is.¹¹⁶ Ez a tény a stabil jövedelmi helyzetét mutatja, hiszen az 1848. évi sajtótörvény és az annak felhatalmazása alapján kiadott igazságügyi miniszteri rendelet az „esküdtszéki képességre” évi 200 forint tiszta jövedelmet követelt meg.¹¹⁷

Miután Ferenc József császár túlélte Libényi János szabósegéd 1853. február 13-ai bécsi merényletét, ennek emlékére, hálából a megmeneküléséért a hely-

¹¹² HERMANN–MOLNÁR 2015. 71–74.

¹¹³ HERMANN–MOLNÁR 2015. 14.

¹¹⁴ MNL ZML IV.1.a. 1847:2138. jkv. sz. A forrás csak a neveket sorolja fel, lakóhelyük azonosítását az 1845. évi vármegyei nemesi összeírás teszi lehetővé. — KULCSÁR 2019. 190–191.

¹¹⁵ Kutasy Ferenc, Bán Ferenc, Vörös Gábor, Simon Péter, Pais Péter, Pais Péter (ör.), Pais János (Pál fia, ör.), Pais János (Ferenc fia). Közülük valójában csak az első három volt barabásszegi (Kutasi Ferenc a helyi református tanító), viszont Simon Péter Kislengyelben, a Paisok pedig Paisszegen éltek. NAGY KOLOZSVÁRI–PAIS 1989. 139.; MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye 1845. évi nemesi összeírása. 407., 445–450.

¹¹⁶ MNL ZML IV.102.b. 1848:808. sz. irat. A sajtóvétség felett ítélendő esküdtszéki képességgel bíró tagok összeírása. Egerszegi járás nyugati vidéke.

¹¹⁷ Bizonyos végzettség megszerzése, illetve szellemi foglalkozások gyakorlása a jövedelemre való tekintet nélkül is megalapozta a sajtóesküdtszéki tagságra való alkalmasságot. MÁRKUS 1896. 239. (1848. évi XVIII. törvénycikk. 17. §); MEZEY 1998. 175.

színre egy *emléktemplom* (fogadalmi templom) építését határozták el. A kezdeményezés fővédnöke az uralkodó öccse, Miksa főherceg (a későbbi mexikói császár) volt, akinek a felhívására birodalomszerte gyűjtést folytattak. 1853-ban a barabásszegi Bán Ferenc is adományozott 40 krajcárt a végül 1879-ben elkészült és felszentelt, ma is álló, neogótikus stílusú Votivkirche felépítésének céljára.¹¹⁸

1861-ben, a megyei autonómia újjáéledésének euforikus időszakában Zala megye újonnan összeülő közgyűlése tisztelete jeléül – több országos hírű személyiség mellett – bizottmányába választotta az emigrációból nem sokkal korábban hazaérkezett gróf Teleki Lászlót is, aki előtt üdvözlő felirattal tisztelegtek. Teleki Pesten, 1861. március 12-én kelt, a megye közönségének címzett köszönőlevelében megemlékezett Zala kiemelkedő szerepéről a múltbeli politikai küzdelmek során, utalva a két kiemelkedő zalai államférfira (Deák Ferenc, Csány László) is.¹¹⁹ Mindezek ismeretében érthetjük meg azt a mély megdöbbenést és gyászt két hónappal később, amely az egész országban, így Zalában is kialakult Teleki május 7-ei öngyilkosságának hírére. Szerke az országban megemlékezéseket és gyászistentiszteleteket szerveztek. Göcsej szívében, a barabásszegi református templomban is *emlékünnepelet* tartottak az elhunyt – egyébként református felekezetű – államférfi tiszteletére. A rendezvényről a Vasárnapi Újság című lapban jelent meg részletes beszámoló egy személyesen jelen volt személy tollából. „Barabásszeg (Zala), május 28. Nemcsak az ország nevezetesebb helyein, de ott is, hová csak a nép- vagy földismeret vágya vezet el talán némelyeket, a kegyelet és nemzeti hála adóját leróttá a nép, mellyel a dicsőült gróf szellemének tartozott. Igen, Zala megyének egyik igénytelen, egyszerű falujában, a barabásszegi ref. egyházban f. hó 27-én ünnepélyesen tartott meg a gyásztisztelet Teleki Lászlóért. Egyszerű volt ez ünnepély, de a leplezetlen tiszta honfi-érzelem, a csak egy célért dobogó keblek imája s a nagy halott iránti tisztelet tették erőssé. Nem hiányzottak innen a környék műveltebbjei, különösen községünk értelmisége kivétel nélkül; a göcsei protestáns vallásúak, s ami különösen is megemlítenő, a katolikus klérusból J. J. zala-szentgyörgyi plébános úr!¹²⁰ Az ünnepélyt Bereczky Lajos ref. lelkész úr

¹¹⁸ Barabásszeg község gyűjtőívén összesen 1 forint 5 krajcárt jegyeztek. Ebből Bán Ferenc – akinek családneve tévesen „Bács” alakban szerepel – egymaga adott 40 krajcárt, míg az apróbb adakozások 25 krajcárt tettek ki. Budapesti Hírlap 1853. 252. sz. (október 26.) 1403. Az emléktemplom építéstörténetére: KOMÁRIK 1976. 199.

¹¹⁹ FOKI 1989. 23–24.

¹²⁰ Utalás JÁNOSY JÁNOS (1804–1866) zalaszentgyörgyi plébánosra (1841–1866). GÉFIN 1935. 172.

megható imával a dicsőült grófért, s alkalmi lelkes egyházi szónoklatával emelte, mit a nemzet imája, a »Szózat«-nak az egyházban, úgy azonkívüli ihletett elzengése fejezett be.” A hivatalos, a templomban tartott rendezvényt követően fogadást tartottak, melyet Bán Ferenc adott, mint a falu legtekintélyesebb gazdája. Erről szintén beszámolt a tudósító: „Az ünnepély után Bán Ferenc barabásszegi birtokosnak magyar vendégszerető házában — hol mintegy 50 terítékű asztal mellett gyűlt össze a gyászoló közönség — magyaros lakoma várt, hol különösen, R. B. és H. F. uraknak a nemzeti egyetértés, a nemzet üdvéért a gyászolt gróf szellemének köztünk örökre leendő megmaradásáért lelkesítő pohárköszöntéseik, s a Szózatnak ismételt elzengése, magyaros zamattal, ízzel fűszerezék és zárták be a lakomát, melyről mindenikünk ama forró óhajtással távozott el, hogy vajha e nemzetnek annyi gyásztor után, egyszer valahára, az áldomás billikomából¹²¹ engedné szívni Istene újjászületése nagy ünnepére tartott nektárcseppjeit.”¹²²

Bán Ferenc és rokonsága a kiegyezés utáni években az ellenzéki Balközép Párttal szimpatizált. Barabásszeg ekkor a baksai¹²³ választókerület részét képezte. Az 1869. évi országgyűlési képviselő-választást március 22-én tartották meg a kerületben. Ekkor a hivatalban levő kormánypárti képviselőt, Simon Pált — aki 1861-ben a Felirati Párt, 1865-től pedig immár a Deák-párt soraiban foglalt helyet az országgyűlésen — legyőzte az ellenzéki, balközép jelölt, Thassy Miklós zalalövői birtokos, volt lövői járási alszolgabíró.¹²⁴ Sikeréhez a göcseji, jelentős számú református lakossággal bíró falvak is hozzájárultak, például Barabásszeg, Kustánszeg és Paisszeg megjelent választói mindannyian Thassyra szavaztak. Így tett Bán Ferenc és két öccse, Márton és György, valamint a barabásszegi református tanító, Györfi Sándor is.¹²⁵

Bán Ferenc az 1872. évi országgyűlési képviselő-választás(ok) idején aktívan részt vett a helyi közélet formálásában. Az esztendő tavaszán öccsével, Bán Györggyel, valamint képviselőjükkel, Thassy Miklóssal együtt — ahogyan arról a Jókai Mór által főszerkesztett, a balközépet támogató „A Hon”, valamint a szintén ellenzéki „Ellenőr” lapok is tudósítottak — a baloldali országos választmány húsz fős Zala megyei delegációjának tagja volt.¹²⁶ Az általános képviselő-

¹²¹ Billikom: üvegből, kristályból vagy fémből készült nagyobb serleg, kupa.

¹²² Vasárnapi Ujság 8 (1861) 25. sz. (június 23.) 297.

¹²³ Ma Zalabaksa (Zala megye, Lenti járás).

¹²⁴ BALOGH 1987. 176–177.; DOBSZAY 2015. 369–370., 375.

¹²⁵ MNL ZML IV.255. Szavazási jegyzőkönyv. Baksa, 1869. március 23.

¹²⁶ A Hon 10 (1872) 65. sz. (március 17.), reggeli kiadás; Ellenőr 4 (1872) 65. sz. (március 17.).

választáson, amelyet a baksai kerületben 1872. június 20-án tartottak, Thassy megvédte a mandátumát Vasdényey Lajos kormánypárti jelölttel szemben. A göcseji szegek választói szinte egyöntetűen a hivatalban lévő ellenzéki jelöltet támogatták szavazatukkal, Barabásszegről – többek között – Bán Ferenc, Márton és György testvérek, Bereczky Lajos református lelkész és Györfi Sándor református tanító is Thassyra voksoltak.¹²⁷

Mivel Thassy Miklós 1872. nyári újraválasztása botrányos körülmények között zajlott, és mandátumát a képviselőház igazolóbizottsága szeptemberben megsemmisítette, új választást tűztek ki 1872. november 12-ére.¹²⁸ A megismételt választáson újra indult Thassy, azonban a jobboldal, azaz a kormányzó Deák-párt is jó lehetőséget látott a baksai mandátum visszaszerzésére. Ennek érdekében egy zalai – szepetneki – születésű politikust, Királyi Pál (1818–1892) publicistát, szerkesztőt, Pest város volt főjegyzőjét, a letenyei választókerület volt képviselőjét indították képviselőjelöltként.¹²⁹ A Deák-párt zalai korifeusai pedig beindították a kampánygépezetet.

A választási mozgolódás kezdeti, a háttérben zajló szakaszába enged bepillantást az a Tárnokon, 1872. október 10-én kelt magánlevél, amely megemlíti Bán Ferencet is.¹³⁰ A levelet Kozáry László (1808–1878) tárnoki földbirtokos, volt vármegyei tiszttviselő, Deák Szidónia (Deák Ferenc elsőfokú unokatestvére) férje¹³¹ írta Pesten élő fiuknak, Kozáry Kálmán (1835–1886) törvényszéki bírónak.¹³² Ebben beszámolt róla, hogy a vasárnap nála vendégségben járt Séllyey¹³³ felkérte, kapcsolódjon be aktívan a Királyi megválasztása érdekében folyó szervezőmunkába, kifejezetten megjelölve, mely településék megnyerésében számítanak rá mint a környéken ismert férfiúra. A mikefaiaknak, karácsonyfaiaknak és zágorhidaiaknak¹³⁴ a Deák-pártra térítése mellett Séllyey

¹²⁷ MNL ZML IV.403. Szavazási jegyzőkönyv. Baksa, 1872. június 21.

¹²⁸ BALOGH 1987. 177.; BEKŐ 2021. 138–139.; DOBSZAY 2015. 367.; Pesti Napló 23 (1872) 208. sz. (szeptember 10.), reggeli kiadás.; Pesti Napló 23 (1872) 268. sz. (november 20.), reggeli kiadás.

¹²⁹ Pesti Napló 23 (1872) 226. sz. (október 1.), reggeli kiadás.; BALOGH 1987. 174–175.

¹³⁰ MNL ZML XIII.41. Kozáry László levele Kozáry Kálmánhoz. Tárnok, 1872. október 10.

¹³¹ Bán Ferenc 1837-ben Kozáry László apósa, Deák József hagyatékából vásárolt almáriumot.

¹³² Kozáry László, Deák Szidónia, Kozáry Kálmán és – a későbbiekben említendő – Kozáry Izidor életére: BEKŐ 2015. 206–214.

¹³³ Séllyey László (†1886), sőjtőri földbirtokos, 1840 és 1849 között a Muraközi járás al-, majd főszolgabírója. MOLNÁR 2012. 389.; MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye 1845. évi nemesi összeírása. 346.

¹³⁴ Mikefa és Karácsonyfa községek ma Mikekarácsonyfa települést alkotják, Zágorhida pedig Nova része.

Kozáry László feladatának szánta a következőt is: „mennye be Nagy Göcsejbe, jelesen Barabásszegbe, szerezzem meg Bán Ferencet, a Nagy Göcsejbeni reformátusok vezérét szinte Királyi Pál részére. Ezt pedig annál inkább reám gondolta jónak bízni, mivel [1]849-ig szeretett sz[olga]bírájok voltam,¹³⁵ s e folyó évben tagosításukban bírájoknak is megválasztottak.”

Ez a levélrészlet jól mutatja, hogy a korabeli göcseji reformátusság körében milyen tekintéllyel és befolyással bírhatott Bán Ferenc. Ugyanakkor arra is utal, hogy a győzelemhez szükségesnek tartották a júniusban még a Balközép Párt jelöltjére szavazó Bán meggyőzését.

Kozáry László saját szavai szerint örömmel vállalkozott feladata teljesítésére. Ebben nem csak a közérdek szem előtt tartása („tudom, hogy pártunk nagyobb embert nem választhat meg Királyi Pálnál”), de másik fia, Kozáry Izidor boldogulása és reménybeli előmenetele is motiválta, akit Séllyey Lászlóval közösen — „ha jó kilátást szerezhettek a református atyafiaknál” — mint „az ily ügyben kimondhatatlan ügyes egyén”-t a választás előtti két vagy három hétre, a kampánymunkában való részvételre hazahívni terveztek.

Ezen előzményeket követően Királyi Pál a baksai választókerületben október végén tett képviselőjelölti körútján ellátogatott Barabásszegre is. Október 26-án Nováról érkezett a faluba. A kortárs sajtóbeszámoló szerint: „Baán Ferenc igazi patriarchalis szívességgel fogadott s nála nagy számban jöttek össze a választók, kikhez Királyi Pál szinte rövid, de tartalmdús beszédet intézett.”¹³⁶ A látogatás eredményeként, annak napjával keltezve Bán egy Királyi Pált támogató felhívást tettett közzé a Zala Megyei Gazdasági Egyesület lapjában: „Tisztelt polgártársak! Édes örömmel, hazafias meggyőződéssel nyilvánítom, hogy Zala megye jeles szülöttje, a tudományosan képzett népfia, Királyi Pál, mint a baksai választókerület képviselőjelöltje, az a férfiú, kibe összes bizodal-munkat édes hazánk, megyénk, különösen vidékünk érdekeit bizton helyezhet-jük; edzett jóakarata, bölcs nézete, tudománya és szeplőtlen jelleme, honszere-tete oly zálog nekünk, mely jövőnk áldását biztosítja, azért őszinte bizodalom-mal, felhívom t. választópolgártársaimat, hogy saját érdekünk, megyénk dísze s a haza jólétére mindnyájan odatörekedjünk, hogy Királyi Pál egyhangúlag követünnké választassék. Kelt Barabásszeg, okt. 26. 1872. Baán Ferenc.”¹³⁷

¹³⁵ Kozáry László 1840 és 1849 között az Egerszegi járásban alszolgabírói hivatalt viselt. MOL-NÁR 2000. 438.

¹³⁶ Zala-Somogyi Közlöny 11 (1872) 89. sz. (november 3.) 2.

¹³⁷ Zala-Somogyi Közlöny 11 (1872) 89. sz. (november 3.) 3.

Természetesen könnyen elképzelhető, hogy a felhívás megszövegezésében a kormánypárti szervezők is közreműködtek. Mindenesetre a Deák-pártnak a göcseji választók megnyerésére irányuló erőfeszítései meghozták a várt eredményt: Királyi Pál elnyerte a baksai választókerület mandátumát, 628 szótöbbséggel választották meg.¹³⁸ (A következő évben, 1873-ban – amint ez Bán Ferenc öccse, Bán György építőgondnoki számadásaiból kitűnik – Királyi mint a baksai kerület képviselője 50 forintot adományozott a barabásszegi református templom felújítására.¹³⁹)

Csutor Imre¹⁴⁰ alispán Zalaegerszegen, 1873. november 21-én kiadott, a *vármegyei törvényhatósági bizottság* megüresedett helyeinek 1873. december 22-ére kitűzött, *választás útján történő betöltésére* vonatkozó hirdetményét még a barabásszegi „T. Baán Ferenc úrnak” is megküldték névre szólóan,¹⁴¹ a „Göcsejbeni reformátusok vezérének” közéleti pályája azonban alig egy évvel később, 1875. január 8-án bekövetkezett halálával végleg lezárult. Közéleti ismertségét jelzi, hogy a „Magyarország és a Nagyvilág” című hetilapban „Baán Ferenc, Zalamegye egyik népszerű derék fia” megjelöléssel közölték a halálhírét.¹⁴²

RÖVIDÍTÉSEK

BREI = Becsvölgye–Kustánszeg–Csonkahegyhát Református Egyházközség irattára (Becsvölgye)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár (Pápa)

MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (Zalaegerszeg)

LEVÉLTÁRI ÉS IRATTÁRI FORRÁSOK

BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841.

BREI A kustánszegi egyházközség iskolai jegyzőkönyvei, 1816–1850.

DREL II.5.c. Őrségi Református Egyházmegye iratai. Közgyűlési és bírósági iratok. Lajstromozott iratok.

¹³⁸ Zala-Somogyi Közlöny 11 (1872) 92. sz. (november 14.) 2.; DOBSZAY 2015. 367.

¹³⁹ BREI Anyakönyvek. Keresztelési és esketési anyakönyv, 1785–1841. 265.

¹⁴⁰ Csutor Imre 1867 és 1872 között Zala vármegye másodalispáni, 1872 és 1878 között pedig alispáni hivatalát töltötte be. MOLNÁR 2000. 396. — Édesanyja, Csutor Jánosné Viosz Zsuzsanna barabásszegi birtokrészt vette meg Pálóczi Horváth Ádám, amelyet később Horváth özvegyétől Bán Ferenc apja, Bán György szerzett meg. SZENTMIHÁLYI 1973. 25–27.; MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye 1845. évi nemesi összeírása. 511.; Salomvári római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve, 1813. július 19.

¹⁴¹ MNL ZML XIII.1. 60. pallium. Hirdetmény. Zalaegerszeg, 1873. november 21.

¹⁴² A sajtóhír tévesen február elejére tette a halálát. Magyarország és a Nagyvilág 12 (1875) 7. sz. (február 14.) 84.

- MNL ZML IV.1.a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek.
- MNL ZML IV.1.b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok.
- MNL ZML IV.1.e. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Nemességi iratok.
- MNL ZML IV.2.a. Zala Vármegye Gyámügyi Választmányának iratai. Árvai ülések írásai.
- MNL ZML IV.9.b. Zala vármegye főadószedőjének iratai. Községi adóösszeírások (Conscriptio - nes dicales).
- MNL ZML IV.9.f. Zala vármegye főadószedőjének iratai. Nemesi javak és jövedelmek összeírása, 1835.
- MNL ZML IV.24.az. Zala vármegye tisztviselői hivatalos iratainak levéltári gyűjteménye. Nagy Károly alszolgabíró hivatalos iratai.
- MNL ZML IV.102.b. Zala Vármegye Bizottmányának iratai. Iratok.
- MNL ZML IV.151.b. Zalai Cs. Kir. Megyehatóság (K. k. Komitatsbehörde in Zala) iratai. Megye-főnöki általános iratok.
- MNL ZML IV.250. Zala vármegye főispáni helytartójának iratai.
- MNL ZML IV.255. Zala Vármegye Központi Választmányának iratai (1867–1869).
- MNL ZML IV.403. Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai (1872–1949).
- MNL ZML XIII.1. Bán család iratai.
- MNL ZML XIII.6. Csány család iratai.
- MNL ZML XIII.41. Kozáry család iratai.
- MNL ZML XV.35.-1. Zala vármegye felekezeti anyakönyveinek levéltári gyűjteménye.
- MNL ZML XXXIII.1. Zala megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.

IRODALOM

- BALOGH 1987 = BALOGH Elemér: Országgyűlési választások Zala vármegyében 1861–1872 = Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1987. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1987. (Zalai Gyűjtemény 26.) 163–185.
- BAROSS 1893 = Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többet bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek miveltési ágak szerinti feltüntetésével. S. a. r. bellusi BAROSS Károly. Bp., 1893.
- BEKŐ 2015 = BEKŐ Tamás: Deák Ferenc zalatárnoki nőrokonai = „Jól esik köztetek lenni...”. Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2015. 185–221.
- BEKŐ 2020 = BEKŐ Tamás: Deák Ferenc is nézett farkasszemet. = Zalai Hírlap 76 (2020) 277. sz., (2020. november 26.) 13.
- BEKŐ 2021 = BEKŐ Tamás: Nemzetőr kapitányból honvéd százados: Deák Lajos (1817–1879) életútja és emlékezete = Őrmagyok, századosok, hadnagyok. A 47. honvédszázlóalj tisztjei, 1848–1849. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2021. (Zalai Gyűjtemény 85.) 122–157.
- DEGRÉ 2004 = DEGRÉ Alajos: A magyar nemesi (kurialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt = Uő.: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Szerk. Mezey Barna. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) 200–217.

- DOBSZAY 2015 = DOBSZAY Tamás: A zalai képviselők, 1861–1875 = Történelmi Szemle 57 (2015) 3. sz., 363–379.
- FOKI 1989 = FOKI Ibolya: Teleki László levele Zala megye közönségéhez = Nótárius. A zalai honismereti mozgalom folyóirata (1988) 2–3. sz. Zalaegerszeg, 1989. 23–25.
- GÉFIN 1935 = GÉFIN Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. III. kötet. Történelmi névtár. Szombathely, 1935.
- GÖNCZI 1914 = GÖNCZI Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
- HERMANN – MOLNÁR 2015 = Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847). S. a. r. Hermann Róbert – Molnár András. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2015. (Zalai Gyűjtemény 79.)
- HUDI 1999 = HUDI József: A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból. Magánkiadás. Veszprém, 1999.
- KOMÁRIK 1976 = KOMÁRIK Dénes: Feszl Frigyes és a bécsi Votivkirche = Műemlékvédelem, 20 (1976) 4. sz., 199–202.
- KÓSA 2001 = KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Bp., 2001.
- KÖBLÖS 2006 = A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
- KÖBLÖS – KRÁNITZ 2018 = A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. kötet. Szerk. KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 15–16.)
- KULCSÁR 2019 = KULCSÁR Bálint: A Gyenese család szerepe a kustánszegi református gyülekezetben a 19. században = A protestantizmus zalai évszázadai. Szerk. Erős Krisztina – Kulcsár Bálint. Zalaegerszeg, 2019. (Zalai Gyűjtemény 82.) 173–225.
- MALONYAY 1912 = MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete. IV. kötet. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna). Bp., 1912.
- MÁRKUS 1896 = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1895. 1836–1868. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896.
- MEZEY 1998 = MEZEY Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja 1848-ban = A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 159–184.
- MOLNÁR 2000 = Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. MOLNÁR András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.)
- MOLNÁR 2003 = MOLNÁR András: A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833. Bp., 2003.
- MOLNÁR 2012 = MOLNÁR András: Deák zalai tisztelői. A Deák Ferenc nevelési alapítvány első évtizede (1840–1850) = A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Budapest–Győr, 2012. 375–390.
- NAGY 1974 = NAGY Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik. Szerk. Hoppál Mihály. (Folklór archívum 2.) Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja, Bp., 1974.
- NAGY KOLOZSVÁRI – PAIS 1989 = NAGY KOLOZSVÁRI István – PAIS Sándor: Göcseji kálvinisták. [Becsölgye.] 1989.

NÉMETH 2019 = NÉMETH László Sándor: „...Ha még Isten azt adja megérni, hogy szabad ember lész...”. – Zalai rablevelek a 19. század közepéről = Kapiller Imre Emlékkönyv. Szerk. Horváth Zita et al. [Zalaegerszeg], 2019. 173–197.

PATAKY 1992 = PATAKY László: Az Őrségi Református Egyházmegye története. Hely nélkül, 1992.

SZENTMIHÁLYI 1973 = SZENTMIHÁLYI Imre: Adat Pálóczi Horváth Ádám göcseji birtokáról = Göcseji Helikon. Honismereti közlemények 6. Tanulmányok. Szerk. Fülöp István. Zalaegerszeg, 1973. 25–29. p.

SUMMARY

BÁLINT KULCSÁR

Leader of the Reformed Community in Göcsej The life of the landed nobleman from Barabásszeg, Ferenc Bán

There were several villages inhabited by noblemen in the region of Göcsej in Zala County in the era before 1848. One of them was Barabásszeg, which was the centre of a Reformed parish with its own church, pastor and school. In the local cemetery the tomb of a resident of the village from the 19th century, Ferenc Bán (1812-1875) still can be seen. Current study describes his life based on archival sources.

Ferenc Bán came from an old family from Göcsej, he together with his brothers was one of the most outstanding smallholders of the village. Besides farming and stock breeding, occasionally he dealt with money lending as well. He had 16 children from his two marriages, only 5 out of all reached adulthood. Bán took an office in the local reformed community. He was one of the presbyters of the parish. He also supervised the works on the church and church tower in the 1840s.

He was the leader of the local noble community in Barabásszeg in the 1840s, in the 1850s he became the judge of the village.

As a landed nobleman, he took part in the public life of the county even before 1848, and he continued his participation later on. He supported one of the opposition parties after the Austrian-Hungarian Compromise of 1867, in 1872 however, he supported the governmental party. Due to his reputation and popularity, Calvinists in Göcsej accepted him as their leader.

*Pap Gábor református püspök arcképe
(Herz Dávid könyomatos rajza nyomán, DRETGy)*

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858)

I.

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET püspökeinek sorában kiemelkedő hely illeti meg Pap Gábort, aki nemcsak egyházkormányzói tevékenységével, hanem írói, költői, újságírói munkásságával is kivívta kortársai elismerését. Elődjei közül csak Tóth Ferenc (1827–1844) hasonlítható hozzá, aki egyházkormányzati reformjai mellett történetíróként is maradandót alkotott. Tóth Ferenc közvetlen elődje, Tóthpapai József (1814–1827), illetve utóda, Nagy Mihály (1844–1874) jóval nehezebb politikai-gazdasági környezetben arra törekedett, hogy egyházát fenntartsa, folyamatos működését biztosítsa, illetve 1849 után megszüntetett autonómiáját helyreállítsa.¹

Pap Gábor sikeres püspöki tevékenységét a kedvező külső körülmények, a politikai kiegyezés, a tőkés gazdasági fejlődés, az egyházak mozgásterét és társadalomszervező funkcióit meghatározó liberális dualista állam is előmozdította. Tisza Kálmán egyházkerületi főgondnok (1867–1902) biztos támaszt jelentett számára. Tehetségének kibontakoztatását a neoabszolutizmus bukása után már jóformán semmi sem akadályozta.

Rövid életrajza. Pályájának indulását a bel- és külpolitikai események egyaránt meghatározták. Pap Gábor 1827. szeptember 15-én Vilonyán született Pap István helyi, majd vámosi tudós református lelkész, jelentős egyházi író és Oláh Klára házasságából. Az elemi iskolát helyben, Vámoson végezte egy, a nádpálcát jól forgató tanító keze alatt, a gimnázium öt osztályának anyagából édesapja készítette fel. A hatodik osztályt, majd az akadémiai tagozatot, a

¹ ZOVÁNYI 1977. 704.

bölcséletet és a jogi tanfolyamot Pápán végezte. A jogot 1847. augusztusában fejezte be, ezt követően Bécsbe ment báró Huszár József belső titkos tanácsos Gusztáv fia mellé házi nevelőnek. Részt vett a bécsi forradalomban, amelyről rendszeresen tudósította a hazai sajtót. Miután munkaadója segítségével szerencsésen kijutott az ostromzár alatt lévő császárvárosból, beállt honvédek: kezdetben a 39., később a 45. honvédszászlóaljban harcolt, századosként érte meg a szabadságharc végét. Temesváron egy hónapra börtönbe került, ahonnan 1849 októberében súlyos betegen szabadon bocsátották, így visszatérhetett a szüleihez Vámosra. 1850-ben Pápán teológiából tett magánvizsgát, 1851-től helyettes lelkész lett Balatonudvariban, ahonnan rendes lelkésznek választották meg először Arácsra (1852. márc. – 1854. nov.), majd Balatonudvariba (1854. nov. – 1858. júl.). Ezután Litéren (1858. júl. – 1864. jún.), Vörösberényben (1864. jún. – 1867), Vilonyán (1867–1875), Ószőnyben (1875–1878), végül Révkomáromban (1878–1895) szolgált.

A Veszprémi Református Egyházmegye aljegyzője, majd tanácsbírája, 1868-ban esperese lett. 1873. május 13-án a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzőjévé, 1874. június 1-én püspökké választották. E tisztséget Révkomáromban 1895. november 2-án bekövetkezett haláláig viselte. November 5-én óriási részvét mellett (több mint 8000 ember jelenlétében) a révkomáromi református temetőbe temették. Síremléke ma is itt található.²

Pap Gábor karrierjének feldolgozása monográfiát igényel, ennek megírására azonban még senki sem vállalkozott. Csupán kisebb írások, tanulmányok jelentek meg működéséről.³ A megírandó életrajzi monográfiában külön hely illeti meg nemesi családját, leszármazását, iskoláztatását és műveltségét, sok irányú tevékenységét: lelkészi, esperesi, püspöki munkáját, szépirodalmi munkásságát, numizmatikai gyűjteményének és magánkönyvtárának kialakí-

² Életrajzának forrásai: PAP 1895. 707–710., STURM 1892. 42–43., SZINNYEI X. 1905. 281–284., FARKAS 2007., HUDI 2007. 251–254., 2009. 146. – A bécsi forradalom alatt az újságírók számíthattak a megtorlásra, feltehetőleg ezért is kényszerült menekülni. Vö. Zöllner 1998. 275. – Pap Gábor halála. = PL 27 (1895) 46. sz. (november 10.) 3–4. A templomban a ravatalt a „komáromi első temetést rendező vállalat” állította fel, a gyászistentiszteleten több, mint 4000 ember vett részt.

³ ÁCS 1995. 75–80., Pap István és fia, Pap Gábor esperesi ténykedéséről: BALASSA 1997. 47–50., 55–57., LICHTNECKERT András: Pap Gábor, az 1848-as bécsi forradalom tudósítója. = LICHTNECKERT 2016. 31–32., Uő.: Pap Gábor, a színikritikus. = Uo. 2016. 131–134., életrajzát közli, honvédegyleti szerepét kiemelve: FÖLDESI 2013. 221. Életrajzát és tevékenységét legrészletesebben egy szakdolgozat mutatta be: FARKAS 2007. Tevékenységét újabban *dr. Fritz Beke Éva* komáromi, szlovákiai történész kutatja, számos írása mellett nagysikerű vándorkiállítás összeállítása is a nevéhez fűződik.

tását, honvédegyleti és politikusi szerepvállalását (1876–1879 közötti országgyűlési képviselői, később felsőházi ténykedését).

Szinnyei 12 önálló munkáját nevezte meg.⁴ Bibliográfiája jobbára alkalmi beszédeit (emlék- és gyászbeszédeit, ünnepi szónoklatait) és 1870-ben kiadott verseskötetét tartalmazza. Ezeknél jóval jelentősebbek hírlapokban elszórtan megjelent írásai, melyek vaskos kötetekre rúgnak.

Az újságíró lelkész. Pap Gábor írói vénája már pápai diák korában megmutatkozott. 1845–1846-ban a *Koszorú*, 1847-ben a *Vándor* c. kéziratos diáklapot szerkesztette. (Ezeknek példányai nem maradtak fenn a főiskolai kéziratárban.) Első írásai 1848-ban az *Életképek*ben és a győri *Hazánk* c. lapban jelentek meg. 1852-től püspökké választásáig számos cikket, tudósítást írt az országos és vidéki lapokba. Jelenlegi ismereteink szerint összesen 25 lapban jelentek meg írásai. Ezek közül a jelentősebbek: a *Borászat*, a *Budapesti Visszhang*, a *Déliab*, a *Divatcsarnok*, az *Életképek*, a *Falusi Gazda*, a *Győri Közlöny*, a *Hölgyfutár*, a *Koszorú*, a *Magyar Bazár*, a *Pesti Napló*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, a *Somogy*, a *Veszprém* és a *Zala-Somogyi Közlöny*.

Pap Gábor füredi színházi tudósításait már Molnár György színigazgató is nagyra értékelte 1881-ben megjelent visszaemlékezéseiben.⁵ Fővárosi és vidéki lapokban közölt leveleit a helytörténeti irodalom már jó ideje hasznosította. Zákonyi Ferenc Balatonfüred-monográfiájában, a *Színházak, színművészet* c. fejezetben Roboz István mellett Pap Gábor arácsi református lelkész *Hölgyfutár* c. lapban megjelent tudósításait is többször idézte.⁶ Azóta a kutatók gyakran hivatkoztak leveleire, mint történeti forrásokra. Füredi és veszprémi színházi vonatkozású leveleit közzé is tették.⁷

A sajtóban megjelent nagyszámú írásainak összegyűjtését *dr. Lichtneckert András*, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosa kezdte meg nyugalomba vonulását követően, a 2010-es években. Pap Gábor „vidéki leveleit” három kötetben tervezte kiadni: külön kötetet kívánt szentelni a bécsi forradalom tudósítójának (1848), a Balatonfüred és vidéke tudósítójának (1852–1858) és a Veszprém és vidéke tudósítójának (1859–1874). A gyűjtést és feldolgozást

⁴ SZINNYEI X. 1905. 283–284.

⁵ MOLNÁR 1881. II. 1558–164. Idézi ZÁKONYI 1988. 697–700. Zákonyi érdeme, hogy Molnár szerint „irodalmi névvel is bíró szegény arácsi lelkész” nevét pontosította: Molnár Papp Sándorra emlékezett, holott Pap Gábor volt az, aki „nyaranként a színészek közt élt”, őket támogatta, és híveit is színházlátogatásra buzdította.

⁶ ZÁKONYI 1988. 664–715., különösen 699–705.

⁷ HUDI 2008., 2009.

elkezdte, de 2017. október 1-én, 66 éves korában bekövetkezett váratlan tragikus halála miatt befejezni nem tudta. Gyűjtését fia, Lichtneckert Zoltán dr. Jakab Réka levéltáros-történész közvetítésével azzal a szándékkal bocsátotta a rendelkezésemre, hogy édesapja utolsó kéziratai remélhetőleg napvilágot láthatnak.

A közzétételről. A kéziratok gondozását azért is szívesen vállaltam, mert füredi fürdő- és színház-történeti kutatásaim során már az 1980-as években találkoztam Pap Gáborral, mint vidéki levelezővel, és tudósításait föl is használtam munkáim során. Nevét gimnazista korom óta ismerem. Rövid életrajzát először az 1970-es évek elején a Veszprém megye irodalmi hagyományai c. kötetben olvastam.⁸

Elsőként a Balaton-fölvidéki levelek törzsanyagának, a *Hölgyfutár* c. pesti lapban (1849–1864) megjelent írások (1852–1858) közzétételére vállalkozunk. A hírlap nevét a német *Damen Courier* magyarításával kapta, maga az elnevezés Garay János *Regélő Pesti Divatlapjában* rovatcímként jelent meg először, így vált országszerte ismertté. Nagy Ignác a levert szabadságharc után indított hírlapjának már az alcíme („Közlöny, az irodalom társasélet és divat köréből”) is kifejezte, hogy az 1840-es évek irodalmi divatlapjainak hagyományát folytatja és elsősorban a női olvasóközönség támogatására számít. Kezdetben a vasár- és ünnepnapokat leszámítva minden nap megjelent, 1859-től a háromszor látott napvilágot. A gyakori megjelenés következménye, hogy a szerkesztő rákényszerült külföldi írók magyarra fordított írásainak és dilettáns magyar írók alkotásainak közlésére is. Az irodalmi profilú napilapot kezdetben Nagy Ignác szerkesztette (1849–1854), tőle vette át a lapot Berecz Károly (1854–1856), majd Tóth Kálmán (1856–1862). Az 1862–1864 közti időszakban Szokolay Viktor, majd Bulyovszky Gyula és Balázs Frigyes váltotta egymást a szerkesztői székekben. A szerkesztők a cenzúra szorításában és a lapkiadás sikerének érdekében inkább megfelelni kívántak a közönség ízlésének, ezért tág teret adtak a közép-szerű íróknak, amellet, hogy későbbi nagy tehetségek (pl. Vajda János) írásait is megjelentették.⁹

Pap Gábor elsősorban Roboz István ösztönzésére csatlakozott a *Hölgyfutár* írói táborához. Az 1850-es években kétségtelenül ebbe az irodalmi lapba írta a legtöbb cikket. Előfordult, hogy egy-egy évben 30-nál is több tudósítása jelent meg. Az irodalmi igényű levelek szerzőségét is nyíltan vállalta: kezdetben Pap G., majd Pap Gábor aláírást használt, 1856 tavaszán azonban áttért az r. l.

⁸ HARMATH-KATSÁNYI 1969. 238.

⁹ KOSÁRY – NÉMETH G. 1985. 418–422.

szignóra. Ennek magyarázatát az 1856. május 7-i számban megjelent VII. Balatonfölvívidéki levélben maga adta meg: „Az új szerkesztőség kijelölte a tért, melyen vidéki levelezőinek mozogni kell. A tényeknek lehető röviden közlésére vagyunk fölhíva.” A teljes nevének az aláírásával azt jelezte, hogy író-újságíró (alkotó), az r. l. aláíráskor csak tudósító. Ezt bizonyítja az, hogy az augusztus 19-i és 20-i számban megjelent Balaton-Füredi színészet vége című írásához ismét a nevét adta. (Az 1857. június 4-i számban –p–r aláírást használt, a november 30-i számban viszont ismét aláírta a teljes nevét.) Az írói névhasználat iránt érzékeny Szinnyei szerint az r. l. mellett más jegyet is használt. Ezek: Papn, Vönöczky, Pap K. G., Pap Kovács Gábor szignót. Álnévet természetesen mások is gyakran használtak: a Bakonyi, Bakonyfi aláírással megjelent tudósítások nem tőle származnak.

A névvel és r. l. szignóval ellátott leveleket, tudósításokat a szerző rendszerint sorszámmal is ellátta. 1853-ban a Balatonfölvívidéki levelek az I–XXXIV. sorszámmal kapták. Szándéka ellenére nem minden sorszámozott írása látott napvilágot.

Pap írói névhasználatát után *családi névhasználatára* is ki kell térnünk. Hivatalos leveleiben 1848 előtt és után is a Pap Gábor alakot használta. Az országgyűlési almanach ennek ellenére Papp Gábor néven közölte életrajzát. Halála után az egyházkerület hivatalos lapjában megjelent nekrológ is Pap Gábor néven nevezte.¹⁰ A nemesi előneveket az egyházkerületi és komáromi egyházközségi gyászjelentés használta következetesen, mikor *vönöczki és érsemlyéni Pap Kovách Gábor ev. ref. püspököt* említett.¹¹ A család által kiadott gyászjelentésben viszont *Pap Gábor ev. ref. püspök* olvasható – vagyis a család halála után is a legegyszerűbb változatot tekintette helyénvalónak.¹²

A névhasználatot az utókor számára Szinnyei József rögzítette, aki életrajzát – nyilván az egyházi gyászjelentések alapján – azzal kezdte, hogy *Pap Gábor (Vönöczky, mely családi neve is)*.¹³ Ezzel a Pap Gábor által sosem használt előnevet mintegy kanonizálta.

Pap Gábor leveleinek kiadását több szemponttal is indokolhatjuk. Nyilvánosságnak szánt levelezése része írói életművének. Emellett tudósításai történeti forrásokként is használhatók, akárcsak több kötetben fennmaradt hiva-

¹⁰ B. I. [= Borsos István]: Pap Gábor † 1827. szept. 15 – 1895. nov. 2. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10) 705–706.

¹¹ Pap Gábor. Életrajz. = Uo. 709–710.

¹² Uo. 719.

¹³ SZINNYEI X. 1905. 281.

talos levelei.¹⁴ Leveleiből megismerjük a kistáj időjárási-gazdasági, társadalmi-kulturális viszonyait, amely közelebb hozza hozzánk az 1850-es évek hétköznapi életét. Belőlük kitűnik, hogy a súlyos politikai elnyomás alatt élő helyi társadalom identitását a közösségi szolidaritás, társasági élet erősítésével tudta megőrizni. A társadalmi kis körök nyújtottak védelmet az egyénnek a zsandár- és policájvilág brutalitásaival szemben.¹⁵ Pap nemzeti ügynek tekintette és lelkesen támogatta a magyar irodalmat: folyamatosan beszámolt a készülő vagy megjelent művekről, fogadtatásukról. Szorgalmazta, hogy a hírlapokat, könyveket minél többen fizessék elő. Kiemelt jelentőséget tulajdonított a színházi életnek, a zenekultúrának, amely Füreden a fürdőkultúra részét képezte.

Pap Gábor leveleit az *Acta Papensia* gyakorlata szerint tesszük közzé: a közleményeket sorszámmal láttuk el, a cím része a megjelenés dátuma és az írás Pap Gábor által adott sorszáma (ha van ilyen). A szöveg közlése után dőlt betűvel következik a forráshely megjelölése az orgánus nevének, évfolyamának, az évnak és lapszámnak, a dátumnak és oldalszám(ok)nak a leírásával: pl. *Hölgyfutár* 3 (1852) 282. sz. (december 10.) 1167.

A közölt forrásokat lábjegyzetekkel láttuk el; ha a kézirat adott szövegrészében már volt lábjegyzet, azt ellenőriztük, szükség esetén kiegészítettük. Erre azért is szükség volt, mert egykori munkatársam a halála előtt éppen, hogy elkezdte a szövegek lábjegyzetekkel való ellátását. A terjedelmi korlátok miatt a lábjegyzeteket rövidre fogtuk, az írásokban előforduló személyeknek csupán a legfontosabb életrajzi adatait közöljük. A rövidítések feloldását, nevek kiegészítését a tudósításokban szögletes zárójellel [...] jelöltük. Munkánkat abban a tudatban végeztük, hogy ezáltal is hozzájárulhatunk a XIX. századi dunántúli egyházkerület sokoldalú püspökének mélyebb megismeréséhez.

HUDI JÓZSEF

* * * * *

¹⁴ DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895). Püspöki működésére alapvető forrás az egyházkerület és a veszprémi esperesség iratanyaga: Uo. I.1.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1874–1895), Uo. I.1.b. Ügyviteli iratok (1874–1895), Uo. II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye iratai (1630–1989).

¹⁵ A korszak rendőrségéről: DEÁK 2015. A szerző a „társadalmi védekező mechanizmusoknak” külön fejezetet szentelt: uo. 550–572.

1.

1852. december 10.

Balaton-fölvidéki levelek

(R...hoz)¹⁶

Meg vagy lepetve, nemde, jó barát, hogy én, ki a szépirodalom prózai teréről teljes visszavonulásra határozom magamat, ki eszméimet másokkal közlendő – kört a nyilvánosság terén nem találva – már hinni kezdém, hogy gondolataim mint lelke mélyében szülemlenek, ugyanott el is fognak halni ... most határozatom ellenére újra írni kezdek, s mit magánúton várál, levelezéssel nyilvánosan üdvözöllek. – Lásd, mint a latin költő rég megmondá: Tempora mutantur, et nos mutamur in illis!¹⁷ Előbbi határozatom elbukott a hideg megfontolás ítélőszéke előtt, el kelle buknia, mert a hallgatás nem teremt jövőt, s a visszavonulás elve – főleg nagy többség által felkarolva – csak irodalmunk rovására történhetnék, és süllyedés csíráit hordaná vészes ölében. Ha nem írok mindig úgy, mint akarok, írok úgy, mint lehet, a lehetőség körében keresve biztos alapot, melyen eszméim akaratommal egyezően nyilatkozzanak. Én részemről nem fogok nemleges lenni, a sors adta léterőt nem hagyom tétlen vesztegleni, használok úgy, mint képességem használnom engedi, mert az ember becse abban áll, ha van akarata észerejével örök forrásához, az istenséghez fölemelkedni, nagysága pedig abban, ha akaratát a valódi emelkedésben lehetőleg valósíthatja. S az akarat szentsége ez utóbbi hiányát is pótolja, annyival inkább, mert ahhoz elhatározással párosult kitartás s így benső erő kívántatik, ami mindenesetre érdem, midőn valósításához kedvező körülmények s így oly kellékek szükségeltetnek, melyek igen sokszor nincsenek is hatalmunkban.

E meggyőződésre épített hitemben rejlik alapoka annak, hogy magánvitáink alkalmával mért keltem ki gyakran oly hevesen azon durva modor ellen, mellyel némely szerkesztőktől a kezdő írók – kikben ezáltal nem ritkán szép és jeles tehetségek fojtatnak el – oly kíméletlenül s túlszigorral utasítatnak vissza. Szerintem az, ki föl mer lépni a nyilvánosság terén, habár első műve gyenge is, legalább tanúsítja, hogy van lélekereje haladni akarni, s hol az alap – a lélekerő

¹⁶ A levél címzettje Pap egykori pápai diáktársa, ROBOZ ISTVÁN (Kötcse, 1828. október 26. – Kaposvár, 1916. április 11.), a Hölgyfutár somogyi tudósítója volt. Roboz 1856-ban telepedett le Kaposváron, ahol 1866-ban megalapította a *Somogyi c. lapot*. 1863–1866 között a *Zala-Somogyi Közlönyt* szerkesztette. Lapjaiban barátja írásait is közzétette. VARGA 2014. 862.

¹⁷ Változnak az idők, és mi is (változunk) velük. (latin közmondás)

– nem hiányzik, ott a folytonos önképzés fölemelendi később a ránézve (subiective) lehető legnagyobb tökély épületét. Állításom igazsága oly régi, amily régi e mondat: *Grandia sero proveniunt*.¹⁸ Igen, a lélek nagybbszerű művei előteremthetéseire idő kívántatik, mégpedig oly idő, mely folytonos önképzésre használtatott fel, s kérde, fogja-e az idejét önképzésre használni, ki-ben első fölléptekor leverék a reményt, hogy valaha az irodalom terén sikerdúsan működhessék? S ha a fölébredt, de elszenderített erő nem hozhatja elő remekeit, ha átszendergi a működés drága perceit, melyek más bánásmód mellett észereje virágait kifejtendették – kinek lehet azt felróni? Nem mondom én, hogy minden kezdő író műveit a világ elé kell bocsátni, mert ez csaló véték lenne a publicum bizalma ellen... azt, hogy nem kell őket lehordani, hanem ehelyett azokat, kikben tehetség látszik, magánúton értesíteni, hibáikra barátságosan figyelmeztetni, folytonos működésre buzdítani szerkesztői szent kötelesség.

Füredről intézem hozzád leveleimet, melynek közelébe akaratellenesen sújta a sors, hol lelkeket építeni vagyok hivatva!¹⁹ S lehet-e ennél magasztosb hivatás? Lehet-e fölemelőbb, mint nép körében lehetni, elveink s eszméinket a népbe átképzni, s annak életében önlelkünk életét örökíteni, halhatatlanítani? Nekem oly jól esik e biztos révpárt, melybe sok hányatásim után az istenség segédkeze vezérelt! A romlatlan érzés, mit az őszinte szív föltár előttem, a tiszta felfogás, mit naponként tapasztalok, s mely sok, magát tudósnak hívó fő gondolkozását megszegyenítené, oly örömvirágot növelnek lelkeimnek, minőnél szebbek csak az átélt ifjúság letarolt kertében nyílnak. Barátom! én még csak most ismerem a köznépet. Én jelen állásomban teljesen elégült volnék, ha! ... de nem fárasztom ezzel az olvasók türelmét, úgyis tudod te, mit érzek, jó barát!

Füred közelében vagyok, hol oly sok jó órát töltél a fürdői évszak alatt, s honét leveleiddel oly kedves olvasmányt nyújtál e lap előfizetőinek.²⁰ Akkor még szép volt a vidék, a nap a kék égről nyájasan mosolyga alá, ezüst hullámival hintázódék a Balaton, a sétatérekén élet s vidámság zajlott fel. Most télen minden oly néma, mint a fájdalom, mit a nem nyilatkozhatás tudata kebelmélyre zár, minen oly sötét, mint az éj, melynek fénycsillagait önző fellegek takarják, minden oly komor, mint az élet, melynek utó reménye halotti ágyon van!! Miként a

¹⁸ A nagyok későn érnek. (latin)

¹⁹ 1852. márciustól 1854. novemberig a Zala vármegyei Arács (Balatonarács, ma Balatonfüred része, Veszprém m.) református lelkésze volt.

²⁰ ROBOZ ISTVÁN (Kötcse, 1828. október 26. – Kaposvár, 1916. április 11.), Pap egykori pápai diáktársa és barátja gyakran megfordult Füreden, 1855–1915 a fürdő állandó nyári vendégköréhez tartozott. Gyakran tudósított a fürdőéletéről. ZÁKONYI 1988. 700–709., VARGA 2014. 862.

génius – ki kegyencét megóvni nem tudá –, úgy borong az őszi köd a letarolt vidék felett, a Kisfaludy gőzös – kifáradva mintegy a folytonos egyformaság látásában – miután tegnap utolsó útját megtevé, a telet átnyugodandó, kikötőjébe pihenni jött, s a nyáron oly vidám, oly zajos fürdőhely leveretve, elhagyottan áll, mint a hős, kit a dicsőség szakában hölgyszerelem öveze körül s midőn elbukott – kitől magát szeretve hívé –, a hölgy sem ismer többé rá.

Igen, a hölgy sem ismer többé rá. A jelen megtanított ismerni a nővilágot. Ritka nő az, ki vonzalomból szeret, ritka nő az, ki vonzalomból csatolja sorsát férje sorsához. A nők nagy része leendő férjében csak a fényt szereti, melynek általa osztályosává lehet, s ha a fény eltűnt, a nagyság lehanyatlott – eltűnt, lehanyatlott vele a szerelem is, mert csak a száj hazudá azt, anélkül hogy a szív érzelmei benne osztakoztak volna.

Ne véd, hogy az érzélgés hangján képzeletvilágból szólok. Korántsem. Túl-estem az ábrándokon – s bár most állok csak a férfikor küszöbénél, de átéltem mégis az érzélgés szakát. Én adataimat az életből merítem, melynek iskoláját csapásokon okulva tanultam keresztül, ugyanazért valóság hangján beszélek. Tudod jól a nyári fürdőszak alatti eseményeket. Próbakövön állt ott a szerelem, s állításom igazsága tényleg bizonyult be. Őszi köd borult akkor szívemre, mint előbb életemre s jelenleg a természetre. Most már a fájdalom sajgása megszűnt, s a szerelem helyét egy kincs foglalá el, e kincs a nőismeret, hol a nő, ki ellenkező ismeret nyújtással szerelmét visszahozandja?

De azért nem kell kitépni keblünkéből a nők iránti vonzalmat, nem szabad száműzni szívünkéből a szerelmet. Mi is lenne a szív szerelem nélkül? Napfogyatkozásos dél, melyre akkor borul éji homály, mikor legszebb fényben kellene állnia, virágbokor, mely körül a bimbók letörten hervadoznak.

Te is csalódtál, mint én – csalódhatol ezután is –, de azért szeress... Csalódásid fognak oly nőhöz vezérteni, ki megérdemlendő. Ne nyúlj rózsá után, magasan van az s összevérez anélkül, hogy elérhetnéd, míg a szerény viola nyájas mosollyal simul kebledre. Ez legyen nőkhözi viszonyodban hited, s e hit megnyugtató s megmutatja a hölgyet, ki megért anélkül, hogy félreértene, mint megmutatá nekem, mikor e sorokat írák:

A dalnokot, ki sors éjből dalol,
Van olly nő, ki meg tudja érteni.
Van, ki vele magasztosulni tud,
Van, ki vele együtt tud érzeni!

S ha hallja a boldogság romjain
Elzengeni a múlt hattyúdalát:
Sebzett szívét – miként a dalnokét,
Édes kínos érzelem futja át!!!

Nem untatlak tovább soraimmal. Isten veled a viszontlátásig!

Pap G.

FORRÁS: Hölgylutár 3 (1852) 282. sz. (december 10.) 1167.

2.

1852. december 21.

Balaton-fölvidéki levelek II.

A haldokló természet – bár fején már a hervadás sárga koszorúját ingatja a hűvös őszi szél – új életerőt nyerni látszik. A fölötté virrasztott ködfellegek, melyek a föld hervadt pompája felett búslakodó öreget: az eget támogaták, teljesen elvonultak; a nap, ez a ragyogó égi szem szerelmesen mosolyg alá a zöld mezőre, s oly fényt és hő erőt fejt ki, minőt tavaszközépen sem igen várhatni. A borongott idő komoly arculatának e fölvidulása amily jótékonyan pótolja az általános takarmányhiányt, oly aggasztó a jövő évi gyümölcstermést illetőleg; főleg ha a mostani életerőt ébresztő időjárást hideg, zord tél követendi. A fák bimbai már nagyon megteltek, s bár levelei még nem bontakoztak ki, de belülről lehetőleg kifejtve, mit különösen az almafákon tapasztalhatni, melyeken a bimbók fakadási ponton állanak. Fagy esetén bimbájában fog elveszni a gyümölcs nagy része. S ki tudja, hogy a hosszú jó őszt nem hosszú tél váltandja-e fel, s a tavasznak általai lehető háttérbe szorítása nem fog-e kártékony hatást gyakorolni a jövő évi termésre? Éltések állítják, hogy ők emlékeznek a mostanihoz hasonló időjárásra, a tél mégis rövid lett és szelíd, az ezt követett nyár pedig egyike a legtermékenyebbeknek. Ha ez állításnak hitelt adunk is, elvitázhatlan igazság az, hogy ennek okai sok oly mellékkörülményekben lehettek, melyek tán most nem is létezendnek, vagy ha fognak is létezni, oly hatásosan nem nyilatkozandnak; s hihetőbb az, hogy minden évszagnak ki kellvén idejét töltenie, amit a hosszas őszt elfoglalt a téli időhatárból, azt majd a tél a tavaszéből foglalandja vissza.

Különös időkorban is élünk mi. Nehány év óta nemcsak az emberiség észszerű fejlődése s haladásának, hanem még a természet járásának törvényszerű menete is megváltozott. Fölbomlott az egymás után következés rende, az évszakok más időhatárok közt jelentkeznek, mint aminők közt kellene eredetileg jelentkezniök.

Bár rendetlen is a természet folyama s az idő járása, ne aggasszon az, a látszó rendetlenségben szabályszerű rend áll elő. Használjuk föl minden percét, tegyünk annyi jót, mennyit tehetünk, s az idő folyama nem fog haszon nélkül elfolyni mellettünk.

De hagyjuk abba az idő bírálatát, s nézzünk körül a Savanyúvízen. Célszerű készültek tetetnek itt az uradalom részéről, hogy a jövő évi fürdői szak minél élvezetesebb s hasznosabb legyen, múlt nyáron lövöldét építettek, s jelenleg nagyszerű uszoda készítését tervezik, mely a hidegfürdők körül több szobákkal ellátva lenne fölállítandó. A terv kivitele azonban csak a Balaton jege teljes beálltával vetetik foganatba, s így a római részletes tudósítás megtételét én is akkorra halasztom.

Addig is kérдем, nem volt-é a múlt fürdői évszak alatt elég uszodája Füreden? Nem voltak-é bájos kék, barna, fekete szemek, melyekben titkos szerelem, lángoló vágy, kelő érzetek, ragyogó gondolatok úszkáltak, melyeket egymással úgy kapcsoltak össze az égő szerelmi szemsugarak, mint a tenger búzkeségének, Velencének házait a hullámcsókban fürdő hidazatok? Hány szemsugár szállt feléd is, jó barát, kérdőjel alakban, megtudandó, fog-é biztos alapot találni, hova remény horgonyát kivethesse? Mily tüzesek voltak e sugarak, hogy lángra gyújthassák a csalódás ölen kihamvadt szívedet, melynek hő tüzében – a kiégett üszkők fölolvadt szenéből – a szerelmi érzetek legszebb gyémánti képződtek, s hol remény, hol fájdalom, hol lelkesedés színeit tükrözve merültek föl lelked teremő erején: beszélyid s leveleidben!

S nem voltak-é Füreden kártyaasztalok, s a játékszenvedély, nyereségvágy uszodájában nem úszott-é el sok embertől – mégpedig örökre – a pénz, becsület s szívnyugalom? Láttad-é ezeknek bukás percéni küzdelmét, mily kétségbeesetten gustáltak, szemeik kikeltek helyeikből, arcukon izzadság futa alá ... s mégis vesztek. Szerencsétlen teremősek ezek. Fájdalmok nagyobb a haldoklóénál, mert itt az érzékek hatása leveretik, ellenben náluk a túlcsigázott szenvedély által sokszoroztatik.

Mint már elébbi levelemben érintém, a gőzös jelen évi pályafutását bevégezé, s mint diadalmas bajnok, megküzdve az ellene tolult habtorlaszok s viharokkal,

füredi állomására minden sérelem nélkül megérkezett. Magyar születésű fiatal s ügyes kapitánya Kenessey Béla²¹ – a telet Pesten töltendő – elutazott. Kisfaludy Sándor, kinek nevét a gőzös viseli,²² gondolkozva néz a hajó orráról az előtte terülő víztenger hullámozó tükrére. Úgy tetszik, mintha lelke a múltban járna, melynek hős korából kedves regéit összeszedé. Az egész Balatonon csak egy nagyszerű közlekedési eszköz van: a *Kisfaludy*, mely mint a gyűrűt a gyémánt, Somogyot Zalával és Veszprémmel összefoglalja, s három megye népesége, a hon minden részéből fürdői szakra jövő vendégek nem képesek ennek életét biztosítani. Szomorú jel ez ránk nézve, némán, de mégis érthetőn hirdeti, hogy nemzetünk két óriási nyavalyában sínlik, egyik a kereskedelmi pangás, másik a társalgás, különböző vidékek lakói összejövede hiánya, mi az egymással érintkezést – eszmecserét – lehetleníti.

Pap G.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 3 (1852) 291. sz. (december 21.) 1201.

3.

1853. január 11.

Balaton-fölvidéki levelek I.

Emlékezetem a múlt év gyászravatala felett lebeg. Virágokat keres, hogy koszorút fűzhessen a halott hideg homlokára, de nem talál. A lefolyt év koszorútlanul hanyatlik sírjába; eltűnt – hagyva maga után szívemben keserű csalódásokat.

Csalódás! Ismerem én is töviseidet. Szívembe szakadtak azok. Az általuk ejtett sebek még most is égnek, vérzenek.

²¹ KENESSEY BÉLA / ALBERT (Gerjen, Tolna vm., 1828. február 4. – 1879. július 15.) hajóskapitány, m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelő. Gyöngyösön, Pápán és Debrecenben tanult, a tengerészeti iskolát Fiumében végezte. 1852-ben a Balatonon, a Balaton Gőzhajózási Társaságnál, 1853–1867 között a Dunagőzhajózási-társulatnál szolgált. 1879-ben Brodban tárgyalt a Száva-híd építése ügyében, onnan visszaindulva a hajón tüdőszélütés végzett vele. SZINNYEI VI. 1899. 13–17. – Hiányzik a füredi életrajzi lexikonból. BAÁN 2011.

²² A Balaton első gőzhajóját, az 1846. szeptember 21-én vízre bocsátott hajót a Kisfaludyt az utókor is Kisfaludy Sándorral azonosította, teljes joggal, mivel ő tette a legtöbbet Füredért. A gőzhajóról: TÓTH-BENCZE 2011. 51. – Érdekes, hogy Széchenyi István mindkét Kisfaludyról (Károlyról és Sándorról) akarta elnevezni a hajót. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 195/32., a vízrebocsátásról: 1837-ben, amikor a Panaszkönyvben Hertelendy Károly és barátai javasolták gőzhajó létesítését, még nem esett szó az elnevezéséről. HUDI 2015. 69.

Csalódott az ész. Jövőmet boldogító változat reményrőzsáival övezé körül.
Jött a való viharszele, s letépte a reményszálakat.

Csalódott a szív! Szívem égő oltára, szerelem! Mennyi áldozat hamvadt el
lángjaidon? Hit – bizalom – s remény hamvadáának el a csalódás emésztő láng-
jain.

Örömmel hajtám fel rózsakelyhedet, szerelem! de a nektáritalt az emberek
megmérgezők, hogy míg a szív fájdalomtól ég, lehervadjon tüzétől lelkemen a
boldogság viruló rózsája!

Korán tanultam ismerni az embereket. Az ábrándokon hamar túlléptem, az
ész vezérfénye – mit hitelre méltatott álhírek már-már kioltának – újra felra-
gyogott. Az önérdek fegyverét – mit szívemre irányzának – szerencsésen kike-
rülém.

Az életiskolához azonban tövises út vezet. Tépő bánaton s égő fájdalomon
vásárlám a tapasztalást, melynek védpajzsa alatt szívemnek üdve mentve lőn.

Még most is borzadok, ha látom az örvényt, mely rám várakozott, s melybe
bukástól vizsontszerelmed mente meg, Veszprém viruló rózsája, szerelmem fé-
nyes csillaga!

De hány bukik le a sötét örvénybe, mielőtt azt észrevehetné!

Hány bukhatott le az elmúlt évben is! Mennyi romot rejthet ez sötét kebel-
ében! Mily sok titkos sóhajtás s fájó gondolat zarándokolhat a sírhalmokhoz,
hol hit és remény élettelenül pihennek.

Hány nő keserghet üdve romjain, lángszerelme omladékain, hány hölgyke-
bel vérzik fájdalmában, látva, hogy örökre el van örvényezve a boldogságtól.

S az örvényzők többnyire azokból kerülnek ki, kiktől pártfogoltatniok kel-
lett volna. Sokszor maguk a szülék, ezek nagyravágása, hajthatlan vasakarata
ássák meg a sírt, melybe gyermeküknek boldogsága temettetik.

Még szerencsétlenebb az, ki szüléit vesztve rokoni által határoztatik. Oly
élettengeren evez ez, melyen a vészes kőszirtek s tátongó örvények rokonokból
kerülnek ki – rokonokból, kiknek durva parancsszava ledörgi a szív esdő sze-
relem-szózatát; haragtól szikrázó szeme leégeti a nőkebel gyenge érzelmvi-
rágit; döllyfe s nagyravágása visszalépni kényszeríti az ifjat, ki a hölgy lelké-
nek édes mindene volt, s ki egyedül leendett képes őt boldogítani.

Jól ismerem az ily rokonokat! Az élet iskolájában volt alkalmam velük ta-
lálkozni. Tekintetük hideg – kiállhatatlan. Arcukon ég – szemükben ragyog a
jogtalan hatalomgyakorolhatás öröme; lelkük sötét, szívük megkövesült, kihalt
keblükből minden nemesebb érzelem.

Sajnálom a nőt, kit a sors vaskeze oly helyzetbe sújt, hol jövőjét női szeszély, alaptalan gyanú s rágalom szálaiból fonják. Sajnálom annyival inkább, mert a nő nem választ, hanem választatik, s míg a férfi szívvágyai előtt egy egész világ nyílik meg, a nő szívvágyai csak a választók kis körében forognak. Ezek közül kell választania, s ha szíve hajlamát követnie itt se szabad – hogy várhatna lelke boldogságot?

S hány nőt határozott szülői parancs, rokoni akarat a lefolyt évben is; hány nő kebléből tépetett ki ezáltal a boldogság s szerelem virága!!

Lehanyatlott év – koszorútlanul fekszel sírhalmodban, koszorútlan síremléked is. Napjaid csak a szív s ész csalódási számát növelék. – Pihenj csendesen. Az emlékezet nem háborítandja nyugalmodat.

Társas életünk, mely a természettel együtt kihalni látszott, újólág kezdi életjeleit mutatni az egymást felváltó névesti, kézfogói s lakodalmi ünnepélyekben. Míg a Balaton-vidék tündérleánya: a fodros hajú Balaton hullámgyermekjei enyelegve csókolják a fagyos ajkú partokat, a szőlőkoszorús zalai s veszprémi hegylancok dérkoszorús fővel üdvözlők az új évet, s mint megannyi őszapostolok, fölemelt karokkal nyúlnak fehér köntösükben a sok gyümölcsfák ég felé – mintha segélyért esdenének az idő romboló hatalma ellen.

Lenn a falvakban fölzajlik az élet, csapongó kedv, zene, tánc s borozás közt gondtalanul fut egyik nap a másik után, s elfut vele együtt sok nő szívéből a remény, sok férfi szívéből pedig a nőerényben helyezett hit. Valóban az élet nem egyéb, mint egy óriási nagy iskola, nagymestere a tapasztalás, s mindennap új meg új lapot tár fel előttünk a csalódás sötét könyvéből.

Korunkban fényűzési cikkekre, ölebekre, kopókra, élelemre, ruházatra mód nélkül sokat adnak ki, nemcsak fensőbb, hanem alsóbb körökben is; a testi kényelem előmozdítására nincs fölösleges áldozat, de ha a lélek java, képzése forog szőnyegen, ha a művészet bármely ága pártolására hívatnak fel, azonnal visszavonulnak, s kik ezeket költenek hiábavalóságokra, sajnálják filléreiket áldozatul letenni a művészet oltárára. Itt rejlik alapoka annak, mért nincs a magyarnak önálló festészeti iskolája, nem pedig a festészethez hajlam s tehetség hiányában. Voltak hazánknak jeles festői tehetségei – Zichyt²³ elvesztők, a

²³ ZICHY MIHÁLY (Zala, 1827. október 14. – Szentpétervár, 1906. március 1.) festő, grafikus, az illusztrálás és a magyar romantikus festészet kiemelkedő alakja. 1847-től a cárok udvari festője lett. Kisebbségi megszakításokkal haláláig Oroszországban dolgozott. 1847-ben ajánlással Szentpétervárra került, és a cár egyik rokonának rajztanára lett. 1849-ben festette meg Batthyány Lajos arcképét. 1850-től retusőr volt egy fotóműteremben. Közben ceruzarajzai, akvarelljei, portréi születtek.

világhírű Marcót²⁴ a közelgő éhhalál rémes arca Olaszthonba menekülni – s így az olasz művészet egén ragyogó csillaggá válni – kényszeríté. A szép tehetségű Petrich²⁵ – Jacobei²⁶ – Hahn²⁷ – Behm²⁸ mind élő bizonyosági annak, hogy nem a tehetség, hanem a tehetségeket pártolni kész akarat s áldozatkészség hiányzik. – Így áll az észtanra nézve is a dolog. Apáczai Csere²⁹ elébb működött ész-tani szakban, mint működtek a germánok, de pártoláshiány megszünteté az észtan teréni működést, s a germánoktól túlhaladtatánk. Nincs ága az irodalom s művészetnek, mely iránt a nemzet lelkesedést mutatna, mit hön felkarolna, mit teljes erejéből pártfogolna. – Közel lakásomhoz, a mellékfalvakban több tehetős úr lakik, van oly helység, hol többen is laknak együtt, s legföllebb egy political újságot járatnak, szépirodalmi lapot pénzért sem lehetne találni. Karácson előtt többen jelentek meg közölők oly kézfogóban, hol én is hivatalos valék, s fölhívám őket nemzetiségünk szent nevében pártolni a magyar irodalmat. Miért is hívám fel őket advent hetében! Hisz előre tudhatám, hogy mint hajdan Keresztelő János szava, úgy most az enyim is kiáltó szó leend a pusztában. Hogy remélhetnők mi irodalmunk fölvirulását, mikor a szent ügyet a szégyenebb osztály értetlenség, a birtokosabb pedig akarathiány következtében fölkarolatlanul hagyja. Külföldön a legszegényebb ember is hírlapot olvas, az úri rend hona minden remekművét beszerzi, s nálunk? Az alrend nagy többsége olvasni sem tud, a főbb rendűek s az úgynevezett kiképzett osztály férfiai pipázással lopják maguktól az időt, míg a nők francia–német regényeket olvasnak, s a hazai irodalomban járatlanabbak, mint Ábrahám maradéki voltak a pusztán, míg a Sekina vagy isten jelenlétét jelképező fényes felhő által nem vezéreltettek.

Mennyit áldoz sok hölgy a hiúság oltára előtt hiúság és nagyravágyásból – anélkül, hogy sokallni csak eszébe is jutna! Áldozatok hát a magyar iroda-

²⁴ Id. MARKÓ KÁROLY (Lőcse, 1791. szeptember 25. vagy 1793. – Villa di Lappeggi, Itália, 1860. november 19.) magyar festő, a magyar tájképfestészet egyik megteremtője. Bécsben és Itáliában élt.

²⁵ Orlai Petrich Soma / Orlay Petrics Soma (Mezőberény, 1822. október 22. – Budapest, 1880. június 5.) festőművész, a történeti festészet jeles alakja. 1846-tól külföldön tanult, egy ideig Bécsben élt.

²⁶ JAKOBEY KÁROLY (Kula, 1826. augusztus 17. – Budapest, 1891. július 14.) magyar festő. 1845-ben a bécsi akadémiára ment, ezután pedig F. Waldmüller szabadiskolájába járt. 1850 körül költözött Pestre.

²⁷ Hahn festőt Szinnyei nem ismeri.

²⁸ Behm festőt Szinnyei nem ismeri.

²⁹ APÁCZAI CSERE JÁNOS (Apáca, 1625. június 10.? – Kolozsvár, 1659. december 31.) erdélyi magyar pedagógus, karteziánus filozófus, kálvinista teológus, a magyar nevelésügy és az anyanyelvi tudományos ismeretterjesztés úttörője. Gyulafehérváron, majd Kolozsváron tanított.

lomért is, s annak fölvirágzása, remekeinek pártolástok következtébeni létrejö-
vete, a nemzetiségnek ezáltal biztosítása oly lelki örömet s szívemelő élvezetet
nyújtand, minőt a táncvigalmak, pipereasztalok, külékszerek nem nyújthatnak.

Föl hát, hazánk hölgyei! Ti, kiknek a politika különben sem hivatástok, pár-
toljátok egyített erővel a szépirodalmat, hogy mint e lap előfizetőinek szívből
kívánhasson nektek is boldog s örvendetes új évet:

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 8. sz. (január 11.) 33.

4.

1853. január 14.

Balaton-fölvidéki levelek II.

Éppen most jövök Vámosról. E helység, melynek $1\frac{1}{2}$ ezer magyar ajkú la-
kosa van, Veszprémtől délnyugotnak $\frac{1}{2}$, Füredtől északkeletnek $1\frac{1}{4}$ órai távol-
ban fekszik.

A Bakony erdőkoszorús hegylánca, mely éjszokról a helység határán hul-
lám alakú csoportozatokban tűnik fel, vidékének regényes színt kölcsönöz. Kö-
rös-körül termékeny szántóföldek övezik, s nyáron a gazdag vetés úgy hullám-
zik körül, mint a szerelmes leány keble, midőn imádottja vállára hajtva fejét,
piruló arccal vallja meg, hogy érző szíve érte ég. Nyugoti erdejében hét évvel
ezelőtt gazdag márványbányát fedeztek föl, s az akkori bérlő – ki e bányát
közel bukása perceiben vevé ki – csakhamar elbukván, feledésbe ment, bár a
belőle készített sírkövek a környéken általánosan dicsértettek. Jelenleg újra ki
van bérelve, mégpedig szerfelett olcsón, úgyhogy a bérlő maga nyilvánítja,
hogy a bérletdíjt egy kő árából kifizetendi. – Ilyen a magyar! Kereskedelem
teréni járatlansága olcsó bérbeadással tetet vele csekély becsűvé oly sorsadott
ajándékot, mi költségei fedezetére értékéhez arányított kiadás esetén a legka-
matozóbb jövedelemforrások egyike leendett.

Délkeletre fekszik a falutól „Likacs”³⁰ – a törökök által sík téren fölhalmo-
zott domb, melyről a Balatonra s helység határára szép kilátás van. Monda

³⁰ A régészek a terepbejárás alapján a Nemesvámos határában fekvő Likasdombot, a halmot
és rajta lévő épületet római eredetűnek tartják. ÉRI 1969. 147. A római kori ismert települések a
Nagykút, Kiskút és Ányos kút háromszögében helyezkednek el. Rajtuk kívül azért nem találtak
településnyomot, mert a balácai római villagazdaság nagy területen feküdt. A villagazdaságot –

szerint oly sok török tanyázott itt, hogy minden embernek csak egy turbán földet kelle vinni, s a domb fölemelkedék. Innét kémelték a törökök elleneiket s azok menetirányát. A domb benseje tiszti lakás volt, sok föld alatti épületekkel, s az ezekhez vezető bejárásoktól, üregektől nyerte később *Likacs* nevezetét. Innét mentek titkos föld alatti úton azon dicső forráshoz, mely négyszögű kövekkel kirakva a falu déli végén maig is fennáll, s mit hűvös és kellemes vízü italáért gyakran idegenek is meglátogatnak. E föld alatti út jelenleg már beszakadozott, a rombolva alkotó idő betemeté a dombvár bejárásait, de még vannak öregek, kik élénken emlékeznek vissza, hogy gyermekkorukban a benső földlakok járhatók valának, s onnét karddarabokat, sarkantyúkat s szegeket hozának fel. Hogy e domblak nem természet, hanem emberi kéz műve, igazolja azon körülmény, miszerint közelében megvan azon mélyedés, melyből földje hordattott, s hova lesbe állíták előcsapataikat, midőn közelgő ellenükre várakoztak, honnét a hely maig is „Váradja” nevet visel.

A Likacs körül táborzott török haderő romba dönté a környék falvait, leölé férfait, jancsárokká növelteté fölszedett gyermekeit. Hol jelenleg Vámos áll, akkor vámház vala, s a hajdan oly híres Kéri nemzetség – kinek egyik ivadékát, Lórát Kisfaludy Somló című regéjében megénekelé – szedetett itt vámot; Vámos és Faész³¹ közt feküdt Kér falu, a Kéry s vele rokon családok birtoka, mit a törökök fölégettek, romjai maig is láthatók, mint intő jelek a múltból, hirdetve a visszavonás vészes voltát.³²

A török erő elvonultakor a rengeteg erdőkből, barlangokból, sziklahasadékokból előjött menekültek nem építék föl Kért romjaiból, meghagyák azt om-ladékiában, hogy legyen a múlt gyászos ereklyéje, s környékét Kéripusztának nevezék el. A vámház körül települtek le, s innét nyerte a falu „Vámos” nevét.

Kedves előttem e hely, de hogyan volna az, hisz a gondtalan, boldog gyermeki kor minden emléke varázsláncsal csatolja hozzá szívemet és lelkemet. Itt rengeték bölcsőmet, a dajka magyar dalai itt szenderítének édes álomba. Áll még az iskola, hol öreg mesterem³³ bottal igyekezett belém verni a tudományt

a határ legnagyobb római települését – Rhé Gyula régész 1906–1926 között tárta fel. K. PALÁGYI 1994. 15. Pap Gábor leírásában a néphagyományt és saját elképzelését ötvözi.

³¹ Faész = Veszprémfajsz, német község Veszprém megyében. Fajsz nemesi jogú pusztát a Tallián család 1757-ben telepítette be katolikus németekkel. 1857-ben 338 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 402–403.

³² Kér 1802-ben Veszprémmel határos puszta (prédium), amely a Kéri család birtokában volt. 1857-ben Nemesvámos határában lévő puszta. Ila-Kovacsics 1964. 215.

³³ Az „öreg mester” PÁPAY / PÁPAI DÁNIEL (Kiliti, 1778 – Monoszló, 1848. november 18.) tanító volt, aki 1802-ben került Vámosra, 1837-ben onnan Monoszlóra. Tanítási eredményeivel az

s engedelmességet..., áll a paplak, hol atyai vezérlet alatt kötő formák bilincsei nélkül, szabad irányt nyert lékekkel végzém az algymnasiumi tanokat. Minden bokor, minden fa ismerős, s nyájasan üdvözöl, mint a váró leány rég látott kedvesét, mint vándormadár a fölviruló tavaszt. Előttem áll a rengeteg Bakony, mely hol zöld pompában, hol havas öltönyben nyúlik fel az ég felé, s melynek nincs oly völgye, oly emelkedése, mit gyermekkoromban meg ne másztam volna.

Gyönyörű vadászélet. Te a szilaj ifjú csapongó örömeinek egyik rózsabokra! – mezők, erdők, ligetek vad, de gyönyörű virága! Visszagondolok rád, valahányszor a vidék erdőkirályát, a sötét Bakonyt meglátom. Visszagondoltam most is, lelkem emlékezett, szívem elfogult, szemeim könnyeztek – s akaratlanul dalolám:

A vadászok élete, élete
Vígan telik, vígan foly,
Távol tőlük a komoly
Bánat, bajok özöne!

A vámosi nép önfejű, büszke, makacs s nem ritkán bosszúálló, mit igazol az, hogy többször támadt tűzvész gonoszság, mint gondatlanság által, pedig a rossz építkezés s házak tömörsége miatt ilyenkor többnyire a helység nagy része áldozatul szokott esni az emésztve terjengő lángoknak.³⁴ 1841-ben közel 300 ház ége le, utána 3 évre ismét ezekből 84, minek alapoka a rossz építkezés, ezé pedig a nemesi góg. Ősei benső birtokát (curia), bárminő csekély volt az, el nem adá némely utód, ősi birtokától megválni nagyobb bűn előtte, mint lopni vagy gyújtogatni, s arcpirítóbb szegénység, mint év hosszat börtönben ülni. Oszlályrészére mindegyik örökös ráépítkezett, minek természetes következménye az lón, hogy az udvarok hosszú, de csak szekérnyi szélességű utcákká alakultak

egyházi eljárók elégedettek voltak, módszereit azonban kifogásolták, mert a „fenyítékben nem tartott mértéket”. Utódával, a helyi születésű Pál Józseffel (Vámos, 1809. március 21. – Nemesvámos, 1869. január 22.) minden tekintetben elégedettek voltak. HUDI 1994. 141., KÖBLÖS–KRÁ-NITZ 2018. II. 1543., 1546. – A tanítók eredményességét mutatja, hogy 1831–1840 között a birtokforgalmi adatok szerint a nemes férfiak 78%-a, a nemes nők 19%-a tudott írni. A férfiak esetében Vámos állt az első helyen a Balaton-felvidéki nemes községek műveltségi rangsorában, azt követte Monoszló, Köveskál, Kővágóórs és Balatonhenye (az utóbbi 53%-kal). HUDI 1994. 143.

³⁴ Nemesvámos nemesi (kurialista) község volt, a község igazgatását a református birtokos nemesek tartották kézben 1848 előtt. Az eljáróság bíróból és 12 esküdtből állt. A nemesi közbirtokosságot 113 kuriális nemes alkotta. HUDI 1994. 115–127.

át, a házak összetömettek, úgyhogy van oly udvar, melyben 27 ház is van egy vonalban – egy tetőzet alatt!³⁵ Ezért nem lehet itt oltásra csak gondolni is, ha a láng kirentott, s egynél több épület van lángba borulva, ezért van a helység páni félelemben, ha éji álmából „tűz van!” kiáltás ordítja fel. – Most csakhamar egymás után kétszer riasztaték föl. December 11-én gondatlanság következtében támadt tűz csakhamar eloltatott.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 11. sz. (január 14.) 45.

5.

1853. január 24.

Balaton-fölvidéki levelek III.

Láttál-e virágot díszíteni napsugár s tenyésztő lég nélkül – irodalmat fölvirulni részvét és pártolás nélkül?

Az irodalomnak pártfogoltatnia kell, hogy emelkedhessék. S hányadik pártfogolja azok közül is, kiknél ezt tehetni a képesség nem hiányzik!

Sokkal jelentéktelenebb a magyar irodalom, semmint áldozatot érdemelne! – ez azon jelszó, melynek védbástya mögé menekülnek, ha az irodalom fölvirágoztatása érdekében közremunkálásra hívatnak fel.

Jelentéktelennek kiáltják az irodalmat, melyről azt se tudják: minő fán terem az? Mert ha ismernék az élőfákat, melyek az irodalom remekeit előteremték, s a magyar múzsa nevét kivívák a feledés homályából, ha úgy ismernék, amint nem ismerik, s úgy olvasnák, amint jelenleg nem olvassák, megváltoznék bizonyosan ítéletük, ha külföldi lapokból nem olvasnák is honuk jelen írói dicsőített nevét, kiket míg a külföld magasztalva említ, ők még névről sem ismerik, nemhogy műveiket méltányolni tudnák.

S ha megengednők is, hogy jelentéktelen a magyar irodalom, de amit – ha csak irodalmunk képviselői ellen méltánytalanok nem akarunk lenni – semmi esetre meg nem engedhetünk: e jelentéktelenség által nem visszavonulásra, hanem inkább erőközpontításra kellene bírítani, hogy egyített erővel kövesse nek el mindent a szellemerő fejlesztésére, hogy részvétük leheljen új lelket az

³⁵ A „rendetlen” nemesi építkezés a mai településszerkezetben is tükröződik. Erről lásd: ACS 1991. 63–74.

irodalomba, s az új lélek teremtsen jobbnál jobb műveket, fölékítendő velök irodalmunk pantheonát.

Pártolás nélkül nincs haladás. Hol hiányzik a részvét, ott hiányzik az éltető nap, a tenyésztő lég, s okvetlenül elsatnyulnak az irodalom virágai.

Amily fájdalmasan érdekli a részvétlenség szemlélete minden jobb érzésű ember lelkét, oly örömdetesen hat rá, ha az ellenkezőről öntapasztalata után meggyőződhetik.

Örömdetesen hata rám is azon tapasztalat, hogy az irodalom – főleg a szép-művészet iránti részvét, mely körünkben már-már haldoklani készült – újraéledt, új életet nyert a lelkes nők körében ... áldja meg érte őket az isten!

E részvét kettős irányban mutatkozik. Egyik irány követői „nemzeti könyvtár”-rai előfizetésük által *múltjában* pártolják az irodalmat, a másik irány képviselői pedig lapok hordatása által *jelenében*.

Mindenik irány szép – dicséretet érdemel. Buzgó törekvést tanúsít: pártolni egy vagy más ágában az irodalmat. Azonban nézetem szerint oly nemzetnél, hol mind a kettőt – őt és újat – fölkarolni, ha a képesség nem is, de a kellő lelkesedés hiányzik, s az irodalom még nincs annyira kifejlődve, hogy tetőpon-
ton állani mondhatnánk, azon keveseknek, kik buzognak a művészet felvirág-
zása s remekeinek jövő számárai megőrzése mellett, két oly külön táborra sza-
kadni, mely egyik irányt a másikért egészen nélkülözi, nem lehet anélkül, hogy egymást meg ne gyengítsék, s az irodalmat tetőpontja feléi haladásában ne akadályozzák.

Kit anyagi állása képesít mindkét irányt pártolhatni, igen jól teszi, ha mind-
egyiket pártfogolja; s míg egyrészről a folyvást haladó művészetet kifejlődés-
pontjához eljutni segíti, másrészről az irodalom miként haladtát tanúsító jeles
régí műveket megóvjá az elveszéstől. De aki ezt tenni elégtelen, kinek a két
irány közt választani, s anyagi tehetetlensége érzetében egyiket a másért felál-
dozni kell, az nézetem szerint célszerűbben közelít az egyetemes célhoz: iro-
dalmi erőnk kifejtése s tetőpontításához, ha áldozatát nem a múlt, hanem a
jelenkori művészet oltárára teszi le. Nem annyira az irodalmi múltnak, mint a
jövőnek kell élnünk; a múlt csak alap, melyre a jelen épít s a jövő építkezni fog,
tagadólag vett lépcső a folyvást előhaladó szellem életében. S valamint az élet-
ben hátramarad az, ki ahelyett, hogy jövőjének élne, múltjában él, úgy a mű-
vészet is hanyatlani fog, okvetlenül hanyatlania kell, ha míg múltján tarlózva
gyűjtjük az itt-ott elmaradt kalászokat, jelenét – hol gazdag vetést tenyészt-
hetni hatalmunkban áll – parlagon s míveletlenül hagyjuk.

Környékünkön sok család neve van a nemzeti könyvtárra előfizetők névsorában, s e családok nagy része egy szépirodalmi lapot sem járat, minek egyik oka hihetőleg az, hogy a szépirodalom jelen viszonyai között nem remélnek benne oly eszméket találhatni, mely vágyaikat kielégíthetné.

Ez azonban nem elég ok arra, hogy szép hölgyeink visszavonuljanak. Szépirodalmi lapoknak a szív életét kell leginkább visszatükröznöniök, mit híven teljesítenek is. Nem annyira az eszme, mint az érzet világának kell általuk képviseltetni, bár azt sem szabad egészen nélkülöznie, mert hisz a szív életét is azon eszme fensége dicsőíti meg, melynek vezérlete alatt áll.

Üdv a hölgyeknek! Hála és elismerés nekik, kik felfogva hivatásuk nagy-szerűségét, körüket betöltendők, örömmel teszik le áldozataikat a művészet s ezáltal közvetve a nemzeti fejlődés s tökéletesülés oltárára!

Üdv a hölgyeknek! kik körünkben elsők léptek föl újra pártolni az irodalmat. Hirdetik a szellemélet tavaszát, mely környékünkön is a művészet s tudomány iránti rokonszenv szülemlése következtében fölvirulni készül.

Tisztelet Felső-Eörs³⁶ hölgyeinek s a velük rokon érzelmű férfiaknak, kik honfiúi s leányi érzettől buzdítva olvasókört alakítanak, s elhatárázák, hogy ezentúl egy politikai s szépművészeti hírlapot járatandnak.

Hiszem azonban – ismert hazafiúi s honleányi érzetük, tiszta felfogásuk, nemes gondolkozásmódjuk feljogosít hinnem –, hogy e mostani föllépés csak kezdet, s több lapot is fognak nemsokára megrendelni, mint szinte az is, hogy nemes törekvésük másutt is pártolókra találанд.

Szent-Gálon³⁷ szinte olvasóegylet van keletkezőben. Az alakítani szándékozók nagy része közönséges nemesemberekből áll. Ha alakulhatnak, tervük a Pesti Naplót s Hölgyfutárt járatni. Kevés idő múlva e tárgyról részletesebben írhatok, az alakítani akarók által rendezendő farsangi estélyen megjelentemkor a dolog miképp állásáról biztos tudomást lehetővé szereznem.

S míg a falvak egyszerű népe föllép pártolni az irodalmat, mit tesz Veszprém? Az ottani fiatalság egy része hova rakja le áldozatát? Nem a művészet, hanem az érzékiség oltárára. Táncvigalmakat rendez, míg a szépirodalmi la-

³⁶ Felsőörs 1848 előtt úrbéres jobbágyközség Zala megyében. 1857-ben 805 lakosa volt. KOVACSICS–ILA 1988. 205.

³⁷ Szentgál nemesi község Veszprém megyében, királyi vadászok kiváltságával élő családok bírták. 1857-ben 3750 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 360. A reformkorban kulturális egyesület nem alakult a községben, a kaszinó szerepét a vadásztársaság töltötte be, amelynek alapszabályát 1827-ben fogadták el. Szövegét, az 1817-ben és 1847-ben felvett tagok és a vadászbírók nevét közli: HUDI 1999. 86–91.

pokat, melyeket nemcsak pártfogolnia, hanem lelke teremő erejével gazdagítania is kellene, névből sem ismeri, s ha történetesen előfizetésre hívatik fel, csudálkozva kérdi, mint legközelebb tőlem is kérdé egy fiatal úri egyén: „Hát ily című újság is van? No ez szép! Látszik, hogy haladunk! Hanem most nem fizethetek elő, mert a vigalmi előkészületek: topán, frakk, táncmester, maga a vigalom, a pezsgő, fagylalt, árpa – tűzkő – rákszemcukor! óh mindez oly sokba kerül, hogy miattuk hitelezőim előtt legalábbis hónapszámra kell bujkálnom. Mondom, nem fizethetek elő, bármint szívemen fekszik is az irodalom fölvi-rágása. Adieu! Sietnem kell, hogy el ne késsem a táncpróbáról!”

Ha majd Szent-Gálon magasabb képzettséget nem nyert közbirtokosokból olvasóegylet alakuland, nem fogják-e azok megszégyeníteni ezen magukat kiképzetteknek tartó uracsokat?

Vannak kivételek a városi fiatalságban is. Tisztelet s becsület ezeknek. De kétszeres tisztelet s becsület akkor, ha lelkes szavaikkal a többieket is fölrázzák szenderükből, buzdítják az irodalom védletére, s ezáltal azon kör szélesbítésére, melyben a művészet lelkesen pártfogoltatik.

Még múlt évi leveleim egyikében megígértem, hogy a savanyúvízi hidegfürdők³⁸ mellett fölállíttatni szándékolt uszoda szervezetéről – mihelyt a Balaton jege beállt, s ennek segélyével munkába vétethetik – értesítendem az olvasó kört. A jelenlegi időjárás azonban kevés reményt nyújt a Balaton befagyása s így az uszoda elkészítése s vele együtt ígéretem beválthatásához. Valódi tavaszi időnk van. A derült s borongó esős napok egymást váltják. Legkisebb hideg sincs. Gyakran oly hevesen süt a nap, hogy akaratlanul is nyári évszakba gondoljuk magunkat, hőereje terhes fellegetek halmoz össze, melyekből e hó 15- s 17-én valódi záporosó keletkezett. Kik 1822-ben már éltek, s életükre öntudatosan emlékeznek, állítják, hogy akkor a mostanihoz hasonló volt a téli időszak. Hacsak február zordonabb nem leend, az uszoda elkészítése jövő téltre marad.

Írhatnék sötét képeket is. Megírhatnám, hogy az alsó-eörsi lelkészt³⁹ egy éjjel kétszer akarák kirabolni, de e lapnak sok nőolvasója van, ezek gyöngéd

³⁸ Balatonfüreden a *hideg fürdők* a Balatonban felállított fürdőkabinok voltak, *meleg fürdők* nek a gyógyfürdő épületében lévő fürdőszobákat nevezték, amelyekben a felmelegített savanyúvizet vagy savanyúvízzel elegyített Balaton-vizet használták gyógyításra. A meleg- és hidegfürdők 1836–1887 közötti forgalmi statisztikáját közli: LICHTNECKERT 2013. 425–431.

³⁹ CSEKŐ PÉTER (Köveskál, 1791 – Alsóörs, 1855. január 3.) alsóörsi (Zala vm.) református lelkész 1824–1855 között szolgált, 1841-től haláláig a veszprémi egyházmegye tanácsbírája és pénztárosa volt. LICHTNECKERT 1996. 681., KÖBLÖS–KRÁNITZ 20128. I. 529.

ézelmet ily események elősorolásától megkímélni udvariasság kötelezén, ott hagyom ez eseményeket, hova valók – a feledés sötét éjleében!!!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 19. sz. (január 24.) 78–79.

6.

1853. február 10.

Balaton-fölvidéki levelek IV.

Az írónak, ki levelezési téren működik, nagyszerű hivatása: a társas életnek vidékén uralgó minden vonásait saját eredetiségében föltüntetni, jelességeit kiemelni, méltányolni, hibáit – visszaéléseit ostorozni. Személyeskedéstől azonban lehetőleg óvakodni kellén, leghelyeselehetőbb, ha a részletekbe bocsátkozást, annyival inkább az egyenkéntizést kerülve, általánosság körében marad, nehogy az egyesek ellen nyíltan intézett megrovás személyeskedéssé aljasuljon, felköltse a magánérdekek harcát, s oly ténre sodorja az író, hol azok – kik általa sértve érzik magukat – ha az irodalmi síkon elébök vetett kesztyűt fölvenni elégtelenek, magánélete útján lépnek föl ellene, ott ragadnak meg minden kínálkozó alkalmat, mi a bosszúállást csak némileg is lehetőlegesíti.

Gyakran még az általánosság körében maradó levelező sem lehet biztosítva a gyanúsítás s vele együtt a felköltött magánbosszú nyilai elől. A társas élet ferdeségei, hibái ugyanis egyedekben nyilatkozván, társulatokban tűnén ki, nagyon természetes, hogy az általánosságban tett rovást az érdekelt egyedek s társulatok magukra értendik, s ha irodalmi harcot kezdeni erőtelene, az el nem fojtható bosszú haragja tör ki, felbontja a békes viszonyt, felhasználhatja még a legaljasabb eszközöket is, melyek az író életboldogsága ellen irányozhatók. Ilyenkor a levelezőnek, ki magasztos hivatását föl tudja fogni, mulaszthatlan kötelessége oly lélekerőt fejteni ki, mely a küzdelmi babért számára biztosítandja; kötelessége a visszaéléseket sújtó ostort le nem tenni, mert minél többen érzik általa magukat sértve, annál világosabb, hogy a baj el van terjedve, s a társas életnek tőle leendő megszabadítása gyökeres orvoslátot szükségel.

Minél több egyedi ellenszenv küzd a levelező ellen, általánosságban írt cikkei támadópontjaiban minél többen ismernek magukra: annál fényesebben van igazolva az író levelezői képessége, mert tettleg bizonyítják be föltámadt

ellenei, hogy ott tapogatódzott, hol a társas élet sebet hordoz, sebet, mely a legkisebb érintésre is fáj; hogy a visszaélés, mit megszüntetni fenyegető ostort emelt, nemcsak képzeletvilágában létezik, hanem ott van a társas életben, s nyilatkozik azokban, kik mint érdekelt személyesítői, fölléptek ellenszenvükkel s bosszúterveikkel a küzdelem terén.

Azonban gyakran megtörténik az is, hogy az általánosságban írt cikkek támadópontjai rosszakaratú bujtogatók által oly családokra magyaráztatnak, kikre legkevesebbé sem illenek, s általuk felkeltött gyanúsítás, híresztelés következtében gyakran ártatlan családok hírbe kevertetnek, s a környék közvéleménye ítélőszéke elé állíttatván, úgy szegényíttetnek meg, hogy önvédelmükre mégcsak tér sem hagyatik fenn. Sokszor merülnek föl ily esetek az életben, ellenszenvet költve az író ellenében oly egyéneknél is, kiket sérteni nem akart, s kik nem is adtak rá okot, hogy irodalmilag megbélyegeztessenek. Ilyenkor kötelessége az írónak fölszólalni a méltatlanul gyanúsítottak védtetére, azok ártatlanságát napfényre hozni, s azokat, kik örömlüket mások alaptalan hírbe keverésében helyezik, elhallgattatni.

E kötelesség erkölcsi fensége előtt hajolok meg én is, mikor ünnepélyesen nyilvánítom, hogy Balaton-fölvidéki I-ső levelemben, hol az árva nőkkel méltatlanul bánó rokonok ellen keltem ki, egyáltalán nem azon családokra céloztam, kik körül nyert tapasztalás következtében írtnak a közvélemény gyanítja. Különben is én, mint levelező, fölüllemelkedtem a magányélet színvonalán, s e fölüllemelkedettség nem engedi, hogy egyes családok magánviszonyaiba sőtöleg tolokodjam be; s habár az adatok, melyeket közlök, életből merítvém is, míg a bűn ostromozásával a társas életre jótékonyan igyekezem hatni, óvatos vagyok a helyet – honnét adatomat vevém – elhallgatni, mert azzal javulás helyett elkeseredést s magánbosszú tervezetet idéznék elő.

Társas életünk pangó állapotban van. A két hét ótai folytonos esőzés még az országutat is megrongálá, az országúttól eleső falvak közti összeköttetést pedig csaknem teljesen megszakítja. A sár úgy belefészkelte magát az utakba, mintha örök életet akarna ott magának biztosítani, s a sötét kebelébe merülő kerekeket oly ragaszkodó szerelemmel öleli körül, hogy karjai közül a legerőteljesb lovak is alig képesek kiragadni.

A borongó idő miatt borongó kedélyeket csak a lakodalmak, táncvigalmak villanyozzák fel, ezek is kevés időre, mert utánuk ismét elsötétül az arc, borong a kedély, aggódik a szív – főleg, ha vágyaitól közeledés helyett távolabb esett, ha reményei valósítatlanul, óhajtsai kielégítetlenül maradtak.

Lakodalmak közt legjelentékenyebb volt a vázsonyi⁴⁰, hol két testvérnő ket-tős menyegzői ünnepélye tartatott, s hol a vendégkoszorút a vidék értelmisége képezé. Szép volt mind a két menyasszony, mint az első rózsabimbó, mit teremteskor maga az istenkéz fakasztott ... árva volt mindenik, de mint védtörzs ágai a ráfutott iszalag felett, úgy nyúltak ki fölöttük a gyámszülék védő karjai, megoltalmazva a sors vészei ellen, melyek oly könnyen fölzúdulhatnak. Egyik menyasszony szőke volt, társalgása könnyű, fesztelen, s ő maga kedvesebb – mint Schiller Laurája. A másik barna s bájolóbb, mint kelet gyöngyvirága Antár dalaiban.

A Veszprémben tartott táncvigalmak közt legnevezetesebbek voltak a polgári kaszinó⁴¹ által rendezett s az ifjúsági táncvigalom.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 33. sz. (február 10.) 135.

7.

1853. március 12.

Balaton-fölvidéki levelek V.

Lelkünk – ha élemlényt nem talál – visszazáll a múltba, s merengve röpköd merész képze a romok felett, melyek mint a hajdan leomlott nagyságának gyásztorodékei, úgy sötétlenek alatta. A történetirat terjedelme sokkal csekélyebb, a múlt élemlékvilágított köre sokkal szűkebb, semmint leolvashatnánk minden történeti múltat a romvilágról, melynek minden egyes alkatrésze alá viharos események – régi nagyság – hősi élemlék temetkeztenek.

Balaton fölvidékén oly sok a rom, a viharoztában is dicső múltnak oly sok omladéka látható, hogy a honfi keblén akaratlanul is fájdalom sajog fel, mert érzi, hogy e romélemlékek történeti múltjáról keveset vagy semmit se tudhat.

⁴⁰ Vázsony (Nagyvázsony) község Veszprém megyében, a Todesco-uradalom központja. 1857-ben 2690 lakosa volt. NÉMETH 1901. 97., ILA-KOVACSICS 1964. 287.

⁴¹ Veszprémben 1833-ban már úri kaszinó, 1841–1844 között Olvasó Társaság működött. Az 1842-ben alakult Polgári Kaszinó 1850-ben április 1-én tartott tisztújítást. 1854–1866 között Francsics Károly borbély is tagja volt, élemlényeit naplójában rögzítette. FRANCICS 1973. 9., 270., 343., HUDI 2009b. 197–200. – A kulturális élel fejlesztésére 1852-ben alakult a Nemzeti Kaszinó, amely az első világháború előtt is működött. HORNIG 1912. 132.

Kisfaludy Sándor regéi, ki ez omladékok nagy részét halhatatlanná, bármely szépek legyenek is, csak a szív érzelmeit hozzák édes-bús hullámvásba, míg a fürkésző lélek, mely rege helyett való után sóvárog, kielégítetlenül marad.

Más nép áldozatkészen épít templomot az emlékezetnek, hogy története kincseit behordhassa, s életfolyama fénypontjaiból oltárt építsen múltjának; oltárt, melyen a halhatatlanság kiolthatatlan világa ég. S mi? Feledés ölébe szórtuk a becses kincseket, mert értékét felfogni gyermekek – éretlenek valánk! Most örömmel visszavennők, de martalékát a feledés nem adja vissza, s mit egyszer birtokába vesz, annak visszakövetelhetési joga azonnal elévül.

Valahányszor romok között vagyok, úgy tetszik, mintha nyílt sír fölött állnék, nyílt sír fölött, melybe népem könnyelműsége vétkes kézzel önmúltját temeté. Hosszan nézek a sírra, mintha az ismeretlen halott vonásit akarnám megismerni, de az mélyen van, igen mélyen, s vonásit leromboló az enyészet semmítő keze.

Nagy része e hon romjainak a nemzet történetével szoros kapcsolatban van. Vannak azonban oly romok is, melyek elébb voltak már nagy események színhelyei, s láták viharzani a küzdő ellentéteket, mielőtt még magyar lakta e szép hazát.

E hon, helyzeténél fogva egymást váltó küzdelmek színhelye volt. Róma bajnokai nem egyszer küzdöttek érte, s regényes vidéke nemcsak a patríciusokat, hanem gyakran még a császárokat is (Marcus Aurelius) ide csalá, kik itt majorságokat alkottak, mulatóhelyeket rendszereztek. Ily majorság lehetett Veszprém megyében *Vilonya*, mi hihetőleg e deák szóból vette nevét: villa nova (új major).⁴² E majorság Nerva s Galba császársága alatt római birtok lehetett, mit igazolni látszik az, hogy itt még kevéssel ezelőtt sok régi pénzt találtak, s közőlök szüléim birtokában Galba és Nervától jelenleg is egy-egy ezüstpénz van.

Közelébb Felső-Eörsön is római régiséget fedeztek föl. A gyenge időjárás lehetőlegessé a szőlőbeni munkálkodást, a szőlőbirtokosok egyike szőlője azon részét, mely kövecssége miatt silányan termett, megjavítandó, kezdé kiásni a termésgátló kövezetet, s amint egy jókora nagyságú téglá alkatú kövezetet fölfeszít, mélyedést lát terülni maga alatt, hol háromsoros oszloprend közt, minden oszlopfolyam hosszában, egymás mellé helyezett négyszögű edények voltak lerakva, s mindeniknek oldalán egy kis nyílás vala látható – azon hiedelemben, hogy ez edénykéek tán mind kincset rejtjenek, a fölizgatott pénz-

⁴² Vilonya, amely az eredetibb Vinyola szóból hangátvétéssel keletkezett, ismeretlen eredetű. ILA-KOVACSICS 1964. 407. A latin etimológia Pap Gábor egyéni magyarázata.

kórság leromboltatá ez oszlopok nagy részét s tetőzetét, míg végre a gyorsan értesített megyei hatóság a tulajdonost a további ásatásról letiltá. Az edények mind római urnák (hamvveder) valának, melyek pénz helyett összeégett csontokat s hamvat rejtének. Hogy az oldalnyílás mire való, nem tudhatjuk, hacsak el nem fogadjuk azon nézetet, hogy a rómaiak az elhunytak lelkét e nyíláson át hívék viszontgyesülhetni az elporlott részekkel. Mennyire bujtóvasak leszúrásával tett kísérletekből következtethetni, e régiségnek, mely bizonyosan valami római gyarmat temetkezési helye volt, csekély része áll már lerombolatlanul. Építési tekintetben nevezetes e sírűreg, amennyiben fényt vet az akkori építkezési modorra. Hamvvedreket rejtő s három sort képező oszloprend tartá a tetőzetet, mi nem bolt idomú, hanem lapos négyszögű tégláknak négy oszlopfőrei támtása által olyformán készítettet, hogy egyik tégl a másikkal murvaöntés által összekapcsoltatván, s támlapot alattuk az oszloprendek képezvén, az egész tetőzet murvával vastagon beöntött felszíne lapot képezett.

E sírűreg némán, de mégis érthetőleg igazolja, hogy Felső-Eörs táján római gyarmat volt, mint szinte azt is, hogy Balaton hosszat több római gyarmatoknak kellett lenni. Tán nincs is tér e vidéken, hol a múlt dicsőség véres drámájából hatásos szerep ne játszott volna, nincs is tér, melynek sötét ölében hősök hamvai ne porladnának, emlékkincsek ne hevernének?!

De hagyjuk a múltat! Képei sötétek, mint a feledés! S reményünk – e képek eredeti színét kiismerhetni – halványabb, mint az emlékezet fáklavilága, mely a romok felett tévedezve lobog!!!

Társas életünk, mely a farsang zajos napjaiban is oly rideg s élvezet nélküli volt, most még ridegebb s élvezet nélkülibb. A zene kedves hangjait a bőjti napok elhallgattaták, a férjhez nem mehetett hölgyek kedve elvirult, mint a biztató remény, mit ez az év is kijátszott; azok, kiket a sors férjjel álda meg, a társas élet örömet férjük körében élvezik, míg le nem folynak a mézeshetek, melyek folyama alatt nehéz meghatározni, áldva vannak-e egymással. Férj fejéhez vágta-e az ég a nőt, vagy férjet vágott fejéhez a nőnek? Az eső most is szakad, mint a csalódott lány könnye; a sár elébbi állomását folyvást elfoglalva tartja; az idő komor, az emberek még komorabbak, a párt a alatti 3 X-ek pedig legkomorabbak! Egyedül a tihanyi halászok vigadnak, kiknek e különös időjárás – a gardák a félsziget körül csoportozván össze – jelentékeny jövedelmet hajtott. Értesültek állítása szerint több, mint hatezer forint árú halat fogtak. Múlt hétfőn örömmelül táncvigalmat is rendeztek, melyen elfoglaltatásom miatt jelen nem lehetvén, többen óhajtanók, ha a tihanyi levelező szivárvány helyett

– mit másutt is látnak – ez eredeti népfajnak – mint hisszük – még eredetibb táncvigalmát, mit ritka helyen látnak, ismertetné meg az olvasóközönséggel.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 42. sz. (március 12.) 179.

8.

1853. március 21.

Balaton-fölvidéki levelek VI.

Enyészet sírján rajzik föl az élet, halál öléből bontakozik ki az örök élet. Akárhova tekint a szem, mindenütt életet lát fölrajzani, s a lélek merengve süllyed el öngondolataiba; a teremtő szellem örök működése, mely a természet sírján fakasztja ki az új élet csiráit, saját halhatlanságáról biztosítja őt, mint sugárt azon örök szellemből, melynek a földön kívül öntudatos képviselője nincs.

Megállok az ébredő természet templomában. A fák még lombkoszorútlanok, mint a nem méltánylott dalnok; a hegyek sötétek, mint a rossz lélekismeret, s hallgatagok, mint hitszegő kedvesnél az örök hűségrei kötelezettség tudalma. Csak az emelkedettebb s lejtős helyen fekvő mező mosolyog zöld köntösében, s kéjittasan szívja be a szerelmes nap élettenyésztő fénysugarait, mint költőszív a fájdalom, mely kín közt bár, de élvet ad, s virágokat fakaszt – vérző szíven dalvirágokat!!!

Elnézem gyakran a hajnalt, mely rózsaszínben áll, mint az ifjú lélek merész képze; várom a fölkelő napot, mely büszkén emelkedik föl az égíven, mint égő szerelem a fölízgatott szív érzethullámain; s kérdem lenyugodtakor: Nem így fognak-e lenyugodni vágyaink s égő szerelmünk a zord való sötét éjszakája előtt?

Mint bérci sas szikla ormára, úgy száll tekintetem a háborgó Balaton hullámzó felszínére. Ha önkebléből meríté vészeit, hamar csendesül, de ha az elemek csatája korbácsolta fel, hullámai még az elemcsata után is zajonganak. Lenézek szívembe, ez óriás Balatonba, mely oly kis helyet foglal el a kebelben, s érzethullámaint korlátozni lelkem elégtelen! Önhullámiban is megszakadhat a szív ... s mily sok az idegen hullám, mit haló bizalom, kijátszott hit, csalt

remény, alaptalan gyanú, méltatlan bántalom tornyoz össze a folyvást égő s még ki nem hamvadt szív felett!

Kimegyek a szabadba. Szétnézek a szőlőtővel beültetett hegyeken, s látom, hogy a folytonos esőzés romboló hatalma által oly igen megrongált hegyeken mint rajzik föl az emberi munkásság s élet, mint épülnek újra a leomlott épületek, mint működik ezer meg ezer kéz, hogy a vízhordta tőkék újbóli megföldezése s metszés-kapálás által eszközrendő bortermésben nyerhesse el fáradsalma koszorúját: a családboldogítás tudatából származó édes örömet.

Dal zeng a munkások ajkán ... a metsző ifjú kedvese mellett választ utat, szerelmük dallá olvad ajkukon – így tárják föl egymás előtt érzelmeiket, s ők boldogok. A szülék őrszeme kíséri mozdulataikat, sorsintező hatalom ujját látják működni a két szív kölcsönös összhangzatában, megnyugosznak a sors akaratán, megáldják az ifjú párt ... s ők boldogok! Mért nem vagyok én is közölök való? Mért fordult meg lelkem az ész templomában? Mért ismerlek önzés, gyűlölet, pokoli rágalom becsületmaró nyelveddel, őszinte barátság (?) kifordított palástban? Azért-é, hogy vágyak keljenek szívemben, melyeket kielégítnem nem lehet? Hogy eszméket teremtsen a lélek, melyek égő viharként rohannak át az életüdv hervadt virágain? A munkás boldog, mert neki a jelen s környezete mindene! Bánata rövid, s emlékéit feledés eltemeti; ha egyik pillanat sebet is ejt szívére, nem oly mély e seb, hogy a másik be ne gyógyíthatná: az ész gyermeke túl van e paradicsomon, tudnivalója megízlelé a tiltott fa gyümölcseit, neki a jelen nem elég, környezete szűk, eszmevilága kiszállt mintegy önköréből, s átleng az emberiségen.

Lemegyek a Savanyúvízre, a regényes Balaton-vidék tündérszép helyére, hol a természet mindent elkövetett, hogy szépet, bájlót, regényest s hasznost egy helyen központíthasson; hol a levegő életet lehel, a víz gyógyforrásból fakad, a táj gyönyörre hív, melytől a szív olvad, a lélek lánggra gyúl, de hol a természet remekművét megkoszorúzni, nem mondom, hogy az emberész teremtmény erőben nyilatkozó fensége, hanem azt igenis állítom, hogy *a szenvedő emberiség sorsában osztakozó szív részvételben tevőleg mutatkozó nemessége még mindig hiányzik!* Mit eddig az embererő önműveként mutathat föl a Savanyúvízen, az nagy részben önzés műve; csak egy hely van, mit önzéstől menten alkotott az emberi ész, ez egy hely az úr hajléka, hol a hívő nép – ha szegény is – áhítattal borulhat le az örök szellem végetlen fensége előtt. De az örök erő, mely átlengi a világot, s nyilatkozik a kor haladó szellemében, megkívánja az embertől, kibe önszellemét öntudatosan lehelte át, hogy ne csak szóval, hanem

tettel is dicsőítse őt; ne csak oly hajlékot alkosson nagy nevének, hol a hit ész hangjain, hanem alkosson olyat is, hol a jó cselekedet érzet hangjain imádtatik. S e szent hajlék lenne a *kóroda*, melybe a szegény betegek ingyen ápolással lennének fölveendők, s melynek nem létezése legnagyobb hiánya Fürednek. Ezt önerejéből az uradalom⁴³ megalapítani s fönn tartani nem leendő képes, mert ha képes volna, nem kétlem, hogy az általam megpendített eszme – a kórház létesítése – eddig megtestesült volna, s sok áldásban részesült szerencsétlen szenvedett áldaná már eddig az alapítók nemeslelkűségét. Különben is a folytonos csinosítás, egészségi szempontból oly nélkülözhetlen fürdők igazítása, újjáalkotása s szaporítása pénzerejét fölemésztí. – A kóroda alapítástőkéét szűkséggel, oly tőkéet, mely nemcsak az alapítási, hanem azután is ráteendő bármi költsékezést is kellőleg fedezzen, s e tőkeösszeg 4–5 évi fürdői saison alatt begyűlhetne, ha a vendégkoszorúból a legszebb virág: a részvét s emberszeretet virága nem hiányzanék – mi hogy előleges felszólítás esetén nem is fog hiányzani, tökéletesen hiszem. A létesülő kóroda nemes lelkűk, áldozatkészségük időviharral dacoló emlékoszlopa leendő.

Megtekintem a parkot. Tavasz dallal üdvözli itt a zengő madár az ébredő természetet. Oly jól esik ismét hallhatni a madaraknak – e természetdalkoknak – mesterkéletlen s mégis remek hangversenyét. Nincs itt álérzelem, takart képmutatás, minden dal a bensőség természetyszerű ömledézése; s e természetesség az éppen, mi szívre hat, elbájoz és igéz. Egészen más az emberi dal. Itt az érzés képzeletvilágba száll, hogy dallá olvadhasson, s még ekkor is igazolnia kell magát a szigorú ész hideg ítélőszéke előtt, hogy nyilatkozthassék. S mily sokat vesz ezáltal természetességéből! Az eszmei fenség megdicsőülhetéseért mily sok dalban van elölve az érzélem valódi bensősége! Igaz, hogy magasztos a szív lélektől áthatott dala, de ritkán hű a természethez, mert a természet közelebbi kapcsolatban van a szívvel, mint a lélekkel, az érzéssel, mint az ésszel, a lélek túlsúlyra vergődése, a szív háttérbe vonulása s a természetienesség leküzdésével van kapcsolatban – a lélek úr a természet felett, alkotó s romboló szellem az anyagvilágban. S a szív? A szív maga az érző természet! Minél hatalmasabb a lélek ereje, annál inkább elnémul az érzés szózata, s ha áthatja is a dalt, keresztülleng rajta az a lelki eszme, melynek vezérlete alatt áll, s a dallal együtt kiemelkedik a természet spharájából, remekeit előteremtendő fölszállt

⁴³ A fürdőtelep a tihanyi bencés apátság tulajdonában volt, a tihanyi uradalom szervezetéhez tartozott, fejlesztése a pannonhalmi főapátság jóváhagyásával és támogatásával valósulhatott meg.

az eszmevilágba, mit a lélek munkássága alkot számára, s ez eszmevilág kincseivel megrakodottan lép föl a nyilvánosság színterére.

Míg a parkban madár- s emberdal felett merengek, a savanyúvíz felől kalapácsütések hangzanak, ellentétéként a madárhangverseny összhangzatának. Mayer vendéglős⁴⁴ igazíttatja előre kávéházát, hogy vendégei érkeztekor minden kellő rendben legyen. Glaser vendéglős⁴⁵ pedig hír szerint Lössel Farkassal egyezkedett, ki múlt télen nemzeti színházban tartott álarcos vigalmak alkalmával a cukrászatot kezelé.⁴⁶ Mint hírlík: a vendéglőt lényegesen átalakítandja, s ügyességéről előre is föltehetni, hogy ha túl nem haladhatná is, de utána sem maradand Mayer vendéglősnek sem szolgálati pontosság, sem vendégekkeli illő bánás szempontjából. Vendégekre nézve mindenesetre nagy előny leend, nem levén kénytelenek, mint a múlt fürdői szak alatt, egy vendéglőbe szorítkozni.

Tervbe van véve a forrás tetőzete s környezetének átalakítása is, erről azonban csak a terv foganításakor írandok részletesebben.

Adler volt főorvos⁴⁷ helyett, ki január hó elején hunyt el, a fürdői szakot Savanyúvízen töltendő főorvossá Orzovenszky Károly neveztetett ki.⁴⁸ Neve – mint tapasztalt tárgyavatott orvosé – sokal ismeretesebb, semmint őt dicsérnem kellene. Ügyes tapintatát mutatá ki azáltal is, hogy mi eddig még hiányzott: *gőzfürdők létesítését indítványozá*, s e gőzfürdők, melyek az elfogadott

⁴⁴ Mayer Antal vendéglős, 1852–1865 között a Nagyvendéglő, a későbbi Grand Hotel bérloje. Szőlőműveléssel is eredményesen foglalkozott. 1865-től ő szállította a szőlőt a szőlőkúrához. 1883-ban, 74 évesen hunyt el Arácon. KATONA 2008. 96., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 150–155., 341–342.

⁴⁵ Glaser Lipót vendéglős; 1824-től a Nagyvendéglőt, 1836-tól az Arács határához tartozó Esterházy vendéglő és szálloda bérloje. 1856 júniusában hunyt el. 1852. május 13-án meghalt, feleségével együtt az arácsi ótetetőben nyugszik. ZÁKONYI 1988. 452., 672., KATONA 2008. 145., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 147., 406–407.

⁴⁶ Lössel Farkas tekintélyes pesti német cukrászmester volt, 1848-ban a Szel utca 168 alatt lakott, a cukrászok céhének főcéhmestere volt. Pesten ekkor 18 cukrászmester működött. BLASKOVICS 1848. 156. Az Esterházy vendéglőben 1853-ban volt bérlo, a következő évben már nem akart Mayerrel versenyezni. NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 407.

⁴⁷ Adler József 1819-től 1852-ig volt a tihanyi bencés apátság tulajdonában lévő füredi savanyúvízi gyógyfürdő fürdőorvosa. Budán hunyt el 1853-ban. BAÁN 2011. 13.

⁴⁸ ORZOVSZKY KÁROLY (Paks, 1815. április 28. – Budapest, 1876. július 12.) gyakorló orvos, a pesti egyetemen tanult. A pannonthalmi főapát 1853. február 20-án nevezte ki fürdőorvosnak. Tagja volt az 1855-ben alakult fürdőbizottságnak. E minőségében számos újítást (pl. savókúra, balatoni iszapkezelés, úszóiskola, fedett sétány) vezetett be, tanulmányaiban, könyveiben népszerűsítette a füredi gyógyfürdőt. Első munkája fürdőorvosként: Közlemény a balaton-füredi ez évi fürdő időszak érdekében. Pest, 1853. BAÁN 2011. 162–163. Tevékenységéről bővebben lásd: LICHTNECKERT 2016.

indítvány következtében létrejöendnek, egészségi szempontból emelendik Füred jelentékenységet.

Nők közt is levén olyak, kik a zuhanyt (douche) használni szeretik, irántuki kegyelet s tiszteletből elhatáráz az uradalom, hogy a közfürdőbeni zuhany min-tájára a magánfürdők egy részébe is fognak zuhanyokat készíttetni.

Az üvegek, melyekbe eddig a savanyúvíz töltetett, víz erejéhez mérve gyen-gék levén, s a korsók, melyek szinte e célból előleges megrendelés után hozat-tak, a vizet átbocsátván, jelenleg az uradalom részéről minden kellő intézkedé-sek megtetettek, hogy oly gyárossal köttessék ezek szállítására vonatkozólag alku, ki a szállítandó üvegek és korsók jószágáért felelős leend.⁴⁹

A gőzössel kapcsolatban levő rakhajók⁵⁰ téli állomásukról kiindulandnak, s veszprémi héber kereskedővel kötött egyeztet folytán 1000 pozsonyi mérő gab-nát szállítandnak Fonyódról az alsó-örsi kikötőbe.

Míg nálunk valódi tavaszi időjárás van, szőlőkoszorús hegyláncunkon túl északra: veszprém–vámos- s vázsonyi vonalon a hófúvatok, süppedékes, jeges, havas utak akaratlanul is téli évszakra emlékeztetnek; s a gyümölcs és termés elfagyhatása miatt aggódó nép szorongva kérdezi: *nem vár-é ez a hó még töb-bet magához?* S a nép aggálya nem alaptalan, mert egy jöhető fagy – termésre vonatkozólag – egész évi reményét sírba döntheti.

Jöjj ifjú hölgy: viruló tavasz! Te az ébredő természet varázs-hatalmú költé-szete! Tenyésztő erőd hassa át a földet, hogy fakasszon virágot, hozzon gyü-mölcsöt, teremjen meg bőven minden ételmi terménycikket: megszügyení-tendő az embert, kinek önzése zord telén nem vehet diadalt az emberszeretet s baráti érzet tavasza!!!

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 49. sz. (március 21.) 206–207.

9.

1853. március 29.

Balaton-fölvidéki levelek VII.

⁴⁹ A savanyúvizet a hazai (Lukafa, Vétym, Somhegy, stb.) üveghutákban készített üvegpa-lackokba és seltersi korsókba töltötték. LICHTNECKERT 2013. 117–124., 422–423.

⁵⁰ Az Óbudai Hajógyárban 1847-ben készült a *Füred* és a *Keszthely* nevű rakhajó (teherhajó).

A rakhajók kiindulnak téli állomásukról, hasgatják a Balaton hullámzó kebelét, s forgalmat élénkítve emelik a környék anyagi jóllétét. Kifeszített vitorlával – mint valami szárnyas vízi szörny – hintázó hullámok fölött lebeg a fonyódi s alsóeörsi kikötők közti vonalon. Hosszan nézem kifeszített vitorláit ... s nézem feszült lelkemet is! Azt emberek, ezt öntervei feszítik. Azt viharszél, ezt a szenvedés fürgetege verdesi. Ahhoz a tündér Balaton ezüst hullámai, ehhez a csalódás habtornyai csapdosnak fel. Az előtt víz – ez előtt rágalom-örvények tátonganak. Azt emberész kormányozta erő, ezt önereje ragadja ki a vész közl, míg a kiragadhatás vonalán belül áll. – Mennyi vésszel kell küzdeni a léleknek, ha fenn szárnyal. Sértett hiúság, nem bálványozott gög, szemtől szembe támadott bűn, leálarcozott képmutatás nyilai szállnak utána, őt röptében elejtendők. Hány nyílvesző suhogott lelkem után is, s oly körökből, honét legkevesbé vártam! Hány vérző seb tátong szívem fölött, melynek ejtésekor romba dőlt a bizalom – a rokon érzet oltára örökre – fölépíthetlenül. Óh, a rokonság korunkban csak eszköz az önérdek kezében; nyitókulcs a bizalom templomába, hogy oltáráról a lélek szentségeit elrabolhassák, s romjain a sikerült kijátszás pokoli gúnycacajjal diadalt ülhessen. Korunkban tenger a rokonság ... viharos tenger, melyen a legtisztább szív többnyire hajótörést szenved, s melynek rejtélyes méhében igazgyöngyöt ritkán találhatni! Búvárként szálltam le én is e tenger mélyére, találtam egy-két igazgyöngyöt, de mennyi vészt kelle addig kiállanom! Mennyi hullámcsatát keresztülküzenem! Borzadva nézek vissza a szirtekre, melyeken hitem csónaka széttörött, az örvényekre, melyekben lelkem ereje süllyedezett, a gúnyszavak, sértő címek vihardalos játékára, melyekben képzelt becsületük hattyúdala zengett. S mennyi harca van a léleknek, ha a rokoni kör tengeréről az életóceán hullámiba evez! Ha a rokon körből kivágyakozva magasabb körbe száll! S ez így van jól. Csak oly lélek szárnyal magasra, mely fönn szárnyalhatni erőt érez magában.

Lössel Farkas – kiről már múlt levelemben említést tevék – jelenleg körünkben van, s pár napig itt maradand, a Glaser-féle vendéglő mikénti átalakításáról eleve intézkedendő. Vállalkozó szelleme, ügyessége s helyes tapintatától csak jót és célszerűt várunk. Mayer vendéglős, ki az öreg s vendégei kényelmes el látásával keveset törődött Glaser fölött a múlt fürdői szak alkalmával túlsúlyt vívott ki magának, s jelenleg e túlsúly elvesztésétől fél, nemigen örvend az új egyén körünkbe jövetelének, ránézve oly naptár ez, mely neki vendégfogakozást jósol, de éppen azért, hogy ő nem örvend versenytársának, mi s a leendő vendégek kétszeresen örülhetünk.

A természet ismét jeget alkot, s mi e jégalkotó működésének legkevésbé sem örvendünk. Jobb szerettük volna a tenyésztést az újjáalkotás vonalán tovább haladva látni, mint jelenleg romboló hatalma gyászos művei fölött a szegény termesztő osztályt bánatos arccal, könnyes szemmel s aggodalomtól hullámozó kebellet szemlélni, s a nagy részben fejlődésnek indult tenyészetet tovahaladtában nem annyira akadályozva, mint gyökerében elölve látni. Nyílt sírrá lőn az ébredni kezdett természet, e sírba egy évi termés reménye temetkezhetik. A száraz fagy csak a kifakadt, ezek közt is kiválólág csak a virágzásnak indult mandolafák gyümölcstermésére hatandott semmitőleg, de a jelenlegi fagyoló, viharszeles, havas eső, mely a faágakon s szőlővesszőkön dér alakú koszorúvá s jégcsappá fagy, a már sok helyen megmetszett s levedésnek indult szőlőtőkét megfagyasztván, nemcsak az idei bortermésre hatand kártékonyan, hanem hosszas s tartós fagy esetén a szőlőtőket teljesen ki is vesztheti.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 55. sz. (március 29.) 235–236.

10.

1853. április 6.

Balaton-fölvidéki levelek VIII.

Hol vagy vidám tavasz mosolygó arcoddal, zöld köntösöddel? Hol vannak virágaid, a szerény ibolyák kék szemeikkel, a szentgyörgyvirágok hófehér arcukkal?

Eltűnt a tavasz a tél fagyos lehelete előtt, mint eltűnik a szerelem, ha átvo-nul fejlődő virágain a csalódás romboló fergetege. A szerény ibolyák halva fekszenek, mint vérző szív felett a kijátszott remény.

Sírva száll a szél, sír benne az elemek harcától korbácsolt levegő fájdalma. Zilált kuszáltságban szállnak a hópelyhek, mint őrült lelken az iránytalan gondolatok. Hajlongva zúgnak a fák sudarai, mintha hódolatukat akarnák kifejezni a romboló idő óriás hatalma előtt, s mint kétségbeesés a fölvérzett szíven, úgy hánykódnak a hullámok a fölzúdult Balatonon.

Csapkodja a folyvást erősbülő szél a havat. Két lépés távolra látni nem lehet; az elemek harcának erejéhez erőt ad minden pillanat. Szélhangon zokog az anyatermészet haldokló gyermeki, a kitördelt fák s lehervadt virágok felett.

A föld kebléről elszáll a tenyésztő meleg, folyvást hidegül, s míg a hőmérő 8-on áll 0-n alól, elfagynak a tél ölelésitől a korán jött tavasz elsőszülöttjei.

Ilyen a téli vihar költészete! Szerencsések, kik zárt helyről, fűtött szobából nézhetik gyászos működését, s hallgathatják szélfuvolája üvöltő dalait. Én nem vagyok közölök való. Az akarat határozó hatalma előtti hódolat szabadba vitt, hogy az idő vészeivel dacolva bár megtegyem azt, minek megtételére lelkem sugalma ösztönöz. Tervem kivitelében az időjárás kedvezőtlenése nem akadályoz. Megszoktam dacolni a zúdult elemek harcával.

Künn vagyok az elem dühöngő árjában, s nem megyek, hanem menettetem a Savanyúvíz felé. Hajam táncol a vad vihar-zenére, szakállammal jégcsappá együlő hópelyhek ölelkeznek, lélegzetem közelg a fulladás birodalma felé, s kapom minden percben le kívánczik repülni fejemből, mintha érkeztemről akarna hírt vinni előlegesen a Savanyúvízre.

Ehhez hasonló időre nem emlékezem. Fönn északon, Magyarország fenyes bércei közt, a Kárpátok ormozatain, hol a fellegek egy része alattunk maradt, míg más részét fölöttünk kergeté a nekidühödött fergeteg, nem egyszer kelle ily viharral küzdve előrehaladnunk.

Sötét, borongó az idő, mint a visszaemlékezés, mely szerelmünk sírhalmához vezet. Haragos, mint a lélek, ha akarata ellen hajolnia kell, s mint a hős, kinek kezéből kitépik az érdemlett babért.

Úgy zúg a fölvert Balaton, mintha minden fájdalom rajta gyúlt volna össze, mit vérző szívekből holdas éjeken elkapott a tolvaj esti szellő, úgy zúg, mintha a sok fájdalom hullámmá olvadva zokogna felette.

A zúgó hullámon két fekete pont röpül sebesen, mint az elvadult képzelet, mely egy pillanatban óhajt égbe törni s leszállni a pokol rejtélyes méhébe. Kisfaludy gőzös rakhajói ezek; 1500 mérő eleséggel terhelten pihentek az alsóeörsi kikötőben. Jött a vihar, belekapaszkodott az egyik rakhajó vitorlaszárnnyába, s minden előleges felszólítás nélkül elkezdé irgalmatlanul táncoltatni, míg a hatalmas erővel tornyodzó hullámok oldalt verdesék jobbra és balra hajlongtában. Feszültek az erős kötelek, ingott a cölöpzet, s egy új viharroham rázó hatalmától kitépetvén a horgony, s ezáltal a hajó fenékhezi kapcsoltsága megszűnván, egy újabb lökésre a kötelek elszakadtak, a hajó rohamlépésben megindult, s társát magával ragadva rohantak a Balaton közepéig. Itt a horgony, mely eddig láncával együtt úszott a hajó után, hihetőleg a meder kifeléi folytonos emelkedése következtében megfenekelvén, egyik hajó kissé megállapodott, a folytonosan növekvő szél erő azonban a láncot csakhamar elszakítván,

kevéssel az elébb parthoz vert másik hajó után, hullámkaron hányatva sodratott ki a siófoki partra.

A fák gyökerestől kitépve borulnak le, megcsókolandók halálpercükben eddigi dajkáltatásukért az anyaföldet. Távol vidék utazó polgárai kékült ajakkal, reszketve összekulcsolt kezekkel, didergő hangon rebegnek utolsó „istenhozzá”-ot.

Ez a téli vihar költészete! S én künn vagyok romboló hatalma karjában, mint egy mozgó lap, melyhez ütődve visszaveretnek a zúgó szél hanghullámai! S mindez az irodalomért! Hírlapba írt levéllel sietek a Savanyúvízre, nehogy elkésem, mert már alkonyodik, mint Balaton vidékén a bő gyümölcstermés reménye; s holnap a posta korán induland, ha tudniillik csendesültével méltóztatik az idő kegyesen megengedni, s ki lesznek hányva az utak, melyek már csak eddig 3'-nyi⁵¹ magas hófuvattal lepetvék el.⁵²

S nem áldozat-é ily időben – hóhegyeket kerülgetve, a ragadva sodró csípős széllel versenyt futva – lemenni a Savanyúvízre? Pedig mily csekélynek fog tetszeni ez áldozat, mi csak külszenvedésből áll: ha összehasonlíttatik azzal, melynek minden gyöngye benső fájdalom, lelki szenvedés, s melynek gyöngyiből emlékednek fűzők hervadhatlan koszorút, szívem viruló rózsája, szerelmem fényes csillaga!

Ha tudnád, mennyit szenvedék ez elnevezés óta, kétszerte szeretnél! S mert tudom, mennyit szenvedsz értem s szerelmemért – ezerszeresen szeretlek!

Mily csekély a vihar, mi a természetvilágban rombol, párhuzamban a viharal, mely lelkemen támadt, s mit levelezési téren föllépésem zúdíta fel!

Óh, ha hangja volna lelkem fájdalomának, de szép hattyúdalt tudnék zengeni haldokló reményim sírja felett! A köszívet érezni, az irigyet könnyezni tanítanám, s a lélek önműve felett merengve megtanulná: mily édes kín a lezengett fájdalom boldogsága!

Zúg a vihar lelkem fölött. Fáj minden gondolata, mert a szenvedő szív hullámai verdesik. De azért az irodalmi síkról nem lépek vissza. Ki harcot kezd a társadalmi visszaélések ellen, annak a harci vész kitörtekor hátrálni csak becsülete romjain lehet.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 61. sz. (április 6.) 259–260.

⁵¹ 3 lábnyi

⁵² A füredi Savanyúvízen, a Nagyvendéglő épületében 1851-től állandó postahivatal működött. ORZOVENSZKY 1863. 64.

11.

1853. április 12.

Balaton-fölvidéki levelek IX.

A Vas Gereben által szerkesztendő Falusi Esték⁵³ című évnegyedenként öt ívnyi füzetekben megjelenendő könyvecskékrei előfizetési fölhívás hozzánk is megérkezett, s tekintve a szent célt: nemzetiségünk tudományos életének fölvirágoztatását, a kiképzett osztály nagy részétől oly lelkesedéssel fogadtatott, minővel még tán egy irodalmi vállalat sem találkozott. Vas Gereben népies írmadora páratlan – neki jutott osztalékul a nagyszerű hivatás: írhatni a nép nyelvén póriasság nélkül, kiragadni a hideg s elvont bölcsészeti magas sphaerájából a legfelségesebb igazságokat, eszméket, s észrevétlenül úgy képzeni által a nép életébe, hogy a tudomány igazságát kézzelfoghatólag, szemmel láthatólag kimutató cikkei a tudományosság legalsó lépcsőjén álló közembertől is megértessenek, szellemi életére emelőleg hassanak, s a mívelt osztálynak élvezetdús, kedves olvasmányt nyújtsanak. Mindent – mi lehető vala – elkövettem én is, hogy a szent cél létesítéséhez, ha közvetlenül nem is, legalább közvetve segédkezet nyújtandó, minél több előfizetőt gyűjthessek, de fájdalom! akaratom szentsége a nép nagy részének éretlenségén, irodalom iránti közönyösségén hajótörést szenvedett. S ennek alapoka a növelés felekezeti irányában rejlik.

Megszűnt a vihar rémes dühöngése. Derült égről sugárzó nap mosolyg le az ölnyi magas hófúvatokra, melyek az utakat annyira eltorlaszolák, hogy még a szomszéd falvak lakosai közt is több napon át teljesen meg volt szakítva a közlekedés. Vidékünk lakói jelenleg páni félelemben vannak, hirteleni hóolvadás esetén a sokkal emelkedettebb fekvésű Bakonyból leomló vízárra, mi főleg Arácson nem egyszer okozott tetemes kárt, mindenüket elsodrassal fenyegetvén.

Benn a Bakony bensejében – Bánd és Szent-Gál környékén –, hol a házak magasságukat haladó hótömeg által borítottak el, s szomszéd épületek lakói is csak hótömeg alatt ásott tunelleken⁵⁴ közlekedhettek egymással, annyira megromolvák az utak, hogy onnét Balaton felé kocsin még most sem jöhetni. Sok

⁵³ RADÁKOVICS JÓZSEF, művésznevén VAS GEREKEN (Füged, 1823. április 7. – Bécs, 1868. január 26.) népszerű író 1853-ban 4000 előfizetővel indította el a *Falusi Esték* című sorozatát, amelynek hat füzete jelent meg. VARGA 2014. 1061.

⁵⁴ alagutakon; tunnell (angol) = alagút

helyen az országút is annyira meg van romolva, hogy csak elkerülhetetlen szükség kényszerítheti az embert jelenleg az utazásra.

Balaton mellékén nemcsak a pincék telvék föld alól patakozó vízzel, hanem még a szobák alzata is több helyen fölfakadt, s a folytonosan tóduló vizet, mi 3-4' magasságra⁵⁵ is emelkedett, kézerővel kimerni többé nem lehetvén, kénytelenek a tulajdonosok házuk lejtősebb részén üregeket bontani, a kényelmetlen víztömegektől kifolyatás által szabadulandók.

Legközelebbi levelemben érintém az alsó-eörsi kikötőből kitépett rakhajóknak vihar hatalma általi Siófokra sodratását. Egyik rakhajóról kevés az elem általi kitépése előtt szállván ki az emberek, nem volt rajta senki, aki kormányozta volna, s a kormánytalan hajó benne levő eleséggel együtt Siófokhoz közeledtekor veszélyezve levén, Rauch János önfeláldozásra készen kiugrik a másik hajóból, s a tornyodzó hullámok ellenébe úszva eljut életveszélyek közt a felborítással fenyegetett hajóhoz, megragadni biztos kezekkel a kormányt, s a vészezett hajót szerencsésen fövenyállomásra vezérli. E hajón 1000 mérő eleségnél több vala veszedelmezve, s a bátor megmentő, ki érte életét kockáztatá, a kereskedőtől semmi jutalmat sem kapott.

Hertelendy⁵⁶ – a gőzhajózási társaság igazgatóválasztmányának elnöke – jelenleg Savanyúvízen van, s értekezletet fog tartani a többi választmányi tagokkal, mert a kereskedő, kinek eleségét szállíták a rakhajók, nemcsak az, hogy a szállítási költségeket nem akarja megfizetni, holott a rendeltetési helyére szállított gabna egyedül önhanyagsága miatt nem hordatott szárazra, hanem még a kárt is megtéríttetni kívánja, mit állítólag azáltal vallott, hogy eleségét a becsapott hullám keresztüláztatá, s elsodratása következtében kellő időben Veszprémbe nem szállíthatá.

Füreden csekély mértékben érezhető földindulás volt. Sokan az újonnan leomlott pincék lerokadását is ennek akarják tulajdonítani, holott nézetem szerint ez inkább az elébbi hosszas esőzés s jelenlegi hóolvadás következtébenei átázottságnak s a ragasztékkövek közöli kimosatásának eredménye. E nézet annyival valószínűbb, mert az észrevettnek csak kevesek által állított földindulás valódiságát igen sokan kétségbe vonják.

⁵⁵ 3-4 láb magasságra

⁵⁶ HERTELENDY KÁROLY (Lesencetomaj, 1784 – Lesencetomaj, 1861. november 5.) Zala vármegyei tisztségviselő (főszolgabíró, alispán), országgyűlési követ, a konzervatív nemesség vezetője, Széchenyi Istvánnal együtt a balatoni gőzhajózás elindítója. Az 1850-es években a közélettől visszavonulva lesencetomaji birtokán élt. VARGA 2014. 416.

A Balaton kicsapott medréből, jelentékenyen terjeszkedik északi irányban, minek fényes bizonyossága az, hogy múlt év tavaszán a savanyúvízeni kertektől déli irányban még több lépésnyi szélességben száraz földön lehet járni, s jelenleg e kertek nagy része is – Fülöp mérnök úré⁵⁷ pedig egészen – víz alatt van. Általában néhány év óta tapasztalható, hogy a Balaton észak irányban szélesül, így Balaton-Udvariban a termékeny kertek, melyek a helység vidékének regényes színezetét kölcsönzének, s a lakosok jövedelmének nevezetes ágát képezék, már négy év óta nagy részben nem a Balaton-parton, hanem benn a Balatonban vannak.

Beöthy László⁵⁸ „Punch” cím alatt sajtó alól kikerült humoristicus dolgozata – melyre Veszprémben az irodalmat lelkesen pártfogoló V-né asszonyság maga 30 előfizetőt gyűjtött –, úgyszinté Irinyi⁵⁹ „Tamás bátya kunyhója” nagy kelendőségnek örvend. Szász Károly⁶⁰ angolból – Moore műveiből fordítása – bármennyire tiszteli is különben az itteni olvasóközönség fordító úr költői érdemét, az aránylag kis munka rendkívüli drágasága miatt a mostani pénzszegény világban vidékünkön alig fog kelendő lenni. Bármily jó legyen is a beltartalom, a könyvárnak a kiadási költségek földözeti aránytalan fölülélése csak a kelendőséget csökkenti. Kár, hogy a veszprémi könyvárusok Jókai Mór, hazánk egyik legünnepeltebb s kiapadhatatlan phantasiájú írójának műveit csak megrendelés következtében hozzák; a lángeszű írónak országszerte ismeretes neve elegendő garancia arra, hogy a művei meghozatásába fektetendő tőkeösszeg nem fog sokáig és hasztalanul heverni.

Veszprémben Ramazetter Károly gyorssajtója folytonosan működik⁶¹, s egyházirodalom termékeivel gazdagítja a tudományos világot. Jelenleg Pap István vámosi lelkész Halotti szónoklatait s Köznapi imáit⁶² nyomtatja, melyek

⁵⁷ Fülöp József mérnök az apja által építtetett Fülöp-házhoz (eredetileg postaház) tartozó kertet bírta.

⁵⁸ BEÖTHY László: Puncs 1853–1855. 1–3. k. Komárom, 1853–1855.

⁵⁹ Henriette BEECHER-STOWE: Tamás bátya kunyhója, vagy néger élet a rabszolgatartó amerikai államokban. Ford. Irinyi József. Pest, 1853.

⁶⁰ Moore Tamás költeményeiből. Ford. Szász Károly. Pest, 1853.

⁶¹ Ramazetter Károly 1847-ben vette meg a veszprémi Szammer-féle nyomdát, melyet 1870-től cégtársa, Knauer Andor vett át tőle. 1869-ben már Pécssett élt, a Lyceumi Nyomdát bérelte. Veszprém megyében az első között állított fel a gyorssajtót. A nyomda mellett könyvkötő műhelyt, könyvkereskedést üzemeltetett, 1867-ben kölcsönkönyvtárat nyitott. A város első hetilapját is ő jelentette meg 1865-ben *Veszprém* címmel. SZEGLETI 1978. 202–204.

⁶² PAP István: Egyházi imák köznapokra. Veszprém, 1853. – Uő.: Lelkész a koporsónál... Veszprém, 1853. – Pap Gábor szerényen elhallgatta, hogy a nemesvámosi református lelkész az édesapja volt.

mindegyikére külön-külön csak 500 előfizető van, holott az egyházi irodalom e veterán, de fiatal lelkű bajnokának ifjúsága ótai folytonos működése, számos munkáinak tetemes pénzáldozattal világ elé bocsátása már rég kivívta számára az egyházi irodalom terén az elismerés koszorúját.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 66. sz. (április 12.) 275.

12.

1853. április 22.

Balaton-fölvidéki levelek X.

Ha való a hír, mely környékünkön általánosan el van terjedve, úgy hazánk gyógyforrásai száma ismét eggyel szaporodott. Mint bizonyost beszélnek, hogy Alapon⁶³, Cece közelében hasonlíthatlan hatású hashajtó gyógyforrást fedeztek föl, mi vegytanilag létrészeire bontatván Kenessey orvostudor⁶⁴ által, oly alkatrészeket s oly vegytani vegyületben fődözött fel benne, melyek erő s hatékonyságra minden eddig létezett hashajtó gyógyszerári szereket s ásványvízi alkatrészeket fölülmúlnak. Mint hírlik, a vidéki gyógyszerárak palackját máris 10 ezüstkrajcáron veszik, s a leendő nyereségvágtyól mozgásba hozott bérleti akarók a tulajdonosnak, kinek telkén e gyógyforrás fölfedeztetett, 16 évrei lekötéssel évenként fizetendő 8000 ezüstforint bért ígértek, mit az – jó birtokos levén – nem fogadott el, a gyógyforrást maga kezelendi, s nyári szak alatt jöhető betegek illő fogadására kényelmes lakokat szándékozik építtetni.

A tél hatalma folyvást tart, a hideg uralma szűnni nem akar. Borongók a napok, mint a csalt szerető arca; fagyosak, mint az érzelemhagyott szív; sötétek, mint az elátkozott lélekismeret. A föld csontkeménnyé fagyott, mint önzők szívében a becsületérzés; a fák virága megfekettedve hull alá a földre, mint a csalódástól összetépett remény. Lombtalan fákon zeng föl a csalogány dala, s e dal oly szomorú, mintha hattyúdalt zengene a hervadó természet felett. Borús

⁶³ A XIX. században a Fejér megye déli részén lévő Felsőalap keserűvizét ivókúrára, Alsóalapét fürdőkúrára is használták.

⁶⁴ Kenessey orvostudor életrajzát Szinnyei nem ismeri. Talán az 1882-ben orvostudori oklevelet szerző Kenessey Károly honvédorvos édesapjáról lehet szó. Kenessey Károly a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred Veszprémben állomásozó ezredorvosa volt, aki Véghegy Dezső alispán háziorvosának számított. HUDI 2020. 32.

arccal, könnyező szemmel áll a szegény földmíves vetetlen földjei felett, s oly mély fájdalom tükröződik arcán, mint a dalnokén, ha emlékezete visszaszáll a múltba, hol eszméi s magas reményei eltemetve vannak, vagy a szerető hű szívében, ki kedvese sírján könnyezi a veszteség fájdalmát.

E hó 15-ikén oly nagy mértékben dühöngve ismét a fagyasztó hideggel s hóeséssel párosult vihar, mint tavaszeli 10–12-én. Fölszámíthatlan kárt s rombolást hagyott maga után. Az előbbi vihar által megingatott fákat gyökerestől fölszaggatá, a savanyúvízi hidegfürdők egy részét elsodrá, a különben is nagy térimébe szélesült Balatont mind szélességi, mind magassági vonalban növelé, úgyhogy jelenleg négy lábbal áll magasabban a Balaton vize, mint rendesen állni szokott, s szélességi vonala a Savanyúvízen egészen az uradalmi istállóig terjed, szigetté alkatva a kissé fölemelt töltéses alsó sétatér, melynek alja szinte víztömegtől van áthatva, mi kiviláglik azon körülményből, hogy a szél által kitépett jegenyék helyén víz patakzik fel, s a több jegenyék is meg levén ingatva, nehogy jöhető új szélroham által kitépessenek, a vihar nagy kapaszkodási támlapot nyújtó tetőiket lefűrészeltetni az uradalom elhatározá, mi a napokban foganatba is fog vetetni.

A savanyúvízi kertek jelenleg is víz alatt állnak. Sajnálni lehet az oly sok gonddal, fáradság s költsékezéssel tenyésztett nemes fajú gyümölcsfákat, melyek – ha sokáig víz alatt leendnek – okvetlen ki fognak veszni, s a Savanyúvíz regényességén jelentékeny csorbát ejtendenek.⁶⁵

A Bakony bensejében ismét négyöles hófuvatok vannak. Sok ház eltemetve fekszik a hótömeg alatt, s udvarra a lakosok ki nem mehetvén, három napig nem ivott marháikat megitatandók, szobáikban havat olvasztottak, s fölbontott padláson ereszkedvén le az istállóba, hólével itatták barmaikat.

A farkasok nagy csapatokban járnak, s pusztítják a juhnyájukat. Fölöttébb ügyesek. A legnagyobb s kövérebb ürüket választják ki, s a nyájvezető szamarat (?) érintetlen hagyják.

Egy ajkarendeki⁶⁶ német vásárról vezetvén hazafelé lovait a nagy hófuvaton keresztül, történetesen egy nyúlra botlott, mely gyors szökésekkel igyekezett az észrevett ember üldözése elől menekülni. Látván a német, hogy a hó-

⁶⁵ A Balaton-parton és az apadáson elhelyezkedő négy savanyúvízi kertet a megszüntetésükig és parkká alakításukig a Horváth és Fülöp család, a Kerek templom lelkésze és a patikus használta.

⁶⁶ Ajkarendek magyar-német község Veszprém megyében; a veszprémi püspök birtoka, veszprémi uradalmának tartozéka. A püspök a magyar lakosság mellé 1752-ben és 1754-ben a Győr megyei Gyarmatról telepítette be a németeket. ILA-KOVACSICS 1964. 94.

fuvatban süllyedező nyúl kergetés eseténi elfogása bizonyosan sikerülend, lo-
vait az úton hagyja, s üldözőbe veszi a menekvő vadat. Félnegyed órai üldözés
után elfogván, örömmel siet vissza úton hagyott lovaihoz, de mily nagy volt a
meglepetése, midőn nemcsak lovait nem találta a megjegyzett helyen, de még
nyomot sem láthata sehol, a havat folytonosan sodró szél hatalma által eltűnt
lovainak csapása is behordatván. Kétség s remény között sietett haza; kezében
a nyulat, szívében az aggodalom sötét kígyóját vivén. Folyvást táplálta azon-
ban a remény, hogy hazaérkeztekor lovait honn találndja. Csalódott. Lovai
nem mentek haza, s maig sem akadt nyomukba. Másnap délben, hazaérkezte
után szomorúan ették meg a fatalis nyulat. Ez aztán igazán drága nyúl-ebéd volt!

Vas Gereben Falusi Estéire, ha nem is annyian, mint előre vártuk, de mégis
meglehetősszámmal fizetnek elő. E lapnak jutott a magasztos hivatás, meg-
kedveltetni az irodalmat a néppel, melytől az eddig oly idegen volt. Óhajtani
lehet minél szélesebb körbeni elterjedését, az irodalom iránt általa a népben
felköltendő rokonszenv meghozandja óhajtott gyümölcsét: a nép szellemi
emelkedését s az irodalomnak ezáltal eszközölhető virágzásra jutását!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 75. sz. (április 22.) 311.

13.

1853. május 3.

Balaton-fölvidéki levelek XI.

Megszűnt a fagyos tél viharos hadjárata, az alkotó erő örök működése új
életet fakaszt a sötét romokon, s a mosolygó tavasz tündér lehelete varázsfa-
tyolt borít az ezüst hullámmal hintázó Balaton regényes vidékére. Életerő –
mozgás – látható mindenütt, örömsugár ég a földműves arcán, szemében öröm-
könny rezeg, s ajkán imává olvad a hálaérzelem.

Az ébredő természet újjáalkotó működésének csak a nyerészkedők nem
örülnek, kik jelenleg nem tudják, mit tegyenek az emelt áron összevásárolt ter-
ményekkel, s átkozzák a jolsvai időjóst, ki május 12-éig fagyot s zivatart jöve-
delvén, hitelre méltatott jóslata következtében a termények árát legalább ez
időpontig folytonosan emelkedni hitték. Hiedelmükből a jóslatilag kitűzött ér-
kezeti határidőt megelőzőtt tavasz által verettek fel, mely e hó 23-i sugárzó arcú

nap kedvese kíséretében beköszöntött, föllesztendő a csüggeteg reményt, s elnémítandó a békétlenség hangjait, mely sokaknak ajkán már-már kitörőfélben vala. Léptein élet fakadt s rajzik föl mindenütt a tél hatalmától kötve tartott élet, bontakozik az enyészeti fagyos bilincseiből, az ibolya másodvirágival kedveskedik, korán jött virágot lesanyarván a tél fagyos lehelete. A gyümölcsfák virágfátyolosan, zöld köntösbe öltözötten üdvözlik az elért tavaszt. Még ugyan lombtalan, de már zöldellő faágon zeng föl a madarak örömdala, a csalogány csattogó hálaéneke; általános az öröm, a borongó kedély fölvidult, a sötét aggodalom viharos felhőit szétűzi a való örömdal napja.

Üdvözöllek regényes tavasz: teremő életerőddel, mosolygó arcoddal, virághímész zöld öltözetteddel! Üdvözöllek érkezésed nagyszerű pillanatában!

Diadalt nyerél a borongva küzdő tél felett, mint diadalt nyert szívemen az öröm a fájdalom felett!

A természet téli szenderéből tavaszi tevékenységre – szívem a remény s kétség nyugtalan álmából a való boldogság dicső életére ébredt!

Légy üdvözölve kettős tavasz ... ébredő természet s ébredő szívem tavasza!!

* * *

Lenn a Savanyúvízen nagyban folynak az átalakítási munkálatok. Mayer vendéglős kávéháza elejét földíszítendő, északi oldalán félkör alakban növényzetet tenyészt. Az eddig Glaser által kezelt – jelenleg azonban Lössel Farkas által kezelendő – vendéglőben, hogy a vendégek kényelmesebbéni ellátása annál inkább eszközölthessék, a kávéházzal egyesítése tervét foganatosítandók, kibonták a közfalat, mit több célszerű újítások is követendek.

Betegekre, főleg mellnyavalyában sínlődőkre nézve fölöttébb jótékony hatást gyakorolván a birkasavó gyógymód, miután az uradalmat somogyi birkákain levő birkanyájai képesítik e gyógymód áldó hatásában a szenvedő emberiséget részeltetni, mindent elkövetend a közlegő fürdői saison alatt, hogy e részben is kinek-kinek várakozása kielégíthessék.⁶⁷

Hogy a Balaton rendes medrét elhagyva túlsapott törvényes korlátain, s zúgó hullámain az alsó promenádon⁶⁸ is fölüláraztá, ennek alapoka a Sió folyó torkolatának fövenyhalmaz általi eltorlaszoltóságában keresendő. A Balaton folytonos terjedésével egyenes arányban növekedő kárnak elejét veendő, s a rendetlen Balatont törvényes határiba visszautasítandók, a Sió torkolata

⁶⁷ A svájci eredetű birkasavó gyógymódot Orzovenszky 1853-ban vezette be. Készítéséhez Reveland József svájci bálizst alkalmazták. Vö. LICHTNECKERT 2013. 169–171.

⁶⁸ alsó sétaterén

kitisztítása, sőt mint mondják, a folyam rendezése is mérnöki fölügyelet alatt megkezdett.

Suly Antal és Gábor veszprémi pékmesterek⁶⁹ vevék át a fürdői szak alatt a süteményekről gondoskodást, s hogy a vendégi kör vágyainak mindenben eleget tehessenek, nemcsak a pesti, hanem még a bécsi süteménymintákat is meg hozatandják, hogy e tekintetben a pestiek s bécsiekkel párhuzamosan halad hassanak, s a vendégek kíváncsiak e részben is kielégíttessenek.⁷⁰

Lössel kioszkokat szándékozik állíttatni, Baron héber lakos fagyalda alakítást tervez, s mert Mayer vendéglős szinte fog fagyaldát nyitni vendégei számára, a hármas verseny hihetőleg jelentékenyen szállítandja a fagyaltnak múlt saison alatt oly magasra emelt árát.

A csak most fölfedezett alapi keser-vízből is elegendő mennyiséget fognak megrendelni oly bajban szenvedő betegek orvoslására, mely baj ellen e víz oldó hatásánál fogva hathatós gyógyszerül szolgál.

Mihelyt a Balaton rendes medrébe visszatér, a hidegfürdők újrai lerakása is azonnal megkezdetik.⁷¹ Ez azonban 10–12 nap előtt s így május 4–6-ánál elébb nehezen fog történni. A Balaton jelenleg szokott magassági vonalán 5 lábbal van fölülemelkedve. A hidegfürdői házakhoz alsó sétaterről vezető járda, melynél a víz sokkal alább állt, most a vízben van, s egy vonalban áll a Balaton vizével. Az alsó sétatér még mindig szigetet képez. A kertek nagy része, füredi s arácsi kaszálók java az ölelő Balaton hullámkarjában szendereg.

Kisfaludy gőzös május 15-én kezdendi pályafutását keszthelyre kirándulással. Tetemes a kár, mit a gőzhajózási társulat a legközelebbi viharok alkalmával s a Balaton növekedése által vallott. Rakhajói eleséggel terhelten fővenyre dobátván, a vihar hatalma által megromoltak, használhatóvá tételük sok költségbe – áldozatba került. A vihar ereje által minden kikötői is annyira megrongáltattak, hogy tetemes költségbe kerülő javításuk, sok helyen újjáalkotásuk nélkül kikötni s így a gőzhajónak rendes menetelét megkezdeni csaknem lehetetlen.

E gőzhajó jelentékenyen emeli Balaton-vidék regényességét; s kereskedelmi szintügy, mint társadalmi tekintetben érezhető lenne a veszteség, mi körünk-bőli elvitele esetén a vidéket sújtani fogná, s fájdalom, mégsem részesül oly

⁶⁹ Suly Antal (1786–1860) és Suly Gábor (1821–1882) tekintélyes veszprémi pékek voltak, ezért tudtak a fürdőszezonban boltot nyitni. MEZŐHEGYESI 2019. 102.

⁷⁰ A tihanyi uradalomnak a Savanyúvízen pékműhelye volt, amelyet bérbe adott.

⁷¹ A faszerkezetű balatoni fürdőházat a szezon végén, még a tél előtt szétszedték, a következő szezon előtt pedig összerakták. A munkák költségeit a fürdőfelügyelő számadásaiból ismerjük.

pártfogásban, mint részesülnie kellene. Ha látom a részvétlenséget, mellyel házamban a nemzet szellemi s anyagi jólléte emelését tárgyazó vállalatok találkoznak ... ha látom az irodalmat fölkarolatlanul, a kereskedelem előmozdítási szent törekvéseket pangó állapotban, pártfogolatlanul ... szívem elfogul, lenyomja a nehéz érzemények súlya...

A keszthelyi kikötő is meg levén rongálva, szeretnők, ha a nemes gróf e kikötő helyreállítására áldozna annyit, mennyivel áldozhatni ereje s közjó iránti lelkesültsége képesíti.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 84. sz. (május 3.) 347–348.

14.

1853. május 13.

Balaton-fölvidéki levelek XII.

A nap elrejté sugárzó arcát, az ég fekete fellegfátyolba takaródzott, a zengő madarak örömdala elnémult, s Veszprémbe a kápolnai temető felé hullámzó néptömeg közeledett.

Az ébredő természet kihozta szép virágait, s a veszprémi ifjúság kivivé az enyészet sötét honába a lelkes hölgykoszorú egyik legszebb, bájolóbb s lelkesebb virágát.

Cseresnyés Jozefát temető, Veszprém tudományosan képzett hölgyei egyikét.⁷²

Ott álltam gyászravatala mellett ... megrezzentek lelkemen a veszteség tudatának húrjai, s érzék oly fájdalmat, minél nagyobb csak kedvesem hűsége romjain fognék érezhetni.

Hogyisne rezgene fájdalomtól a szív, mikor ily lelkes nőt leroskadva lát, mikor lehervadva fekszik előtte az öntudatos lét bájoló virága, mikor ily gyászesemény néma ajka hirdeti, hogy a legszebb virág is hervatag, az öntudat világa is kioltatható ... lehervad a virág, kialszik az öntudat a sötét enyészet halálviharában!

⁷² A református Cseresnyés Josepha, Cseresnyés István és Kazay Borbála lánya 18 évesen tüdővészben hunyt el Veszprémbe 1853. április 28-án. – VREI Halotti anyakönyv, 1853.

Borongott az idő, gyászolandó mintegy a korán hunyt lelkes honleányt ... osztozandó a közfájdalomban, mely a gyászkíséret minden tagjának szívéen át-rezgett!

Megszűnt dobogni ismét egy női szív, melyben szent érzet honolt pártolni mindazt, mi szép, jó és nemes! Megszűnt éltetni a porrészeket a lélek, mely el volt komolyan határozva letenni áldozatát a nemzet szellemi emelkedése szent oltárára ... el volt határozva önállóságra jutása esetén pártfogolni, s erejéhez mérten virágzása tetőpontjához közeledtében emelni a magyar irodalmat!

S a sok szép remény, mi élete önálló jövőjéhez fűződött, az most lerombolva van. A tavasz meghozta bájos virágait, s az élet elveszté öntudatos fejlődő virágát!

Tavaszi! Hints virágot a sírhalom fölé, legyen virágos a sír, hol az ifjú élet tavaszvirága letörve, hervadtan pihen! Emlékezet! Jöjj tündérszárnyaidon, fűzd koszorúvá legszebb virágodat, s tedd le a korán hunyt lelkes honleány gyászravatalára!!!

* * *

Az élet megtörik a sír határinál, s az életszenvedély az élők szívében töretlen áll. Eljönnek az enyészet sötét honába, elkísérik a halottat nyugalma helyére, s ahelyett, hogy az elhunyt emléke iránt a kegyelet oltárán áldoznának, tömjént gyújtanak szenvedélyeiknek.

Mennyi szenvedélyt lelete látni e temetés alatt, mely ellentétet képzett a jobb érzélemmel, melynek ha valahol, úgy ily helyen s ily alkalommal kell föl-ébrednie?

Itt volt a gyűlölet fölfordult epével, sárga ábrázattal. Az ellenszenv, kibékülés elől visszarántott kézzel. Az irigység becsületmaró nyelvvel.

Ott álltak a megtört élet körül, alattuk s körülök minden domb, minden jel halált, enyészetet hirdetett, s szenvedélyeik töretlenül álltak. A gyűlölet hatalma jogot von magának nyilatkozni ott is, hol az ihletett érzet kegyelettel áldozik az elhunytak emlékének; hol oly sokak hamvait békíti ki az enyészet porlasztó keze, kik az életben egymásnak engesztelhetlen ellenei valának!

* * *

Voltak nemesb érzelmek is! Legközelebb állt a sírhoz a fájdalom, kisírt szemekkel, földült vonásokkal. Ez érzelm köz volt mindenkivel, köz volt azzal is, ki mások ellen gyűlöletet táplált, mert míg szívéen a szenvedély lángja lobogott, lelkén kiküzdé jogát a fájdalom, s áldozatul vivé az elhunyt emlékezetének.

Ott volt a részvét borongó arccal.

A vigasztalás gyógyító balzsamával.

A hit szellemereje fenségében.

A remény lobogó fáklyával, átvilágítandó a sír sötét éjén egy szebb hazába.

Az anyai érzet ledöntött oltárral.

A lélekerő férfias kebelrel, melyen megtörtek a veszteség kínhullámai.

S a szerelem hova maradt? Hisz hajadont temeténk – virágkorában – az ébredő szív lángérzelmei magasztos szakában!!! A szerelem honn maradt, nem jött el a sírhoz, mely drága kincsét méhébe fogadá; nem jött el a sírhoz, hol hat ezred óta valóság nélkül virraszt a hit s remény. Honn maradt, hogy koszorút fűzzön múltja emlékvirágiból, s fölékítse vele a sírhalmot, mely kedvesére nehezült.

* * *

Míg Veszprémben borong a közfájdalom a korán lehervadt élet felett, a Savanyúvízen fölrajzik az élet, s a fürdőhely mindinkább élénkül. Leveté a park fekete téli öltönyét, lombosodó fái zöld palástba rejtik a zengő csalogányt, virágillata életet lehelve száll az örömdalok közt égbe törő pacsirta után. A természet ez egyszerű, de szívhez szóló dalnokai megkezdék mesterkéletlen hangversenyüket, pótlandók a hiányt, mit Farkas zenetársasága körünkbe jöveteléig nem éreznünk nem lehet.

Növeli a fürdői élénkséget az Orzovenszky által ajánlott s tervbe vett gőzfürdők létesítési eszméjének megtestesítése. Már minden készletek meghozatvák, melyek alkatásához szükségeltetnek, s a kellő munkaerő kiállítása, mely oly sok kezet foglalkodtat, a későn jött tavasz miatt összetolult munka által fölemeltetvén, a napi bér tetemes költségébe kerül az uradalomnak.

Lössel Farkas családotól megérkezett, s mindent elkövet, hogy a Glaser-féle vendéglő átalakítása által jövedelme forrását növelendő, a vendégek lehető kényelmes ellátását eszközölhesse.

A savanyúvíz régi forrását, mely évek óta bezárva tartatott, s mely fölött Farkas Józsi s zenetársasága hallatá a múlt fürdői saison alatt lelket rázó, szívet bájoló zenéit, jelenleg az uradalom fölnyittatá.⁷³ E forrás jóval gyengébb, de föloldó hatása orvosi tekintetben jelentékenyvé teszi, s főleg azoknak ajánlható, kik mellnyavalyában sínlődven, birkasavó gyógymódot akarnak használni.

⁷³ A középső, vasas vagy savóforrásra helyezett zenepavilonban játszott Farkas Józsi cigányzenekara.

Veszprémben Szuper s Szöllősy⁷⁴ vezérlete alatt a Fehérváron működött színtársulat tart néhány átmeneti előadást. Darabjai a legújabb drámairodalom termékei, s Veszprémben még soha nem adattak, mégsem találkozunk oly részvétellel, minővel találkozniuk kellene. A társulat Pápán keresztül Sopronba menni szándékozik.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 92. sz. (május 13.) 379–380.

15.

1853. május 18.

Balaton-fölvidéki levelek XIII.

Tegnap tartá Veszprémben a Szuper s Szöllősy vezénylete alatti fehérvári színészársaság utolsó előadását. „Koldusnő” című legújabb, s Pesten is először csak január hóban adott francia drámát játszották. A dráma szövege s bonyolulata ismeretesebb, hogysen ismertetnem kellene, s mint másutt, úgy nálunk is megtette a hatást, kivívta az általános tetszést. A játszóknak főbbjei is meglehetősen szerepeltek, bár az egy Fehérvárynét⁷⁵ kivéve, ki Margitot – Berger Pál nejét – személyesíté, a művészet magasabb igényeinek nem feleltek meg, s a kisebb szerepek személyesítőinél – főleg Kocsisovszky⁷⁶ játékában s kézmozdulataiban – semmi szabatosság, arcjátékán semmi érzelembensőség, annyival kevésbé a darab szellemétől áthatottság. A színésznek azon személy helyzetébe kell magát áttenni tudni, kinek életét s cselekvényeit szerepénél fogva személyesítenie kell, csendre kell bírni, el kell hallgattatni önérzelmét, hogy túlsúlyra ne vergődjenek az érzelem felett, mit visszatükrözni hivatva van. Ez benső kellék a színészben, s ha sajátítani szorgalma vagy képessége hiányzik,

⁷⁴ SZUPER KÁROLY (Kiskunhalas, 1821. május 28. – Budapest, 1892. szeptember 8.) színész, színigazgató, rendező, 1852–53-ban Székesfehérváron társigazgató Szöllősy Mihállyal (? – 1858 kr.). Szöllősy Nina nevű lánya szintén színész lett. 17 évesen Balatonfüreden hunyt el 1861-ben. SZÉKELY 1994. 774., 778.

⁷⁵ FEHÉRVÁRY ANTALNÉ HOLLAY ANNA (Pest, 1828 – Miskolc, 1884. március 10.) színésznő. 1841-ben a Nemzeti Színházban kardalosként kezdte pályáját, 1842-től Szentpétery Zsigmond felesége lett. Idősebb korában kevesebb szerepet kapott. SZÉKELY 1994. 208.

⁷⁶ KOCISOVSKY JUSZTIN (? , 1817 – Győr, 1871) színész, színigazgató, 1858-tól haláláig vidéki társulatokban játszott, jól szervezett saját társulatában külön súlyt fektetett az operettek bemutatására. SZÉKELY 1994. 391. A fehérvári társulatban való feltűnése új életrajzi adat.

lépjen vissza e dicső pályáról, hol nemesítés helyett rontja az ízlést, s ahelyett, hogy a művészet oltárához édesgetné, visszariasztja a nézőket.

Szöllősy Berger Pált a nézők nagy többsége tetszészaja közt adá, s ha a többség tetszészaját művészeti tökély mérlegéül vehetnők föl, úgy művészileg is, de ha játékát magasabb művészeti szempontból bíráljuk, s nem a hatás kivívta tetszésből, mit kivívni a darab szelleme s érdekessége is segített, úgy művészi szempontból ítélve ő sem áll még azon polcon, melyen organuma, testalkata kedvessége s tehetségeinél fogva állhatna. Föltűnő szerepében az, hogy a férj, ki oly büszkén s hideg fájdalommal utasítja vissza hitszegő nejét, ki utolsó találkozásakor is oly megvetőleg tagadja meg kérelmét: lyánya hozzábocsátását, a 3-ik felvonásban, midőn neje halálát hallja, feledni látszik egyszerre a múlt sérveit, s túlzott, pityergő fájdalom vesz erőt az eddig oly szilárd s ingathatlannak hitt lélek elhatározásán.

Szuper, ki „Vid” adatásakor Csanád fiát, Jenőt oly ügyetlenül játszá, ki dacára szerepének, mely folytonos komolyságot s méltóságos hősi testtartást követel – ha egyébkor nem, legalább az oldalfalak felé közelegtekor torzképet vágott, nevetkérezett, miáltal a művészet oltárát megszenségtelenítve látó értelmesebb nézőközönség kedélyére rossz hatást gyakorolt; akkori hibáját jelenleg helyrehozá, s ügyesnek mondható játéka, mellyel Miska szerepét adá, fényesen igazolta, hogy komoly szerepben bírálaton alól áll, míg comicumokban kivívhatja a közönség tetszészaját.

Sz. *Nina*⁷⁷ (Mari) ügyesen játszott, s ha fejlődő tehetségei felett avatottabb szemek örködnének, haladását gyakorlati művészetben kitűnő egyéniség vezérlelé, kitűnő tagja válnék belőle a nemzeti színháznak. – *Feketéné*⁷⁸ (Teréz) hangjában semmi aesthetikai kellem, s bár a gyöngéd szenvedő szerepe, mit adnia kelle, nem kíván erőteljes, éles hangot, de azt megvámók, hogy az örökös egyformaságtól, mi főleg hosszabb párbeszédekben untató, szabadulni igyekezzék. – *K. Flóra*⁷⁹ (Stolberg Leopoldina) e darabban szerepéről ítélve azon ponton áll, hol a kezdő színésznő a művészet magasb kíváncsival megismerkedve, azokat gyakorlatilag elsajátítani igyekszik. Ennek tulajdoníthatni azon feszt s megkötöttséget, mi játékan néha föl-föl tűnik, mitől ha megszabadul, egyike leend a társulat kitűnőbb tagjainak. – *Brigitta* (Völgyiné) arcjátéka hosszas és

⁷⁷ SZÖLLŐSI NINA (1843–1861) már gyermekkorában szerepelt apja, Szöllősy Mihály társulatában.

⁷⁸ Fekete Gábor színész, színigazgató felesége, életrajzát a színészlexikon nem ismeri. SZÉKELY 1994. 210.

⁷⁹ K. Flóra színésznő életrajzát nem ismerjük. SZÉKELY 1994.

szorgalmas tanulmányzásra mutat; az indulat s szenvedély minden mozzanata híven tükröződik arcvonásin, s most ragyogó, majd elhomályosult, most fel-emelt, majd földre szegzett szemeiben. – Legkitűnőbb tag *Fehérváryné* (Margit), s főleg a szenvedő szerepében oly híven, természetesen tükrözi vissza a fájdalom különböző érzelmeit, hogy a néző keblét ihlettség szállja meg, szíve elfogódik, s akaratlan bár – könnyre fakad. Hanghordozata, arcjátéka, taglejtése szabatos, csak az kár, hogy a színpadon többnyire meggömbülve jelenik meg, s bár ez előregömbülés nemigen szembetűnő is, művészeti szempontból elhagyása ajánlható, mit Fehérváryné hogy meg akar s meg is tud tenni, annyival inkább hisszük, mert sokkal szerényebb, semmint a jó tanácsot önhitten visszautasíthatná; sokal ügyesebb, semmint e kis hibát könnyen el ne hagyhatná. Fölöttébb csalogódik, ha tán azon hitben él, hogy a szenvedő szerephez gömbült állás kíváncsít, a szenvedés által sújtott helyzet némilegi érzékítésére; a szenvedés sokszor fölemel lesújtás helyett, a töretlen lélek erőssé edzetik általa, s a lélekerő fenntartja a szenvedőt a kín nehéz csatáiban.

Fehérvárynének minden mozdulatát tetszés s tapsvihár követte, ő, úgy-szinte Szóllósy s Szuper többször kihívtak.

A társaság 24 személyből áll, s bár az új drámák, melyeket játszottak, s melyek a veszprémi színpadon először általuk adattak, szépszámú közönséget gyűjtének össze, de a számos társaság kiadásához arányítva a jövedelem sokkal csekélyebb volt, semmint Veszprémben hosszabb ideig fenntarthatták volna magukat – ugyanazért jelenleg Pápára s onnét Sopronba utazandnak.

Veszprémben, mint általában a művészetet, úgy a színművészetet is leginkább a középosztály pártfogolja; s valódi botrány, amit némelyek a hozzájuk ment színészekkel elkövettek. Volt hely, hol a színlapvivőt pohár vízzel, volt hely, hol egy karaj kenyérrel kínálák meg, sőt egy háznál a búcsúlapvivőnek kétgarasost adtak s belőle 5 krajcárt visszaköveteltek. Ez gúny a művészet ellen, s elvárjuk máskor az érdekeltektől, hogy ha a nemzet benső élete fejlesztésére oly jótékonyan ható művészet oltárán nem áldoznak is, habár mint az irodalmat, úgy ezt is fölkarolatlanul hagyják is, legyenek annyi pietással a művészet-pártolók irányában, hogy ily botrányok elkövetése által azok jobb érzelmeire bosszantólag ne hassanak.

* * *

Az újuló természet ébredő élete kezdi látogatottabbá tenni a füredi Savanyúvizet. Nemcsak a szomszéd helységek, hanem távolabb vidékek lakói is jelentkeznek.

Gyümölcsfáink virágpalástban üdvözlik az elérkezett tavaszt. Bár a húsvéti fagy már fakadó bimbóval találta a fákat, s bár a nyílt virágokat késői s hűvös köd üté meg, mégis hacsak valami szerencsétlenség közbe nem jő, mandolát kivéve bő gyümölcstermés leend.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 95. sz. (május 18.) 391–392.

16.

1853. június 1.

Balaton-fölvidéki levelek XIV.

A fürdői saison B.-Füreden megnyitottnak tekinthető, miután a természet új életre ébredése előidézte azon sajátos regényességű varázst, mi Balaton vidékén oly igézőleg ömlik el! Az uradalom által minden kellőn rendezve van, hogy az érkező vendégek kényelmi szempontból s élvezet tekintetéből hiányt ne lásanak; a park fölfakadt útjai újratöltvék, az alsó sétatér Balaton-víz által elfoglalva tartott körülete murvával meghordatott, a szobák bútorzata a magas vendégi kör vágyainak megfelelőleg rendezve van. Sokat köszönhetni e részben Écsy László⁸⁰ uradalmi fölügyelő erélyessége s buzgalmának, ki fáradatlan tevékenységgel működik a hiányok kiigazítása s a célszerű rendszerezés terén.

Köztisztelőben álló főorvosunk, dr. Orzovenszky Károly úr körünkbe érkezett. A bizalmat – mit benne előlegesen helyezénk – megérkezése, korszerű javítást tárgyazó tervezetei, leereszkedő nyájassága, minden mozdulatából, minden szavából kitűnő ügyessége, tárgyavatottsága, tudományos képzettsége, Európa legnevezetesebb orvosi egyetemei s gyógyintézetei meglátogatása alkalmával szerzett széles ismeretei s nagybecsű tapasztalatai, a nép alsóbb – s hozzá máris seregestől tóduló – osztálya gyógyítása körül kitüntetett áldozatkészsége s nagylelkűsége, emberszerető nemes szívének ihlettsége, melytől lelkesítve a vagyontalant még gyógyszerrel is ingyen látja el, s helyette a gyógyszerári költségeket – az ily esetben levonatni szokott százalék levonásával – önmaga fizeti, s azon buzgó törekvése, miszerint B.-Füreden a szegényebb

⁸⁰ ÉCSY LÁSZLÓ (Pér, 1807. december 1. – Balatonfüred, 1895. május 11.) 1835-től 1867-ig a füredi gyógyfürdő felügyelője, 1867-től 1889-ig igazgatója volt. BAÁN 2011. 58., SÓLYMOS 2003. 56–62., KATONA 2008. 7–25. Écsy és családja 1880-as évekből származó fotóját közli: NÉMETHNÉ RÁCZ 2011. 17.

osztályú nép gyógyítása könnyebbítésére *kóroda-alapításhoz szükségelt tőke alapját megvetendő*, a nem egészen vagyontalan s gyógyítása alatt levő közemberekkel fizetés elfogadás helyett a kóroda alapuló tőkéje növelésére tetet áldozatot, tetőpontra emelé s rendíthetlen alapra helyezé. Teremtő szelleme lángsugáritól érintve úgy támad föl szenderéből a b.-füredi gyógyintézet paragon hevert élete, mint a Phoenix hamvaiból.⁸¹

Lelke teremtő s újjáalkotó hatalma máris nagyszerű eredményekben nyilatkozik, s mutatja erődús életjeleit. Működésének első fényes s közhasznú eredménye az oly sok fürdői szakon át nélkülözött, egészségi szempontból roppant hatású s főleg a csúzos, köszvényes s aranyeres betegségekben nélkülözhetlen *gőzfürdők megalapítása*, mi a vendégkoszorút hihetőleg növelendi, azok, kik e fürdőt szükségelik, nem levén kénytelenek ezentúl gőzfürdő használhatása végett más gyógyintézetbe menni.

Ajánlatára léptetett életbe a birkasavó gyógy mód⁸² is, mit a mell-tüdőbajban szenvedők orvosi ajánlat után használhatnak, s a birkasavót savanyúvízzel vegyítve ivásra, Balaton- s savanyúvízzel vegyítve fürdésre is használhatják. Kezelésével Pachl alorvos⁸³ leend megbízva; a savót hír szerint – az újonnan fölbontott forrás savanyúvizével vegyítve – csinosan öltözködött hölgyek osztogatandják.

Kik a birkasavó gyógy mód jótevő eredményeiben részesülni óhajtanak, célszerűleg tennék, ha mielőbb megjelenének, mert a mostani időpont az, melyben birkasavót leginkább kaphatni, s az új életre ébredt természet virágillata, a hársok illatárjának, kifakadt fák élénkítő új zöld színezetének, a táj tavaszi rege nyességének életerőre ébresztő s mellnyavalyában sínlőkre jótékony hatása nagymértékben fogná növelni a birkasavó használata által elérni óhajtott javító eredményt.

Orzovenszky pendité meg azon célszerű s éppen célszerűsége miatt az uradalom által is rögtön fölkarolt s tetemes költséggel bár, de áldozatkészen életbe léptetett eszmét, melynél fogva az eddigi célszerűtlen töltögetés helyett a savanyúvizes üvegek megtöltése s bedugaszolása gépek segítségével történik. E célból merő- s dugaszológépek hozattak, s a hajdúk, kik töltögetéshez voltak

⁸¹ A fürdőtelepi szegénykórházat vagy „polgári ispitát” 1821-ben hozták létre adományokból. A négyágyas kórház 400 forint alaptőkével működött, a vendégek megbetegedett cselédjeit és a szegényeket ápolta. TÓTH-BENCZE 2011. 44.

⁸² A svájci eredetű gyógy módrol később kiderült, hogy nem gyógyítja a tüdőbetegségeket.

⁸³ Pachl János, a tihanyi uradalom seborvosa a nyári szezonban a gyógyfürdőn szolgált. A füredi lexikonban nem szerepel. BAÁN 2011.

szokva, oly hamar fölfogák e gépek gyakorlati alkalmazása körüli eljárást, mintha évek hosszú során át benne gyakoroltattak volna. – A merőgép egyszerre két üveget merít a víz tükre alatt, s így a szénsavanyos rész, mi eddig a víz felszínén kívüli sok időt igénylő töltögetés alatt nagy részben kifejlődött s elröpült, a vízben bennmaradván, oly minőségű víz van az üvegekben, minő magában a forrásban, s erőfokozata gyengítetlen marad. A kivett üvegek rögtön a dugaszológép alá helyezettnek, hol az előre megpuhított s az üveg szájánál jóval vastagabb dugó a gép segédnyomásával az üveg szájába tolatván, újbóli kiterjedése után légzárólag nyomul az üveg falához, s nem hagyván űrt, melyen a szénsavany elszállhatna, a víz ereje csorbítatlanul megmarad. Negyedóra alatt 200–250 üveg tölthető meg ily gépek segítségével. E gépek alkalmazása legbiztosb óvoszer az eddig oly gyakran történt hamisítások ellen, mert a géperővel benyomott s az uradalom „B.-Füred” köriratú jelmezével ellátott dugók csavar használata nélkül kivehetők nem levén, az ezáltal okozott sértés biztos jele leend a hamisítottságnak, s így minden hamisításnak, mi a b.-füredi savanyúvíz hitelének eddig oly sokat ártott, ezentúl eleje vétetik.⁸⁴

Az uradalom maga is fog kereskedni ezentúl b.-füredi ásványvízzel, s fő célja e kereskedelmi vállalatban az leend, hogy a víz általa kezeltetvén s szállítatván Pestre, hol főraktára Ebenführer „Két matrózhoz” címzett kereskedésében leend, a venni szándékozók eredeti valóságában, hamisítatlanul kaphassák a b.-füredi savanyúvizet. Pápán, Győrben s Fehérváron is szándékoznak hasonló raktárt állítani, hogy azok, kik körülményeiknél fogva gátolvák a gyógyintézetbe jövetelben, s hamisítatlan savanyúvizet óhajtanak használni, óhajtasukat a raktár fölállítására után kielégíthessék.⁸⁵

Lössel s Glaser folytonosan működnek. A régi kávéházat s vendéglőt egybeszakítva terjedelmes vendéglővé alakíták, s plafond-ját és oldalait ízletesen választott ékítménypapirossal bevonaták. A kávéház készítése sok kezet foglalkodtat, de mégsem annyit, mennyit a vendégek érkezetének közelsége miatt foglalkodtatnia kellene. Az időből kifogyás – vendégek megérkezése – alkalmasint Mayernek adandja az előnyt, mit Lössel kellő időben érkezte s intézkedései kivitelébene gyorsaság által Mayer fölött oly könnyen kivíthatott volna.

⁸⁴ A savanyúvíz töltésének korszerű módszerét a marienbadi gyógyfürdőtől vették át. LICHTNECKERT 2013. 118–123.

⁸⁵ A savanyúvíz értékesítésének megszervezéséről és eredményeiről bővebben lásd LICHTNECKERT 2013. 123–124.

Általános a kérdés: fölbontatván a régi savanyúvíz forrása is, hol fog ezentúl a zenekar működni? Nézetem szerint legcélszerűbb volna, ha működési tétül a savanyúvíznek majd ez, majd amaz pontja jelöltetnék ki, s állandó helyet nem határoznának. Az állandó hely kellemetlen hatással is lehet oly vendégre, ki betegségből gyógyulni jött a gyógyintézetbe, lakása a zenekar működési helye közelében esik, s az egészséges ember előtt oly kedves zenehangok miatt a betegre nézve oly szükséges, mondhatnók nélkülözhetlen nyugalmat nem élvezheti. Jó volna egy asztalt s több széket készíttetni e célra, mit tetszésileg ide s tova vihetnének, s általa a betegek nyugalombani zavartatástól megkíméltetnének.

Színielőadásokat Latabár társasága teend.⁸⁶ Működését figyelemmel kísérendem, s róla koronként értesítendem az olvasó kört.

A természet nyílt karjai ölelő karra, a sétatérek zöld lomboszatú fái hűvös árnyékre, tisztelt főorvosunk alkotó szelleme öröme gyűjtő átváltozás élveire, az uradalom áldozatkészsége kényelem és élvezetre várják az érkező vendégeket.

S valóban óhajtani lehet, hogy a vendégek mielőbb jöjenek, mert hol a természet oly dús a regényességben, az uradalom az áldozatkészségben, ott a méltánylatnak elmaradni annyival inkább nem lehet, mert a tetemes költsékezés, mibe az átalakítás az uradalomnak került, megérdemli a vendégi kör részéről, hogy megjelenése által nyújtandó segédforrások nyitásával adjon újabb ingert cél- és korszerű vállalatok tervbevétele s valószínűsítésére.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 106. sz. (június 1.) 435–436.

17.

1853. június 15.

Balaton-fölvidéki levelek XV.

Szeretném futólag megtekinteni a külföld némely híresb fürdőhelyét, s hírül hozni: vajon néptelen-é? S ha tán nem néptelen, ha már ott vendégek társalgási zaja élénkíti a télen át néptelen téreket: vágyok szétnézni a vendégkoszorún, s

⁸⁶ LATABÁR ENDRE (Kiskunhalas, 1811. november 16. – Miskolc, 1873. július 10.) énekes-színész, színigazgató, műfordító. Latabár 1852–1859 között volt a füredi színházak (a Kisfaludy Sándor által épített, 1831-ben megnyitott kőszínház és az 1842-ben már működő nyári színpár (aréna) bérelője. SZÉKELY 1994. 447.

hírül hozni: nincsenek-é e koszorúban magyar virágok, kik körünkbe jövetelők esetén a fürdői saison vendéghozsorsójának díszére válandottak, s itt szinte oly kényelemmel, annyi – sőt tán még több – élvezettel találkozandottak, mint amit s amennyit fölhalál a hon határain túleső fürdőhelyekben hittek? Más fürdőhelyekben fölrajzik az élet, s Füreden? Még mindig hiányzanak a vendégek, az itt levők száma – azon számhoz viszonyítva, mellyel lenniök kellene – bátran semminek vehető. A természet mosolygó élete, a madarak fölzengető dala, a munkás osztály⁸⁷ örömszája kiáltó ellentétet képez a fürdő zajtalan társas életével.

Nagy hiba fajunkban az, hogy azt, mi övé, mit saját honában fölhalál, méltányolni nem tudja, s a középszerű külföldit többre becsüli az elsőrangú hazánál. E hibája észrevehetőleg mutatja életjeleit azon eljárásában is, mit a fürdői gyógyintézetek látogatása körül tanúsít. Hol van regényesebb, a szenvedély s élvezet (halászat, vadászat, csónakázás sat.⁸⁸) minden kíváncsi kielégítésére képesítettebb, az uradalom áldozatkészsége, Orzovenszky alkotó szelleme által jobb karba helyezett fürdőhely, mint B.-Füred? S éppen e regényes, élvező, gyönyörre hívó hely jelenleg még csak egy-két vendég által látogatatik. (Ennek egyedül az idő változékonysága az oka. A fürdők még mindenütt üresek. – Szerk.)⁸⁹

Jönnének csak messze vidék lakói Füredre, ismernék csak külföldiek regényes Balatonunk bájos vidékét, egészségre jótékonyan ható gyógyforrásait; a halászi, csónakázati s vadászati vágy és szenvedély kielégítésére oly igen alkalmas tavát s erdeit, külön nemű nemes gyümölcsfáit, szőlőgyógyomódhoz oly jótékony sikerrel alkalmazható nemesített szőlőfajait ... azon sokféle előnyt, mivel e vidéket a természet gazdagon megáldá, s az emberész és szorgalom ez áldásokat fölhasználá: seregestől fogának tódulni e vidékre, élvezni a gyönyört, használni a természet gyógyerejét s kielégíteni szenvedélyeiket.

De a külföld lakói Füredet még nem ismerik. A magyar pedig ha ismeri is, nem méltányolja kellőleg. Ha a külföldiek megismerve e tájt, ide sereglenének, akkor a magyar is oda fogná hagyni az eddig általa látogatott külföldi fürdőket, s Füredre sietne ... nem azért, hogy hazai fürdő, hanem mert külföldiek által

⁸⁷ A szezon kezdete előtt napszámosok: férfiak és nők csapatai dolgoztak a fürdőtelepen (kertészeti munkások, földmunkások, sikáló lányok, szőrtépő lányok). Az előkészületekről részletesen beszámol Écsy László a naplójában. Vö. KATONA 2008.

⁸⁸ satöbbi

⁸⁹ A Hölgyfutárnak NAGY IGNÁC (Keszthely, 1810. október 7. – Pest, 1854. március 19.) író, zenekritikus volt a tulajdonosa és szerkesztője.

látogatatik. Ez sajátsága a magyarnak, őt még az élvezeti s gyógyhely választásában is mások ízlése s nem saját belátása határozza.

Reményünk van azonban, hogy június 15-e körül fürdőhelyünk megnépesülend. Már közel két hete, hogy báró Vécsey őméltósága körünkbe családostól megérkezett, s hisszük, hogy nemsokára a főbb nemesség több nevezetes tagjaihoz is leend szerencsénk.

A gőzfürdők két osztályra különítvék. Az első osztályt úri magán, a második osztályt köz-gőzfürdők képezendik. Az úri magán gőzfürdők vetkőzőszobái csinosan bútorozvák, s ajtó helyett ízletes függönnyel láttattak el. A vetkőzőszobából a zuhanytermen át megy az ember a gőzfürdőbe, hol csavarok segítségével kisebb vagy nagyobb mennyiségű gőz eresztethető be. Innét viszont a zuhanyterembe tér vissza a megfürdött, hol hideg vízzel zuhanyoztatja magát, vagy ha e műtétet kibírni testalkata elégtelen, egy e végre készített s szinte a zuhanyteremben levő kádba bocsátott hideg vízben megfürödik. A 2-ik osztályú – vagyis köz-gőzfürdők – szinte így alkotvák s rendszerezvék azon különbséggel, hogy itt a fürdő egyének nem elkülönített szobácskákban, hanem mind együtt vannak, éppen úgy, mint a balatoni hideg közfürdőben.

A hidegfürdőket, melyek a Balaton rendkívüli növekedése következtében ki valának szedve, most kezdik újjólag lerakni. Az úri közfürdők már készen állnak, a női magán fürdőkből is nyolc már el van készítve, s pár nap múlva az egész hidegfürdő újjólag lerakva leend. Hogy elébb le nem rakák, a Balaton leendő apadásába s a Sió szabályozásába helyezett hit okozá. De mert a Balaton apadni nem akar, s nem apadása fényesen – kézzelfoghatólag – igazolja, hogy a Sió szabályozása s torkolatában összetolult homok kitisztítása körül vagy egyáltalában nem, vagy csak igen lassan folynak a munkálatok: célirányosabbnak látta az uradalom az apadást be nem várva megkezdeni a fürdőház lerakásának a nagy víztömegben működés miatt sok költségbe kerülő, de nélkülözhetlensége következtében nem halasztható munkáját.⁹⁰

Lössel Farkas vendéglőtereme, melynek átalakítása mind ízlési, mind kényelmi tekintetben sikerültnek mondható, tágassága, belétkítményei összhangzó szépsége, s főleg Lössel udvariassága, tudományos képzettsége, (Kár, hogy hírlapok megrendeléséről még eddig nem gondoskodott. – *Szerk.*) az étkek árának helybeli viszonyokhoz mérséklése következtében a fürdői saison vendégkoszorújának jelentékeny részét körébe édesgetendi. A plafond s oldalfalak

⁹⁰ A balatoni hidegfürdők történetére bővebben lásd: LICHTNECKERT 2013. 132–142.

éкіtménypapirosainak választékossága, az ablakok virágos fehér függőnyei vörös bársony szegélyzeteikkel s bojtjaikkal, a szép metszett tükrök aranyzott szélű mahagóni faramáikkal, északi oldalán a cukrászati bolt, nyugati oldalán az uradalom vendéglője s parkjai gyönyörű kilátás kellemes látványt nyújtanak. Nyugatra két ajtón járhatni ki a vendéglő előtti kávéháznak a vendéglő ajtajával egy vonalban terülő tetejére, mi szinte tető alá vetetett, s oldalait körülrácsolandják, s külön nemű virágokkal ékítendik. A kávéház mielőbb leendő elkészítése jelenleg több kezet foglalkodtat, s egy hét alatt alkalmasint készen leend. Ez elkészülésig a kávéház hiányát is a vendéglőterem pótolandja.

Lössel lehető olcsón szándékozik adni mindent, megnyerendő a vendégi kör bizalmát. Ez irány hatalmas biztosíték az érkezendő vendégeknek afelől, hogy túlságosan nem fognak terheltetni.

A kioszkok nem a kávéház előtt, hanem a vendéglőtől délre eső Eszterházy kertben fognak fölállíttatni.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 118. sz. (június 15.) 483-484.

18.

1853. június 24.

Balaton-fölvidéki levelek XVI.

A Medárd-nap ótai folytonos esőzés által előidézett vízáradás romboló hatalma folyó hó 15-én általános aggályt idézett elő Balaton felső vidékén. Az északi szőlőkoszorús hegyláncolatokról óriási hullámokban hömpölyge alá a vízár, elsodorva mindent, mit útjában talált, s egyenesen a Balaton medre felé tartva, szennyos hullámait a szinte háborgó s elzöldült Balaton szűz hullámai közé vegyítendő. A szép szőlőkertek regényes szőlőgyepűjét, mi főleg Veszprémből Savanyúvízre jövőknek oly kellemes látványt nyújtott, Kövesd s Arács között, mint könnyű játékszert sodrá a vízelem rohanó ereje, több házalat keresztültört, a szomszéd falvak közti, különösen az északra fekvő helységekkel közlekedést fönn tartó mellékutakat csaknem járhatlanokká gödrösíté, s az országutat is tetemesen megrongálá. A bő takarmányhozi remény elenyészett, a lekaszált széna nagy része a Balaton medrében van, a még kaszálatlan rétek

iszapos víztenger alatt várják a szabadulást. Sok marha, sőt emberélet is esett áldozatul.

Tetemes a kár, mit e vízáradat a Savanyúvíz elkészített sétatere, parkútjai, hidegfürdők körüli készletek megrongálása által az uradalomnak okozott. A gyógyszertár északi oldalán betört víztömeg a sétatér felé nyíló ajtón patakzott ki. Fő teendő volt a vész pillanatában a rombolva előretörő vízelemnek a savanyúvíz-forrástól teljes elszigetelése, s az erélyes uradalmi fölügyelő elkövetett mindent, mit erélye s kitartásától várni lehet. A kút környékét vízhatlan szövettel bevont matracokkal eltorlaszoltatá, s a rohanó víz- és iszaptömegnek kúttól eltérő irányban több ponton árkot ásott, s egyedül ez eljárásnak lehet tulajdonítani, hogy a forrás eredeti tisztaságában megmaradt.

Azon újabb uradalmi intézkedés, mely szerint – az eddigi szokás ellenére – ezentúl a közel vidék lakóinak sem engedtetik meg pintes üvegekben savanyúvizet vinni, hacsak érte a járandóságot (egy üvegtől 3 ezüstkrajcár) le nem fizetik, s mely intézkedésére az uradalomnak azon körülmény szolgáltatott okot, hogy a vidéki lakosság visszaélt az uradalom irántai szívességével, s Veszprém-ben az ingyen vitt savanyúvízzel kereskedést űzve, az uradalomnak jövedelemforrását növelő kereskedők üzletét csökkenté, s általa az uradalomnak tevőleges kárt okozott; ez új intézkedés sehogy sem tetszik a Balaton-vidékieknek, s észjogra fektetett okoskodásaik a vidéknek körébe eső természettudománybóli kizárását, a különben is Balatonba folyó víznek kereskedők által fizetni szokott díj letétele nélkül el nem vihetését jogtalan nyeréskedésnek állítják. Nézetem szerint jogtalanak egyáltalán nem mondható, mert a forrás birtokjoga az uradalomé lévén, tőle függ a benne fölfakadó víz miként s kik által vihetésének szabályozása is.⁹¹

Ez újabb intézkedés, s ezáltal a lakosságban fölidézett bosszúállási vágy aljas kifolyásának tulajdoníthatni azon eseményt is, mely szerint Savanyúvízre jött kereskedőket útközépen álhírekkel visszafordulásra bírni igyekeztek, elhittetvén velők, hogy a savanyúvíz forrását elönté a vízáradat, s úgy telehordta iszappal, hogy két hónap múlva sem lehet forrásából iható vizet méríteni. E koholmány alaptalanságáról a már-már félrevezetettek helyszíneni megjele-

⁹¹ A savanyúvíz fogyasztását és kereskedelmét II. József 1784-ben rendeletben szabályozta. Helyben ingyen lehetett fogyasztani, elviteléért mérsékelt díjat kellett fizetni. TÓTH-BENCZE 2011. 37. A savanyúvíz, savóital és sajt 1836–1888 közötti értékesítési statisztikáját közli: LICHT-NECKERT 2013. 420–421.

nésökor öntapasztatuk után győződve meg, jelentést tettek az uradalmi felügyelő hivatalnál a terjengő álhír s az uradalomnak ezáltal okozható kár felől.

Sokkal nagyobb fölügyelet van e forrásra, semmint oly szigorú őrködés mellett, minő tisztán tartására fordítatik, mentést lehetővé tevő vészesetekbeni meg rongáltatásának eleje ne vétetnék. S ha mi nem történt, a forrásnak rohanó vízelem általi elborítása megtörtént volna is, ez elborítás nem leendett oly vészes hatású, hogy emiatt a forrás vizsonti kitisztítására hónapokra terjedő időt kellene fordítani. Sokkal gazdagabb erű a füredi savanyúvíz forrása, semmint elborítás esetén kitisztítása hosszú időt szükségelne. Kitisztítja ez önmagát egypár óra lefolyása alatt, s ismét oly tiszta, oly iható vize, mintha elborítva sohasem lett volna.

Dacára a folytonos esőzésnek, eper és cseresnye bőven van már a Savanyúvízen, bár esőzés alatt érésük megfosztá azon kedves zamattól, melynek fejlesztéséhez egyik nélkülözhetlen tényező a nap sugára. Cseresnyét már ezelőtt két héttel is árultak csomagokba kötve, s a szép piros epret már május utónapjaiban árulni kezdék. Van hát piros eper, rózsaszín cseresnye, s mi kell még a Savanyúvízre? Rózsás arcú hölgyek... piros ajkú lányok... olyan ragyogó nap, mint szívem szerelme... oly sok úri vendég, mint szívemnek vágya! S oly sok pénz, mit ha elkölteni nem is, legalább belőle költeni lehessen.

Minő nagy volt vidékünkön az esőzés, fényesen tanúsítja az, hogy a rendes magassági vonalán különben is 3½'-bal fölülemelkedett Balaton ez esőzés következtében ismét 1'-bal emelkedett apadás helyett. Roppant víztömeg ez, ha meggondoljuk a 12 mérföld hosszú, sok helyen 2 mérföld széles Balaton óriási terjedelmét, melyen a magasságvonali növekedés történt. Szélességvonalában is növekedett a Balaton. A Füredtől nyugotra eső Balaton-fölvidéki falvak kaszáloít iszapos habkarjaival átölelve tartja, s szennyes ölelése alatt elhalnak a kaszálók erődúsan indult zöld fügyermekai. Kelet irányban is elönté a kaszálók nagy részét, s a szép jegyesor Kövesd s Palaznak közt már régen Balatonban van. A hidegfürdőkhöz vezető hídon fölülemelkedvén, a vízemelvények állítása lön szükségessé, emelvények alkalmazvák a magán hidegfürdők padlózatai fölé is.

A savanyúvízi kertek közül eddig egyedül Adler kertje volt az, mi menten maradt a Balaton terjengő vizétől. A mostani hosszas esőzés e kertet is megfosztá mentességi jogától, s déli része szép növényzetével a játszi Balaton hullámai csókolóznak.

Van most víz annyi, mennyi sok képzelt tudós agyüregét betölthetné, s több gomba leend berkes helyeinken, mint amennyi vers nő a magyar irodalomban.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 126. sz. (június 24.) 515.

19.

1853. június 30.

Balaton-fölvidéki levelek XVII.

Farkas⁹² zenetársasága körünkbe érkezett, s lelkesítő játéka – mit általános tetszészaj közt tegnap kezde meg – föltárta előttünk a szellemi élvezet forrását, s fürdői társas életünknek a kedvezőtlen időjárás miatt lankadó életerőit fölvilanyozá. Mint élő figyelem állt a föllelkesült vendégkoszorú a játszó zenetársulat körül, s szünetek alkalmával zajos tapsok, kitörő tetszésnyilvánítások válták föl a néma csendet, mellyel a zenekart működése alatt a hallgatóság figyelme megtisztelé. Elnéztem e barna fiúk arcát, mily hű kinyomatát lehete ott látni az öröm s fájdalomérzet minden mozzanatának, mely hegedűjök húrján kívül keblök hangszerének: érező szívüknek húrjait is rezgésbe hozá. Egészen más az arc játék alatt, mint előtte és utána! Mikor a hegedű kézben, a vonó a húrokon van, átszellemülnek e fiúk, úgy ülnek székeiken, mint *a magyar zeneművészet megtestesült dicsőségei*; minden vonásukban lélek tükröződik, s látjuk a fájdalmat viharzani, az örömet ragyogni arcukon és szemeikben, s látjuk közben a remény bágyadt sugárit, mint átmeneti lépcsőt fájdalom és öröm között. A rezgő húrokon zengő fájdalomérzetek édes-bús hullámlásba hozzák a szívet, melynek oltárán a szenvedés emlékének már olaja is kiegészített, s a szív átérzi újra viharzott szenvedéseit, s ez átérzés oly jól, oly édesen esik, mint a zene művészi bája, mely varázshatalmával a fájdalmat is megédesíti.

Minden eljátszott zenemű új érdemkoszorút fűz e barna fiúk halántéka körül, kik zenéjük bűvös hatalmával visszavezérelnek a boldog szerelem elvesztett mennyországába, a remény édes álmái közé... fölhullámoztatják szendergő érzeteinket, tetszésileg kedv és bánat ölébe ragadnak. Sikerülten játszanak

⁹² Farkas József zenekara már 1852 nyarán is Füreden lépett fel, ősszel Győrbe ment, a telet Pesten töltötte. 1853 nyarán ismét Füreden játszott, szeptemberben Győrbe távoztak. HUDI 2008. 102., 105.

franciát, lengyelt, keringőt is, de mint törpülnek le ezek a magyar zeneművek előtt! Nincs bennök az a sajátságos érzélem-bensőség s mélység, mi a magyar zeneműnek kiváló bélyege, az a merész változat, mely a fájdalom mélyéből égbetörő öröm karja közé vezet, s az untató egyformaság bilincsetől szabadultan folytonos feszültség s érdekelttségben tart szívet s lelket egyaránt. Lamartine-ként: „zene hangján beszél minden nép”, de nézetem szerint kiválólággal a magyar az, kire ez állítás teljesen alkalmazható, mert *a magyar érzélem valódi kinyomata*, eredeti tiszta típusa *nem annyira a költészetben található fel* – mi főleg régebbi időben külföldi iskolák utánzása miatt nem is bírt a nemzetiesség ismeretű jellegével –, *mint a zenészetben*. Ez az oka, hogy Gerando francia utazó⁹³ is így nyilatkozott: „Magyarországban a nagy gondolatok, a nép mély érzelmei nem költészet, hanem nemzeti zenében nyomtatják ki s szentelvek meg!”

A magyarnak mély érzetét kifejezni gyakran nincs is szava, s a hiányt – mi különben igen gazdag nyelvének még gazdagabb érzelmei mélységéhez viszonyában kitűnik – betölteni a zenészet van hivatva. Mély fájdalomában, túlzott örömeiben szóval a magyar, szemében ott ragyog a fájdalom könnye, de ajka zárva van, s ha fölnyílik is, panasz helyett dal zeng ajkairól, a keserv szaggató dala, melynek virágait vérző szíven fakasztá ki a fájdalom költészete! Túlzott öröme szinte dalban árad, zajos hullámain a csapongó kedvnek nem bírják a gyenge szavak nyilvánosság elé vinni, hogy nyilatkozzanak: *merész dalt szükségnek, merészet, minő a szív, mely örömeiben árad*. S mint az öröm és fájdalom mély érzelmei szó helyett dalban, s a dallal oly rokon zenében törnek ki a magyarnál, úgy a zene s dal hatalma általi túragadtatásában is szóval, s míg más nemzetbeliek a tetszés pillanatában engednek kitörést s nyilatkozhatást a művészet iránti méltánylat s elismerésnek, e méltánylat s elismerés játékfolyam alatt a magyarnak arcán borong, szemeiben ég a darab szelleme szerint, melytől egész lénye áthatva van, s tetszészaja méltányló hangok és tapsokban csak játék végével tör ki.

Farkas társasága máris kivívta a hatást, mit Szalóki társasága⁹⁴ egyhét itttartózkodása ideje alatt kivívni nem tudott. Mint Orpheus lantjától ihletve, mozgásba jöttek az élettelen tárgyak, zenéjétől ihletve mozgásba jött tespedett

⁹³ De Gerandó Ágost, eredetileg AUGUSTE DE GÉRANDO (Lyon, 1819. április 4. – Drezda, 1849. december 8.) francia esszéíró, történész, földbirtokos. 1840-től gróf Teleki Imre Emma nevű lányának férje, a magyarok barátja. 1845-től Pesten élt, a Balaton vidékét is felkeresték. 1846-ban az Akadémia, mint történészt tagjává választotta. 1845-ben Párizsban kétkötetes könyve jelent meg a reformkori Erdélyről. BIRKÁS 1948. 136–142.

⁹⁴ Szalóki cigányzenekara Keszthelyről érkezett Füredre.

társas életünk, s a fürdő, mely érkezésök előtt oly zajtalan, élettelen volt, élénkülni kezd, a sétatérre vendégekkel hullámszerűen, s az eddig szobákba zárkózott, önmagára szorítkozott egyéni élet kijön szobája börtönszerű falai közül a zene kedves-bájos hangjait hallandó, bevezül a társas életbe, élénkítve a társalgási kört, s élénkítve a társas kör által.

Mikor rá-rá húzzák azokat a jó csárdásokat, ösztönszerűleg jön mozgásba az ember, s a lábak akaratlanul is oly helyzetet vesznek föl, mintha táncra akarnának kerekedni. Különböző ily zene mellett minden szív óriási táncterem, melyben a fölvert hullámszerű érzetek ezer meg ezer változatú táncot járnak.

Farkas és társasága érzi a hatalmat, mellyel zenéjében nyilatkozó sajátos szelleme a vendégek érzelmeinek minden mozzanata felett uralkodik, s ez érzés nála nem a büszkeségnek, hanem folytonos önképzései ösztönnek kiapadhatlan forrása, mert a folytonos önképzés az éppen, melytől képesítve remekeket teremt elő, s általuk az érzelmeiket örökös hullámszerűen tartja.

Latabár színtársulata is megérkezett. Holnap fogja tartani a saison alatti legelső előadását.⁹⁵

Kubinyi Ágoston⁹⁶ „Magyarország képekben” című műhöz adatokat gyűjtendő, tegnap Keszthelyre utazott körünkből, múlt napokban a régiségéről nevezetes felső-eörsi római katolikus egyházat is meglátogatta. Keszthelyről visszatérte után még néhány napot fog körünkben tölteni, s tudományos képzettsége által az avatottabbaknak szellemi élvezetet nyújtani.

Tihanyba mind kocsin, mind ladikon megkezdődtek a kirándulások. Konkoly Elek két négyes fogata az utóbbi kirándulás alkalmával általánosan dicséretetett. Ladikon ma délre is rendeztek kirándulást – a vállalkozók nagy része nőkből áll –, s ki merné most már kétségbe vonni a vendégkoszorú szép hölgyei bátorságát, kik elég merészek a folytonosan zúgó szél által zaklatott Balaton fölvert hullámira bízni életüket.

Vas Gerebent várva várjuk s hisszük, hogy nemsokára körünkbe érkezik. Meg is érdemi Füred, hogy regényes vidékét „Gereben uram” – így hívja a nép

⁹⁵ Latabár társulata a megyefőnöki iratok szerint 1853. június 25-én tartotta első előadását a *Segliere kiasszony*c. vígjáték színre vitelével. HUDI 2008. 102.

⁹⁶ KUBINYI ÁGOSTON (Videfalva, 1799. május 30. – Tápiószentmárton, 1873. szeptember 19.) muzeológus, 1843–1869 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. 1843-ban a Magyar Tudós Társaság (MTA) tiszteleti, 1853-ban igazgató tagjává választották. Az említett munka: Magyarország és Erdély képekben. Kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferencz és Vahot Imre. I–IV. Pest, 1853–1854.

– meglátogassa, mert környékünkön a „Falusi Esték”-nek közel 100 előfizetője van.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 130. sz. (június 30.) 531.

20.

1853. július 1.

Balaton-fölvidéki levelek XVIII.

Latabárnak mindenütt tetszéssel fogadott, már a múlt fürdői saison alatt a füredi vendégkoszorú méltánylatával találkozott jeles s több tehetségdús férfis-nőszemélyből álló színtársulata körünkbe érkezett s folyó hó 25-én megkezdé előadásait Sandeau Gyula Brassai Samu által magyarított *Seigliere* kisasszony című drámájával.⁹⁷

A színész elvitázhatlan befolyást gyakorol a nemzet szellemereje fejlesztésére, az ízlés nemesítésére s a kebelben szendergő jobb érzet felköltésére. Nyelvünkre képző, csinosító, társas életünkre élénkítő, erkölcsiségünkre emelő hatása van, ha a színész érzi magas hivatását, ismeri a művészet magasabb kívánalmait, s e kívánalmakat a játszandó szerep művészi belbecsének tiszta felfogása, a személyesítendő egyén érzelm- s eszmeláncolatának önérzelem- s eszmeláncolatává alakítása után a gyakorlati téren önegyénisége sajátosságaitól teljesen függetlenül igyekezik betölteni. A színésznek színpadon önmagát felednie kell, azzá kell lennie, annak helyzetébe kell magát áthelyeznie, kit személyesíteni hivatva van, hogy azt saját eredetiségében, érzelmei fensége vagy aljassága, eszméi magasztossága vagy korlátoltsága, magas erényei vagy szembeszökő vétkeiben élethűn visszatükrözhesse. Nem szabad tudnia színpadon, ki ő az életben, vagy legalább nem szabad e tudatot oly erőhatalomra emelkedni engednie, hogy általa közvetve saját egyénisége bármi kis mértékben is nyilatkozzék, mert e nyilatkozat ellentétet képzend azon egyén sajátosságaival, kinek sajátosságait kell nyilvánosság elé vinnie, s ez ellentét fölbontja az

⁹⁷ JULES SANDEAU (1811–1883) 1848-ban írt *Mlle de La Seiglière* című regényének 1851-ben készített dramatizált változatát a polihisztor Brassai Sámuel 1852-ben fordította le a Nemzeti Színház számára, ahol még ugyanezen évben bemutatták. (Maga a mű *La Seiglière kisasszony* címmel a Franklin Kiadónál jelent meg 1904-ben.) A füredi előadáson a rossz idő miatt kevés néző vett részt. Vö. HUDI 2008. 103.

egységet, mi szintoly nélkülözhetlen kellék egyes személyek jellemnyilatkozata s egyéni sajátságaiban, mint az egész műdarab összhangzatában. Ez az oka azon természetes következménynek is, hogy az életgyéniségnek színi egyéniségben minden nyilatkozata – habár kismértékben vehető is észre az –, mint a szereplő egyén eredeti színpadi egységét fölbontó, kellemetlenül hat a nézőközönségre, habár e felbontás a játészó saját egyéniségének tudatára jövéséből, s ezáltal mint játészónak önegyéniségével ellentétes helyzetben léte érzetéből szülemelő önkénytelen elmosolyodásban nyilatkozik is. Teljenek bár folytonos öröm közt a színésznek életórái, ha fájdalmat kell színészetével visszatükrözni, felednie kell örömét a színórák alatt, felednie kell teljesen, s a fájdalmat nemcsak színlenie, hanem valódilág éreznie is kell, mert csak így fog hatni a közönség kedélyére, így leend képes azzal átérzetni a fájdalmat az érző szív húrjainak rezgésbe hozatala által, s így szabadul meg azon lehetőségtől, mely a valódi életérzetnek színléseni diadala által háttérbe szorítván a fájdalomérzetet, az örömmnek, csapongó kedvnek, habár csekély időre is, de csakugyan kitörhetési képességet ad, mi a fehérvári színtársulat egyik tagja, Szupernél a szerep egységét komoly szerepekbeni fölléptetése alkalmával oly sokszor s oly ízlésértőleg, művésztől ihletett kebel szentélyébe sértőleg behatón rontá el, mi nem fogott volna történni, ha saját érzelmeit feledve, szerepét lényegében s kívánalmaiban felfogva és értve, fölülemelkedendett a színlés vonalán, s az általa személyesített egyén helyzetébe tevén magát, e helyzetet komolysága, méltósága, fájdalomnagysága s büszkeségében nemcsak színleni, hanem érzeni s tanulmányozás általi fölfogás következtében sajátjává tenni is igyekezett volna.

B.-Füred egyike hazánk hírneves gyógyintézeteinek, hol a hon különböző részeiből fürdői saison alkalmával az értelmi s vagyonerő központosulván, e központosulás a saison folyama alatt egy rangba helyzi mintegy a hon fővárosával, s a társas élet mozgalmi, a szellemélet nyilatkozatai országos érdekűek. E központosult érzelm műértő képessége szellemi élvvágját kielégítendő, a társas élet zajából ha színházba megy, megkívánja a színtársulattól, mely előtte föllépni bátor, hogy előadása a művészet magasabb kívánalmainak megfeleljen, s e megfelelés által tettleg igazolja, hogy méltó a közönséghez, mely előtt önéreje, művészeti képessége, jellemek fölfogása s visszatükrözésbeni ügyessége érzetében fölléphetni képesítve hiszi magát. S Latabár színtársulata megfelelt a közönség e méltányos kívánatának, főszerepvivői, a vendégkoszorú kedvezőtlen időjárás miatti csekély számához viszonyítva, aránylag

szép számmal összegyűlt nézőknek folytonos tetszészaja közt működének. Megbocsát úgy hiszem t. szerkesztő úr, hogy habár röviden, de a szokottnál mégis nagyobb körben terjeszkedem ki, e társulat egyes tagjai működését némileg ismertetendő.

Seigliere kisasszonyban leginkább Felekyné⁹⁸ tűnt ki mint Seigliere kisasasszony. Híven tükrözé vissza a romlatlan érzelmet, melyen az önzés még nem vehete diadalt, s minden mozdulata megtettesült kérelem, szemének minden sugára ragyogó esdés, ajkának csengő hangja édes rezgés, arcának minden vonása némán bár, de érthetőleg beszélő könyörgés volt, mellyel atyja gögjét megtörni, s kőkemény szívében Bernát atyja iránt a hálaérzetet fölébresztetni, s elfogult lelkével Bernát hősiességét, jeles tulajdonait elismertetni igyekezett. Élethűn sugárzott arcáról a lelkesülés lángja, mikor Bernátot életben lenni látja, s a szerelem, mely keblében iránta akaratlanul s öntudatlanul küzdi föl magát, oly tisztán nyilatkozik egész lényén, hogy uralomra jutását a legavatatlanabb szemek is fölismerheték. Nagyszerű a küzdelem, s nagyszerű volt Felekyné játéka általi visszaadatása is, mikor Bernátnak tett szerelemvallomása után a bárónő megjelenésekor s a kölcsönös egyezmény fölemlítésekor elkezdí óriás harcát a kötelezettség tudata s szentség-érzete a szív benső érzelmeivel, mikor az erkölcs s szerelem, a lélek s szív élete egymás ellen küzd-homokra lép, s míg a szörnyű csatában megtörni látszik a nő testi ereje, kivívja a lélek diadalát a szív fölött, háttérbe vonul a szerelem, elvonul a szívbe, hogy emésztő s olthatlan lángjaival önnön lakát rombolja szét. E küzdelem hű visszaadása művészete tetőpontján mutatá Felekynét; a kebel, mely pihegve hullámozott, az arc, melyen megtettesülve ült künn a fájdalom, a szemek, melyekből a szenvedélyes keserv minden mozzanatai kiolvashatók voltak, oly megragadó, szívre ható s lelket rázó egészet képeztek egyéniségében, mi hűn tolmácsolá az áldozat nagyságát, mely készebb lemondani szíve üdve: szerelméről, mint lelkéhez valaha ingatagság szennnyoltja férközzék. Jól játszá az utófelvonásban az önértetében sértett hölgyet is, ki alkutárggyá aljasítani magát nem engedi, s inkább meg sértetlen önértettel a szegénység kunyhójába, mintsem alkutárggyul vigyék a gazdagság fénykarjai közé.

⁹⁸ FELEKY MIKLÓSNÁK (1818–1902), a Nemzeti Színház vezető színésznőjének első feleségéről, Szabó Amáliáról, Szákfy József színigazgató nevelt lányáról van szó. Szákfy Amália (Arad, 1830. március 15. – 1901. december 3.) színésznő 1851–1854 között játszott Latabár Endre társulatában. 1861-ben lett Foltényi Vilmos felesége. SZÉKELY 1994. 227.

Remekül játsza Gyulai⁹⁹ a leleményes Detournelles ügyvéd szerepét, mozdulataiban ügyességet, hanghordozata, taglejtésében folytonos tanulmányozást tanúsított. Berzsenyi¹⁰⁰ a gőgös új eszmékkel kibékülni nem akaró de la Seigliere marquis-t, Kecskésné¹⁰¹ Vaubert bárónőt, Benedek¹⁰² a hős, de szerelemtől legyőzött s mindig nemeslelkű Bernátot, mely szerep a különféle indulat- s helyzetváltozat szorgalomigénylő felfogását szükségelte, s Foltinyi¹⁰³ Vaubert Gyulát jól személyesíté. – A játék összehangzó s hiba nélküli volt.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 131. sz. (július 1.) 535–536.

21.

1853. július 8.

Balaton-fölvidéki levelek XIX.

Július 2-án oly vihar dühöngött, mi a március 21-ivel méltán párhuzamba tehető, s e vihar dühöngése közt érkezett B.-Füredre Bizay¹⁰⁴, kit a vendégi kör

⁹⁹ GYULAI FERENC (? ,1817 – Kolozsvár, 1866. december 6.) drámai színész, színigazgató, rendező. 1843-ban Pozsonyban lépett először színpadra, 1851–1854 között a Dunántúlon, 1855-től Kolozsvárott játszott és a színtársulatot igazgatta. A korszak legtehetségesebb színészei közé tartozott. SZÉKELY 1994. 274–275.

¹⁰⁰ BERZSENYI KÁROLY (? ,1819–Pest, 1877. május 18.) színész, 1839-ben kezdte pályáját, 1851–1855 között volt Latabár Endre társulatának tagja. A kortársak tehetséges színésznek tartották. SZÉKELY 1994. 90.

¹⁰¹ KECSKÉS KÁROLY (? , 1816 – Pozsony, 1864. május 5.) énekes-színész, rendező felesége, nevét a színészlexikon nem említi. Kecskés honvéd hadnagy, Petőfi katonatársa volt Bem tábornok erdélyi seregében. SZÉKELY 1994. 367.

¹⁰² BENEDEK JÓZSEF (Csömény, 1827. február 18. – Sárbogárd, 1892. február 24.) színész, 1844-ben kezdte pályáját, 1850–1862 között Latabár Endre társulatának tagja volt. 1853-ban vette feleségül Csercsér Natália énekes-színésznőt. SZÉKELY 1994. 80–81.

¹⁰³ FOLTINYI / FOLTÉNYI VILMOS (Komját, 1820. május 24. – Debrecen, 1905. február 7.) színész, 1851–1854 között játszott Latabár Endre társulatában.

¹⁰⁴ BIZAY MIHÁLY (Gyula, 1800 kr. – Budapest, 1884. december 22.) magánzó, pesti lakos. Gyulán ortodox román kereskedőcsaládba született, borbélynak tanult, Pestre került, szakmájával felhagyva ügyeskedésből élt. A nyári szezonban Füred törzsvendége volt, azután Pesten a Wurm-kávéházban tanyázott „a nemzet bárója”. A füredi savanyúvízi társasági élet központi alakja, a színház nagy barátja, amolyan „kávéházi ingyenélő”, kerítő, hamiskártyások barátja, „pitiáner szélhámos” volt. BAÁN 2011. 30., KATONA 2014. 31–42., 176–182. Nekrológjában olvassuk: „Már évtizedek óta mint a múlt idők emlékét tekintették, a múlt időkben pedig gazdag urak megbízható embere volt, kivel tréfákat lehetett elkövetni és kényesebb dolgokat is rábízni. Megrendelt nagy ebédeket, rendezett éji zenét és gondoskodott, hogy művésznők illő fogadtatásban részesüljenek a színpadon. Türelmes, alkalmazkodó és élelmes ember volt. Öregségére

különféle társadalmi osztályzata s a gyümölcs-, tej-, cipó- s főzelékárusok minden egyes tagja színről színre ismer.

Latabár színtársulata minden este új meg új érdemkoszorút vív ki művészeti remekléseivel, habár a művészetpártolók száma – a nagy részben hébe-rekből álló vendégek színművészetünk s nemzetiségünk iránti részvétlensége miatt – sokkal csekélyebb volt, semmint a kitűnő érdem terjedelmes körbeni nyilatkozata s méltánylatának tudata a szereplőkre lelkesítőleg hathatott volna. Június 26-án „Élet színfalai”-t adák. Kitűnt Gyulai [Ferenc] (Bortibourg), s a tőkepénzest számításaiban, fortélyos tervezeteiben jól személyesíté. Felekyné¹⁰⁵ (Margit) a gyámleányt színlett ügyetlensége, érzettisztasága, egyszerűséghez vonzalmában kitűnő nagysága s háziasságában remekül tünteté fel. Berzsenyi (St. Martin), Csercsér Natália (Caesarine) szerepeiket jól fogák fel, s a nyilvános és magánéletben elfoglalt helyzetöket, mely egymástól oly lényegesen, oly eltérőleg különböző volt, tökéletesen betölték. Benedek [József] (Boijolis) a kezdetben jegyese iránt közömbös, majd később jeles tulajdonai kiismertekor forró szerelemre gyúlt gazdag ifjút közömbössége, ügyetlensége, hideg számítása, forró szerelme, elérzékenyülése, St. Martinnal s Octávvali összejeövede, szobalányávali komikus helyzete, Bortibourggali utópárbeszédében kitüntetett gunyorosságában ügyes mimikával, jó hangnyomattal s az érelemlindulat változatához viszonyított ügyes testmozdulatok s taglejtésekkel személyesíté. Foltiny mint Octáv művészileg szerepelt.

Június 27-én „Angolosan” Hidassy Prielle Cornelia¹⁰⁶ első föllépteül. Gyulai (Gibbon Eduárd) a szerelmes s szerelme kijelölt tárgyát hidegvérrel üldöző angol, kit a célt érés tudata sem bír föllelkesíteni. Kecskés¹⁰⁷ az ura rendeleteit hasonló hidegvérűséggel pontosan teljesítő szolgát; Prielle Cornelia (Szivesi Adél) az üldözött nőnek gyűlöletből részvétté, részvéttől szerelemmé alakult szenvedélyét, Latabárné¹⁰⁸ (Mari) az úrnője sorsában részvétellel osztakozó, ta-

gondtalanul élhetett, fiatalabb korában sem igen törte a fejét.” = Bizay Mihály... = VU 31 (1884) 52. sz. (december 28.) 845.

¹⁰⁵ Felekyné Miklósné Szákfy-Szabó Amália

¹⁰⁶ PRIELLE KORNÉLIA szül. PRIEL ANTÓNIA (Máramarossziget, 1826. június 1. – Budapest, 1906. február 25.) színésznő, 1853-ban Latabár Endre társulatában játszott, 1859-től a pesti Nemzeti Színház ünnepelt tagja, 1881-ben elsőként kapta meg az „örökös tag” címet. A franciás stílusú polgári szalondarabok kiváló tolmácsolója volt. Rövid ideig Hidassy Elek színész felesége volt. Ezután volt első férje, Szerdahelyi Kálmán színész vette el ismét. CENNER 1972. 87., SZÉKELY 1994. 625–626.

¹⁰⁷ Kecskés Károly

¹⁰⁸ LATABÁR ENDRÉNÉ TÖRÖK MÁRIA, Mimi (Kolozsvár, 1822. január 5. – Budapest, 1895. december 16.) színésznő, komikai szerepkörökben aratott sikert. SZÉKELY 1994. 814.

nácsolni kész s a nem menekülhetés tudatától fölháborított kedélyű s vész perceiben a női gyengédség és félénkséget elleplezni nem bíró szobalányt szabatos arc-, kézijáték s testmozdulatokkal s az indulat, érzés, helyzetváltoztatnak megfelelő hangnyomattal személyesíté.

Június 28-án „Angyal és Daemon”. Hidassy Prielle Cornelia (Clarisse) az ingerlékeny, szenvedélyes, uralomra vágyó nőt, Gyulai (Merinville Erneszt) ez uralomvágyat törhetlen akaratszilárdsággal lesújtó s a szerelem óriási hatalma ellenében oly rendkívüli lélekerőt igénylő nehéz munkát vaskövetkezetességgel kivívó férjet, Csercser Natália (Athenais) a női szenvedélyt fölkorbácsoló s általa a családi élet nyugalomát földülő költőnőt kitűnőleg adá. Az est hősnője, Prielle Cornelia zajos tetszés-tapsviharban s az egész játszó személyzet többszöri kihívás általi kitüntetésben részesült.

Június 29-én „Charlotte kapitány”. Felekyné női s férfiúi szerepben egyaránt remekelt; Csercser Natália (Maria Francisca) a büszke s féltékeny portugál királynő; Benedek (Leon) mint leendő férj a királynői kegy nagyságát érző, hajdani kedvesével együttérethetéstől rettegő, királynő általi gyanúsításakor sértett férfiúi önérzettel rejthelyhez közeledő s azt színlett lélekerő s férfias nyugalommal fölnyitni akaró, majd később az utolsó felvonásban a féltékeny szerepet játszó jegyest szorgalmas tanulmányozást tanúsító művészeti könnyűség s érdekeltséggel adá.

Június 30-án „Falura kell mennie”. Felekyné (Coelestine) az ájtatosan nővelt, túlságosan pietistikus, minden vigalomtól s társaskörtől borzadó hölgyet e természetellenes helyzetből férjének emiatti elidegenedése tudalma utáni szabadulási vágya, anyjával s a tanácsnokkali meg hasonlása, a szerelem lángézelmeinek az álkegyesség s gyermeki kegyelet érzelmeini diadalában művészi tökélytel festé. Prielle Cornelia az érzelmek hű visszaadása, érzelembensőségtől áthatott játéka s színpadi otthoniassága által tűnt ki.

Július 1-jén „Színésznő”, „Zeneestély”, „Magántánc Zarkavölgyitől”.¹⁰⁹ Felekyné remekül festé a színésznőt szíve érzelmei megtagadása s az ügyesen kivitt prózaiasság színlésben, mialatt a benső lelki harc tetőpontra hágott, de a művészet szentségére tett ígéret beválthatásaért nyilatkoznia nem volt szabad. *Pesti*¹¹⁰ játékán a kezdőt első tekintetre mindjárt föl leheté ismerni.

¹⁰⁹ ZARKAVÖLGYI JÁNOS (? – Hódmezővásárhely, 1864. július 15.) táncművész, 1859–1863 között a szegedi színház táncmestere volt. A színészeti lexikon nem említi. SZÉKELY 1994. Latabár társulatában való szereplése új adat.

¹¹⁰ Pesti nevét a színészeti lexikon nem említi, feltehetőleg felhagyott a színészi pályával. SZÉKELY 1994.

Július 2-án „Kalmár és tengerész” eredeti dráma Czakótól¹¹¹, az idő kedvezőtlensége miatt kevés számú nézők előtt. Berzsenyit¹¹² (Kelendfi) kivéve, kinek minden mozdulatából kitűnt, hogy a komoly szerepekben nem oly otthonias, mint az élet tréfás-sikamlós ösvényén szabadabb tért engedő komikumokban, melyekben szereplésre művészi hivatása van, minden jelentékeny szerepű egyén remekelt, bár Berzsenyi is az őszinte, becsületes, nejét hően szerető, hálátlan segédét új meg új keggel tetéző komoly kalmárt a kereskedelmi számítással oly testvéries ridegség és fásultságban jelesen visszatükrözté.

Oly kitűnő volt a főbb szereplők játéka, hogy az elsőségi pálmát egyik vagy másikkal adni szinte lehetetlen, hacsak a többiek irányában méltánytalanok nem akarunk lenni. A mű összhangzó s a bírálat minden kíváncsiainak megfelelő kivitele a legszebb pálma, mi a szereplők mindegyikét jogosan illeti, ez a legdicsőbb s hervadatlanabb érdemkoszorú, mi nem egyes egyéniségeket, hanem az egész főszemélyzetet, mint a művészi tökélyvel összhangzólag eljátszott mű képviselőjét díszesíti. Saját érzelmét, eszméláncolatát, lelkiütemiségét mindenik egyén szerepéhez híven tünteté föl. Egy érzelm volt köz mindnyájokkal: az életfájdalom sötét érzeménye, mi a végpercekben, a kétségbeesés marcangoló pillanatiban még az elfajult Arthur (Gyulai) keblét is megszállotta. Művészig vitte Gyulai a színleést, a cselszövő szerepét, otthonias volt a követelő helyzetben; a nem sikerülés tudatának s az ezt föl váltó célhoz vezérlőbb terv s ügyes ötletek fölmerüléséből szülemelő reménynek minden mozzanatát, élénkítése vagy lankadását olvasni lehete arcvonalaiból, a sors elleni kifakadás s a kétségbeesés kínos perceiben elvadult szemek, összetorzított alak, fogyó eszmélet, őrző szavak, az üldöző láthatlan szellemek ellenében védhelyzetbe emelt karok, a fölkorbácsolt öntudat lázas nyilatkozatai oly meghatók, oly művésziek voltak, hogy taps nélkül csak úgy maradhatának, ha a nézőközönség műértő képességének hőmérője a zerus fokon alól állandott.

Felekynének (Hermine) minden vonása, bájos szemének csábító fölemelése, minden mozdulata, minden szava elárulá mély érzelmeinek határtalanságát. Arthurhozi benső ragaszkodását, mit férje körében oly ügyesen, oly kiszámított szavakkal s Arthurrá vonatkozólag oly színlett közönyösséggel tudá elpalástolni, hogy nem leendett férj, kit e közömbösség el nem vakít. Megható

¹¹¹ CZAKÓ ZSIGMOND (Dés, 1820. június 20. – Pest, 1847. december 14.) színész és drámaíró. 1840-ben a nagyenyedi református kollégium diákjaként lett színész. A magyar romantikus drámaírodalom legeredetibb tehetsége volt, aki elszigetelődése, színészi sikertelenségei és anyagi nehézségei miatt az öngyilkosságba menekült. A *Kalmár és tengerész* c. művét 1844-ben írta.

¹¹² Berzsenyi Károlyt

volt szerepében a levertség pillanata, mit Feldner Luiza (Csercser Natália) megjelenése s általai fölvilágíttatása előidéze... a lenéző büszkeség s fensőbbbségi érzet hű visszaadása, a metsző vágások, melyekkel kezdetben a szemrehányó s egyúttal esdő nőt sújtá... a száanalom s igazság magasztos érzete, mely a párbeszéd folyama alatt lassanként uralgói polcra küzdé föl magát... a szerelmi kábulatból fölocsulás rendítő pillanata... a tudat, hogy szerelmét hitszegőn oly aljas teremtsre pazarolá, ki hitszegő tolvaj... a bűn különféle eszmeképeinek egy szörnyteremtménybeni megtestesülése! Látni Felekynét e hatásos jelenetben oly élvezet, mit érezni igen, de leírni nem lehet! Mint remény sírhalmán az élő kétségbeesés, mint dicsősége romjain a letiport hős, úgy állott ő szerelmének s bizalma szent oltárának széjjeldúlt omladékain. A tudat, hogy jó férjéhez ily galádért lőn hűtelen, s a szűz erkölcs tiszta virágait ily alacson lélek közelete szennyezé be; a borzalom, hogy velel viszonyáról a titok fátyola letéphetik; a küzdelem, mi lelkét s kebelét a legkínosabb harc színhelyévé tevé; a fájdalomérzet, mit önvesztesége s a sajnálat, mit Luiza fájdalma költe fel szívében... egymástól oly elkülönzött s mégis oly szépen összhangzó vonásokban rajzolódtak arcán, oly nőiesen gyöngéd reszketegségben tűntek föl minden mozdulatán, hogy e jelenet hű visszaadásában őt meg nem tapsolni lehetetlen vala. S mi volt e jelenet azon jelenethez mérve, midőn férjével összejön, s ketten állnak szemközt... a férj az anyagi, a nő az erkölcsi bukás érzete s gyalázatával, az a család tönkrejutása, ez a kebelnyugalom elvesztése kínos fájdalmával. Mint változik arca, mint kínozza a férj komoly hangulata, arcán olvasható kínos lélekállapota... mily gyötrő képzetek forrását nyitja föl lelkében a múlt sötét emléke, a jelen reménytelensége, férje borongó arca, melynek felhőiben hűtlensége tudatát véli lesújtással fenyegető villámként lappangani, s mely véleményét hitté magasíták a férjnek elválást ajánló kétértelmű nyilatkozatai. S mily nagy volt meglepetése, midőn a későbbi nyilatkozatok világot gyűjtanak lelke sötét éjjelében, s a világosságnál látja, hogy férje gyanútlan, hűtlenségét előtte fátyol fedi, s fájdalma egyedül azon tudatból ered, hogy családjáról úgy, mint kellene, többé nem gondoskodhatik! S e világosságnál mennyivel sötétebb színben jelenik meg előtte saját bűne, mint súlyosul keblének tépett erénye fölötti fájdalma! Ily súly alatt roskadni kelle az elébbi események hatása által különben is levert testi erőnek, az öntudat fájdalma tetőpontra hág, a lélekismeret nyilai mélyebben hatnak a kebelbe, s míg őszinte vallomással igyekszik terhétől szabadulni, míg földúlt arcvonásain festői csoportozatban láthatók a fájdalom, a viharos múlt emléke, az öntudat marcangolása, a közel vallomás

lesújtó szégyene s a küzdő lélekerőnek föllepülésre törő óriás harca: addig léptei ingani, teste roskadni, feje hanyatlani kezd, az ajkak érthetlen, töredezett szavakat rebegnek, az arc elveszti viruló szép rózsaszínét, a különféle érzelmek s indulatok kinyomatai oszlani kezdenek, s míg ölelésére siető férjét hozzá méltatlansága érzetében magától eltávolítani törekszik, végképp megtörik ereje, s az átkaroló férj fájdalomvihartól hullámozó kebelén halálsárgán, eszmélet nélkül, erejéből kimerülten összeroskad. Zajos tapsvihar, még eddig nem hallott kitörő tetszészaj váltá föl e megható s művészileg keresztülvitt jelenetet, mely Felekyné általánosan remeknek mondható játékában a legremekebb, legfénylőbb pontot képezé. Megható volt Arthurrali utótalálkozása is... a megvető tekintet érthetőleg tudatá Arthurral a változást, mi e nő érzelmvilágát átalakítá, s a világosságot, mit aljassága napfényre jövése gyújta meg lelke világában... úgy áll Arthur előtt, mint a lélekerő törhetlen fensége, kinek akarata sokkal szilárdabb, elhatározása inghatlanabb, semmint a szív terén diadalreménnyel csatát kezdeni lehetne. A büszke utasítás, fenyegetés szülte bátor lelkület, majd helyzete felfogása, az ezt követő csüggedés, segélynyerés reményében időhúzásért művészileg színlett szerelem, szökésrei álhajlam, segélyérkezés öröme, az Arthurrali küzdelem... az élet végpercei, s az ezekben fölmerült különféle érzet- s indulathullámzatok arcon s hanghordozatban remekül voltak visszatükrözve.

Benedek (Endre) a tengerészhadnagy nemes jellemét, magas lelkületét, romlatlan érzelmeit s míveltséget affectáló társadalmi tón iránti ellenszenvét remekül tünteté ki. Megható jelenet szerepében Margitnak (Prielle Cornelia) Bilsennétőli (Kecskésné) ünnepélyes megkérése, egyik pillanatban a remény boldogító sugarának, másokban a kétség sötétben borongó fellegének arcáni föltűnése, a lelkesedés lángja, mely szemeiben ég, arcán ragyogva sugárzik, mikor a tenger szépségét, a vihar fenségét, s az ily helyzetben akaratlanul is istenhez szárnyaló lélek buzgó imájának a kolostori ima fölötti előnyét folytonosan emelkedő hangnyomattal s vallásos érzéstől ihletett keblének lángoló szerelmével rajzolja. Bilsenné (Kecskésné) jól tükrözé a gyámánya nemes indulata s eszélyességét, s Margit, a kolostorba vágyakozó szív világ örömeiről csendes lemondását, a zárda nyugalmit s előnyeit, majd a harcot, mit Endre szavai idéztek elő, melyek szívébe hatva felkölték annak még eddig előtte is meretlen életét, s küzdelemre hívák a zárdába vágyó lélek ábrándos képei ellen. E harc alatti kínos lélekállapot, Margitnak szíve, érzelme s eddigi eszméi közt választani nem tudása, a szív életéről lemondani akarás, Endrének ez ingadozás alatti

kínos helyzete megható volt, s még meghatóbb lőn az öröm, midőn Bilsenné föllépte Margitot Endrével kézfogásra bírva, s a célt érhetés öröme arcáról a sötét kétség felhőit elkorbácsolá.

Túlságosan nemes lelke az erő tetőpontján áll, mikor bátyját sújtó helyzetéből kiszabadítandó, a család jólléte megalapíthatásaért lemond saját szíve jogairól, szerelmét leteszi áldozatul a testvéri jóllét oltárára, visszavonja Margitnak adott szavát, fölhívja, hogy menjen zárdába, s ő kész házasságra lépni egy gazdag nővel, ki iránt keblében nincsen rokonszenv, s nem azért, hogy gazdag, hanem hogy testvére boldog legyen általa. A küzdelem, mi a testvéri s szerelmi érzet közti választásban kifejlett, tetőpontra jut Bilsenné előtti megjelenésekor, ki Margitot, mint valamely sírből kiszállt szellemet mutatja föl előtte, s legérzékenyebb oldalon támadja meg: álarcnak kiáltva becsületességét, s mint boszszuló nemezis dörge fülébe a kijátszott szerelem s megsebzett anyai szív rettenetes átkát, mit Margit esdése sem bír vele visszavonatni. E jelenetben Kecskésné (Bilsenné) tapsot s közméltánylást érdemlőn tüntet ki magát. Margit (Prielle Cornelia), Feldner Luiza (Csercsér Natália) szinte remekül játszottak, s különösen Margit (Prielle) Felekynével osztozott az est művészi dicsőségében, mit férfiak közül leginkább Benedek s Gyulai érdemlének ki.

Szembetűnőleg vehetni észre B.-Füreden a fiatalság hiányát, mi ha nem hiányzik, úgy a játszó személyzet, mely így elég tapsban részesült, még több tapsban s tapson kívül kihívás s koszorúvali megtiszteltetésben is részesülendett. Most koszorútlan maradtak, mint koszorútlan a teremtető lelkű nagy művész sírja, kinek a sújtó jelenetekben oly gazdag életet híven jellemző drámáját a művészi önérzet remeklésével adák. Az előadás méltó volt a darabhoz. Szelleme hűn volt visszaadva. (Nagyon kérjük t. levelezőnket, hogy a színészetet ezentúl legfőlebb csak pár szóval méltóztassék érinteni. – Szerk.)

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 137. sz. (július 8.) 558–560.

22.

1853. július 12.

Balaton-fölvidéki levelek XX.

Vas Gereben – ki oly jól ismeri a népélet minden mozzanatát – körünkbe érkezett, s néhány hétig itt-tartózkodása alatt mindenkinek kedves társalgása által derék szellemi élvezetet nyújt.

Kubinyi Ágoston – ki „Magyarország képekben” című folyóirathoz közérdekű adatokat gyűjtendő – néhány napig körünkben mulatott, s mint alapos tudományossága széles körébe eső egyik nevezetes s nemzetiségi szempontból kitűnőleg figyelmet érdemlő bűvárkodási tantárgyat: vidékünk régiségeit, múltra emlékeztető romemlékeit megtekinté, körünkből ismét eltávozott, Pestre visszautazandó, hagyva maga után körünkben édes emléket: szellemi fölemelkedettségének élvezetdús társalgásában kitűnő feledhetetlen emlékét.

Tegnapelőtt távozott el vendégkoszorúnknak másik szép virága is: a minden szépet, jót, nemest lelkesen pártfogoló, a magyar zene s színészet iránt tetteles szeretetet tanúsító Konkoly család. Robogva állt elő a két négyes fogat. Farkas zenetársulata ráhúzta azt a lelkes indulót, melynek hangjaira vihar kel a szíven, s míg a vendégkoszorú szétszórt csoportozatai egybeseregelve intének távozási búcsút, a fogat megindult, s számos tisztelőik szerencsekívánatai közt villámgyorsan tűnének el a köztisztelet s szeretet kitüntetésébeni részesülést önérdemökkel kivívott vendégek. Pár nappal elébb távozott báró Vécsey is nejével – oly tiszta jellem s oly nemes lelkületű család, minőhöz hasonlót sokat kívánok szeretett hazámnak.

Konkoly s Vécsey család távoztával két nevezetes oszlop dőlt ki a nemzeti színészetet pártfogoló lelkes honfiak sorából. Akaratlanul küzdi föl magát keblünkben a fájdalom, látva a részvétlenséget, mellyel Latabárnak oly jeles színtársulata találkozik, ki mindent elkövet, hogy a közönség részvétét s érdekeltségét a dráma, népszínmű s vígjáték legjobb termékeinek művészi tökélytel kerestülvitt előadása által folytonos feszültség s hullámlásban tartsa. Hogyisne fájna jó honfi szíven az érzélem, lelkén a gondolat, ha látja, hogy a fürdői vendégek magyar része is közömbös a magyar színművészet iránt? Hisz az irodalom s színészet az az élettér, melynek gyors vagy lassú lüktetése legbiztosabb ismertető bélyege nemzetiségünk élettereje vagy erőtlenségének!

Szép számmal összegyűlt nézőközönség előtt eddig még csak három előadás történt: „Színésznő”, „Mikulás” és „Tiszaháti libácska”. Az első s utolsó zenees-téllyeli kapcsolatban.

Zarkavölgyi táncművész – ki jelenleg Latabár színtársulatánál van, s a ránk jövő telet Győrben töltendi – új s némileg szabályozott könnyű csárdástáncot alkotott, segédül mintegy azoknak, kik a csárdástáncot éppen azért, hogy

szabálytalan, nehezen tanulják meg. Az új táncot „Ez a csárdás”-nak nevezé el. Óhajtjuk, hogy valóban ez legyen a csárdás, azaz minden változataira rá legyen nyomva a nemzetiesség ingerlőn sajátos s megismertető typusa. Mint értesülve vagyok, e tánchoz a zenét jeles Farkasunk szerzendi. Zarkavölgyi ez új táncot a győri szépeknek óhajtja elsőben is betanítani, s így Farkas új csárdászenéje hangjai is Győrben fognak először táncra hívón s lelkesítőn megzendülni. Valóban sok élvezet vár azokra a kedves győri szépekre, mit úgy hiszem, meg is érdemelnek, mert hiszen e város szép magyar hölgyei mindent, ami magyar, lelkesedett buzgalommal pártfogolnak. Fogadni mernék – bár nem tudom bizonyosan –, hogy Ön lapjának is, tisztelt szerkesztő úr, Győrből van legtöbb nőelőfizetője!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 140. sz. (július 12.) 571.

23.

1853. július 14.

Nézetek.

Az okosság fénysugár, mely gyakran századok éjét világítja át.

Az öröm szerencsénk bolygója, s vele együtt rendesen leáldozik.

Az önérdek gyengül a korszellemmel csatában, de megtörve nincs, s nem is lehet soha, hacsak a világot tétlenség mezejére nem akarjuk sodortatni.

Az önérdekkeli csata edzi a szellemet, s ha önérdek nincs, mit korlátolnia kell, úgy a szellem önmagát emésztendi föl.

Az önhittség kis lelkek ellenében nem gyalázat, hanem inkább önbecsérzetünk méltánylatából szülemlő szükségesség.

Önző hazában nem honol dicsőség.

Bölcső az *őregség*, melyben a halál elringatja az életet.

A *példák* fölhasználása nem egyéb, mint mások költségéni meglátogatása a tapasztalati életbölcesség templomának.

A *pulyaság* legnagyobb ellensége öntulajdonosának, mint akit életében szegyenpadra, halálában feledésre kárhoztat.

Pénz s igazság csatájában szív legyen inkább a bíró, mint az ész, mert különben az utóbbi, ti. az igazság, igen könnyen elbukhatik.

Minden *rom* kérdőjel az emlékezethez.

A *rágalom* porba sújtott kis lelkek fegyvere, számukra babér nem jutott, s ha mások homlokán látják, zúgnak ellene.

A *rágalom* rendesen tulajdonosát szennyezi be.

A *szépség* legszebb gyémánt, mit az idő áldozatul visz a hervadás sötét szellemének.

A *remény* tündérleány. Örök változat kerekén áll, lobogó fáklyát tart kezében, s mikor legjobban ég, akkor alszik el. Sötétben hagy, s ha hallja jajodat – kinevet... meghal örömeiben, hogy többé ne is remélhess!

Foszd meg a *szemérmétől* a nőt, semmivé tedd azt, mert vele erkölcsi érzete szentségét dúltad föl.

Kinek *szíve* van, hogy érezzen, s esze paragon hever, az bábjátéka érzelm-változatainak.

A *szenvedély* égő hatalom, mely nyomasztólag nehezül a józan percek hideg ítéletére.

Szülék parancsa addig határozó iránytő, míg a gyermek önelhatárzását észí s érzelmi képzettség hiánya lehetleníti. Hol e képzettség korszaka beállt, ott az elhatárzás kényszerítő ereje megszűnik, s tanácslás váltja föl a kényszerítő parancsot.

A *tudomány* sokszor oly kincs, mit lelkünk üdvének romjain gyűjtögetünk.

A *tapasztalat* legtöbb s becsebb kincseit az öröm sírjából szedjük föl.

Ki életkönyvét bezárja a *tapasztalat* előtt, a tudományosság kívülről ráaggatott fénypontjaival rögtön elárulja, hogy *szobatudós*.

Tapasztalat az emberiség képző iskolája, ez az a növelde, melyből a gyakorlati élet emberei kerülnek ki.

A *tétlen* élő holt – s a *tevékeny*? – halva is él.

A *tényekre* figyelő s belőlők következtető lélek nem érez fájdalmat ott, hol csalódni élettapasztalás, veszteni nyereség.

Az *utáztat* mások célvonalábai szemtelen betolakodás.

Az *utazás* nem egyéb, mint életkönyvünk feltárása a tapasztalat előtt.

A *zarándok* régi homály avult képeinek elővarázslása.

A *zongora* hangja sokszor vágyat költ, mely percnyi üdvvel örök fájdalmat hízeleg a szívbe.

Zongora és szív hasonlítanak egymáshoz. Rendesen az a húr szakad meg mindkettőben, mely legtöbbször s erősebben érintetik... s megszakadtával áldozatul esik az összhangzat is.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 142. sz. (július 14.) 579.; 143 sz. (július 15.) 583.

24.

1853. július 16.

Balaton-fölvidéki levelek XXI.

Vendégeink száma naponként szaporodik, ez évi saisonban már közel 600-an látogatták meg B.-Füredet dacára az időjárás kedvezőtlenységének, mi a fürdői szak előnyeit fölhasználni s kényelmeit élvezni nem engedé. A fensőbb aristocratia tagjai közül is többekhez volt szerencsénk; jelenleg is körünkben mulatnak Viczay, Eszterházy, Zichy, Csáky, Révay grófok, s a nemesség nevezetesebb tagjai közül Almásy, Nákóné, Hertelendy, Bezerédy.¹¹³ Itt van Emich Gusztáv könyvtáros s Egressy Soma zeneszerző, ki több általa szerkesztett csárdást tanított be Farkas Józsi zenetársulatának.¹¹⁴ Csárdásaiban oly nagy a mesterkélttség, amily csekély az eredetiség.

A zenetársulat működését a vendégkoszorú köztetszéssel s dörgő tapsvihárban nyilatkozó méltánnyal jutalmazza. Ki is ne tapsolna lelkesedetten, ha e barna fiúk ráhúzzák azokat a jó csárdásokat, melyek hallatára a művészet láthatlan keze akaratlanul is rezgésbe hozza szívünkön az érdemelismerés húrjait, s melyek bűvös-bájos hangjai oly tündériesen, igézőn visszhangzanak

¹¹³ A jómódú köznemesek és arisztokraták a fürdőfejlesztés és színtársulat pártfogói voltak, ezért Pap Gábor folyamatosan beszámolt érkezésükről és jótékonykodásukról. A nyári idényben a színtársulatok szívesen keresték fel a divatos fürdőhelyeket. KERÉNYI 1990. 210.

¹¹⁴ Farkas Miska és József testvérek győri cigányzenekara. HUDI 2008. 102. Farkas Miska zenekarát a főszezonra fogadta fel a fürdőfelügyelő, a gyengébb és olcsóbb zenekarok az idény elején és végén játszottak. KATONA 2014. 151–158.

lelkünkben a zene elnémulta után is. S mily megható az éji zene! A zaj elnémul, a vendégek hazaoszlanak, a leáldozó nap búcsúsugárait az est barna fátyola váltja fel, az ég kék boltozatán kigyúlnak a fényes csillagok, minden oly borongó, néma s tündéries, mint a kebel, mely sokszor csalódott, s melynek kétsége sötét éjjelében a reménynek fénycsillaga ég! S ez ünnepélyes éji csendben gróf Zichy Manó¹¹⁵ lakához egy kisded csapat húzódik, amennyire az esti homályban kivehető, homlokzatukon Farkas Miska, Józsi s Vörös János állanak, kiknek mindegyike képesítve van különválás esetén általa vezérlendő zenetársulatot alakítani, s több év ótai együttlétök amily előnyére vált a zenetársulatnak, oly érdemül szolgált e jeles zeneművészeknek, kik önérdelkeik ingerlő magáncéljait a zenetársulati tökély közérdekű magasztos céljának alárendelni lelkileg erősek voltak. Ott van e kis csapatban Farkas Ferenc kisbrugós, Cseresnyés Istók fuvalás, Piroska violás, Horváth János cimbalmos, Vörös Sándor nagybőgős – mindmegannyi kitűnő egyéniség a magyar zeneművészet terén. Farkas Guszti, Sándor, Kont Józsi, Vörös Ignác zárják be a menetet, megállnak a gróf ablaka alatt, s a szívet kedves érzemény, a lelket magasztos eszmék karjai közt ringató zenehangok megzendülnek az éj hallgatag csendében, s oly megható e zengemény, mintha a zene szelleme ölelkeznék benne a dicsőség szellemével. Ernánit, több dalműi nyitányt, szebbnél szebb csárdásokat húznak el éji zenék alkalmával e fiúk, s művészetük nagysága megdicsőül a külvilág zaja által nem zavart éji hallgatagságban, mikor a lélek mindentől elvontan figyelmét kizárólag a zenére függesztheti.

Művészeti nagyság s tökélyen kívül érdeme Farkas társaságának az is, hogy tagjai állandón együtt maradnak, s nem változnak minden évben, mint a többi zenetársulatokéi, mely változat az összhangzó, harmonicus működés hátrányát idézi elő. Egyetértésök s folytonos önképzés teréni karöltve haladások tört és törend utat minden egyes tagnak a dicsőség, művészi fölemelkedettség tempoma felé.

Kirschner fényképes¹¹⁶ körünkbe érkezett, s kitevé mutatványul különböző nagyságú színzett s színzetlen – az általam is ismert egyéniségek arcképe után

¹¹⁵ Gróf Zichy Ferraris Emánuel (Manó) a savanyúvízi közönség, az úri vendégek választmányának egyik vezetője, 1855-től a balatonfüredi fürdőbizottság tagja volt.

¹¹⁶ Kirschner Vince budai fényképészről lehet szó, aki 1881-ben feleségével, Lázok Júliával együtt készítettett német nyelvű végrendeletet. Az 1860-as években Budán Újlakon, a Bécsi út 125. sz. alatt, 1881-ben Budapest II. kerületében, a Niedermayer utca 11. sz. alatt lakott. – BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai, 755/1881. sz. Kirschner Vince fényképész és felesége, Lázok (Lázók) Júlia végrendelete. Budapest, 1881. július 26. – A Savanyúvízen Lengyel Samu / Soma

ítélve – jól talált fényképeit. Ajánljuk őt azok figyelmébe, kik fénytelen képeiket fényesen óhajtják látni.

Kirner fölügyelő¹¹⁷ vezénylete alatt a löde megnyitott, s a lövöldözés megkezdett. Előre képzelem, mily sok uracsok fognak löni e saison folytán – *bakokat!*

Kisfaludy gőzös 10-én tevé vendégekkeli első sétautazását. A sétautazók szép száma lendítőleg hatott a részvétlenség fagyos karjai közt haldokló gőzösnek roskadozó életére. Bárcsak minél többször, minden ünnepnapon vállalkoznának sétautazók a számos vendégek közül, hogy így egyrészt szebbnél szebb panorámák gyönyörködtető látványa által élvezetvágyukat kielégítsék, másrészt a gőzös körünkbeni maradását anyagi ereje növelése által biztosítsák. A sétautazási díj Keszthelyig 2 ezüstforint, a table d'hôte¹¹⁸ egy ezüstforint, s így az egész kirándulás 3 ezüstforintba kerül, mi valóban csekélység a fesztelen társalgás, gyönyörködtető látvány által nyújtott szellemi élvezethez képest.

Gurtill Lajos¹¹⁹ híres dán festő körünkbe jövetelét minden órán várjuk. Gyönyörű vidékünk regényes tájait szándékozik lefesteni.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 144. sz. (július 16.) 586–587.

25.

1853. július 19.

Balaton-fölvidéki levelek

1853. XXII.

Balaton mellékén az érces vizek száma új meg új fölfedezések által szaporodik. A veszprém–füredi országútban eső Lovas határában már rég földöztek fel savanyúvízforrást, de e forrással senki sem gondolván, ágyát senki nem

1864-ben építette fel fotográfiai műtermét, amely több évtizeden át működött. TÓTH-BENCZE 2011. 57.

¹¹⁷ Kirner József pesti puskaműves, az Angolkerttől északra 1852-ben felépített lövölde tervezője. (Az 1844-ben létesített lövöldét az Angolkerttől északra helyezték át.) BAÁN 2011. 54.

¹¹⁸ társasági asztal (francia)

¹¹⁹ HEINRICH LOUIS THEODOR GURLITT (Altona, 1812. március 8. – Naundorf, 1897. november 19.) dán-német festőművész, neves realista tájképfestő. Hamburgban, Münchenben és Koppenhágában tanult festészetet. 1836-tól Münchenben, 1843-tól Düsseldorfban élt. 1852–1859 között utazásokat tett Dalmáciában, Magyarországon és Görögországban.

tisztogatván, híre nem emelkedhetett, s jelenleg – mint hírlík – a medréből kijött Balaton víztömege alatt van. A füredi savanyúvíztől északkeletre fekvő Kövesd helység déli határában, az úgynevezett „Thormák malma” alatt szinte savanyúvízforrást¹²⁰ fedeztek föl, melyből karnyi vastagon patakzik az érces vízer, s erői fokozata csaknem egy és azonos levén a füredivel; valószínűnek látszik, hogy ez érnek a füredi csak ágazata, s az alapforrás tán Vörösberényen is túl van, mert Vörösberényen is ily érces víz patakzik föl. E nézetet hihetővé teszi azon körülmény, hogy a füredi savanyúvízes kútba az érces ér keleti oldalról, s így a kövesdi s lovasi savanyúvíz-források irányában patakzik be. Mint halljuk, a veszprémi káptalan, kinek birtokán van a kövesdi s lovasi érces víz forrása, Veszprém megye főorvosa, Cseresnyés Sándor¹²¹ úr által szándékozik az ércesvíz-forrásokat orvosilag megvizsgáltatni, s vegytanilag létrészeire bontatni, s ha tán e vizsga folytán a forrás kitisztítása s jó karba helyezése célszerűnek bizonyuland be, körüle fürdői lakokat is építtetend. Előre képzelem, megnyit nyerne ezáltal jelentőségben Balatonunknak különben is regényes felső vidéke... Balaton hosszában s egymáshoz oly közel több ér lehet, hogy különböző sajátságú ásványvizek, melyek alkatrészeiknél fogva egy vagy más betegségben több vagy kevesebb sikerrel lennének alkalmazhatók... új meg új források szép sétatérrel, regényes parkokkal, csinos fürdői lakokkal, kényelmes s az ásványvízes fürdői helyeket összekapcsoló villákkal, melyek szétszórtságuknál fogva a körülök levő kertek s fasorok által oly igéző látványt nyújtanának – Balaton mellékét Európa legszebb s fürdői és gyógytani szempontból legjelentékenyebb helyeinek egyikévé tenné.

Fürdői főorvosunk, Orzovenszky Károly úr különben is megpendíté már az uradalom előtt a Savanyúvizet B.-Füreddel s Aráccsal összekötő magánlakok (majorság, villa) eszméjét, melybe fektetendő pénzösszeg a kamatot okvetlenül behozandná. Óhajtható volna ez eszme mielőbbi életbeléptetése. Ha az Arács s Füred felé vezető úton mindkét felől egymástól 20–25 lépésre ízletesen épült kis lakok emelkednének, foglalkozás s szórakozásra tért nyitó kisdud kertekkel, mily kedvezőleg fogna ez hatni a jelenleg is szép számmal levő vendégek szám-erői növekedésére, mily sok főurak fognának eljöni e kisdud s mezeies lakokba azok közül, kik a főváros zajából s az emeletes épületekből szabadulni vágyva,

¹²⁰ A Szent József-forrás történetére: LICHTNECKERT 1997. 616–619.

¹²¹ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulaj, 1786. szeptember 15. – Veszprém, 1854. november 13.) orvos, 1832-től Veszprém vármegye másodfőorvosa, 1848 után főorvosa. Pápán élt, 1848-ban költözött Veszprémbe. 1841-ben az ugodi gyógyvízről írt könyvet. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik. VARGA 2009. 128.

nyugalmas s csendes élet után sóvárganak; s ha azt ily regényes s európai hírre emelkedő gyógyerejű fürdő közelében föltalálhatják, mi természetesebb, mint az, hogy föl is fogják használni, s az építkezésbe fektetendő tőkeösszeg kamatát a használat ára bőven ki fogja fizetni.¹²²

Mayer vendéglős nagy előkészületeket tesz a híres Anna-bál¹²³ megtartására, mely országos hírű s a fürdői társas életet tetőpontra emelkedettségében mutató táncestély Anna-napot követő vasárnap, azaz július hó 31-én leend.¹²⁴ A vendéglő eleje s homlokzata piros s fehér lámpák által lesz kivilágítva. A vendéglő teremébe vezető lépcsőzet szőnyegekkel lesz bevonva, s a föl és bejárást mindkét oldalról zöld ágazat, élő virágok s fényes kivilágítás díszítendi. A vendéglő s táncterem B.-Füreden még eddig nem látott fény s ízléssel leend elkészítve s díszítve. A terem közepén nagy csillár jön alá, növelve az oldalvilágítás fényerejét, s ezenkívül még két kosár alakú csillár leend élő természeti virágokkal. Az érkező vendégek kényelmes ellátása, élelmezése s vendégházak elfoglaltsága esetén illő elszállásolásukról is kellőn gondoskodva leend.

Lössel Farkas is elkövet mindent a vendégek kényelmét előmozdítandó. A legízletesebb étkek, fagylaltok s cukorsüteményeket lehetőleg olcsón adja.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 146. sz. (július 19.) 595–596.

26.

1853. július 29.

Balaton-fölvidéki levelek XXIII.

Halad az idő, s az Anna-napi táncestély – mi jelenleg f. hó 31-én fog a vendégkoszorú éppen e táncestélyre jövő osztálya jövet s visszameneti könnyebb-

¹²² A parcellázást csak a tagosítás befejezése után, 1866-ban kezdhették el. Balatonfüreden a Bencés Rend törzsvagyonának parcellázásához Ferenc Józsefnek mint főkegyúrnak a jóváhagyására volt szükség.

¹²³ Az Anna-bált a legenda szerint 1825-ben Szentgyörgyi Horváth Anna (vagy Anna Krisztina) névnapjára rendezték, valójában azonban az Anna-naphoz kötődött és a főszerepon záró báljának számított, ezt követően már fogyni kezdett a fürdőközönség. KATONA 2014. 159–163. Azt az álláspontot, hogy a füredi Anna-bál 1825-ben a Horváth család kezdeményezésére született meg, mindvégig Zákonyi Ferenc képviselte markánsan írásaiban. ZÁKONYI 2009. 33–36., 38.

¹²⁴ Az első füredi Anna-bált a „helyi hagyomány szerint” 1825-ben a Horváth-házban tartották Szentgyörgyi Horváth Anna-Krisztina tiszteletére. ZÁKONYI 1988. 479., 790. – Az 1853. július 31-i Anna-bál vasárnapra esett.

ségeért tartatni – óriási léptekkel közeledik, s e közlégés varázsihletése oly élénkítőleg hatott az egész saison folytán pangásban volt fürdői társas életre, hogy az, ki B.-Füredet ezelőtt két héttel látta, jelenleg újra látva nem fogna ráismerhetni. Az ifúság, melynek hiánya eddig oly föltűnő volt, most szemlátomást szaporodik, mindennap új, szebbnél szebb hölgyvirágot fűz a fürdői vendégek díszkoszorújába. Itt van Ajkáról a szende s kellemes társalgású P[uzdo]r Lóra kisasszony, N.-Geresdről az igéző K[áld]y Matild, Fehérvárról B[ottli]k Teréz, s a bájoló szépség, meggyerő kellem, magas lelki tulajdonok által oly sok férfiszívet foglyul ejtett N[edecz]ky kisasszony – mindmegannyi viruló rózsabimbó, mit istenkéz fakasztott, gyönyörködtetendő általuk a szórakozást s vidulást női körökben kereső férfivilágot. Körünkben van Zsoldos Ignác¹²⁵ Bécsből kellemdús leányaival, Gyönkről a lelkes honleány: Domonkos Emilie kisasszony, Erdélyből Rhédey, Bethlen és Mikes, Magyarhonból Kornis, Eszterházy, Zichy, Viczay stb. grófok s Odescalchi herceg.

Mindennap látunk oly arcot, mit soha nem láttunk, s tán nem is fogunk soha többé látni. Szelíd kék szemeket a hűség sugáraival, ragyogó fekete szemeket a szenvedély- s szerelemgyújtó égető lángjával; hófehér arcokat az ifúság szűzrózsáival, piros ajkakát édes mosolygással, érzelemvihartól hullámozó kebleket az elzárt mennyország rejtett üdvösségével! Óh, de ki győzné elősorolni minden látványt, mi előttünk föltáru! Mit a szem pillanat alatt lát, azt leírni órák kellenének, s az órák műve is csak erőtlen töredéket fogna fölmutatni a valóságból, elhaló visszfényt a szépség fénye s a ragyogó szemek sugárzó tüzéből.

S mennyi élvezet van jelenleg B.-Füreden?! Farkas Józsi zenetársulatán kívül itt van a keszthelyi zenetársulat is, s folytonosan Lössel Farkasnál működik, ki által az ott étkező vendégek zene-élnvágya kielégítéseért hozatott. Bár e társulat sokal gyengébb, semmint jósági szempontból Farkaséval csak párhuzamba is lehetne tenni, sok darabot oly ügyesen és sikerülten játszik, hogy meg lehet vele elégedni. Gyöngébsége alapoka az önképzési folytonos szorgalmat igénylő tanulmányozás hiányán kívül hihetőleg ott is gyökerezik, hogy hangműszerei nem oly tökéletesek, mint Farkas társulataéi, pedig a hangműszer jósága vagy rosszasságától sok függ a hatás ki vagy nem vihatásában.

¹²⁵ ZSOLDOS IGNÁC (Pápa, 1803. július 24. – Veszprém, 1885. szeptember 24.) jogász, a közgazgatástani szakíró, akadémikus, 1849-től Bécsben élt, a legfelsőbb semmisítőszék tanácsosa volt. 1875-ben vonult nyugalomba, utolsó éveiben Veszprémbe élt. VARGA 2009. 952–953.

Kletzer¹²⁶ gordonkaművész is itt mulatott körünkben, s jótékony célra hangversenyt rendezett, mely alkalommal a művészi nagyság s diadal érdemkoszorúját a közönség viharos tapsai s élénk tetszésnyilvánításai nem annyira a rendező, hanem inkább a hangversenyt negyedóraig tartott remek zeneművel bezárt Farkas zenetársulatának homlokára fűzők fel. Feltűnő volt a hangverseny adatásakor, hogy állítólag jótékony célra rendeztetett, s az uradalmi fölügyelő – kinek őrködése alatt áll a jótékony célra begyűlő pénzösszeg – értesítenül hagyatván, mit sem tudott róla, mely körülmény a hangversenyre menni szándékolt vendégek egy részét azon gondolatra vezérelvén, hogy a jótékony cél csak fogás, miáltal a vendégeket be akarják édesgetni, s a begyűlő pénzösszeg nem fog a hirdetményen kitett célra fordíttatni, sokan honn maradtak. Sokat ártott az is, hogy a hirdetményben kitett belépti díj helyett némelyektől a pénztárnál kettős díjt követeltek, mit azok kifizetvén, visszatértek a sétatérre, s e visszaélés közzététele által a bemeneteltől többeket elidegenítettek, mely elidegenítésnek az a jó következménye lett, hogy színházban annál többen jelentek meg, s Prielle Cornélia jutalomjátékában (Tiszaháti libácska) a közönség irántai részvételtől lelkesítve oly remekül s művészileg játszott, hogya zsúfolt színházból mindenki elégedetten, a többszörös taps s kihívásban részesült művésznő érdemét elismerve távozott.

Színészetről szólva – távol minden irodalmi harcvágytól – barátilag figyelemzettem a somogyi újdonságíró,¹²⁷ hogy Gyulai [Ferenc] fölött pálcát törni, s őt középrendű színészek közé, sőt még azokon is alol akarni helyezni szentségtörés a művészet ellen. Nem állítjuk mi, hogy Gyulai Lendvayval¹²⁸ egy és ugyanazon fokán áll a művészi képzettség s színi tökélynek, sőt elismerjük, hogy köztök még jelentékeny úr van, oly úr, mit Gyulainak szorgalmas tanulmányzás, folytonos önképzés által kell betölteni, de azért, hogy valaki nem Lendvay, hogy nem tud egyszerre a tökély azon polcára elverekedni, melyre ő hosszú évek során át gyakorlat, lángész s természetből ritka színésznek adott színpadi ügyesség által fölemelkedve van, nem következik, hogy jó színész ne

¹²⁶ Kletzer Ferenc gordonkavirtuóz az 1850-es évektől külföldön szerepelt. Német, osztrák, amerikai közönség előtt aratott nagy sikereket a játékaival.

¹²⁷ Roboz Istvánt

¹²⁸ Id. LENDVAY MÁRTON (Nagybánya, 1807. november 11. – Pest, 1858. január 29.) énekes-színész, rendező. A Pesti Magyar Színház, illetve a Nemzeti Színház alapító tagja és rendezője. 1843-tól a Nemzeti Színház drámaíró bizottságának tagja. 1854-ben agyvérzést kapott. Fia, ifj. Lendvay Márton (Kolozsvár, 1830. szeptember 14. – Balatonfüred, 1875. július 12.) 1847-ben kezdte pályáját, 1855-től a Nemzeti Színházban játszott, a közönség kedvence volt. SZÉKELY 1994. 454.

lehesse, s folytonos közelítés által (mit Gyulaitól elvitázni még az irigységnek sem lehet) vele utóbb a tökélynek egyazon vonalán ne állhasson. Lendvay kiváló egyéniség, minőt egy század csak egyszer ad, Gyulai jó színész, s bír mindazon kellékekkel, melyek Lendvay utolérését lehetőlegesítik; s e kellékek birtoka, ügyes felhasználása az, melyek érdekesíték a fürdői színházi közönség kedvencévé lehetni. Különben ő koszorúzva nem volt, s a homlokához ütődött koszorúlevelek széthullását mi sem láttuk, nemhogy tisztelt újdonságíró barátom láthatta volna... Neki csak két koszorúja van, egyik: *a művészi öntudat*, másik: *a közönség méltányoló elismerése*; s e koszorú virágai sokkal erődúsabb szirmúak, semmint könnyen szertehullhatnának, habár még egyszer oly erős somogyi viharral találkozónának is. Suum cuique!¹²⁹ Ismerjük el az érdemet mindenkiben, s ne feledjük soha, hogy egyéni nézeteink, éppen azért, mert egyéniek, gyakran hibásak lehetnek.

Július 31-én Lössel Farkas is táncestélyt rendezend termeiben, s ismert ügyessége kezeskedik arról, hogy ha díszítményileg nem versenyezhetne is Mayerral, kényelem s vendégei ellátása szempontjából nemcsak utána nem maradand, hanem túl is haladandja. Július 24-én is nagy táncestély volt Lössel termeiben 1 forint 40 krajcár pengőpénz belépti díj mellett, urasági tiszték által rendezve.

Van hát élvezet elég! Két zenetársulat, gordonkaművész, hangversenyek, színház, Mayer vendéglőben minden este vacsora utáni táncvigalom, s az egy Anna-estély helyett július 31-én leend két nagyszerű, az előző évi táncvigalmakat márcsak a versenyzés következtében is sokkal fölülmúló, túlhaladó táncvigalom. Van élénk, vidító s szórakoztató társalgás, s hosszú oly vendégkoszorú, oly népes társaskör, minő mostanában nem volt, úgyhogy szállást csak bajosan lehet kapni, s még a főrendűek közül is kénytelenültek sokan szőlőhegyek s szomszéd falvakban bérleni.

Július 31-e után is szándékoznak még mind Mayer, mind Lössel táncvigalmat rendezni – Mayer István király utáni vasárnapon (augustus 21.), Lössel még tán előbb. Mily jó szépeinkre nézve, hogy Lössel vevé át Glasertől az étkezést, s ez átvétellel versenyt nyitott! Mennyi élvezet forrása ez az egymással versenyzés! Egymást ellensúlyozandók, mint tartanak fényesnél fényesebb, nagyszerűnél nagyszerűbb táncvigalmakat! Pártolás Lösselnek, hogy pártolatlanul hagyása bukását s a verseny megszűnését ne vonja maga után! E bukás

¹²⁹ Suum cuique (tribuere). = Kinek-kinek a magáét (meg kell adni).

és versenyszünet érezhető leendne nemcsak élvezeti, hanem étkezési tekintetben is, s a folytonos drágulás – mi ellen jelenleg is panaszkodnak – későn bár, de igazolni fogná azon általam előlegesen kimondott nézet igazságát, hogy Lösselt részvétlenséggel bukni engedni nem lehet a vendégeknek önérdekeik veszélyezése nélkül!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 155. sz. (július 29.) 631.

27.

1853. augusztus 11.

Balaton-fölvidéki levelek XXIV.

A híres Anna-bál, melynek közeledtekor oly forró vágytól dobogott sok fiatal szív, elmúlt... s az előző s követő táncestélyek közt a legélvezetesebb s népesebb volt. Ily népes táncvigalomra még nem emlékeznek Füreden; hely szűke miatt a táncokat alig lehet lejtetni. A társalgás fesztelen volt, a társadalom különbözőféle osztályzatainak ez estélyeni szívélyes egybeolvadása fényesen igazolá, hogy elközelített az idő, midőn a társadalmi kasztfalaknak a haladó szellem érettségi ponthoz közeledte előtt le kell omlania, hogy az eddigi elkülönöttség romjain emelkedő érdekesség, egyetértés s testvéri közremunkálás alapján épüljön fel a valódi nagyság, általános jóllét épülete.

Mint előbbi leveleim egyikében érintém, Lössel Farkas is július 31-én akart táncestélyt tartani, e szándékától azonban később elállásra bírta azon tudat, hogy a nála működendő keszthelyi zenetársulat Farkas Miska társaságával a versenyt ki nem állhatja, s a zene jósága által Mayer vendéglős termébe édesgettétvén a vendégek, táncvigalmi előkészületekrei költekezése hasztalan leend, s ugyanazért a 31-ére hirdetett táncvigalmi határidőt megváltoztatva, 30-ára tűzé ki sorsjátékkal kapcsolatban tartandott táncestélyét. Ez estélyre oly kevesen váltának jegyet, hogy megtartani nem lehet, minek alapoka a másnap Mayer termében tartott táncestélyrei előkészületek általi elfoglaltságban keresendő. Mayer el is követett mindent, hogy kényelmi, étkezési, élvezetes ékítményi szempontból semmi ne hiányozzék; ízletesen egymás mellé helyezett, szebbnél szebb virágokkal ékeskedő virágcserepek közt hullámozott föl a vendégkoszorú a szőnyeggel bevont lépcsőzeten a pazar kivilágítású s elragadón

szép díszítményű terembe, hol szebbnél szebb hölgyek ragyogó szemei a pazar kivilágítást, viruló arcának fakadó rózsái a virágdíszítmény ékességét szégyeníték meg.

Mint az előző években, úgy jelenleg is sokan távoztak Anna-bál után, sokan hihetőleg azért, hogy szálláshiány miatt kényelmetlen helyen nem akartak tovább nyomorogni. A távozókat azonban újonnan érkezettek válták fel, s Füred oly népes jelenleg is, hogy a szállások nagy részben lefoglalvák, s szállásra csak előleges bejelentés által tehetni szert. E népesség augusztus 21-e körül még inkább növekedendik, s fürdői társas életünk szembetűnőleg élénkebb leend, a Mayer által e napon tartandó István király táncvigalom miatt, mely fény s díszítményre vonatkozólag az Anna-napihoz hasonló leend, sok, reményben csatlódott, vágyaiban célt nem ért fiatal ide édesgetvén.

Lössel termében is több táncestély tartatott, s bár élvezeti, kényelmi s étkezési tekintetben semmi kifogást tenni nem lehet, a pártolás s részvét sokkal csekélyebb volt, mint aminőt e minden tekintetben jeles új vendéglős érdemelt volna, s a vendégkoszorú részvétlensége által akaratosan látszik készíteni az örvényt, melybe a Lössel által nyitott versennyel kezdődött olcsóságrai kilátás sodratni fog. Hiába minden áldozat, mit Lössel a vendégeknek körébe édesgetéseért tesz! A zene varázshatalma, Mayer termének tágasbsága megfosztja áldozatát az óhajtott eredménytől. Működnék csak Farkas Lössel termeiben, s volna terme oly tágas, mint az uradalmi vendéglő, nem fognának akkor a vendégek az ő terméből sem hiányzani. Orpheus lantja megindítja a köveket... Farkas lelkes csárdásai mozgásba hozzák a talpakat... s indítják arra, hol működése van: Mayer vendéglős táncterme felé.

Vendégkoszorúnkból kora távozás által sok szép nővirág hullott ki, köztök a lelkes Puzdor Lóra, Udvardi Mari s Békássy kisasszonyok. Napokban távoztak íróink koszorújából Büky Miklós, Tavalyi Viktor, V... L. s Vas Gereben, kinek körébeni élvezetes társalgástól ittléte alatti folytonosan tartó betegsége általi megfosztatásunkat mindnyájan fájdalmasan érezték. Jeles főorvosunk, Orzovenszky Károly úrnak sikerült őt súlyos betegségéből kiragadni, s az irodalomnak s általa közvetve a hazának visszaadni. Körünkől Pápa felé utazott el, s onnét Győrbe menend, hihetőleg kedves arája látogatására.

Miskolczy¹³⁰, kapornaki járásbeli főorvos, kit Orzovenszky ügyessége halál torkából ragadott ki, s kitől az ajánlott gyógydíjt a nemeslelkű főorvos el nem

¹³⁰ Miskolczy Pál nem nagykapornaki, hanem tapolcai kerületi seborvos volt 1849. novembertől 1854-ig. MOLNÁR 2000. 450.

fogadá, erkölcsileg érzi kötelezettnek magát ez emberbaráti nemes cselekvényt – minek legszebb jutalma az öntudatban van – általam közzététel útján nyilvánosság elé juttatni. Sok ily nemes vonást lehetne fölmutatni érintett főorvosunk életéből; fürdői életében sok oly erény dicsőült meg, mit kívüle s az áldó hatásában részesülteken kívül egyedül az tud s jutalmaz meg, ki előtt nincs elrejtett dolog.

Több nevezetes egyéniség körünkbe jövele által társasköreink tudományos osztálya élénkítőleg növekedett. Itt van Pápáról a hírneves Tarczy¹³¹ természettanár, a legközelebb gazdasági értekezéseért jutalmazott Kerkapoly Károly észtanár, Bécsből Oppolzer¹³², Pestről Balassa¹³³ főorvosok, Prágából Pleischl¹³⁴ vegytanár. Ez utóbbiaknak szórakozáson s fürdői társas életből merítendő élvezeten kívül nagyobb, magasztosabb, a fürdői társas életre emelőleg, a szenvedő emberiségre jótékonyan, az egész vidékre alakítólag, újjáteremtőleg ható célja is van. Örvendj Füred! ... diadalod napja közeleg! Más fürdői intézetek fölötti előnyöd a birodalom legnevezetesebb egyéniségei által elismerve, a szőlőgyógymód behozatalának célszerűsége s áldott eredményben nyilatkozó jótékony hatása elismerve van. Az újjáteremtési tervezetek megkezdettek, az előmunkálatok mikénti intézése foglalkodtatja az orvosi világot, melyről részletesen utóbbi levelemben.

¹³¹ TARCZY LAJOS (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) filozófus, természettudós, a Pápai Református Kollégium tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

¹³² JOHANN VON OPPOLZER (Nové Hradý, 1808. augusztus 4. – Wien, 1871. április 16.) csehországi származású orvosprofesszor, a második bécsi orvosi iskola tagja. 1835-ben doktorált a prágai egyetemen, 1841-től egyetemi magántanár Prágában, 1848-tól Lipcsében, 1850-től Bécsben, ahol az 1860/61. tanévben rektori teendőket is ellátta. 1863-ban a Svéd Királyi Tudományos Akadémia külföldi tagjává választotta.

¹³³ BALASSA JÁNOS (Sárszentlőrinc, 1814. május 5. – Pest, 1868. december 9.) sebészorvos, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. Balassa professzornak, a budapesti orvosi iskola vezetőjének ajánlásával nyerte el Orzovenszky Károly 1853-ban a füredi fürdőorvosi állást.

¹³⁴ ADOLF MARTIN PLEISCHL (Hossenreith, 1787. október 10. – Dorf an der Enns, 1867. július 31.) cseh orvos, kémikus. 1806-tól a prágai egyetemen tanult, 1815-ben szerzett orvosdoktori oklevelet, majd kémia szakon folytatta tanulmányait. 1821-ben általános és gyógyszerészi kémia tanári diplomát szerzett, 1821-től 1838-ig a prágai egyetemen az általános és gyógyszerkémia professzori posztját töltötte be, majd 1848-ig a bécsi egyetemen tanított. Prágában ő készítette az első vízanalízist. Az észak-csehországi fürdők (Karlové Vary / Karlsbad, Mariánské Lázně / Marienbad, Františkovy Lázně / Franzensbad és Teplice / Teplitz-Schönau) forrásvizének analizisével jelentősen hozzájárult a csehországi fürdők fejlődéséhez. A magyar és cseh fürdők kapcsolatáról, összehasonlításáról lásd: KATONA 2016. 11–25.

Oppolzer, Balassa s Pleischl meglátogták a nemzeti színházat is. Szapári Pétert¹³⁵ adák. Gyulai, Berzsenyi s Prielle Cornelia mint Szapári, Hamzsabég s leánya remekeltek. Mindhárman többször s zajosan kitapsoltattak. A kitűnő vendégek elégtelenül hagyták el a színházat.

Fájdalom! a színészet iránti részvétlenség folytonos növekedésben van. Ez okozta azt is, hogy Latabár látván, miszerint népes társulatával pártoláshiány miatt önmagát fenn nem tarthatja, kénytelenült társulata énekes osztályát a tisztán drámáitól elkülönítve, Veszprémbe hetenként beküldeni, az itt gyűlendő összegből pótlendő a hiányt, mit a vendégkoszorú részvétlensége okoz. Valóban sajnós, hogy az oly sok gazdag családot befoglaló vendégkoszorú még ily színtársulatot sem pártfogol, mint Latabaré... sajnós, hogy a magyar nem érzi, miként a nyelv csinosítása, képzése s nemesítésére oly jótékonyan s emelőleg hat a színészet biztosítása.

A színészet biztosításaért vendégek részéről törvényszerű fizetést sürgető önkényes felhívásnak naponként többen írják alá neveiket, s köztük örömmel olvashatni a fensőbb aristocratia tagjainak neveit is.

Latabár színtársulata látva a részvétlenséget, előadásai ez évi cyclusát bevégezni szándékozik, s körünkből még a héten s hihetőleg Fehérvárra menend! Örökdjék e jeles színtársulat fölött nemzetiségünk nemtője, örökdjék a pártfogoló szellem, hogy a részvét általi lelkesülés vezethesse folyvást előbbre, előbbre az önképzés terén!!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 166. sz. (augusztus 11.) 675–676.

28.

1853. augusztus 24.

Balaton-fölvidéki levelek XXV.

Latabár színtársulata körünkből eltávozott s Fehérvárra ment, remélve, hogy a hiányt – mit Füreden léte alatt szenvedett – e lelkes magyar város szí-

¹³⁵ *Szapári Péter* vagy: *Budavár ostroma* c. darab Birch-Pfeiffer, Charlotte (1800–1868) műve, Komlóssy Ferenc színész, rendező fordításában került színpadra. 1833-ban már a Dunántúli Színjátszó Társaság repertoárján is szerepelt. KERÉNYI 1990. 165.

nészet iránti lelkesülése némileg kipótolandja.¹³⁶ Dacára a társulat főbb személyei kitűnő működésének, a fürdői közönség részvétlen maradt, a legjobb, hatásteljesebb s legművészeibben játszott darabok is csekély számú nézők előtt adattak, úgyhogy a kiadás – egypár darabot kivéve – többnyire fölözte a bevételt, s az ebből származó hátrány a szerződött tagokat rendes fizetéssel ellátó Latabár igazgató vállaira nehezülván, miután látta, hogy a fürdői közönséget tespedéséből fölverni, művészet iránti föllelkesülésre bírni teljesen lehetetlen, nehogy vesztesége ittmaradásával tértani sorzatban növekedjék, eltávozott. E távozás alapoka nem vendégek hiányában, hanem a vendégkoszorú lelki élvezet, a szellemélet magasabb kíváncsiságait kielégítő művészet iránti közönyösségében keresendő. Érzéki vágyak kielégítéseért nincs oly áldozat, mi fölösleges lenne, a szellemélet kíváncsiságai rendszerint elhallgattatnak. Tán sohasem volt B.-Füred népe sebb, mint a jelen saison alatt, s a színház iránti részvétlenség sohasem volt oly föltűnő, mint jelenleg. Ha e vagy amaz úri család egypárszor benézett a színházba, azt hívé, hogy letette áldozatát a művészet oltárára, s nincs többé mit lerónia! Míg az előadások 7 órakor kezdődtek, színházba jövetelre szólítottáskor azzal mentegetőztek, hogy éppen ez idő tájban szoktak vacsorálni. – A színház-kezdet öt órára határozottatott, s ismét találtak mentséget, színházban roppant hőiséget s a sétatér és parkban sétálásra legalkalmasabb s szebb idő elvesztését hozván föl elmaradásuk okául. Hol akarát nincs pártolni a művészetet s általa közvetve a nemzetiséget, ez akarathány talál elég okot, a pártolási térről visszavonulhatásra biztos utat nyitót. Jól mondja a magyar példabeszéd: Nem akarásnak nyögés a vége! ... s e nyögés vajmi rosszul hat jobb érzelműek szívére, ha tehetős uraink s úrnőink ajkáról hangzik el. A sétatér még jelenleg is vendégekkel hullámozik, tiszta napokon délelőtti 5 és 8 s délutáni 5 és 8 óra közt gazdagon, pazar fénnel öltözködött nők s férfiak ékítményén s öltönyén merenghet a bámuló tömeg, s a külfényért, látszatért oly sokat áldozók keblében nincs egyetlenegy húr, mit a művészettől ihletettség rezgésbe hozhatna, nincs szívében egyetlenegy érzélem, mi annyi részvételre lelkesíthetné, hogy oly szintársulatot, minőt Latabár távozása által veszítettek, biztosíthattak volna körükben. Latabár társulatának főbb személyei művészeti remekléseikkel kivívták a diadalt, az elismerés föltűzé homlokukra a művészet hervadhatlan koszorúját, a részvétlenség nem rájuk vet homályt, hanem a népes vendégkoszorúra, mely művészetét felfogni, vagy ha felfogá, pártfogolni

¹³⁶ Latabár Endre társulata augusztus 20. után Fehérvárra ment, de szeptember elején már Győrben volt, ahol nagy örömmel fogadta őket a közönség. HUDI 2008. 104–105.

elégtelen s közömbös vala! Hisszük Fehérvár jó érzelmű népéről, hogy ha Szuper társulatát tárt karokkal fogadá, melynek működése Latabár társulatának működéséhez viszonyítva művészeti szempontból csaknem semminek vehető, e jeles társulatot pártolatlanul nem hagyandja, s tetteges részvételben nyilatkozandó lelkesülésével megszégyenítendi a füred-fürdői fényes vendégkoszorú részvétlenségét.

Székely Imre¹³⁷ jeles zongoraművész hazánkfia folyó hó 14-én du. fensőbb engedelem mellett a zsúfolásig telt színházban, az elfoglalt oldalhátsó páholyok, támlás és zártszékek, földszín és karzat folytonos tapsai, éljenei, többszörös kihívásai közt nagy részben önszerzeményeiből álló (Honi emlékeim, Nocturne, Hegyi patak, Könnyek, Galop di Bravoura, Syrene, L'ideal trouve, Cascada) hangversenyt rendezett, s záradékul Villmers¹³⁸ „Pompa di festa” című szerzeményét játszá el. Örültünk a szerencsének, hírhedt hazai zenészüket körünkben hallhatni, s művészi játéka gyönyörű változataiban a gyengéd érzelmek, szívet ragadó fájdalom, andalgás, édesbús visszaemlékezés, fölmagasztaltságnak zenehangok általi remek visszaadásával felköltött gyönyört élvezhetni. Dacára a színház teltsége, a művészi érdem fényes elismerésének, Székely nem volt oly derült, mint különben lenni szokott, a lelkesülés is, mi arcán a játék folyama alatt tükröződött, sohasem az öröm édes érzete általi fölmagasztaltság, hanem a fájdalom súlyból merített fönttartó lélekerő lelkesülése volt. Mint halljuk, folyó hó 20-án Veszprémbe szándékozik menni, ott hangversenyt rendezendő. Óhajtanók, hogy Veszprém lelkesedettebben fogadja a hazafi művészt, mint eddig fogadni szokta.

Vendégkoszorúnkból sok szép hölgy távozott el, mi természetes következménye Füreden az Anna-napi táncestélyhez kapcsolt reményszálak széttepetésének. Anna-nap körül Füred országos nagy társalgóterem, mit a szülék gyermekeik világ előtti föltüntető s házassági szövetkezésre utat nyitó ismertetés helyül tekintenek. Ez az oka, hogy Füred Anna-nap körül inkább társalgási, mint gyógytani szempontból bír más fürdőhelyek fölött előnnyel, s ilyenkor a vendégek nagy része unatkozó szülékből, epedő szerelmesekből, bájoló hölgyekből, udvarló fiatalságból áll, s e kör folytonos növekedésben van a tető-

¹³⁷ SZÉKELY IMRE (Mátyfalva, 1823. május 8. – Budapest, 1887. április 8.) zongoraművész és zeneszerző, Merkl József tanítványa. Az 1830-as évektől tartott koncerteket. Több évig külföldön tartózkodott, Párizsban és Londonban is fellépett. 1852-ben végleg Pesten telepedett le. 1879-től haláláig a Nemzeti Zenede zongoratanára volt.

¹³⁸ Villmers Rudolf zongoraművész, zeneszerző, aki Bécsben élt, de itthon is gyakran fellépett.

pontra emelő táncestély elérkeztéig, melynek múltával szállni kezd, s hacsak augusztus hóban rendezett táncvigalmak a csalódott keblek reményét újól fogl nem villanyozzák, úgy aug. 10-e körül a fiatalági zaj s életkedv által élénkített társas életnek vége van, s a társas fürdői életet gyógytani élet váltja fel.

Mayer aug. 21-én tartandja „István király” című táncvigalmát, s e táncestély közlgése – főleg Somogyból – sok szép hölgyet édesgetett újól fogl Füred regényes vidékére, s a haldoklani kezdett fürdőéletbe új erőt és elevenséget adott. Veszprémből is sok szép hölgy mulat jelenleg Füreden, s köztök leginkább kitűnik az egyszerű s éppen ez egyszerűség által bájoló S[ul]y kisasszony. Lelkes hölgyeink koszorújában méltó helyet foglalnak a magasabb képzettség, megnyerő kellem, ígésző társalgás által hódítólag ható bájos Roboz P[ól]i kisasszony Baracsáról, úgyszinte Nákó kisasszony, ki művészet iránti részvétét fényesen igazolá Füred s regényes vidékének lerajzolása által, mit hitelt érdemlő szemtanúk állítása szerint híven ecsetelt.

Gurlitt Lajos dán festő jelenleg Nagy-Vázsonyban Todesco¹³⁹ héber földesúrnál tartózkodik, s Balaton-vidék regényes tájai helyett a Nagy-Vázsony körüli hegyeket rajzolja vásznára. Ennek aztán különös ízlése lehet!!!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 175. sz. (augusztus 24.) 711–712.

29.

1853. augusztus 31.

Balaton-fölvidéki levelek XXVI.

Farkas Miska jeles zenetársulata – melynek összhangzón eljátszott zenedarabjai oly sok kedves érzést ébresztének föl szívlünkben, s a múltba visszazárnyalni különben is kész lelket oly édesbús s fájó emlékekkel gazdagíták – körükből eltávozott. Farkas Miska legújabb zeneműve, melyet „Búcsúzó” cím alatt Csáky Sarolta¹⁴⁰ grófnőnek ajánlott, s mit a művészetet lelkesen pártfogoló honleány világ elé bocsátni ajánlkozott, általános tetszésben részesült, s míg az

¹³⁹ Gr. Zichy Ferraris Bódog 1851. május 13-án Bécsben kelt (és június 3-án kiegészített) szerződésben eladta a nagyvázsonyi uradalmat Todesco Ede és Mór bankároknak, akik a birtokot július folyamán vették át. NÉMETH 1901. 97.

¹⁴⁰ Később gróf Hunyady László (1826–1898), Moson megyei főispán, országgyűlési követ felesége.

átszellemült fiúk vonói alatt reszkettek a húrok, a búcsúzó remek változataiban zokogott a válás fájdalma. Ez új zeneművet mind a sétányon, mind Mayer vendéglős nagyszerű ét- s táncteremében többször kelle közkívánatra ismételniök, s a mű jelessége fényesen lőn igazolva azáltal, hogy hatási erőmértékét az ismétlések növelék gyengítés helyett. A távozási eszme már rég megszülemlett Farkas gondolatvilágában, s kivitelében csak a Mayer által folyó hó 21-ére tűzött „István király táncvigalom”-bani jelen lehetőség akadályozá, mert a Somogy, Veszprém s Zalából e hó elején jelentékeny számmal érkezett vendégek koszorújában viruló szép hölgyek biztos reményt nyújtának afelől, hogy a táncestély, mely fényözön, díszítmény, kiállítási csín tekintetében az Anna-napival egyenlő leend, vendégkoszorú tekintetéből sem fog az előzőnek utána maradni. Reményünket azonban kijátszá a rideg való. Dacára Mayer költekezéseinek, ki mindent megtett, mit kényelmi s élvezeti szempontból a vendégek kedvéért tenni lehete, a vendégek oly csekély számmal jelentek meg, hogy a pazar kivilágítású s ízletes ékítményű tánctermet bátran üresnek lehete mondani, s a tánc csak tíz óra után kezdeték meg, akkor sem a táncrendben kitűzött sorzat szerint, mert hölgyeink közül, kik mindössze is csak 12-en voltak (mégpedig kor- és rangkülönbség nélkül) táncra csak négyen – ezek is sok kérelemre – ajánlkózván, azon táncokat kelle lejtetni, melyek a táncra ajánlkóztak hajlamaival leginkább egyezének. Ennek tulajdoníthatni, hogy sok polka – néhány csárdás – s két francián kívül semmi más tánc nem lejtetett, a kör – bár táncrendileg kétszer lett volna lejtendő – egészen elmellőztetett. Valóban sajnálni lehet, hogy a „Sortánc”, mely nem oly fárasztó s egészségi szempontból nem oly vészes, mint a keringő, holott társalgási s többekkeli táncolásra utat nyitási tekintetben ennek minden előnyeivel bír, s mi fölöttébb jelentékeny: a magyar typus rá van nyomva, néhány év óta társas táncaink közül egészen kihagyatlik; e tánc újbóli föllevenítését, elveszéstől megmentését hölgyeink iránti kímélet s nemzetiségünk iránti rokonszenv parancsolja. Ha a táncrendből a sortánc ki nem hagyatlik, e táncra tán e néptelen táncestélyen is több táncosnő fogott volna találkozni.

A táncestély néptelenségére jelentékeny befolyást gyakorolt a Kisfaludy gőzös sétatázása, s ez utazásból későn visszatért. Ez elkésés fosztá meg a táncszomjas ifjúságot a fürdői hölgykoszorú egyik legszebb virágától, Roboz P[ól]i kisasszonytól, ki ha kellő időben megérkezhetik, az estély királynéja leendett. Leginkább kitűnt a táncoló hölgyek közt Müller Luiza Pestről, Adamovics Szerémből. A szép s bájoló L[ukeni]csnét társas táncban föllépésre egyáltalán nem lehete bírni.

Mayer megkezdé a füred-fürdői társas életet, mely eddig rendesen csak nyárutóig tartott, s e hóban a vendégek távozása miatt haldoklani szokott, táncestély rendezése által folytonos élénkségben tartani. Minden kezdet nehéz, de ha kitartás nem hiányzik, az óhajtott eredménynek elmaradni nem lehet. Jelen fürdői saison alatt népetlen volt az István király táncvigalom, de e néptelenségből nem lehet következtetni, hogy a jövő évi is népetlen legyen. A mostani auguszt hói táncestély csak előhírnöke a következőknek, melyekre több vendég fog érkezni, főleg szépeink közül, a táncestély nagyszerűségét s érdekességét megjelenése által növelendő. Jelenleg a nők agióban voltak, s az agio rendkívüli nagysága megfosztá az estélyt azon derűtség, jó kedv s élénkségtől, mely Füred táncestélyeit jellemezni szokta.

Oppolzer, Pleischl, Balassa, Krausz Füreden megjelenésök, Oppolzernek e gyógyfürdőintézet felőli kedvező nyilatkozata, miszerint itt a lég – főleg a nyári színház körül s a hullámozó Balaton partján – oly gyögyerővel bír, mi tüdőbajokban szenvedőkre nézve minden gyógyszerári készleteknél hatályosabb orvosság, hogy Ostende s Herculan¹⁴¹ semmi előnnyel sem bírnak Füred fölött, sőt Füred van fölējök emelkedve helyzet kedvezősége s regényességénél fogva; a szőlőgyógymód behozatala célszerűségének, mit először Orzovenszky pendített meg, Oppolzer, Balassa s Pleischl általi elismertetése, s általa a vendégkioszorú jelentékeny részének szüret végéig körünkbeni megtartása augusztus hóban is megnépesítvén Füredet, e népességgel párhuzamosan növekvő társalgási élénkség fog annyi szép hölgyet édesgetni fürdőhelyünkre, hogy a jelenlegi agio szembetűnőleg alábbszálland, s a táncosok hosszas esdeklés nélkül is fognak táncosnőket kaphatni.

Ifjúságból férfiak közül leginkább Nedeczky s a két Kapu testvér tűnt ki. Különösen Nedeczky a nők iránti színleges ellenszenve dacára is tuda táncosnőt szerezni, s nagy részben neki köszönhetni azt is, hogy a francia négyesre négy párt ki lehete állítani. Íróink koszorújából Roboz István barátom volt itt Somogyból – derült s víg kedvű, mint máskor, de nem az a szeszélyes, társalgásra kész, édesen andalgó, epedve égő ifjú többé, ki nőtlen korában vala! De csak így van az, ha az ember megnősül! Kik a boldogságot nőtlen korunkban a nagyvilág zajos társasköreiben hiába kerestük, házasesletben tanuljuk érezni, hogy a valódi boldogság egy hön, lángolón szerető s vizsontszeretett lény körében lelhető fel.

¹⁴¹ Oostende / Ostende belga tengerparti kikötő- és fürdőváros; Herkulesfürdő Krassó-Szőrény megyei termál gyógyfürdő.

István király táncestélyt nem ugyan fény s díszítmény, hanem társalgási s élénkségi szempontból jóval fölülmúla a hétfői estizést fölváltó rögtönzött táncvigalom, melyen jelen voltak a fürdői társas élet szép virágai közül R[obo]z P[ól]i s M[ülle]r L[ui]z]a kisasszonyok. Bizay jó ötletei s fölhalálásaival derítőn mulattatá a fürdői közönséget.

Bár a távozó vendégek száma jóval túlszárnyalja az érkezőkét, folyvást érkeznek mégis körünkbe hazánk különböző részeiből nevezetes egyéniségek. Napokban szerencsésíté látogatásával fürdőhelyünket a Lónyay család s Erdélyből báró Radák családot minden órában várjuk. A mágnások, kik ez évi fürdői saisonunk alatt szép számmal voltak összeseregelve, nagy részben távoztak. Kitűntek közülök mindennek, mi jeles, pártolása által a csetényi Eszterházyak, gróf Zichy Manó, kiknek lehet nagy részben köszönni, hogy oly indítványok léptettek életbe, melyek a gőzös haldokló életének s a színészetnek némileges biztosítását tárgyazzák.

A gőzhajózási társulat cs. k. biztosság jelenlétében, fensőbb jóváhagyás mellett folyó hó 30-ik napján B.-Füreden nagygyűlést tartand, melyben fölveendő tárgyakul előlegesen az üzlet jelen állapota, érték s számadások kimutatása, kormányválasztmányi tisztviselők választása jelölvék ki. A társulat minden tagjai meghívatvák e gyűlésre, s mert e gyűlésben jóformán a gőzös életkérdése, Balatonon maradása vagy nem maradása forgand szőnyegen, óhajtható volna, ha e nevezetes gyűlésen e hazai fontosságú közlekedési eszköz iránti részvét a tagok közül többeket lelkesítne megjelenésre, mint az eddigi gyűléseken lelkesített, sőt óhajtható volna, ha a nemtagok, de birtokerő által taggá lehetésre képesítettek közül több oly vagyonosak jönnének el e gyűlésre, kik az eladatlan részvényeket megvásárlandók, áldozatkészen nyitnák meg erszényeiket, s általa közvetlen a gőzös körünkben maradását s a vidék regényességének ez általi emeltetését biztosítanák, másrésről a hazai benső kereskedelem emelése, élénkítése s a nemzet anyagi benső erejének ez általi emeléséhez tevőlegesen segédkezet nyújtanának.

Éppen most hallom, hogy a fürdőhely közelében egy új ásványvizes forrást fődöztek fel, mely létrészeire az eddig itt fölfedezettektől lényegesen különbözik, s melyben a szénsavas rész csak borrali vegyítéskor kezd kifejlési úton mutatkozni. Róla, úgyszinté a minden órán várt bécsi orvos¹⁴² körünkbe

¹⁴² A füredi savanyúvíz és a balatoni iszap analízisét 1854 áprilisában az Iglón született Johann Florian Heller orvos és kémikus, a második bécsi iskola tagja végezte el.

érkeztek, általa s fürdői főorvosunk által ásványvizeink létrészekre különítését eszközözlendő munkálatokról s ezek eredményéről következő levelemben.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 181. sz. (augusztus 31.) 735–736.

30.

1853. szeptember 12.

Balaton-fölvidéki levelek XXVII.

Nyárutó 30-ik s 31-ik napján tartá a császári kir. biztos jelenlétében a Kisfaludy gőzös részvényesekből álló társulata B.-Füreden az uradalmi nagy táncteremben ez évi nagygyűlését, melyre a közel vidéken lakó részvényes tagok nagy része oly hiedelemben érkezett meg, hogy e nagygyűlésen alkalmasint a gőzös életkérdése, Balaton vizén maradása vagy dunárai áttétele forgand szőnyegen.¹⁴³ Fájdalom, a regényes Balaton-vidék, az annyira népes Veszprém, Somogy s Zalát, ennek egymástól távol eső pontjait oly közel hozó ez egyetlen közlekedési eszköz körünkben maradhatására vonatkozólag nemcsak a részvényekkel nem bíró tehetős vidéki urak, hanem magok a legközelebből érdekelt, a vállalat keletkezte s fennmaradásához részvényvásárlás által járult tagok is oly részvéttlenek, hogy még a nagygyűléseni megjelenést is elhanyagolják, mely hanyagságnak tulajdoníthatni egyrészt, hogy bár szép számmal voltak is a jelenlevők, e szám a részvényes tagok számához mérten csekély vala. Fellelhetlen emlékü, nagyságát s szellemi fölemelkedettségét hazánkra áldólag hatott tettei, nem pedig elhangzó üres szavak által nyilvánító hazánkfia, gróf Széchenyi István jelen nem lehetvén, az elnökséget a társulat köztiszteletben álló, s a gőzös körünkbe hozatala eszméje megtestesítéseért gróf Széchenyi Istvánnal együtt fáradatlanul működött társulati alelnök, Hertelendy Károly úr vivé, s Bogyay Lajos¹⁴⁴ Zala megyei főnök önnagyságának, mint e nagygyűlésre kinevezett kormánybiztosnak társulatot üdvözlő s virulásának szívből

¹⁴³ A dunai gőzhajózás nyereségességével szemben a Kisfaludy szerény többlettel zárt 1847-ben, ami csak a fenntartásra és karbantartásra volt elegendő. A társaság osztalékot nem, vagy csak keveset tudott fizetni, mégis azok kerekedtek felül, akik az üzleti érdekekkel szemben a gőzhajónak a Balatonon maradását támogatták.

¹⁴⁴ Bogyay Lajos 1844–1847 között a tapolcai járás főszolgabírája, 1849–1861 között Zala megye megyefőnöke volt. MOLNÁR 2000. 387.

óhajtását tartalmazó velős beszéde után a gyűlést lelkes beszéddel megnyitá, melyben a társulat helyzetét, adósságai keletkeztének alapokát, a nyomasztólag hatott súlyos körülményekből eredt hátrányokat s a reményt, mely e hátrányoktól tökéletes szabadulás s szenvedőleges helyzetből menekülés útját nyitva látja, oly szakértőleg s tárgyavatottan rajzoló, hogy a társulat ügyei mikénti vezetésének általai őrszemmel kísérttségét rögtön át lehete látni. Pestről igen kevesen jelentek meg, minek oka azon kedvetlen körülményben gyökereszhetik, hogy e nagygyűlés tartására kitűzött határidő összevágott a pesti vásár határidejével. Lobmayer¹⁴⁵ és Slossz Lajos főlhatalmazó levelekkel ellátva jelentek meg, mint több pesti részvényesek oly teljhatalmú megbízottai, kik a társulatot, ennek fönmaradása s átalakítását tárgyzó ügyekben nevőkben is a döntő szavazatokhoz tetszésileg járulhatnak. Hevesen folytak a viták a társulat jövője felett: voltak néhányan, kik a gőzöst jelenlegi süllyedt helyzetéből kiemelhetni csak a mostani, a gőzös ügyei vezetéséhez nem értő ügyvezetők változtatása s helyöknek szakértő egyének általi betölttetése által hívék... s ez eszme megpendülése nyitá tért az alelnök által fölhívott Lobmayernak ünnepélyesen nyilvánítani a társulat nagygyűlése előtt, hogy a pesti részvényeseknek is ez volt régótai kívánata, s azt, mi eddig pusztá vágy volt, a társulat jólléte érdekében tetté érlelendők; meg is tevék már az előleges lépéseket, fölhíván a dunai gőzhajózás igazgatóját, a tárgyavatott, szakértő, alapos készséggű s tiszta jellemű Masjon¹⁴⁶ urat a balatoni gőzös ügyvezényletének elvállalására, mit Masjon úr a pesti részvényesek nagy öröme meg is ígért, de csak oly föltét alatt, ha a nagygyűlés által ünnepélyesen fog megválasztatni. A mély belátású alelnök s a társulat nagy része látva az előnyöket, melyek e tapasztalt s hírneves egyén megnyerésével kapcsolatban vannak, kitörő lelkesedéssel, a gőzös fenntarthatása iránt már-már csüggedni kezdett remény új életre kelésével fogadá a pestiek ajánlatát, s az e tárgyban emelkedett egypár hang is, mi a többségével némileg ellenkező nézeteket tartalmazott, inkább módosítást, a szerfölötti költekezést korlátozó választmány kinevezése általi ellenőrzetést, mint ellenmondást tartalmazott, s Masjon úrnak ügyvezetővé kineveztetése,

¹⁴⁵ Lobmayer vállalkozó gyorskocsi járata Budáról Kenesére közlekedett, ahonnan a Kisfaludy gőzös szállította az utasokat Füredre.

¹⁴⁶ A holland származású JOHN ANDREW MASJON / MASSION (Dordrecht, Hollandia, 1817. február 7. – Pest, 1858. szeptember 19.) mérnök, hajóskapitány, az Óbudai Hajógyár igazgatója volt, ahol a Kisfaludy gőzös építését megkezdtek. Elhunytáról a Nővilág 1858. szeptember 26-i száma tudósított.

mint a nagygyűlésen jelen volt tagok közakarátának örvendetes eredménye, elnökileg kimondatott.

Ezt követé Hertelendy Károly úrnak alelnökségről s a kormányzó választmányi tagoknak eddigi terhes s áldozatokkal járó hivatalos állomásukról leköszönése.¹⁴⁷ A társulat túlfeszített törekvései s kérelmei Hertelendy Károly urat az alelnöki szék megtartására bírhatni sikertelenek lévén, miután az érdemekben öszült férfiúnak, úgyszinte Némethy Pál¹⁴⁸ két éven áti ügyvezető s Écsy László, társulat keletkezte őtai pénztárnok úrnak is a társulat érdekében tett fáradoimai s szíves közremunkálásaért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatott, alelnökké Nádossy István¹⁴⁹ közakarattal megválasztatott, ki egyúttal a kormányzó választmányának rendes elnöke leend. A kormányzó választmány az említett elnökön kívül 11 tagból úgy alakítottatott, hogy a tagok felerészben (az elnök pesti lévén, Pestről öt tag) pestiek, felerészben (hat tag) Balaton-vidékiek legyenek, s e kormányzó választmány hatalmaztatott fel a háromtagú ügyvivő választmány alakítására.

Voltak, kik ez intézkedések által a társulat jövőjét biztosítva, eddigi ingó alapjáról szilárd alapra helyezve hívék, de voltak ismét mások, s köztök herceg Eszterházy¹⁵⁰ ügyvéde is, kik ez intézkedések által a baj fő forrását – a pénzhiany – megszüntetettnek nem láták, s szerették volna tudni az utat és módot, melyen és mely által leend a társulat az új ügyvezető által alakítva... szerették volna az új ügyvezető hatáskörét körülvonaloza látni, mert bár Masjon úr jellemtisztasága felől nincs okuk kétkedni, bár ügyszeretetét a társulat jobb karba helyezéseért szíves közremunkálási készsége által fényesen igazolá, de könnyen megtörténhetik, hogy terve létesíthetése oly költekezéseket teend szükségessé, melyek csak kölcsönzési úton lehetők, s jövedelmezőnek hitt vállalatba ereszkedést követhető bukás esetén a legtisztább szándék s szakértői képzettség mellett is a társulat tagjait adósságba, s magát a társulatot kockáztatott érdekei eljátszásával kapcsolatban levő bukásba dönthetik. Ez alapos nehézség bír a nagygyűlést oly határozatra, melynek erejénél fogva a pénzkölcsönzés lehetősége a választmányi tagok beleegyeztétől föltételeztetik, s a még eladatlan 200

¹⁴⁷ Az 1853. június 1-jén hivatalban lévő vezetőség listája megtalálható a Zala Megyei Levéltárban. LICHTNECKERT 2013. 218.

¹⁴⁸ Németh / Némethy Pál füredi fürdőtelepi patikus.

¹⁴⁹ Nádossy István jelentős hazai vállalkozások alapításában és igazgatásában vett részt az 1850-es években.

¹⁵⁰ Az Eszterházy hercegi uradalom építtette a badacsonyi kikötőt, ezáltal érdekelt volt a balatoni gőzhajózásban.

részvénynek (egy részvény ára 150 pengőforint) eladásával a pestiek – kik Masjon ügyvezetővé leendő megválasztatása esetén eladásra ajánlkoztak – fölhívtak s illetőleg megbízattak, mely eladás ha sikerülni fog, mit Masjon ügyvezetősége által nyitott hitel könnyen lehetősit, a társulat részvényekért 30 000 pengőforintot veend be, melyből adósságát tisztázhatja s költségfedezésre alapfőkét tehet le, mi annyival inkább lehető, mert a gőzös jövedelmi mérlege jelenleg tevőleg áll, s ez évben is – dacára a tavalyi fenéki híd fölnyitásával¹⁵¹ kapcsolatban volt s új adóssági terhet nem okozott költségeknek – 1200 pengőforint adósság fizettetett ki. E mérleg jövőben még inkább fog emelkedni, mert az eddigi bevételek forrása csak a fürdői saison alatt érkezett vendégek szállítása volt, jelenleg azonban kereskedelmi célokra is fordítatik; már tavasszal jelentékeny mennyiségű gabnaszállításra használtatott, s legközelebb a kormány kavicsot szándékozik rajta szállíttatni.¹⁵² E kavicsszállításához nyílt, fedetlen rakhajók szükségeltetnek, ezek építtetése nélkülözhetlen szükség, oly teendő, mit az ügyvezető – ha másképp nem lehet – kölcsön útján is kiviend, mert e kölcsön bőven kifizetendi magát. Emeli a gőzös kereskedelmi mérlegét a b.-füredi gyógyintézet emelkedése is, melynek regényes vidéke, gyógyerős forrásai s célszerű átalakítása számos vendéget s beteget édesgetvén ide nemcsak honunkból, hanem külföldről is, a vendégszállításból jövedelem is tetemesen nagyobb leend, főleg ha a szőlőgyógymód behozatala által a fürdői szak, mely eddig Anna-nap után rendszeren végződni szokott, októberig kiterjesztetik.

Valóban óhajtható is e gőzösnek jelenlegi részvényesei birtokában maradása. E társulat bukása csak a gőzös eladását, nem pedig Balatonunk gőzös nélkül maradását vonná maga után. A kereskedelmi mérleg jelenleg is tevőleg áll, s a süllyedt helyzet alapításkori kellő összeg s pótpénztár hiányában és más viszonyok okozta hátrányokban, nem pedig az évi költségeknek jövedelemből fedezhetlenségében rejlik. Ha e társulat elbukik is, az eszme, mely a balatoni gőzhajózást jövedelmezőnek tartja, nem fog elbukni... leend akkor is gőzös a Balatonon, de e gőzös nem leend magyar vállalkozóké!

Heller bécsi orvos megérkezett, s Orzovenszky főorvos úrral kezét fogva megkezdé a b.-füredi ásványvizet vegytanilag létrészeire különíteni, s orvosi

¹⁵¹ A balatoni gőzhajónak Hídvégig kellett volna közlekedni, emiatt nyitották fel a fenéki hidat.

¹⁵² A Hídvég és Nagykanizsa közötti út megépítésével alakult volna ki a Kassa–Fiume közlekedési átló Buda–Kenese–Hídvég–Nagykanizsa szakasza.

tekintetbeni mikénti használhatásukról e vegytani munkálatból kitűnő eredmény után nyilatkozandnak.

Vendégeink nagy részben eltávoztak. Főbb s hírnevesb vendégeink közül csak gróf Beleznay, báró Radák (erdélyi) s Lónyay Gábor családja mulatnak jelenleg B.-Füreden.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 4 (1853) 190. sz. (szeptember 12.) 770–771.

31.

1853. szeptember 20.

Balaton-fölvidéki levelek XXVIII.

Füredi társas életünk végződött. A boltok zárva, a vendégek szétoszoltak. A sétatéri fasorok ismét néptelenek, mint valának május hó elején. A zaj, életkedv, vidorság kihalt, mint ki fog halni nemsokára a természet kimerült életereje is. S ha fölemeljük a fátyolt, mely ez évi füredi szakunk lezajlott társas életére borult, ha visszanézünk az eseményekre, melyek e saison folytán hazánk e nevezetes fürdőintézetére átalakítólag, újjáteremtőleg hatottak, ha látjuk az előtervezeteket, melyek leendő kivitele képesítendi Füredet az európai híru gyógyintézetek sorába léphetni... míg egyrészt érezzük, hogy sok a teni-, sok a javítnivaló, másrészt örömtől dobog a honfiszív, látva a szebb jövő hajnalát, mely Füred fölé korunk igényeinek megfelelő átalakítás folytán hasadni fog.

Füred kettős szempontból érdemel figyelmet: megérdemli mint gyógyintézet s mint társalgási hely. Ha visszanézünk a múltba, s átfutjuk a vendégek névsorát, látni fogjuk, hogy Füred eddig inkább társalgási, mint gyógytani szempontból volt nevezetes, a szórakozás s élvezetért érkezett vendégek száma jóval fölülmúlván a betegekét.¹⁵³ E körülmény alapoka Füred gyógytani értékének nem ismertségében gyökeredzik. Az itt rejlő orvosi erők rejtve voltak a világ előtt. Ez évi füredi szak alatt volt szerencsés Füred dr. Orzovenszky Károly úrbán oly ügyes főorvost, s Oppolzer bécsi főorvos, dr. Pleischl prágai vegytanár, Balassa magyarhoni főorvos s az itteni ásványvizet létrészeikre

¹⁵³ A betegek mindig kisebbségben voltak a füredi gyógyfürdőn, Orzovenszky betegstatisztikái szerint a vendégeknek csak egyharmada kért orvosi ellátást.

különítő Heller bécsi orvosban oly nevezetes látogatókat nyerhetni, kik az eddig rejtve volt orvosi kincseket napfényre hozzák, s az itteni – gyógytekintetben nevezetes – erők egyhangú elismerése s világ előtti közzététele által Füredet oly nevezetes polcra emelék, mely polcra emeltséggel kivüle egy magyarhoni fürdői intézet sem dicsekedhetik. Oppolzer nyíltan kimondá, hogy nincs fürdőintézet, mely mellnyavalyában sínlőkre jótékonyabb hatást gyakorolna, mint Füred! Itt a levegő gyógyerőt lehel, a virágok gyógyerővel illatoznak, a fákon átsusogó zephyr gyógyerővel lengedez. A hullámozó Balaton, a regényes vidék, az éjszokról övedző s éjszaki szelet elzáró szőlőkoszorús hegyek jótékony hatása következtében szelíd égél, a különféle szórakozási tér, sétautazások szárazon és vízen, céllövöldözés, a közel falvak regényes helyeire kirándulások, hideg, meleg és gőzfürdők, a holtba is lelket lehelő jó magyar zene, az a kedv s életvidorság, mi e tisztán magyar fürdőhely társas életének megismertető bélyege, gyógytani tekintetben is végetlen erővel bírnak. Ki mellnyavalyában¹⁵⁴ szenved, ne menjen többé Ostend vagy Herculánba, itt van Füred regényes s gyógyerős vidéke... ide jöjjön el, ha semmi egyebet nem tenne is, ha semmi gyógyszert nem használna is, csak álljon ki a hullámozó Balaton partjára, szívja a friss léget, mely azon keresztül hozzá ömlik, társalogjon, élvezze a táj gyönyöreit, tegyen a közel hegyekbe gyalogsétákat, használja a savanyúvizet, s ha még gyógyítható a baj, itt bizonyosan ki fog belőle gyógyulni.

Ez Oppolzer nézete, ki – mint szinte Pleischl, Balassa s Heller is – célszerűnek s mielőbb életbe léptetendőnek ítélék azon Orzovenszky által megpendített eszmét, melynél fogva Füreden – mint ezentúl nem annyira társalgási, mint gyógytani szempontból nevezetes helyen – a fürdő-, savanyúvíz- s vele kapcsolatban levő savó- és sétagyógymód szőlőgyógymóddal lenne kapcsolatba hozandó, mi ha valahol, úgy e szőlőhegyektől övedzett vidéken létesíthető. Ez eszme megtestesülése, a szőlőgyógymód életbeléptetése míg a fürdői élet háttérdejét hosszabbra nyújtandja, s általa az uradalom bevételét szaporítandja, növeli egyúttal az érkező vendégek számát is, mégpedig oly mértékben, hogy a lakszobáknak, melyek ez évi saison folytán nem voltak elegendők az érkező vendégek befogadására, építkezés általi szaporítása, mint halaszthatlan teendő tűnik fel, mit halogatni nem lehet anélkül, hogy jövőre vonatkozólag a fürdői intézet emelkedése hátrányt ne szenvedjen, s általa az uradalom önmagának tévőleges kárt ne okozzon. B.-Fürednek nagy hátránya az, hogy a hozzá vezető

¹⁵⁴ Az 1850-es évektől a XIX. század végéig Füred klimatikus gyógyhely jellegét hangsúlyozták, ami a „magyar Meran” elnevezésben is kifejeződött.

utak nemigen jók. Az élelem jelentékenyen drágább, mint más fürdőhelyek éttermeiben, s ha ez emelkedést gátló körülményekhez még azon lehetőség viszszariasztó tudata is járul, hogy hosszú, kényelmetlen út töredelmei után ideérve még szállás se leszen kapható, hol az úton eltörődött vendég magát legalább kipihenhesse, lehet-e akkor csudálkozni azon, hogy sokan elmaradnak a Füredre jönni szándékozottak közül, s az elmaradók többnyire főrangúak, kik leginkább félnek kitenni magokat oly lehető kényelmetlenségnek, mely a szállást nem kaphatással természetes kapcsolatban áll.

Legelső teendő hát – mit az uradalomnak önérdeke veszélyezése s vendégkoszorúja ellenébeni figyelmetlenségi bűn nélkül tovább halasztani nem lehet – elegendő lakszobák építése, mi hogy kevés idő lefolyta alatt meg fog történni, annyival inkább hisszük, mert az uradalom jelenlegi jószágkormányzója, főtisztelendő Christian Pál Pius¹⁵⁵ úr vállalkozó szelleme, vendégek kényelme előmozdítására szükséges teendők kivitelérei készségétől minden jót várhatunk. Ez építkezés történhetik nemcsak az uradalom, hanem a Savanyúvíz közelében birtokos egyesek által is, s ezáltal az uradalmi érdekek nemcsak hogy nem veszélyeztetnek, hanem a különböző érdekek összeforrásából eredő közérdek által növeltetnek. Sőt helyesnek s célszerűnek tartanók, ha az uradalom öntelkeit is, melyek építkezésre alkalmasok, a park éjszaki oldalán a lövölde körül, úgyszint a park éjszakeleti részén a parktól éjszak felé szőlőhegyekig vezető hársfasoros földbirtokot is házhelyekre kimérve, ráteendő építkezés végett magánvállalkozóknak adná ki oly kötvények mellett, melyek neki is hasznot hajtának, s a fürdőintézet becsét is növelni fognák. Az Arács s Füred felé terülő vonalon levő földbirtokok oly magánosok kezein levén, kik nagyszerű s bizonyos jövedelmet ígérő építéshez kivitel reményével fogni tehetlenségök miatt elégtelenek... hazai nagyobb birtokosaink kezdik a földbirtokokat megvásárlani, s legközelebb az itt mulatott gróf Beleznay család a Glaser-féle vendéglőtől keleti irányban arácsi útra dülő birtokot vevé meg, a savanyúvízi épületláncolatot ráteendő építkezés által Arács felé folytatandó. Báró Radák Erdélyből szinte szándékozik e vidéken földbirtokot, s hasonló célból vásárlani. Bárcsak minél többen követnék aristokratiánk főbb tagjai közül e példát, minek egyik jótékony eredménye a vidék csinosbulása, a lakszobák szaporodása,

¹⁵⁵ CHRISTIÁN PIUS PÁL (Székesfehérvár, 1801. február 28. – Tihany, 1863. november 9.) bencés szerzetes, gimnázium tanár volt Kőszegen, Komáromban. 1846–1863 között volt tihanyi adminisztrátor (jószágkormányzó). BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 58. Halála után pénzügyi botrány robbant ki.

másik jelentékeny eredménye pedig a birtokérdek által idecsatolt arisztokratia körünkben tartózkodása által a vidék értelmi s anyagi erejének növekedése leendene.

Hogy B.-Füreden a háztartás sokba kerül, hogy az élelmiszerek fölötté drágák, ennek oka ott keresendő, hogy a népes vendégkoszorú ellátásához szükségelt élelmiszerek, dacára a Kisfaludy gőzösnek, mely Savanyúvizünket Somogy, Veszprém s Zala nagy részével a Balaton által összeköti, s nagyobb forgalom esetén élelmiszerekkel onnét ellátását lehetőlegesíti, a kereskedelem pangása miatt nagy részben a két szomszéd helység: Arács és Füredről vásároltatnak, kik e szorult helyzet által részökre eső előnyt fölhasználva márcsak azért is drágán adnak mindent, hogy téli élelmöket is beszerezhessék, mert csekély határjok nem terem annyit, mennyi a termék rendes áron eladása mellett önfenntartásukra szükségeltetik. A drágaságot csak úgy lehet megszüntetni, ha megszűnik az ok, mi a drágaságot előidézi, ha a gőzös élelmiszerek szállítására is használtatik, miáltal a belkereskedelem élénkül, a gőzös – mint forgalomhoz szükségelt eszköz – anyagi erőben növekedik, s Füred és Arács megszűnván élelem dolgában nélkülözhetlen tényező lenni, megszűnik a drágaság is.

Társas életünk a jelen évi fürdői szak alatt is oly feszült s zárkózott volt, mint az előző években. E feszültség s főleg a roppant fényűzés, a látszatért, a valódi élvezetnek önmutogathatás s fényi kitűnhetésért a fölvidító s szórakoztató társalgás élveinek háttérbe szorítása leglényegesebb hibája B.-Fürednek. Más fürdőintézetekben társalgás a fő cél... a városi körből kiszabadult élet leveti a városi feszt, nélkülözi a fényűzési cikkeket... egyszerűséget keres, mert egyszerű a természet is, melynek kellemei egyszerűség által hatnak rá bájlólag. Füreden meg volt fordítva. Sétatéren, parkban csak délelőtti 5-8 óra s délutáni 4-8 óra közt lehet látni vendégeket. A nők ideje nagy részét öltözködés foglalta el. Egy nap legalábbis 3-szor öltözködni, az itteni haute volee tónhoz¹⁵⁶ tartozott. Ily viszonyok közt csudálhatni-é, ha a társalgás háttérbe szorult? Ha a vendégeknek két-három hét lefolyta alatt sem jutha egyébre idejük, minthogy bámuljanak és bámultassanak anélkül, hogy egymást megismerhetnék. Idejárul azon szellemi kiskorúságot tanúsító körülmény is, hogy a kaszti elkülönöttség bilincseiből sem tudtak a vendégek teljesen kiszabadulni, mit fényesen igazoltak oly zártkörű táncestélyek rendezése által, melyből a héberek kitiltattak! Óhajtható, hogy jövőre minden ily társadalmi érintkezést, testvéri

¹⁵⁶ haute volee (francia) = előkelő társaság

összeforrást nehezítő tények, eljárások s szokások megszűnjenek, mert e megszűnés nélkülözhetlen kelléke Füred emelkedése s társas életünk élénkülésének.¹⁵⁷

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 197. sz. (szeptember 20.) 799–800.

32.

1853. október 18.

Balaton-fölvidéki levelek XXIX.

Vidékünkön, mely a fürdői saison végződtevel tökéletesen kimerültnék, kiholtak látszott, az ünnepélyes csendet s hallgatagságot életzaj, kedv s szokatlan élénkség váltá föl. Bacchus¹⁵⁸ tartja diadalmenetét a regényes Balaton-vidék szőlőkoszorús hegyláncolatán, s egymást érik a pápa-veszprémi, zalaegerszegi ország- s szomszéd helységbe vezető mellékutakon a szekerek s kocsik, melyek diadaloszlopai alkatrészeit, a tíz, húsz, huszonöt s ötven akós hordókat hozzák, e keresve keresett temetőit azon lángnedvű italnak, mely Petőfi szavai szerint:

...keservet és bút martalékul

A felejtés örvényébe hord!

A fürdői társas életet szüreti társas élet váltá föl, s lánghullámú borszüret gazdagsága szokatlan élénkségre villanyozá a néhány év óta lehangolt szüreti kedv s élénkséget. 1848 óta nem volt bő bortermés Balaton vidékén, ez s több vele párosult körülmény nem engedék saját eredetiségében nyilatkozni azon életkedv és vidorságot, mi a magyarnak oly kiválólág sajátja. A jelenlegi gazdag szüret tetteleg varázslá vissza körünkbe a már csak emlékezetben élt víg őszi napokat, s habár tarackok nem dörögnek is örömjelül... Kisfaludyként:

¹⁵⁷ A fürdővendégek társadalmi összetételéből következett, hogy a fesztélyezettség a füredi fürdő jellemzője maradt később is. A klikkek, kottériák Füreden jobban szem előtt voltak, mint másutt, és lehetőséget adtak a társadalomkritikára, ennek ellenére a klikkek a fürdővendégek társasági életének kereteit adták, mert mindenki a maga státuszának megfelelő közegben érezte jól magát.

¹⁵⁸ A rómaiaknál Bacchus vagy Liber, a görög mitológiában Dionüszosz a bor és a mámor megtestesítője, aki értett a mezőgazdasághoz és termékenységet is hozhatott.

szól a zene... tapsol a tánc
s a sarkantyúk pengenek

ismét a szőlőfürtökkel dúsan rakott tőkájú hegyeken, hisz ily alkalommal –
mint Kisfaludynk szépen leírja – már hajdan is

Veszprém, Somogy s Zalának
Urai és asszonyai
Itt mind együtt valának.

Balatonunknak különben is regényes vidékén, a kimerült természet halotti ágyánál, hol minden sárguló levél, hervadó virág enyészetre emlékeztet, a zajos szüreti napok új életet teremtenek, s a szépségnek meglepően kellemes panorámáját tárják föl a leigézett vizsgáló szemei előtt. Édes érzelmek közt hullámozó szívvel megyek ki a szabadba, föl a szőlőtőkkel berakott hegyekbe, s eszmélő lelkem elmereng a természet nagyszerű szépsége fölött, mely szemem előtt elterül, mint egy óriási rejtvény, melyben látom ugyan működni az isteni mindenhatóságot, de a törvényeket, melyek szerint bennök az örök erő munkás, kimagyarázni nem bírom. Fönn a hegycsúcson sárgult levelével gyászol az erdő, mely lombkoszorújától s zöld öltönyétől megfosztva némán hallgatja az enyészet rémes dalát, mit az őszi szelek hűvös ajkai zengenek. A hegyek oldalán zöldellő tőkék közt rajzó emberélet, tevékeny munkásság, az ajkakon dal, a karban tetterő, a szívben hálaérzelem. Nekem oly jól esik látni a dolgozó népet, e romlatlan érzelmű, víg kedélyű, vétek súlya miatt korccsá nem lett tősgyökeres magyar fajt! Arcán kinn ül az életerő, homlokán a nemes büszkeség! S van oly önbecsérzete, mit sok kiképzettnél hiába keresnél, s mit torlatlanul megsérteni nem lehet. Nincs itt álérzelem, takart képmutatás, úgy szól a száj, miként a szív érez, senki sem akar másnak látszani, mint ami ő maga, mert büszkesége okát én-jében találja föl, s nincs mit magán szégyenlenie. Nincs álfogalmuk a becsületről, mi a hibás nevelés ferde kinövése; náluk a becsület alapszabálya: mit se tenni, mire szégyennel kellene visszatekinteni. Hat nap munkálkodik, hetedik nap egyházba megy lelkét képezendő, s ha hallja ostromoztatni a bűnt, látja fölmagasztalva az erényt, lelkében szent elhatározás merül föl úgy élni, amint a vallás s erkölcsiség alapszabályai megkívánják.

Lenn a hegyek alatt sötétben terülnek a hullámozó gabna ékétől megfosztott szántóföldek... oly sötétben, mint az öreg unalmas napjai, ki élte javát már leélte. Távolabb hullámozik szőke habjaival a Balaton. Leszáll az est a munka-

erőtől zajló vidék fölé, s a látvány még tündéribbé lesz. A hegyek, mint mennyi fénycsillagokkal megrakott sötét óriások nyúlnak ég felé... a kifáradt erő szórakozást s nyugtot vigalomban keres, a zene szól, s az általa felköltött kedv táncra kerekíti a még kevéssel ezelőtt működött fiatalságot, s az életvidor falusi legény s pirospozsgás falusi lány úgy megjárják künn isten szabad ege alatt azt az eredeti magyar táncot, hogy láttára még szívünk is táncra kerekedik örömében azon kis hajlékban, mit mi magyarok kebelnek nevezünk el. A röppentyűk egymást érve szállnak ég felé, a tűzbékák pattognak, a röpködő fénykoszorúk ragyogó csillagokat hullatva röpködnek a levegőben. S mily szép estve a Balaton! Partjait a rákászok (rákfogók) fénycsillagokkal árasztják el az ott gyújtott tűzcsoportok által: a Tihanyi-félsziget, mint fekete vonal húzódik el azon homályos fehérségben, melynek hullámölén a telő hold halvány képe s a csillagok ragyogó arca tükröződnek. S mily érdekes szépség bájol el bennünket, ha átfut tekintetünk a viruló hölgyek lángra gyújtó koszorúján, kiket három megye szép hölgyei közül fűzött össze a szépség koszorújába szüretünknek varázskéze. Azok a szép derült homlokok, a fölöttük terülő éjsötét haj dús fekete hullámai, a ragyogó szemek, igéző arcok, rubin ajkak, kelő szerelemtől emelkedő keblek, melyeket a vágyak s remények hullámzó ringásban tartanak, az ajkak üdvezítő édes mosolygása, a kihívó tekintetben rejlő édes bízgatás... ah! de ki tudná elősorolni azon sok bájt, kellemet, szépséget, varázst és ingert, mely szüret alkalmával Balatonunk fölvidékén oly változatgazdagon s rendetlen szétszórtságában is vonzóan föltalálható! Valóban megérdemlené ez élvezetben dús vidék fürdőhelye s gyógyintézete, hogy a fürdői saison, melynek szőlőgyógymód létesíthetéseért szüretig terjesztése már különben is megpendített... az élvezet új meg új nemeiben részesülhetéseért csakugyan szüret végeig tartana!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 4 (1853) 221. sz. (október 18.) 895.

33.

1853. november 3.

Balaton-fölvidéki levelek XXX.

Hazáját, nemzetét hőn szerető, szellemi fejlődésével párhuzamosan haladó, virulását s emelkedését tiszta szívből óhajtó honfi előtt nem lehet örvendesebb tünemény, mint az irodalmi téren növekvő élénkség, mert ez legfényesebb bizonyossága a nemzet életrealitása, életképességének, szellemi erői folytonos fejlődésének, s az ezt mozgató rugók: a tehetségképző intézetek s közönség részéről a tehetségek pártolására kész akarat áldozatkészsége s jótékony hatásának. Hogy a magyar nemzetiség életképességgel bír, eléggé tanúsítják ezt az irodalmi erők szakadatlan munkásságának s a közönség részéről élénk részvételnek kétségbevonhatlan jelei, az egymást érő előfizetési ívek, úgyhogy alig kaptuk a költészeti téren oly kitűnő Szelestey László¹⁵⁹ „Kemenesi cimbalma” olcsó s díszkiadásárai előfizetésre felhívó ívet, rögtön követék ezt Vachott Sándorné¹⁶⁰ „Derű s ború” című, Szathmáry¹⁶¹ „Sirály” című, Danténak Császár Ferenc által fordított „Új élet” című regényére, Szelestey „Falu pacsirtája”-rai, Jerney János¹⁶² „Magyar őstörténeti tanulmányok” című műveire előfizetési ívek.

De amily örvendetesen hat minden jó érzelmű honfi keblére a tudat, hogy irodalmunk tetteles, és segéderői folytonos mozgékonyágban vannak, oly leverő másrésről a részvétlenség, mely vidékünkön az irodalom irányában mutatkozik, mely részvétlenség ölen szendergő jobb érzést – fájdalom! – a hírlap útján panaszos felszólalások sem képesek föllármázni. Csak Dante Császár Ferenc által fordított „Új élet” című művére¹⁶³ sikerült eddig a Balaton-vidéki ívtartónak néhány előfizetőt gyűjteni, a többi ívek – dacára a szerzők s műveik jelességének – üresen állnak, mint kiáltó tanúi vidékünk közönsége irodalom iránti föltűnő részvétlenségének, a honfiúi s honleányi érzelem hiányának. Szelestey műveit megkoszorúzta a közvélemény, megkoszorúzta azáltal, hogy Kemenesi cimbalma, mi hazánkban ritkaság, már másodszor kerül sajtó alá, s a műnek kelendőségéből következtethető jósága s a rendkívüli olcsóság (csak 18

¹⁵⁹ SZELESTEY LÁSZLÓ (1821–1875) Kemenesi cimbalom c. verseskötete 1853-ban és 1854-ben, Falu pacsirtája c. kötete 1854-ben és 1856-ban jelent meg.

¹⁶⁰ VACHOTT SÁNDORNÉ (1830–1896): Derű és ború. Pest, 1854.

¹⁶¹ SZATHMÁRY KÁROLY: Sirály: történeti regény. Pest, 1854.

¹⁶² MAGYAR MIHÁLY, JERNEY JÁNOS (1800–1855) Magyar őstörténeti tanulmányok c. művére az előfizetési felhívást 1853-ban nyomtatták ki a Lukács és Társa nyomdában. A mű nem jelent meg.

¹⁶³ Dante Allighieri új élete. Ford., szerző életrajzával, bev. és jegy. ellátta Császár Ferencz. Pest, 1854.

krajcár pengőben) sem volt képes előfizetőt nyerni e műre, melynek első kiadásából is bizonyosan vidékünk hozatott legkevesebbet. Vachottné „Derű s ború” című regénye jóságaért az irodalmi téren ismeretes Tóth Lőrinc s Vahot Imre kiadók; Szathmáry „Sirály”-a jóságáról magának a szerzőnek neve kezeskedik, s előfizetésre fölhívó íveik üresen állnak.

S ha e részvétlenség csak a regényirodalom s költészetre szorítkoznék, ha a komolyabb vállalatok kezelői részvétnak örvendhetnének, úgy ama részvétlenség némileg csak megbocsátható volna, mint ami a komolyabb művek pártfogolása által habár nem egészen is, de kissé mégis kárpótoltatik, de midőn látjuk, hogy Jerney tudós, s minden honpolgár figyelmét s pártolását teljes joggal megérdemlő műve is fölkarolatlanul marad, akkor lehetetlen föl nem jajdulni a honfiérzelemnek. Szomorú s leverőleg ható tünemény vidékünkön, hogy éppen azok, kiknél anyagi erő nem hiányzanék virulása tetőpontjához emelkedésében gyámolítani az irodalmat, akarat s lelkesülésben oly szegények, amily szegények anyagilag pártolhatási képességben azon széplelkű honfiak s leányok, kiknél az akarat szentsége s a közügyérti lelkesülés magasztossága nem hiányzik, de a pártolás terén tetteleg fölléphetni anyagi tehetlenségök érzetében elégtelenek. Még egy osztálya van a népnek, mely az irodalmat pártfogolhatná: ez a földmívelő osztály, de fájdalom! ez osztály előtt az irodalom tere – az iskolában használatni szokott kézikönyveket kivéve – még jelenleg is terra incognita, mit cognita terrává¹⁶⁴ csak oly vállalatok szaporodása s néppeli megismertetése tehetne, minő a Vas Gereben által szerkesztett „Falusi Esték” pártfogóinak vállalata, melynek egyenes kitűzött célja az irodalomnak köznéppeli megismertetése, megkedveltetése, s így a földmíves osztálynak az irodalmi terei édesgetése. Fölöttébb csalódnak, kik oly balhiedelemben ringatják magokat, mintha az irodalomra nézve ez osztály megnyerése jelentéktelen volna! A nép megnyerése esetén a könyvek is alantabb áron adathatnának, mert minél több a vevő, annál olcsóbbba kerül a nyomtatás, s így annál olcsóbban adathatik el a könyv is. Ez az oka, mért oly olcsók a német könyvek a magyarhoz képest, mert Németországban – különösen a szászoknál – még a pásztoremberek is olvassák a lapokat, jelesebb írók műveit. E kornak kell nálunk is bekövetkezni, s hogy bekövetkezzék, a „Falusi Esték”-hez hasonló vállalatok, ezek nép közti terjesztése által eszközölhetni.

¹⁶⁴ terra incognita (latin) = ismeretlen föld

Közéletünkre áttérve: bő szüretünk, melyben oly sok jó s derült napokat élvezünk, végéhez közelít, s vele együtt társas életünk is alkonyodik. A rideg egyformaság tárja felénk sötét karjait, s előre látjuk az unalmat, ásító szájjal, felhúzott szemöldökkel felénk közelegni.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 234. sz. (november 3.) 947–948.

34.

1853. december 1.

Balaton-fölvidéki levelek XXXI.

Legközelebbi levelemben érintém a föltűnő részvétlenséget, mely irodalmunk irányában vidékünkön mutatkozik. S bár e részvétlenség tudata fájdalomosan hatott rám, enyhült e fájdalom némileg azon boldogító hitben, hogy az irodalom iránti részvétlenség csak Veszprém s Zala Balaton-vidéki lakosságának hibája. A sors úgy akará, hogy a múlt hetekben Zala, Veszprém, Fejér, Esztergom s Komárom megyék egy részét beutazzam, s ez utazás alatt mindenütt az irodalom iránti – minden honfikebelt méltán elszomorító – részvétlenséggel találkoztam. Aláírási ívek nem hiányoztak, próbakőre tehetni az irodalom iránti részvétet. Tehetség szinte nem hiányzott azoknál, kik aláírásra fölhívtak, pártfogolni az irodalmi vállalatokat. De hiányzott az akarat, hiányzott a nemzetiségérti lelkesülés, s hiányzott sokaknál az irodalom iránti hitel s bizalom is. Amazok minden indokolás nélkül határozottan utasíták vissza az előfizetési íveket, ez utóbbiak okadatolák, miért nem fognak soha semmi munkára előfizetni. S okadatolásuk amilyen alapos, az irodalomra, ennek emelkedésére vonatkozólag – fájdalom! – éppoly hátrányos. Az ok, mely sok irodalombarátot visszariaszt az irodalom pártfogásától, részint magok a szerzőkben, részint a kiadókban, részint az előfizetési ívek körzésével megbízottakban rejlik. Gyakran a szerzők kenyérkereseti ággá aljasítván az irodalmat, oly tehetségek is, kiktől jót várni megszoktuk, silányságokkal lépnek föl, műveiken megtetszik nem a rájuk fordított gond, hanem az élet gondjai! S az ily művek, melyek a szerző jó híre, ismert irodalmi képességeért vétetnek meg, nemcsak a szerzőnek, hanem az irodalomnak hitelét is aláássák. Még kártékonyabb visszhatást gyakorol az irodalom hitelére s a benne helyezett bizalomra a kiadók, vagy pe-

dig az előfizetési ívek kezelőinek lélekismeretlensége, kik beszédetik vagy illetőleg beszedik az előfizetési összeget, s nem oda fordítván, hova fordítaniok kellene, gyakran megtörténik, hogy az előre fizetett irodalombarátok sem pénzt, sem könyvet nem kapnak. Így jártak sokan Kolmár „Nők könyve” című munkájával¹⁶⁵, így jártak sok protestáns lelkészek Herepei s Incze Szentírás magyarázatával.¹⁶⁶ Ki egyszer így rászédetett, azt nehezen lehet újólág előfizetésre bírni, egy visszaélés egy embernemom át képes aláásni az irodalom hitelét. Fő kelléke az irodalom iránti részvét föllevenítésének a megingatott hitel újbóli megszilárdítása, az elvesztett bizalom visszaszerzése, s e magasztos célt csak úgy fogjuk elérni, ha az írók nem aljasítják kenyérkereseti eszközzé az irodalmat, ha keveset ugyan, de átgondoltan írnak, s a szép eszméket szép öltönyben viszik a nyilvánosság terére; ha nem szórják szét a bennök rejlő irodalmi erő nagybecsű kincseit, hanem inkább azokat lehetőleg központosítva remekműveikkel gazdagítják az irodalmat. Így kevesebb mű lát napvilágot, s egyrésről a kevesebb műben több jó leend, másrésről többen pártfogolják, mert a vevők tábora nem fog sokfelé oszlani, s a kevésben sok jót, szépet és élvezetést olvasand, mi olvasási vágyát fölviányozza, s irodalom iránti részvétét elszibbadni nem engedi. Most oly sok aláírási ívet kapunk, hogy már maga a sokaság, az egymást érő ívek elkedvetlenítnek sokat az előfizetéstől, főleg azok közöl, kiknek az élet gondjaival, az önfennntartással is oly sokat kell bajlódniok, pedig nálunk – fájdalom! – leginkább ezek s nem a tehetősök karolják fel az irodalmat. Az irodalom megingatott hitelének újbóli megszilárdíthatása követeli azt is, hogy a kiadók s előfizetési ívek kezelői lélekismeretesek s óvatosak legyenek, amazok küldjék meg pontosan az előfizetők példányait, s aláírási ívvel csak oly egyéneket tiszteljenek meg, kiknek jelleme tiszta, mocsoktalan, s irodalom iránti lelkesültségök az összeszedett pénzt elsikkasztani nem engedi, s ezek vagy ne fogadjanak el aláírási ívet, vagy ha elfogadják, s előfizetők nyerni szerencsések valának, küldjék a begyűlt pénzösszeget rendeltetési helyére, s a példányokat, mihelyt a kiadóhivatal által hozzájuk megküldetnek, kézbesítsék rögtön az illető aláírottaknak.

Nem kis hátrányára van az irodalomnak az is, hogy sokszor az aljas magánérdek útjába gördül a közérdeknek, s kinek lelke képzetlenebb, semmint

¹⁶⁵ Kolmár József: Nők könyve c. munkáját 1848-ban és 1858-ban is kiadták.

¹⁶⁶ Incze Dániel, Herepei Gergely: Uj testamentom. A szent írásnak a szent tudomány jelen álláspontjához s korunk kívánataihoz alkalmazott fejtegető s gyakorlati magyarázata. Kézi könyvül lelkészek, iskolatanítók és családtyák számára. I–II. Kolozsvár, 1852–1854.

nemtelen szenvedélyeit egy magasztos szent célért: az irodalom fölvirágzásaért fölláldozni képes volna, az irodalom iránti részvét ledöntött oltárának romjain gyűjt tömjént szenvedélyeinek. Sokat sértett hiúság, képzelt s jogtalanul mellőztetni hitt tehetség sötét daemona izgat ártani mindenütt, ahol csak lehet az irodalomnak s azon jeles férfiaknak, kik az irodalmi erőt képviselik. Itt rejthetik alapoka annak is, mért van oly sok megtámadója egyik legnépszerűbb irodalmi emberünknek. Sokan a szerzőt, vagy a kiadót, vagy az aláírást kezelőt akarják megbosszulni holmi magánéletbeni összeütközésekért, s így a magánélet küzdelmét átviszik a közélet színterére is, s ott a közügyeknek, mégpedig gyakran jelentékeny kárára szerepeltetik. Erről mint szem- s fültanú győződtem meg K...n, hol egy asszonyság az aláírókat, kik Szelestey „Falu pacsirtájá”-ra s Dante Császár F[erenc] által fordított „Új élet” című művére előfizetni ajánlkoztak, mindenáron igyekezett lebeszélni az előfizetésről, csupán azon egyszerű okból, mert a hölgy, ki az aláírási ívet köröze, főnnszárnyaló szenvedélyei s gögijének bábjátékává aljasult le, s hogy az előfizetni akartakat lebeszélhesse, kész volt még az író s fordító érdemét is becsmérlni. Szerencse, hogy mindkettő neve ismeretesebb volt, semmint a szenvedély hangján szóló nő becsmérlesei kibíthették volna az elismert érdemet! Leverő azonban a tudat, hogy vannak ily nők, sőt vannak nemcsak nők, hanem férfiak is, kik szenvedélyeik oltárán ily módon tömjéneznék!

Hitelt az irodalomnak! Bizalmat az előfizetőknek! Lélekismeretes egyént az aláírási íveknek! Ezek a teendők, hogy lendületet nyerjen az irodalom, lendületet a haldokló részvét új életre támasztása által!

Az irodalom termékeit nagy részben Pestről kapjuk. Vidékünkön is van könyvnyomda Veszprémben, melynek tulajdonosa, Ramassetter Károly gyors-sajtót hozatott, s jelenleg az egyházi irodalom terén mind a két magyar hazában ismeretes s páratlan munkásságú Pap István „Halotti szónoklatai”-t, rövidebb sírbeszédeit s „Köznapi imái”-t nyomtatja. Múlt év végén hagyta el e könyvnyomdában a sajtót szinte Pap Istvánnak két kötetből álló „Természet temploma” című könyve¹⁶⁷, melynek mint a természet nagyságát, dicsőségét, szépségét vallásos szempontból ismertető népszerű könyvnek nemcsak a magyar, hanem a német irodalomban sincs párja. E munkás férfiúnak közel 20 nagy kötetből álló önálló műve hagyta már el a sajtót, (apróbb műveit – minő

¹⁶⁷ Pap István: Természet temploma. Egyházi beszédekben s ezekhez alkalmazott imákban. Veszprém, 1852.

az 1823-ik évben kijött, s akkor oly nagy zajt ütött „Vallási egyesülés ideája”¹⁶⁸ – nem is számítva) s mégis azok közül leend, kikre bátran illeszthetők Petőfi ezen sorai:

– e honnak, nincs hálás keze!

Óh e hazában olyan sok jeles

Síróján ingatja vándorfuvalom

A feledésnek tüskebokrát!¹⁶⁹

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 4 (1853) 258. sz. (december 1.) 1043–1044.

35.

1853. december 31.

Balaton-fölvidéki levelek XXXIV.

Ömölj ki könnyem!

Áztasd meg e papírt! Férfi szemében nem szégyen a könny, ha jeleseit sírátja!

E sorok képezék alapját az emlékiratnak, mit Roboz barátom költői lelke szentelt koszorús költőnk, Garay¹⁷⁰ *hamvainak*!

Ömölj ki könnyem! Áztasd meg e papírt! Férfi szemében nem szégyen a könny, mit az ébredés fölötti örömben hullat. E sorokkal üdvözlöm a napot, az ébredés napját, mely az irodalom iránti részvét egén sugárzani kezd.

Alig szárnyalá be hazánkat a gyász hír, mely Garaynak kora hunytát tudatá, alig zendült meg Ney Ferenc¹⁷¹ lelkes szózata, a zsidóbadás oszlani, a részvétlenség éje enyészni kezdett, s tények hirdették, hogy a nemzet ébred az irodalom

¹⁶⁸ A névtelenül megjelent munka a vallási uniót sürgette, a botrányt a szerző azzal kerülte el, hogy a Veszprémi Református Egyházmegye 1823. november 18-án Palotán tartott közgyűlésén a bírálatokkal nem szállt szembe, előadta a maga mentségét, „érdeméhez képest megfeddett”, más retorzió nem érte. HUDI 1994. 137.

¹⁶⁹ Az idézet Petőfi Sándor: Vajda Péter halálára c. verséből (1846) való.

¹⁷⁰ Roboz István: Garay hamvainak c. írása a Hölgfutár 1853. évfolyamában jelent meg.

¹⁷¹ NEY FERENC (1814–1889) hírlapíró, színműíró, pedagógus, a kisdédóvóképző igazgatója, 1858-tól az MTA levelező tagja. – Bucsúszózat Garay János hamvaihoz. Pest, 1853.

iránti részvétlenség szenderéből, s a nagy költő szellemét kiengesztelendő – mit irányában leróni elmulasztott – szent kötelességét családja iránt rója le.

E szent kötelesség tudatára kell, hogy az egész nemzet elvezéreltessék, a társadalom legmagasb osztályzatától le a legalsó osztályzatig. Az áldozat oltárától elmaradni senkinek sem szabad, ki büszke azon tudatra, hogy volt költője, ki fönn szárnyaló dalaiban ősei dicsőségét halhatlanítá, s a hajdani dicsőség emléktelen sírhalma fölé szívhez szóló, lelket emelő dalaiban oszlopot emelt, melyről az utókor leolvashassa: mik valánk... hogy volt költője, kinek költeménye mint „Homér hős költeménye, elenyészett időkornak síremléke, melyhez eljön a jövő... tisztelete által az emberiség nagy tetteit s gondolatait örökítendő! Ki ily költeményt teremt, saját nevét vési be az oszlop talapzatába, melyet az embereknek állított, s örökké él azon képekben, melyekkel az eszmék világát betöltötte!” (Lamartine, *Voyage en Orient*).¹⁷²

Ha a szegény fillérét, a középosztály garasait, a főrangú forintjait nem sajnálja az áldozat oltárától, ha az önzés sírhalmán állva áldozik a kegyelet elhunyt költőnk kiengesztelendő szellemének, úgy nem lesz osztály a honban, melyről elmondhatnók, hogy tétlen néző vala ott, hol tétlen állni bűn, melyről elmondhatnók, hogy mit sem áldozott azon nagy ember ínségben hagyott árvái fölsegélésére, ki egész életét nemzetének áldozá.

Garay az irodalom költészeti egén elsőrangú csillag vala. Gazdagsága nemesen érző szívében, honszeretettől ihletett lelkében állt, e két dicső forrásból patakzának a kincsek: *érzet – szellemdús dalai*, melyek a borongó kedélyt föl-villanyzák, a kőszívet érezni taníták, az önző lelket eszméltre bírják, melyeknek most édesen merengő, majd lelkesítő, majd a múlt halvány árnyait föl-idéző, romjait újjáteremtő zengzetére tapsolt a haza, vallásos eszméi költői kivitelére helyeslést inte az egyház, de a nyomor az ínség láncait feloldani részvétlen vala, mely megtöré testi erejét, s magasan szárnyalt lelkét a föld porába szállni kényszeríté, hogy gondoskodjék mint férj és atya családjáról, kikről a haza nem gondoskodott, holott hogy gondoskodjék, csak résztvevőnek kelle lennie, csak a fáradságot, munkabíró erőt kelle pártfogolnia, hogy gondoskodjék neje s gyermekéről, kiket a haza – míg magasan szárnyaló lelkének remekműveit megtapsolá – ínség s nyomorban feledett.

Az ihletettség óráiból, melyek lánglelkének magasztos eszmeszüleményeit előteremték, mily sokat raboltak el az életgondok, melyek lelkét a költészet

¹⁷² Alphonse de Lamartine (1790–1869): *Voyage en Orient* 1832–1833. Paris, 1843.

magas régióiból a prózaiság terére szállíták, hogy lánglelke megfagyjon a részvétlen világ hideg közömbösségén, s leroskadjon az ínség s nyomor jégkarjai között.

Garay nemcsak külleg, bensőleg is költő vala. Amit írt, azt át is érezte. Dalai szíve érzelmét, lelke eszméit tükrözték vissza. Beszéde nem vala fényes álarc, mi Petőfi szavaiként, sok költő sötét szívének foltjait takarja, hanem mint dalai tiszták, nemesek, önzés nélküliek, az vala maga is. Egész életfolyama igazolá Schiller szavai igazságát: „Költőnek nem elég érzelmeket magasztosan ecsegetni, kell érzenie is.”

Legendáiból kitűnik, hogy vallásos volt; kitűnik mennyire érzé, hogy „a költő lelkében, mint a teremtes nagyszerű hangversenye élő műszerében visszhangzania kell isten nagy nevének”. (Lamartine)

Garay műveiben halhatatlan, mert ő, mint „költő, csak oly elemeket ébreszte fel, melyek enyészhetlenek a természet s emberi szívben, nyelve elenyészik, s ő él! ...olvasói lelkét mindig azonos hatalommal ragadja meg”. (Lamartine)

Érdeme elismertetett s nem méltányoltatott; ilyenkor jutalmát önérzete s öntudata nyugtató hatalmában lelé föl, s az ínség és nyomor karjai közt vérző szívvel ugyan, de a porvilág fölé magasult lélekkel érezte, hogy „jutalma a szónokénál kevesbé emberi, hanem annál istenibb”. (Lamartine)

Garay nem egy osztály, nem egy rend, hanem egy egész nemzet költője volt. Fájdalom, csak volt! Elnémult a lant, mely a családi érzet, daliás büszkeség, hősiesség dalait zengé, a vallás homlokára kegyeletteljes koszorút fűzött, a kereszténység szellemét legendáiban visszatükrözté, a bűnnek ostort font, s az erény homlokát dicsfűzérrel övezé körül.

A nemzet mostoha volt ez egyik leghűbb – legérdemesb gyermekéhez. S kértem Ney Ferenczel: „Meddig tart e részvétlenség?” Az érzéketlen tompaság meddig bilincseli tétlenség sziklájához kezünket, hogy szent tartozásunkat leróni képesek ne lehessünk?

Itt az idő, ébredjünk! Süssön föl valahára a részvét tényésztő napja irodalmunk mezeje fölött, s a magyarnak leendő irodalma, mellyel helyet foglalhat az európai nemzetiségek sorában!

Pártoljuk az irodalmat. Pártoljuk azon férfiakat, kik az irodalmi erőt képviselik. Ne engedjük nyomorban sínleni s elhalni azokat, kik lánglelkek szüleményeivel képesek a nemzetet halhatatlannítani. S ha magokat pártfogolatlanul hagyók, mutassuk meg, hogy ébredünk, mutassuk meg azzal, hogy az érdemet

tudjuk méltányolni, s az érdekes elhunyt családját kiemeljük az ínségből, melybe részvétlenségünk taszította!

Az út nyitva áll, csak rá kell lépni. Van alkalom, csak tenni kell. Garay árvái segílyt szükségelnek. Garay a nemzet költője volt. Az ébredő nemzet minden nemes lelkű fiának áldozni kell.

Példák lelkesíteni nem hiányzanak. Az esztergomi növendék-papság, Szívós református lelkész¹⁷³, több alföldi város jó példával mentek elő – kövessük őket.

Áldozzon mindenki annyit, mennyi erejéből telik. A szegény fillére s a gazdag nagyobb adománya egyaránt kedves isten előtt, ki a szívbe néz, s a szív kegyes érzelmét koszorúzza meg.

Keveset adni, vagy nem tudni adni, nem szégyen! Nem akarni adni – *megbocsáthatlan bűn!*

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 4 (1853) 282. sz. (december 31.) 1142–1143.

36.

1854. január 17.

Balaton-fölvidéki levelek I.

Ismét egy év sírja fölött állunk.

Az enyészet sötét birodalma egy évvel gazdagult, s az emberiség nagy része öntudat, eszmélet nélkül haladt át ez új évbe az élet pályáján anélkül, hogy tapasztalatkincseket gyűjtve a múltból, az óév sírja s a lefolyt napok romjai felett tapasztalatban gazdagon állana! Pedig Petőfiként:¹⁷⁴

Dúsgazdag bánya a tapasztalás,
Mellyből sok ember életkincset ás!

Mért, hogy az emberiség nagy része nem siet e dúsgazdag bányához eljutni, holott – hogy eljusson – hatalmában áll!?! Mért nem siet az életkincsek akná-

¹⁷³ Szívós MIHÁLY (1812–1872) 1843-tól Hajdúszoboszló református lelkésze, novellák, egyházi beszédek szerzőjeként az irodalmi életben is részt vett.

¹⁷⁴ Petőfi Sándor: Végszó ***hoz c. versének harmadik versszakából való idézet (Debrecen, 1844. január-február)

jához, holott – hogy kiaknázza – csak vasakarat, kitartás s lélekerő szükségeltetik?!

Búvár lélekkel szálltam le sokszor a világtörténet – e zajos tenger – fenekére, fölkutató a rugókat, melyek az emberiség hanyatlása, öntudatra nem juthatása gépezetét mozgatják, s úgy találtam, hogy e rugókat önzés, szenvedély, lélekerő hiánya s testi kény bódító öröm-mérgének vakszeretete képezi.

Bevegyülök az emberiség közé, nézem mint csatáz az érzékiség a szellem, a szenvedély az ész, az önérdek a közügy diadala ellen, s e látvány oly mélyen fáj érező kebelnek, mit érezni igen, de leírni nem lehet.

Csalódik, ki azt hiszi, hogy szívem s lelkem ábránd hatalmában van, s ennek képei tükröződnek soraimban. Vajha ábrándos volnék! Úgy ábrándképeim elfoglalnák lelkivilágomat, s a való rémképe nem ijesztené lelkemet!

Ki azt hiszi, hogy ábrándozó vagyok, hogy a való rajzolása helyett képzelet írmedvébe mártott tollal ecsetelek, ám tessék velem jönnie, s látva a társadalmi visszaélések által ejtett sebeket, melyek az emberiségen égve sajognak, önszemeivel győződjék meg, hogy a való helyett nem ábrándképet rajzolok.

Menjünk először is a jószívű rokonokhoz (!), kik árvaságra jutott rokonaikat pártul fogják, kik megnyitják előtök fényes termeiket, hogy a szegény árva szeme ne leljen nyugpontot a ragyogványok szemléletében! S ennyi fény látára elmerengő lelke alkosson fogalmat, mennyi boldogság, nagylelkűség, rokoni s honfiúi érzet és áldozatkészség férne meg e termekben, hogyha szív és nemes lélek nem hiányzanék! Nyissunk be e fényes teremekbe, ismerkedjünk meg közelebből az elhagyott, egyedül álló árva ügyét fölfogó rokonokkal, kik annyira szeretik a világ előtt a nagylelkű jótévő szerepét játszani!

Tisztelet a kevés kivételeknek! Tudok kivételt én is. A télnek is van virága, de mi ez a tavasz virágtengeréhez mérve! Én csak a nagy többségről szólok.

Fölfogják az árva elhagyott ügyét, házukhoz fogadják azt 14–15 éves korában, mikor már hasznát vehetni, s ha másnak nem, legalább a szobalánynak, majd később a szakácsnénak helyét pótolhatja! Nappal a konyhán reggeltől estig, éjjel gyertyavilág mellett varróasztalánál késő éjfélig dolgozhatik a nyomorú kosztért, melynek minden falatja panaszos, melynek minden falatjánál emlékeztetik, hogy azt irgalomból dobják, hogy a kegyelem morzsái – hulladékból – él, s így keservesen, éji s napi szemrontó s pihenési időt nem hagyó munkájával kiérdemelt ételét is megkészerítik! Munkáján gáncsot talál, ha legjobb is az! Jutalma szidalom s panaszos kenyér!

Hogy tetszik az emberek nagylelkűsége, mit árvák irányában tanúsítanak? Nem önzés működik-e ott, nagylelkűség köpenye alatt? Pedig csak távolról mutattam föl az ott működő érdekek színpadát, hátha még betekintենek a coulissák közé!

Fényt látunk mindenütt az érzékvilágban, s e fény folytonosan emelkedik, érte költekezni senki sem sajnálja nagyobb összegeit, de hogy az irodalom ol-tárán meggyűjtsák a részvét fáklyáját, s általa új fényt derítsenek az irodalom áruló ügyére, az eszökbé se jut.

A világi gazdagsága érzetében kiszórja töreit az ártatlanság útjába, az erényt elejthetni... egy szegény hölgy ártatlansága romjain diadalünnepeket ülhetni: nincs előtte fölösleges áldozat. Jótékony intézetek, tudomány, művészet várnak segélyére, s ő fásult közönyösséggel játssza ki az áldozat után várókat!

Hogy tetszik a kép, melyet rajzolék? Tessék szétnézni az életben, s a kép, mit gyengén ecsetelék, még rémesebb alakban fog itt is, amott is mutatkozni! Óh! ha sok ember csak annyit fordítna évenként jótékony célok gyámlítására, tudomány s művészet virágoztatására, amennyit bűnös vágyai s szenvedélyei oltárán tömjénezve csak egy hétig elpazarol, irodalmunkkal hol állnánk most. Ha sok nő csak kissé fokozná is hiúságát alább, a sok fölösleg öltözék, kitűnni vágyásért rendezett nagyszerű lakomák $\frac{1}{4}$ -ét fordítná is a szellemi élet gyámlítására!

De nem rajzolom e képeket, rettenetesebb ezek, oly tükrök, melyekbe a tulajdonos nem tekinthet anélkül, hogy önmagától vissza ne borzadjon! Hacsak szívéből minden érzés, lelkéből minden szép, jó s nemes iránti lelkesülés tökéletesen el nem enyészett!

Vajha ez új évben minél ritkábban találkoznánk e képekkel! Vajha tapasztalatkincseket gyűjtött volna mindenki az elhanyaglott évben, melyben teremtő erők nem hiányoztak virágzása tetőpontjához emelkedésében segíteni az irodalmat, de hiányzott a részvét, hiányzott a léleknek test fölötti, az észnek szenvedély fölötti s a közügynek magánérdek fölötti diadala!

Boldogabb új évet, irodalmunk kellő pártolásnak nem örvendhetett ügyének!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 5 (1854) 13. sz. (január 17.) 51.

37.
1854. február 10.
Balaton-fölvidéki levelek II.

A természet elveszté hímes virágait, s a szellemélet meghozá dalvirágait.

Meghozá Szelestey¹⁷⁵ „Kemenesi czimbalom” s „Falu pacsirtája” című jeles költeményfüzérében, meghozá Tóth Kálmán¹⁷⁶ érzetdús s gyönyörű phantasiájú költeményeiben, melyek közül a legremekebbeket e lapok szerkesztője, midőn egy díszkötetbe foglalva a nagyközönség kezéhez juttatni ígéretet tőn, megvalánk győződve, hogy a nemes törekvés, mely az irodalmat ily díszes költeményfüzérrel szándékozik gazdagítani, vidékünk olvasóközönsége részéről is tárt karokkal fogadtatik, s mint óhajtsaival találkozó vállalat, érdemelt pártfogolásban részesülend. És nem is csatkozánk.

Költészeti irodalmunk koszorújában méltó helyet foglalandnak Tóth Kálmán összes költeményei is. Meddig szendereg még vidékünk tehetős osztálya fagyos részvétlenség hideg ölében? Meddig marad közömbös irodalmunk iránt? Meddig pöngeti ajkán a honfiúság s leányiság a nemzeti érzet üres szavait, holott e szavak tettek nélkül értelem nélküli hieroglyphékké törpülnek le? Itt a tér kimutatni a honfiúi érzelmet, csak rá kell lépni szilárd, biztos lépésekkel. Fizessetek elő Tóth Kálmán műveire! Annyi élvezetes olvasmány, mennyivel e díszkiadású költeményfüzér kínálkozik, nagyon is megéri a két ezüsfórintot! Hogy azok se menthessék magokat, kiket külön föl nem szólíhattam, Veszprémbe a Szabadi utcán Pongrácz Sámuelnél¹⁷⁷ aláírási ív van letéve, az előfizetni akaró lelkes honfiak s lányoktól folyó hó 18-áig vagy legfőllebb 20-áig elfogadtatik az előfizetés.

A veszprémi fiatalság múlt hó 31-én tartá Stingli vendéglőben¹⁷⁸ fényes táncvigalmát. A meghívott vendégek vidékről is számosan jelentek meg, s a díszítmény oly ízletes vala, minővel ritka vidéki táncestély dicsekedhetik.

Még egy táncestélyt szándékozik a fiatalság tartani, ez estély fizetések, s a honleányok becses adományaiból begyűlő kézművekrei sorshúzással össze-

¹⁷⁵ Szelestey László műveit már említette az 1853. november 3-i levelében.

¹⁷⁶ Tóth Kálmán: Száz új költemény. Szeged, 1856. Tóth Kálmán az 1850-es években a legnépszerűbb költők közé tartozott.

¹⁷⁷ Pongrácz Sámuel nevű csizmadiamester 1849-ben az 5. adópoléjában (adókerületben) lakott, amelybe a Szabadi (a mai Brusznai Árpád) utca tartozott.

¹⁷⁸ Stingli, később Korona vendéglő és fogadó, ma a Hungária étterem épülete a Megyeháza épületével rézsút szemben.

kötött leend. Hisszük, hogy a szabadjegyű táncestélyen oly szép számmal összesereglett lelkes hölgykoszorú siet ez estélyre készítendő kézművek mielőbbi benyújtása által leróni azon szent tartozást, melyre minden igaz honleány hazánk elhunyt nagy költője, Garay árvái irányában kötelezve van.¹⁷⁹ A sorshúzással kapcsolatban levő táncestély tiszta jövedelme ugyanis részben a város leendő kivilágítása költségei födözetére, részben Garay árvái segélyezésére lesz fordítandó. Szerettük volna, ha jótékonyági célul egyenesen az árvák sorsa enyhítése tűzetett volna ki, úgy a vidékiek bizonyosan szívesebben áldozdottak, mint akik Garay, mint nemzeti költő árvái iránt igenis, de a város ki vagy nem világitatása által egyáltalán nem érdekelvék.

Éppen most érkezett hozzánk a hazai irodalom terjesztésében oly lelkesen fáradozó Friebeisz I[stván] hirdetménye, melyben aláírásra hí Tompa Mihály összes művei 2-ik kötetére.¹⁸⁰ Hisszük, hogy e mű az irodalomra vonatkozólag vidékünknel kedvezőbb vidékeken oly pártolásra találанд, minőt a költő s kiadó érdemel.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 33. sz. (február 10.) 131–132. 1854.

38.

1854. március 6.

Balaton-fölvidéki levelek III.

Vidéki levelezőnek fő teendője a társadalmi élet sajjó sebeinek gyógyítása, de emellett nem szabad átfutnia azon részleteken sem, melyeket ha a szellemélet képviselői: az *írók* nem ismernek, ez ismeretlenség hatásukat csökkenti, s az irodalmi téren nyilatkozó szellemélet pangását vonja maga után. S mert vidéki levelezőink e részleteket vagy csak futólag, vagy egyáltalán nem is ismeretik, itt keresendő az ok, hogy vidéken sok alírási ív előfizető nélkül marad, mert a vidéki lakosság előfizethetésre képesítő időpontjával a nagy részben városban lakó írók és kiadók ismeretlenek, s ez ismeretlenség következtében nem tudják kellőleg megválasztani az időpontot, melyben vidéki előfizetők

¹⁷⁹ Garay János (szül. Szekszárd, 1812. október 10.) író, költő, szerkesztő. Pesten hunyt el 1853. november 5-én, családja megsegítésére országos gyűjtést indítottak. Balatoni verseskötete: Balatoni kagylók. Pest, 1848.

¹⁸⁰ Tompa Mihály versei. II. k. Kiadta Friebeisz István. Pest, 1854.

nyerhetésére siker reményével számolhatni, s az aláírási ívek beküldését pesti – főleg mártiusi – vásároktól, nem pedig a vidék pénzerejének forrásaitól függesztik föl. A nemzetiség szent érzetétől áthatott úri osztály-töredékre nézve mindegy, bármely időpontban körzetik az aláírási ív, mert anyagi jólléte soha se száll le annyira, hogy előfizetni képes ne volna. De fájdalom! e töredék – főleg vidékünkön – igen csekély, s a szellemélet pártolása inkább a köznéptől, mint az úri osztálytól várható. E szellemi emelkedést tanúsító, irodalom iránti lelkesülés terén különösen Szent-Gál¹⁸¹ tehetősb lakosai, kiknek élén Tóth József¹⁸² bíró, Gaál jegyző¹⁸³ s Gombás Lajos¹⁸⁴ állanak, mennek elő jó példával, kik szépirodalmi lapjaink közül a „Hölgyfutár”-t s politikai lapjaink közül két példányban a Pesti Naplót járatják, s minden élvezhető s tanulságos olvasmányt ígérő magyar műre kész szívvel fizetnek elő. Tóth Kálmán verseire előfizetendők aláírási ív küldéseért Pestre írtak föl, míg az úri osztály nagy része előfizetésre szólíttatása alkalmával mindig talál védokot, mit visszavonulása szépítésére fölhasználhat. A „Falusi Esték”-nek is köznépi osztályban van legtöbb előfizetője vidékünkön. S e népet az előfizetésben akarathány sohasem gátolja, de gátolja igenis az anyagi szükség nyomasztó érzete, mi közölök télen s főleg tavasz nyíltakor az előfizetésre sokakat képtelenné tesz. A népi pénzerő

¹⁸¹ Szentgál 1857-ben 3750 lakosú község, az ország legnagyobb határu nemesi községe volt.

¹⁸² Tóth József szentgáli református birtokos, a község egyik vezető embere, Véghely Dezső (Veszprém, 1840. november 28. – Abbázia, 1897. április 2.) alispán távoli rokona. Nagy szerepe volt abban, hogy a század végi tagosítás 1895-ben békésen ment végbe. 1881-ben, a tagosítás kezdeményezésekor a tagosítást akarók bizottságának az elnöke volt. HUDI 2020. 233.

¹⁸³ Gaál nevű községi jegyzőről van szó. Mivel Szentgál nagy község volt, önálló jegyzőt tartott, míg a kis községekben a tanító látta el a jegyzői feladatokat is.

¹⁸⁴ Gombás Lajos szentgáli református közbirtokos volt, 1865 elején meggyilkolták. A korabeli sajtótudósítás szerint „Szent-Gálon két párt volt, az egyik az erdőt zároltatni, a másik ezután is szabadon, korlát nélkül bitangolni akarta.” A zárt megakadályozni akarók Gombás Lajos erdő alzártartót 1865. január 4-én du. három óra után a községházánál gyilkolták meg. Január 7-én délelőtt nagy részvét mellett temették. Vö.: Levelezés. Veszprém, jan. 11. = Győri Közlöny 9 (1865) 6. sz. (január 19.) 22. – A községi levéltárban fennmaradt gyászvers és haláleset-felvételi lap szerint Gombás Lajos meggyilkolása valójában 1865. január 5-én du. fél háromkor történt a községházánál. A gyilkosságban részt vevők közül 45 személyt ítéltek el 4–18 év közti börtönre. VeML V. 402. Szentgál község iratai. 17. d. X. csomó. – Eötvös Károly elbeszélése szerint a tagosítást ellenző és azt megakadályozni akaró szentgáli közbirtokosok 1865. január 7-én a községházánál tanácskozó Gombást Lajost megtámadták és a templom előtti téren agyonverték. EÖTVÖS 1908. 40–47. Eötvös az indítékok és időpont tekintetében is bizonyosan tévedett. Tévedett Katz Lajos egykori pápai diák is, aki visszaemlékezésében azt írta: „Egy alkalommal, 1864. január elején, alig hogy megjöttünk a karácsonyi vakációból, az a hír volt elterjedve, hogy a szentgáli vadászok agyonverték a község egyik tekintélyes compossessorát: Gombás Mózeszt.” KACZ 2011. 212. Gombás Lajos a pápai református kollégiumban tanult, a gimnáziumban a kitűnő tanulók közé tartozott. KÖBLÖS 2006. 293.

forrása gabnatermő vidékeken az aratás, szőlőhegyes vidékeken a szüret utáni időszak 1–2 hónapja, ez időszak alatt kiadott művek számíthatnak nálunk kelendősegre, mert népünk dicséretére legyen mondva, lelkesülve van a magyar irodalom iránt, s hol anyagi képessége engedi, tettleg pártfogolja. Óhajtható volna, ha e figyelmeztetés kellő figyelembe vétele által képesítenék a köznépi osztály irodalmunk remekeinek előfizetési ároni megszerezhetőjére.

Sok függ attól is előfizetők gyűjtésében fáradozók fáradozása sikerítésére, hogy mi az előfizetési ár? Mert vidékünkön s tán másutt is, az előfizetési összeg nagysága az előfizetők száma apadásával van természetes kapcsolatban. E bajon nézetem szerint úgy segíthetni csak, ha terjedelmes kiadás helyett apróbb füzetekbeni kiadás kísértetik meg! Ha három pengőforinton adni szándékoztunk 3 füzetben, egyenként füzet egy pengőforintra szabott árral adatik ki, mert egymás után meghatározott időszakokban 3-szor egy pengőforintot kiadni senki sem sokall, midőn az egyszerre lefizetendő 3 pengőforinttól – főleg a köznépnél – mindenki visszaborzad. Nem elvontan, nem önmagam alkotta theória alapján, hanem tapasztalásból merített meggyőződésből beszélek, s vidéki előfizetőkre számított mű kiadásánál e tapasztalati adatokból merített igazság figyelmet érdemel.

Sokat elkedvetlenít az irodalom pártfogolásától azon visszaélés is – mégpedig mind a gyűjtők, mind az előfizetők közül –, melyet némely kiadó urak gyakorolnak, s mely visszaélés ellen gyakran lap útján is hiában szólalunk fel. Ily visszaélést gyakorolnak a „Falusi Esték” kiadói, kik a füzetek szállítási költségét a gyűjtőkkel fizettetik, s így azokat szívességekért, gyűjtésbeli buzgalmokért 40 ezüstkrajcárig megadóztatják, minden füzet átvételekor 10 ezüstkrajcárt kellvén mind az arácsi, mind a b.-kövesdi, s így hihetőleg a többi gyűjtőknek is fizetniök. Ily visszaélést gyakorolt Siegler¹⁸⁵ komáromi kiadó is Beöthy László barátom 1854-ik évi Puncsával, midőn az előfizetési árt 1 ezüstforintról 48 ezüstkrajcárra szállítá le, s a könyv utólapján az előfizetetteket a 12 ezüstkrajcárnyi pénzmaradéknak gyűjtőknél fölvételére hívá föl – anélkül, hogy a hozzá előre beküldött előfizetési összeg feleslegét a gyűjtőknek visszaküldte volna. Tegyük föl most már, hogy volt gyűjtő, ki 20 előfizető utáni összeget küldött be, ez gyűjtésbeli fáradozásaért $20 + 12 = 4$ ezüstforintig lőn büntetve a kiadó által, s ami igaztalan nagyobb összegeknél, kisebb összegeknél sem lehet az igazságos, annál kevésbé méltányos. Ily eljárás mellett aztán kinek volna

¹⁸⁵ Beöthy László: Puncs 1853–1855. 1–3. k. Szigler Nyomda, Komárom, 1853–1855.

kedve gyűjteni? A könyvek is ritkán érkeznek meg az aláírási íven kitűzőtt megjelenési határpontra, miből a gyűjtő s előfizetők közt kellemetlen zsúrlódások fejlődnek ki, s nem ritkán a gyűjtő még pénzsikasztás gyanújával is terheltetik, főleg olyaktól, kik lapot nem olvasván, a könyv ki vagy nem jövele felől mit sem tudnak. Káros hatása van ennek a később érkező aláírási ívekre nézve is, mert bizalomvesztett nép közt vajmi nehéz előfizetőt találni!

„Úti képek és eszmék” című naplótöredékben¹⁸⁶ érintve volt a tavali veszprémi fiatalság egy részének szelleme. A mostani fiatalság elűt az akkoritól, főleg a reparálások köréből kiküszöbölve. Ezek is tartanak ifjúsági estélyeket, s bár ez estélyek fő célja társas összejövetel, kedvderítő szórakozás, mégsem látjuk e körben föléledni az irodalmi zászló körüli összegyülekezés magasztos eszméjét, nem látjuk átalok fölkarolva az irodalom szent ügyét. Pedig vannak köztök jeles tehetségek, főleg a mérnöki s a régebbi időkben ügyvédségre készült osztálynál, kiktől személyes ismeretség után mondhatom, hogy minden szép, jó és nemesnek pártolói valának! Honnét van hát e közömbösség? Mi az oka az irodalom iránti részvétlenségöknek? Onnét és az, mert látják a kiadók gyakori visszaéléseit, e visszaélések rovatlanul hagyása következtében sok oldalról rászedetést, s elmegy kedvök az előfizetéstől, inkább szerevén bolti áron rögtön elvihető könyvet, semmint olcsó áron előfizetve, vagy gyűjtőktől rászede-sse-nek, vagy kiadók által határidőn túl várakoztassanak.

A polgárkaszinót Veszprém-ben, mely Rothfischertől Stingl vendéglőbe, s innét a Kapuváry-féle házba tetetett át, múlt héten meglátogattam.¹⁸⁷ Valóban érdemére válik e kasinó ügyvezénylőinek, hogy hosszú bujdosás után az e célra oly kényelmetlen helyeket elhagyva, gyűlpontul ily helyeket választának. A kasinónak van itt egy nagy olvasóterme, s a bemeneti középszobától jobbra még két szobája. A nagyterem közepén tekeasztal áll, s olvasóasztalain szép-irodalmi lapjaink közöl a Hölgyfutár, politikai lapok közöl a Budapesti Hírlap s Wanderer láthatók. Újabb időkben e kasinó nagyszerű átalakuláson ment keresztül, több szívvel s lélekkel magyar polgár, nemkülönben a tanult s úri osztályokból is sok egyén lépven be a tagok közé. Itt keresendő az ok, hogy megpendült már köztök az eszme könyvtárt alapítani, jelesb íróink műveit meghozatni, Pesti Naplót s anyagi ügyeik erősbülése után a Hölgyfutár mellett a

¹⁸⁶ Folytatásokban megjelent a Hölgyfutár 1854. évfolyamában.

¹⁸⁷ 1849-ben Rotfischer Antal vendéglős és Rotfischer Ignác kocsmáros élt Veszprém-ben a volt káptalani városrészben. A Kapuváry-ház ma a Rákóczi Ferenc és Óvári Ferenc utca sarkán áll, korábban városháza is volt.

Divatcsarnokot is járatni. Múlt évben több tag indítványára elhatározzák, hogy a Hölgyfutár helyett az olcsóbb „Budapesti Viszhang”-ot járatandják, s e lap megszűntével „Délibáb”-bal lőnek kielégítve... e hűtlenséget később megbánva jelenleg ismét a Hölgyfutárhoz tértek vissza. Óhajtható volna, ha tervök – minél több magyar lapot járatni – sikerülne, s a Pesti Naplóra és Divatcsarnokra is mielőbb előfizetének! Csak lelkesülni kell tudni – s az óhajlás teljesedni fog!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 53. sz. (március 6.) 211–212.

39.

1854. május 10.

Balaton-fölvidéki levelek VI.

B.-Füred hazánk legkitűnőbb gyógyintézetei egyike, s a magyarokkal veleszületett közömbösség nem engedé, hogy e gyógyerejű fürdőhely fölemelkedjék azon polcra, melyet hogy Európa hírneves gyógyintézetei közt elfoglaljon, a természet pazar kézzel hintett áldásai, a vidék regényessége, számtalan bajokban hatékony gyógyereje, savanyú s édes vízforrásainak különfélesége által mintegy hivatva volt.

A múlt hosszú mulasztásait a lefolyt fürdői saison alatti tevékenység, az uradalom részéről lényeges átalakítások, a természet áldásainak az emberész teremtményeivel párosítása kezdé némileg pótolni.

S e részben sokat – sőt úgyszólván mindent – Orzovenszky Károly úr fáradszónak lehet köszönni, ki mihelyt elválasztatott e fürdő orvosává, azonnal mozgásba hozott minden rugót, miáltal az oly sok ideig szendergett tevékenység szellemét fölébreszthetni hívé.

Mit a természet megtagadott, azt az emberész teremtménye hatalma által létesítette. A birkasavó gyógy mód behozatala, az ehhez oly szükséges – sőt mondhatnók nélkülözhetlen – feloldó hatású savanyúvízforrás újbóli megnyitása, mindkét forrásnak vegytanilag létrejöttéi különítése, különféle betegségekben s mikénti használhatóságának kipróbálása, a gőzfürdők föllátása, az angolkert célszerűbb rendezése stb. stb. neki s uradalmi fölügyelő Écsy László úr közremunkálási készségének köszönhető.

Orzovenszky volt az, kit széles ismeretsége – főleg a főrendi osztálynál – képesített szélesbítni a kört, mely e gyógyintézet látogatói által képezetik. Ő

volt az, ki a hírneves Oppolzer bécsi, Balassa magyarhoni főorvos, Pleischl prágai vegytanár s több európai szakértő orvosi notabilitások Füredre jövetelét kieszközlé, s vele együtt kieszközlé azt is, hogy B.-Füred e nevezetes egyéniségek egyhangú nyilatkozatai folytán gyógytani szempontból Európa legnevezetesebb gyógyintézetei egyikének elismertetett... neki köszönhetni, hogy Oppolzer nyilatkozata: „B.-Füred nem áll Ostend és Herculán után, itt a mellnyavalya legsikeresebben gyógyítható, a balatoni lég jótékonyan hat, a vidék a gyógyerő számtalan elemeit hordozza magában sat.” – széthangozott, s Európa figyelmét e gyógyintézetre felhívá, minek jó következménye s roppant hatása még most egyelőre kiszámíthatatlan.

A figyelem fel van költve. Vendégek – hisszük – nagyobb számmal fognak a nemsokára megnyíló fürdői saison alatt érkezni, mint bármely előző évben.¹⁸⁸ Bécs s Európa számos mellbetegei Füredre sereglendnek, a különféle nyavalyáktól szabadulhatási vágy látogatottá teendi e regényes vidéket, mit az élvezetért B.-Füredre sietők száma tetemesen növelend.

Ily viszonyok közt tömérdek teendő áll az uradalom előtt, mely gyors s ki-elégítő intézkedésre hívja föl, hogy az érkező vendégek kényelmi szempontból hiányt ne tapasztaljanak.

A helyzet terhes, s hisszük, hogy az uradalom e gyógyintézet jövőjét szem előtt tartva úgy intézkedend, hogy a nehézségeken kivívott győzelem biztosítja számára a vendégek elismerését, s e gyógyintézet számára a folytonosan növekedő részvétben gyökerező felvirulást.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 93. sz. (május 10.) 383–384.

40.

1854. június 2.

Balaton-fölvidéki levelek VII.

Társas életünk, mely a téli évszakban oly kihalt, zajtalan volt, élénkülni kezd; a fürdői vendégek naponkénti szaporodása kevés idő alatt oly élénkké tevő B.-Füredet, minő a múlt évi fürdői saison alatt csak június közepe felé volt.

¹⁸⁸ 1851-ben 2055, 1852-ben 2044 regisztrált fürdővendég volt Füreden. TÓTH–BENCZE 2011. 53–54.

Nemcsak hazánk különböző vidékeiről, hanem még Krajovából is érkeztek már vendégek. Sz.-Fehérvárról a tehetős osztály több tagjai Füreden fogják a fürdői szakot tölteni, e természettől oly gazdagon megáldott vidéken, hol szív és lélek legtöbb élvezetet talál. Uradalmi fölügyelő Écsy László úrhoz folyvást érkeznek levelek, melyekben lakszobák fennhagyására előleg felszólíttatik. Minden körülmény arra mutat, hogy a jelen évi fürdői saison minden eddigieknél látogatottabb leend, s kis magyar tengerünk ígésző fölvidéke életkedvtől fog zajlani, minek csak örülni lehet, mert ez életzaj fényesen igazolandja, hogy ébred a magyar faj is önmaga iránti közömbössége, saját kincsei iránti kicsinlő megvetése vészes szenderéből, s kezdi belátni, hogy a fürdőintézetek jelessége nem a külföldiségtől, hanem azon belbecstől függ, mi részint élvezeti, részint gyógytani szempontból képes amott a szórakozni, itt a gyógyulni óhajtok mindenféle kívánságait kielégíteni.

Sajnos, hogy ez oly sok szempontból érdekes fürdőhely mellett a környező vidék nevezetességei annyira elhanyagolják, hogy rólok a világ úgyszólván mit sem tud, holott Balaton-fölvidéken minden lépés új lapot tár föl, mely a szemre ígészőleg, a lélekre lekötőleg hat. Kincsek rejlenek itt, a pazar természet remek kincsei, melyeket látni kell, de bírni nem lehet, s történeti kincsek, melyek fölé sötétlen nehezdednek a romemlékek, elfedendő a századok titkait, a nevezetes eseményeket, melyeknek Tátika, Csobánc, Rezi, Szigliget stb. falai közt oly sok jelentékeny drámáit játszhaták el a hajdan erőteljes gyermekei. Kisfaludy regéit bírjuk csak e tekintetben, mint varázstükröt, mely a hajdan érzelmeit s jellemét visszatükrözi, mint égő fáklyát, mely egy nemzet tetszése által felkarolva ott virraszt a romok felett, s ott fog virrasztani még akkor is, ha e romokat tökéletesen elfödi vagy elsöpri az idő romboló keze. De e regék történeti szempontból nem kielégítőek, ezekben csak a hajdani nemzedék jellege, szokása, érzelme van visszatükrözve, részletes történeti igazságra ügyelés nélkül. A költőnek képzelmeire hatottak a romok, s ő tetszés szerint teremtet sok helyen személyiségeket, hogy képzetünk előtt fölépüljenek a romok, s megnépesedjenek, mint valának a régi időkben. Oly kevés, ki a történeti téren fáradozva igyekeznék szerezni babért! E kevesek közt hazafiúi örömmel említem föl Roboz István t.[isztelt] barátomat, ki „Zalamegye kincsei” cím alatt egy nagyobb művön dolgozik, melynek fő célja egyrészt a vidék, ennek természet-tani nevezetességei, érdekes helyiségei kielégítő ismertetése, másrészt azon adatok világ elé bocsátása, melyek a vidék múltjára, történelmi szempontból érdeklőbb eseményeire némi világosságot deríthetnek. S mert Balaton-fölvidék

nem egy érdekes helyiséggel bír – főleg a megyék új határjelölése óta Veszprém megyében is –, hisszük, hogy e helyiségek sem kerülendik ki az író figyelmét, s a mű, mely eredetileg „Zalamegye kincsei” cím alatt szándékoltatott kiadatni, hihetőleg „Balaton-fölvidék” vagy „Veszprém s Zala megye kincsei” cím alatt látandó napvilágot.¹⁸⁹

Zala-Egerszegben Szöllősy és Szuper társulata¹⁹⁰ köztetszéssel működött, s távozásuk előtt Büky Miklós¹⁹¹ „Két jegyes” című új vígjátékát adták, mit – mint másoktól hallom – a drámaíró válaszműve is elfogadott, de oly módosítások mellett, melyeknek a szerző engedni nem akart. A darab köztetszésben részesült, s szerzője zajos tapsok közt hívatott ki.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 5 (1854) 112. sz. (június 2.) 459–460.

41.

1854. július 3.

Balaton-fölvidéki levelek VIII.

Balaton-Füred mindinkább népesül, s a szép vendégkoszorúban irodalmunk több kitűnő egyéniségeit van szerencsénk tisztelhetni. Czuczor Gergelyen kívül körünkben van Tóth Lőrinc, Császár Ferenc, Vas Gereben. Köztünk van Rokonsztajn Lipót¹⁹² zágrábi főrabbi is, kit bár sorsa játszi szeszélye Magyarhonból Horvátországba vitt, ott sem feledkezett meg azon szent kötelességről, melyet minden honpolgár köteles leróni azon nemzetiség iránt, melynek körében növekedett, s melynek iskoláiban tudományos kiképztetést nyert. E szent

¹⁸⁹ Roboz tervezett könyve nem jelent meg. SZINNYEI XI. 1906. 1042–1045.

¹⁹⁰ Szöllősy Mihály és Szuper Károly közös társulata 1852-ben Nagykanizsa–Székesfehérvár, 1853-ban és 1854-ben Szombathely városban játszott, 1854. évi zalaegerszegi fellépésük új adat. SZÉKELY 1994. 774., 778.

¹⁹¹ BÜKY MIKLÓS (?–1862. március 6.) palotai járási szolgabíró, Jánki név alatt a *Hölgyfutár* és a *Divatcsarnok* munkatársa volt. Népszínművét vidéken többször előadták. 1861-ben előfizetést is hirdetett Válogatott műveire, melynek kiadását halála megakadályozta. SZINNYEI II. 1891. 1434–1435.

¹⁹² Dr. ROKONSTEIN (ROCKENSTEIN) LEOPOLD / LIPÓT (Paks, 1822 – Bukarest, 1872. február 2.) Lipót, bácostopoljai, zágrábi, 1865–1871 között szombathelyi rabbi. 1871-ben a Bukaresti zsidó hitközség választja meg főrabbinak. Zsidó hit- és erkölcstana Budán 1841-ben jelent meg. Beszédeit magyar, német és héber nyelven kiadta Nagyváradon (1847), Nagykanizsán (1857), Szombathelyen (1865). Vö. UJVÁRI 1929. 749., BONA 1998.

kötelességet igyekszik leróni ő is a híres héber historicus, Flavius József „Zsidók háborújáról”-i történetirata magyarítása által. E mű szakértő egyéniség általi lefordítása valódi kincs leendő a magyar irodalomra, s a fordítás egyes töredékeiből – melyeket látni szerencsés valék – következtetve, Flavius történetirata Rokonssteinban alapos fordítóra talált, ki szakértőleg fogott a nehéz munkához, s jegyzetei, melyekkel a művet történetirati, nyelvészeti s igazság szempontjából kíséri, valódi kincsnek tekinthetők.

Főbb rangú vendégeink száma is szaporodik. Itt van gróf Károlyi Eduárd is családjával együtt. Gróf Károlyné egyike azon lelkes magyar hölgyeknek, kikkel hazánkat Erdély megajándékozá, hogy legyenek példaképek, minőnek kell lenni egy főrangú magyar hölgynek!?! Örül a honfi lelke, ha ily nőt láthat, s látja körüle kis gyermekeit, kikből ily anya növelése mellett a haza csak oszlopait várhatja.

Farkas zenetársulata folyvást általános tetszés hangos nyilatkozatai közt működik. A közönség mindennap hallja e jeles zenetársulat remek játékát, és nem bír vele betelni. Ily zenehangok azok, melyeknek szívhez szóló s lelket fölvillogzó accordjain születik a lelkesedés.

Latabár [Endre] színtársulata is megérkezett; működéséről és a pártolásról következő levelemben.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 135. sz. (július 3.) 552.

42.

1854. július 13.

Balaton-fölvidéki levelek IX.

Legközelebb felszólalás történt az itteni színészet érdekében oly egyén által, kinek a füredi társaskoszorú nem egy érdekes multságot s több közhasznú intézetünk erélyes közrehatása által felvirágzását köszönheti.

Legközelebbi felszólalása is a színészet érdekében megérdemelte volna, hogy kellő figyelemre méltassák azok, kikre a figyelmeztetés igenis ráfér, s viseltessenek részvétellel a magyar színészet iránt, mivel eddig nem viseltetének. Itt van Latabár jeles színtársulata, mit az ügyes igazgató oly tagokból szerkesztett össze, hogy kellő hatással adathat bármely darabot, s tagjainak remek

játéka által a jeles darab fénypontjait fénylőbbé teheti, s a gyengébb darabok hiányait elfedezheti. A tavalyi tagok közül csak Gyulai s Prielle Cornélia hiányzanak, de a Gyulai távozása által okozott veszteség a tehetségdús Molnár által kielégítőleg pótolva van. A társulat népes, hogy nagyobbyszerű darabok adására is képes legyen, s a tagoknak Latabártól rendes fizetése jár. Lehet most már képzelni, mily roppant lehet az igazgató kiadása, kinek ily sok s köztök oly jó tagot kell fizetnie, s B.-Füreden önmagát élelmeznie. Mennyibe kerülnek ezenkívül a színi költségek, s a közönség mégsem méltányolja áldozatát! Nem mondhatják, hogy az előadás nem kielégítő, mert ily vádat még az irigység sem emelhet ellenök. Miért nem jár hát a vendégkoszorú színházba? Miért nem pártolják Latabárban az áldozót, a színészekben az elvitázhatlan érdemet, a színészetben a művészetet s általa közvetve a nemzetiséget? Hisz jelen viszonyaink között, midőn gyűlések nincsenek, a nyilvános szónoklatok megszűntek, a nemzeti nyelv csinosulásának egyetlen iskolája a színház, s hogy ott helyesen beszélni tanuljanak, vajmi sokan szükségelik a színházba járást a mostani fürdői vendégek közül is! A színészetpártolásra szólítottak nagy része rendesen azzal menti magát, hogy 5 órakor kezdődvén du. az előadás, kiállhatatlan meleg van a színházban, s nincs kedve gőzfürdőt használni színiélvezet helyett.¹⁹³ Ez azonban erőtlen védfal, mely mögé az akarathány, a szégyen égető napja elől vonul, s e védfal elég átlátszó, hogy meglássuk, hol rejlik sajátlag a dolog bibéje. Különben is meg volt már kísértve 7 órakor kezdeni az előadást, s mi lett az eredmény? *Jeles darab, jól készült színészek, üres színház!* Utóbb is – akaratunk ellenére – azok nézetét kell elfogadnunk, kik régóta rebesgetik, hogy B.-Füredre nem való a színészet, azok nézetére térünk át, csakhogy ellenkező szempontból, mint ők. Ők azt állíták: nem való Füredre színház, mert fürdőhelyre élvezni megy az ember, nem színházba ülni, s a természet kellemét elzáró falak közt kalandos eseményeket hallgatni, melyek olvasására a tél különben is oly sok időt ad. De kérdem: ha élvezetért jövünk fürdőhelyekre, nem élvezet-e a remek színielőadások látása és hallása, s mint szellemi élvezet nem felségesebb-e minden egyéb élvezetnél? Ha a nők a sokszori öltözködésről, a férfiak a kártyázásról letesznek, s amazok a hiúság, ezek a szenvedély bilincseiből szabadulni igyekeznek, elég idő marad a természet kellemei élvezésére is,

¹⁹³ Az 1831-ben felépített kőszínházban valóban kibírhatatlan meleg volt. Emiatt szükségessé vált volna az átépítése, ehelyett inkább nyári színkört (1842) építettek. A régi színházat 1878-ban lebontották és gyógytermet (társalgót és olvasótermet) építettek a helyére. HUDI 2008. 77., TÓTH-BENCZE 2011. 62.

mert a színház minden napból csak két órát vesz el, s kétórai élvezetet lelkétől ki mer sokallni? Sokkal nemesebb élvezet vár itt a nőkre s férfiakra a művészet falai között, mint amazokra öltöző-, ezekre kártyaasztalaiknál, s jobban is érdemesítik magokat, ha színészetre s ezáltal közvetve a nemzetiség emelésére áldoznak, mintha fényeskednek külleg, belső fény nélkül, s egymás zsebéből és illetőleg zsebébe varázsolják azt, minek ha csak tizedét fordítanak is közhasznú vállalatok létesítésére, közérdekű intézetek gyámolítására, úgy hazaszerte tisztelettel említenék neveiket.

Köztünk mulat Dabásról Halász¹⁹⁴ úr is, az erőteljes agg, ki élő bizonyossága a b.-füredi gyógyintézet jótékonyságának. Ő ugyanis közel 50 éve folytonos vendége B.-Fürednek, s leginkább ennek tulajdonítja, hogy most is oly erős, egészséges, minő erő s egészséggel a mostani fiatalok közül az ő életkorában kevés fog dicsekedhetni.

Közelg a Kisfaludy gőzhajót alakított társulat nagygyűlése, melyben részt veendők, sok vendég jön Füredre a hon különböző vidékeiről. Itt van többek közt Ürményi József cs. kir. tanácsos, Rátóthról Jankovics, L[esence]-Tomajról Hertelendy Károly s több részvényesek, kik a társulat s vele együtt a gőzhajó jövője felett holnap határozandnak.

Tegnap érkeztek: báró Rudics József Almásról s gróf Csáky Ludmilla Pozsonyból. A főurak száma naponként szaporodik, vajha írhatnók azt is, hogy a színház iránti részvét folytonosan növekedik!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 5 (1854) 144. sz. (július 13.) 587–588.

43.

1854. augusztus 3.

Balaton-fölvidéki levelek XI.

Hogy B.-Füred mit vesztett Kisfaludy gőzös járásának megszüntetése által, azt egész mértékben csak a múlt hónapban s e hó 1-ső felében érezé. Ha a vendégkoszorú Füreden unatkozott, vagy egyesek lelkét komor gondok szállták meg, élvezetet s szórakozást a természet nyílt karjai közt keresendők, sétautat tervezének, s tervök valósítására ott állt készen a Kisfaludy gőzös, mely

¹⁹⁴ Halász Bálint földbirtokos 57, Halász Sámuel 54 évig járt Füredre. JALSOVICS 1878. 40.

gyorsan s meglepő kellemű vidékek közt vivé s szállítá őket azon regényes tájakra, melyeket a nemzet őskorának kedves költője regéiben halhatatlanított, s hova lelkek égető szomjtól űzve vágyakozott, hogy elmerenghessen a romokon, s a tündérkellemű helyen – hol a rege történetforrása felfakadt – égető szomját elolthassa. Somogy is nagymértékben érzé a hiányt, mit Kisfaludy gőzös kikötőbeni tétlen veszteglése idéze elő. Meg lőn nehezítve a Füredre jöhetés, s ha a kényes úri osztály kompon átjöni nem akart, roppant kerüléssel kelle Füredre jönie, hogy a társas élet e zajos központján mulathasson, élvezhessen s szórakozást találhasson. S mégis Somogy volt az, mely tán legkevesebbet áldozott e gőzös fennmaradásaért, Somogy volt az, mely ez évbeni életbiztosítási munkálataihoz legkevesebb részvényvétellel járult. Igaz, hogy egy részvény ára 150 pengőforint, s ha nem egyszerre kell is az egész összeget letenni, a szegény embernek korunkban különben is lapos erszénye nemcsak megérzi, de nem is bírja, mert az, ki minden krajcárját szükségeli, nemcsak egyszerre, hanem részletekben sem képes fizetni nagy összeget, de ez nem mentség Somogyra, mert van ott sok tehetős, s mégsem tevő vállait oly erővel a közjó épülete alá, minővel képesítve volt birtoka által. Szomorú, de tapasztalás által igazolt a nézet, hogy azoknál, kiket birtokuk képesít pártolni minden jó és szent ügyet, hiányzik az akarat, kiknél az akarat megvolna, hiányzik a képesség. S kérdem: melyik féltől várhat a haza, reménylhet a nemzet többet? Bizonyosan az utolsótól.

A gőzös még eladatlan részvényei is hamarabb elkelnének, ha – mint a „Pesti Napló”-ban már érintve volt – minden részvény 15 részre különíttetnék, s így egy részvény ára csak 10 pengőforint leendene, mi képesítené a szegényebb osztályt is letenni áldozatát a nemzet anyagi jóléte oltárára, képesítné részvényt vehetni. Sőt, ha csak hatfelé különíttetnék is a részvények, a 25 pengőforintos részvény nagyobb kelendőségnek örvendvén, a cél hamarabb elértnék. Pedig az a fő, hogy a cél legyen elérve. A formalitások mit se tesznek, a tartalom képi mindennek lényegét. Márpedig a tartalom a pénz bejövele, hogy 10 vagy 25 vagy 150 pengőforintos részvények hozzák-é be, az mindegy, csak hogy be legyen hozva. S mert a 150 pengőforintos részvényeket azok, kik vehetnék, nem akarják venni, s azok, kik akarnák, anyagi tehetetlenségök érzetében nem vehetik, a részvényeknek kisebb részekre osztása által szállíttassék le azok ára oly fokig, melyen a birtoktalanabb osztály által is megvehető lesz.

A gőzös Ürményi¹⁹⁵ lelkes munkálkodása folytán f. hó 19-én sétautazást tett, másnap reggel pedig rendes pályafutását megkezdte. Mióta a Balaton tündérkeblét újra hasgatja, azóta somogyi vendégeink száma is szemlátomást növekedik, kik Kisfaludy pihenési időszaka alatt tetemesen megfogyatkoznak. Az érkezett somogyiak közt tehetős urak vannak, s hisszük, hogy tesznek is ott, hol e gőzös Balatonon maradása s a nemzet anyagi s szellemi fölvirulása tőlök tevékenységet követel.

Főuraink is szép számmal vannak. Vajha követnék a nemzetiségérti áldozatkészség terén báró Rudics s a taval oly sok dicsőt, nagyot és szépet nemcsak felkaroló, hanem másokkal is felkaroltatott gr. *Zichy Manó* példáját!

Ha a nemzetiségért másutt nem áldoznak is, pártolnák legalább a színészetet, nemzetiségünknek ez egyik biztos alapját.

Bulyovszkyné¹⁹⁶ tegnap a „Fürdőre kell menni” s „Tiszaháti libácska” című vígjátékokban remekelt. Színpadi otthoniassága, minden mesterkélttség nélküli könnyűsége, a természetességben ragyogó művészet s a tetszetős színpadi alak megtevők a kellő hatást. Bulyovszkynét a közönség viharos tapsokkal tisztel meg, jelöl, hogy fel tudja fogni az érdemet, mely folyvást előhaladó művészetében rejlik, habár hangja fátyolozottsága miatt nem mutatható is föl magát a tökély azon magas pontján, melyen valólag áll. Benedek [József] mint Marnaut Alfréd s a „Tiszaháti libácskában” mint Berki Oszkár remekül játsza Bulyovszkyné mellett szerepét, s a föllelkesült közönség által ő is kitapsoltatott. Gönczy¹⁹⁷ mint szolgál, Foltiny mint Zabfalvi, szerepeiket szakismerettel fogták föl.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 5 (1854) 162. sz. (augusztus 3.) 659–660.

¹⁹⁵ Széchenyi Istvánt 1854 elejétől Ürményi József követte a Balaton Gőzhajózási Társaság elnöki székében, így Széchenyi nem lehetett a társaság örökös elnöke.

¹⁹⁶ Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla (Kolozsvár, 1833. május 25. – Graz, 1909. december 11.) kivételes tehetségű színművésznő, aki 1858–1875 között a németországi nagy színházakban is megállta helyét. Csodás, mély fekvésű hangjával elbővülte a közönséget. Szilágyi Pál lányaként gyerekszínész Kolozsváron, 1842-től a pesti Nemzeti Színház tagja, 1848-tól Bulyovszky Gyula hírlapíró felesége. 1854 nyarán a Nemzeti Színház tagjaként lépett fel Füreden. SZÉKELY 1994. 122–123.

¹⁹⁷ Gönczy Soma (? – Esztergom, 1870. augusztus 17.) sűgő, színész. 1839-ben lépett pályára, 1843–1849 között a Nemzeti Színházban volt sűgő és segédszínész 1843–1849 között. Az 1850-es években a legerősebb vidéki szintársulatokban sűgő és színész. SZÉKELY 1994. 262–263.

44.

1854. augusztus 9.

Balaton-fölvidéki levelek XII.

Előbbi leveleimben érintém már, mily részvétlen a fürdői vendégkoszorú nagy része a magyar színészet iránt, s e részvétlenség mily leverőleg hat Latabár színigazgatóra, ki a vendégeket nem lealjasító csúszás-mászással, hanem – mint művészhez illik – kitűnő színészei művészetének varázshatalmával igyekszik színházba édesgetni. Latabár úgy intézkedett, hogy minden főbb szerepre kitűnő s általánosan elismert jelességű színészeket alkalmazhasson, s ha a tavali személyzetből hiányzik Gyulai, itt van helyette Molnár¹⁹⁸, ki mint színi pályája kezdetén álló s a közönség tapsait máris kivívott fiatal művész, szép reményekre jogosít. E remények legbiztosabb alapját folytonos haladása képezi. Molnár jelenleg Pestre készül, a nemzeti színházban föllépendő... ajánljuk előre is a pestiek figyelmébe a tehetségdús fiatal művészt, kit színészeti pályára keble istene, szíve vágyai, művészetért lángoló lelke s nem kenyérkereset hívott. Ő még nem az, minek lennie kellene, hanem bír az azzá lehetőség minden elemeivel, s ez elég kezesség, hogy ha pályájától méltatlan bánásmód, a közönség részvétlensége, az oly sok jeles tehetséget képződési szakában elkedvetlenített pártoskodó kritika pályájától el nem idegenítik, a nemzet kitűnő színészei egyike leend.

Színészet iránti részvétet Bulyovszkyné megjelenése bírt ébreszteni, s bár meghűlése következtében hangja nem volt is oly tiszta csengésű, minő különben lenni szokott, s mi a művésznő varázshatalmának egyik lényeges részét képezi, mégis kivívta művészi játékával a szép számmal összegyűlt vendégkoszorú tetszészaját. Utolsó vendég-, egyúttal jutalomjátéka a „Szép marquisnő” volt, melyben a kacér marquisnőt könnyelmű hódításiban, a női csáb különbözö fegyverei ügyes alkalmazásában, a tábornok bosszúja alatti erőtlenség dac, ébredő szerelem s ennek megvetése miatti nehéz fájdalmában hűn személyesíté.

¹⁹⁸ MOLNÁR GYÖRGY (Nagyvárad, 1830. április 13. – Budapest, 1891. szeptember 30.) színész, rendező, színházszervező, színházigazgató, színháztudományi szakíró és szépíró. Ekkoriban vándorszínész volt, 1855-től a Nemzeti Színházban vendégszerepelt, 1858-tól színigazgató, 1861-től a budai Népszínház igazgatója. Társulatával többször játszott Balatonfüreden. Látványos színpadi produkciókat rendezett, vidéken kedvelt tragikus hős volt, patetikusan szavalt. SZÉKELY 1994. 520.

Múlt hó végén nagyszerű sétautazást rendezett a fürdői vendégek tehetősb része Kisfaludy gőzösön, s Vas Gereben fölhívása, báró Bánffy és Inkey lelkes buzdítása következtében jelentékeny pénzösszeg gyűlt össze Latabár színigazgató fölsegéllésére, s a színház is, melyben ez este a színház javára játszottak, egészen tele volt. Általában a vendégek inkább áldoznak felhívás következtében a színészet némi pártolására, semmint színházlátogatással virágoztatnák föl azt. A művész, ha nem pártoltatik, ínségtől kényszerítve elfogadja ugyan az adományt, de sokkal jobb szeretné, s buzdítóbban hatna színi önképzésére, ha nem adomány útján kénytelenítenék sorsát biztosítani. E társulat előadásai megérdemelnék, hogy látogatottabbak lennének, s e látogatás képesítné az igazgatót kitűnő színészeinek jó fizetéssel ellátására s a társulat körébeli megtartására.

A lövöldében még most is folyvást lődöznek, bár a lődözők számát az Anna-nap utáni oszlás tetemesen lepassztá. Általában a fiatalság Füreden időzése az Anna-napi táncestélyhez szokott kötve lenni, ez estély végződttével szétoszlik, s e szétoszlást nemcsak a színház, hanem a löde is tetemesen megérezzi.

Vendégeink számát augusztus hóban tudósaink közül is többen növelék. Itt van Páparól az országos hírlő természettanár Tarczy [Lajos], Debrecenből Kallós jogtanár.¹⁹⁹ Czuczor eltávozott.

Főrendi osztályból gróf Eszterházy, Festetics, Somsich, Zichy, Hunyady, Waldstein, Széchenyi, Viczay, Forgách, Károlyi, báró Bánffy, Gerliczy, Rudics látogattak meg e fürdői szak alatt B.-Füredet, s nagy részben még jelenleg is körünkben vannak.

Szerbiából is sokan érkeznek, s köztök leginkább kitűnik Sztranimirovics belgrádi jogtanár. Alaptalan eszerint egyik b.-füredi levelezőtársam azon állítása, hogy B.-Füredet egy idegen sem látogatja.²⁰⁰

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 5 (1854) 167. sz. (augusztus 9.) 679–680.

¹⁹⁹ KALLÓS LAJOS (Borzova, 1819. május 15. – Debrecen, 1882. szeptember 2.) ügyvéd, református főiskolai jogtanár, tankönyvíró. 1851-től Sáropatakon, 1853-tól Debrecenben tanított, az MTA levelező tagjává választotta. A protestáns autonómia és a debreceni jogakadémia lelkes és bátor védelmezője volt. SZINNYEI V. 1897. 856–857.

²⁰⁰ Orzovenszky Károly hivatalos fürdőorvosi jelentése szerint 1854-ben 1387 fürdővendég közül 11 külföldről, 30 Bécsből, 302 Budapestről, a többi az ország más helységeiből érkezett.

45.

1854. augusztus 18.

Balaton-fölvidéki levelek XIII.

Mintha a sors is kedvezni akart volna ez év folytán a b.-füredi fürdői sásonnak, folyvást szép, derült napoknak örvendénk. De ez öröm nem volt általános. A Balaton-fölvidéki természető osztály aggodott az ínséggel fenyegető jövő miatt, mellyel a vendégkoszorúnak oly kedvező, de a gazdáknak igenis kedvezőtlen időjárás miatt szemközt kelle néznie. Elesége alig adta vissza az elhintett magot, s a folytonos szárazság a tengerit s burgonyát is kiszáritással fenyegeté. Aggályát a tegnap kezdődött s még ma is folyvást tartó permetező esőzés oszlatá el némileg, s míg a B.-Füreden időző – még most is népes – vendégkoszorú szobáiba vonulva elmélkedik ez idő szerinti hasztalan költsége fölött, s az ily helyen kétszerte unalmas magányban búsan szemléli, mint múlik óra óra után nélkül, hogy mulathatna s társaloghatna, addig a szőlőkoszorús hegyláncolatok alzatán szétszórt falvak egyházaiban fölzeng az ájtatos nép hálaimája s örömeke a mindenség istenéhez! Mily különös az ember! Egyik örvend azon, mi a másiknak bút szerez és viszont! Akaratlanul is eszembe jutottak koszorús költők Berzsenyi szavai: „Nincs itt tiszta öröm bánat nélkül!”

Dacára a kedvezőtlen időnek, még most is szép számmal vannak B.-Füreden a nép minden osztályzatábóli vendégek. A fő- és középrend, a szépség, vagyon, születés s tudomány aristokratiája egyaránt képviselve van. A főrangúak közül legyen szabad kiemelnem báró Bánffyt, kit nemcsak születés s birtok, hanem ami fő: lélekemesség, magasztos honszeretet, közjóérti lelkesülés, a nemzet anyagi s szellemi jóléte fölvirágoztathatásaérti áldozatkészség tesz naggyá. Hogy a nemzet anyagi jóléte emeléséhez járulhasson, a Kisfaludy gőzös ügye emelését tűzé ki célul, s mindent elkövetett az ide különben is élvezetért s szórakozásért sereglő vendégkoszorú tehetősb tagjainál, hogy azokat e gőzösöni sétautazásra bírassa, s az így szerzett élvezet nagyságát azon lélekemelő öntudat által nemesíthesse, hogy általa a gőzösön is némileg segítve, s a nemzet anyagi jóléte oltárán a honfiúi áldozat letéve van.

Nem felejtkezett el a nemzet szellemi életéről sem. Nagy részben neki köszönhetni, hogy Latabárnak oly ügyesen összeválasztott tagokból szerkesztett jeles társasága már július hó elején nem kényszerült elhagyni B.-Füredet. Inkey s Vas Gerebennel kezét fogva ő eszközle ki, hogy magán adakozás útján gyűlt annyi segély a színészet oltárára, hogy a színtársulat július hóban

magát fönn tarthatta. Köszönet nemzetiségünk nevében a lelkes hazafinak, s köszönet azoknak is, kik nem sajnálták filléreiket, nem vonultak hidegen vissza, s édes örömmel áldoztak ott, hol áldozni erkölcsi kötelesség, visszavonulni szégyen.

Latabár színtársulata eltávozott körünkéből. A színészet iránti föltűnő részvétlenség távozni kényszeríté. S ha végignéznünk a vendégkoszorún, látjuk minő népes az, nem lehet nem csudálkoznunk, hogy ennyi kebelben nem találkozik annyi honfíui érzelem, mennyi elég volna a magyar színészetnek B.-Füreden három hónaponi megtartására. A színészet iránti részvétlenség súlyát nem annyira az egyes színészek, mint maga a színigazgató érzi, ki a tagokat rendes fizetésre szerződte, s akár van jövedelem, akár nincs, neki a tagokat fizetnie kell, mégpedig fölemelt havi díjazással, mert B.-Füreden a tagoknak is drágán kell a szállást s ételt fizetniök. Valóban óhajtható volna, ha a színház mellett vagy fölötté lakszobák építtetnének a színészek számára, miáltal a színigazgató képesíttetné a tagoknak szállást adni s havidíjakat lakbérhez arányítva alászállítani. Még óhajthatóbb ez eszme megtestesülése, ha meggondoljuk, hogy a színészek nagy része olcsó szállást keresve kénytelen a szőlőhegyi lakokba költözni, honnét a próbákra s játékokra bejárás kényelmetlenséggel, a játék után kimelegedetten – főleg hűvös éjeken – hazamenetel egészség, sőt élet kockáztatással is van egybekötve. Ajánljuk e lakszobák építési tervének valószínűsítését az uradalom, vendégkoszorú s Zala megye erélyes főnöke s lelkes főbírája figyelmébe!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 174. sz. (augusztus 18.) 707–708.

46.

1854. augusztus 28.

Balaton-fölvidéki levelek XIV.

Mint legközelebbi levelemben írtam, Latabár színtársulata B.-Füredről – hol a részvétlenség miatt magát fönn nem tarthatá – Veszprémbe távozott, s e magyar ajkú város tárt karral fogadá Thalia kitűnő papjait, s színészetpártolásban kitüntetett magyar érzelmével megszügyeníthetá a b.-füredi vendégkoszorút.²⁰¹

²⁰¹ Latabár Endre társulata 1854 augusztusában egy hétig szórakoztatta a veszprémi közönséget, utána Szegeden próbált szerencsét. HUDI 2009a. 73.

– A színház minden előadáskor látogatott volt, de oly túl népes tán soha, mint nyárutó 18-ikán, mikor a zártszék jegyek elfogyván, a földszíni állójegyekért is zártszék jegyért fizetett a lelkes közönség. Nem csalódom, ha ezt a mérnökségre készülő ifjúság lelkesítésének tulajdonítom, mert ami lélek jelenleg Veszprém-ben van, azt nagy részben ez ifjúságnak, s ez ifjúságot kevés kivétellel a pápai főtanodának köszönheti. A színelőadást rögtönzött táncestély váltá föl, mi csaknem virradtig tartott, s így a szellemi magasb élvezet érzéki élvezettel lőn párosítva. Óhajtható, hogy Veszprém színészet iránti lelkesültsége jövőre is kihasson, mert ha e rendkívüli pártolásban nyilatkozó rokonszenv csak pillanatnyi föllobbanás, nem pedig a nemzetiség iránt lerovandó magasztos kötelesség lerovásábani buzgalom kifolyása, ha lelkesedése szalmatűz – mely hamar kigyúl, s hamar elalszik –, úgy maga tépendi le önfejről e dics koszorúját.

Ha elgondoljuk, hogy Veszprém népessége fölül van a tízezeren, s e népesség nagy része magyar ajkú, nem lehet nem csodálkoznunk azon nemzetiség s szellemi élet iránti közömbösségen, hogy ennyi magyar nem képes – ha nyáron nem is, legalább télen – egy magyar színtársulatot színészet pártolása által körében biztosítani. Szeretnők, ha a téli állandó színház eszméje mielőbb megpendülne a veszprémiek közt! Sok jó elem van e városban, csak az hiányzik, ki a megpendített eszme valóstítására a szétszórt sok jó elemet összegyűjtse, s a központított erő hatásá által a jó és nemes ügy diadalát eszközölje. Hisszük, hogy vagy az úri, vagy a polgári kaszinó tagjai fölkarolandják ez eszmét, s hogy a fölkarolást tett is követendi, arról kétkedni is nemzetiség elleni vétéknek tartanók. Nyílt tér nyílik itt a két kaszinónak egymással versenyzésre, majd meglátjuk, melyik nyeri el a babért, melyiknek jut osztályrészül a dicsőség, mi az állandó színház eszméjének megtestesítéséből származik.

B.-Füreden még most is szép vendégkoszorú van, de a nagy többség nem látszik érezni a hiányt, mit a színészet körünkbeli eltávoztása okozott. Pedig e távoztás szellemi élveink legjelentékenyebb forrásától fosztá meg a közönséget. Farkas zenetársulata még B.-Füreden játssza lelkesítő csárdásait, nyitányait, francia négyeseit sat.

Köveskállán nyárutó 6-án nagyszerű egyházi ünnepély volt. A helvét hitvallású gyülekezet szentelteté fel új templomát, s az énekkar – mit Csonka Ferenc²⁰² b.-kövesdi lelkész alakított – a mindenfelől összesereglett úri vendégek

²⁰² CSONKA FERENC (Enying, 1822. november 1. – Szentgál, 1891. november 13.) 1852-től 1855-ig volt a balatonkövesdi református gyülekezet lelkésze. Később a veszprémi egyházmegye esperesének választotta.

köztetszésében részesült. A templomszentelést táncstéllyel párosult multság váltá föl, mely alkalommal az énekkar dalárdává alakult, s remek összhangzású dalaiért hangosan éljeneztetett. A dalok közt köztetszésben részesült Tóth Kálmán „Fütyül a szél, az idő már ősre jár” című dala s „Hegedülnek, szépen muzsikálnak” című frisse, mely közkívánatra többször ismételtetett, s a költő, zeneszerző s dalárda egyaránt éljeneztetett.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár, 1854. augusztus 28. 5. évf. 182. sz. 739–740.

47.

1854. szeptember

Balaton-fölvidéki levelek XV.

Népes volt B.-Füred, a regényes fürdőhely zajló élet központja volt, mikor néhány napi utazást igénylő ügyeimet rendezendő elhagyám.

Távozásom előtti napon meglátogattam még a tündérvidéket, gyönyörködendő a Balaton hullámjátéka szemléletében, a csónakázók dala, parti madarak hangversenye hallgatásában.

Szélszárnnyon röptültem a Savanyúvíz felé, s nem mentem, hanem menettem, hajtatra a szél sodró hatalma által.

A Balaton szilaj hullámokat táncoltatott kékes-zöld fölületén, s a felkorbácsolt hullámok harsogása túlzúgá a szél ordítását. Csónak nem lebegett a hullámok között... Ki is volna vakmerő dacolni az elemekkel? Berohanni a fölzúdult habok közé?!

Isten úrrá tévé az embert a mindenségben, s hogy azzá legyen – minek lennie kellene –, adott néki észérőt, lelki hatalmat, de ez adományok elhanyagolva, s vagy kifejtetlen hevernek, vagy ha kifejtettek is, nem alkalmazva a célra. Az ember magán sem tud uralkodni, magában sem tudja diadaloztatni azt, mi emberi, mi őt az állatokon túlemeli... hogy bírna hát uralkodni az élet minden esetlegességén, az elemek minden hatalmán? S hogyne remegne a véstől, mikor a fölzavart elemek harcában a hullámzó tavat tájékozni látja?

Gyáva az ember s kislelkű, mert még most sem tudott azzá lenni, mivé lenni hivatva van. Nagysága elemeit lábbal tiporja, s törpe marad. Ha századok alatt kissé előhalad, néhány nap és óriási visszaesés tépi le haladása gyümölcseit,

mielőtt megízlelheté. Bizony nem csuda, ha Petőfi lánglelke ily kifakadással lépett föl ellene:

Megvetésem és utálatomnak
Hitvány tárgya, ember a neved!
A természet söpredéke vagy te,
S nem király a természet felett!

A lélek és test összhangzó képzése teszi emberré az embert. S hányadik embernek jut eszébe az elvitázhatlan igazság? Hányadik áldoz csak fillért is lelkeért, holott a testért, az érzéki élvezéért nincs fölösleg áldozat? Hány marad lenni az állati körben, mert nincs akarata lelki képzés által emberkörbe emelkedni?

E leverő élettapasztalat sokszor tölté el fájdalommal lelkemet, mikor látnom kelle a részvétlenség sötét felhőjét lebegve szelleméletünk fölött!

De hagyjuk e sötét képeket! Tán jövend a kor, mikor e nemzet is lelkesülni fog minden szép, jó, nagy és nemes iránt!

Nézzünk szét inkább a vendégkoszorún. A koszorú népes, de a sétahely néptelen. Kinek is volna kedve ily pogány időben künn járni? Csak néhány férfi dacol – ez is téli bekesbe öltözve – a természeti sodrából kijött idő haragjával! Nőt? – pénzért se lehetne látni. Gyenge virág a nő, szép, de erőtelen! Köre szerelem s szeretet! Ez is csak úgy boldogíthatja, ha csendes: viharai alatt ezer hölgy törik meg addig, míg egy erőssé edződik.

Általában a vendégkoszorú lehangolt. De hogyan volna az? Füredre mulatni, élvezni, szórakozni, gyógyulni jön a vendég, s nyárutó hava örök zord-ságával – most hideg, majd esős, később szeles napjaival – az élvezet, szórakozás s gyógyulás ösvényét tökéletesen eltorlaszolta. Komor a lélek, mert az idő is az, s az időnek lélekrei befolyása elvitázhatlanul igaz. Mily jól esnék most a lélek komor felleget színi élvezet által eloszlatni, most, mikor a zene is elköltözött, s Farkas kedvteremtő, lelkesítő játéka boldogabb körökben űzi az unalmat! B[izay] találós élcei képezik az egyedüli szórakozást, ez ember lelke az egyetlen forrás, mely találékonyságával néha-néha kedvvirágot fakaszt! Múlt napokban összeszedte a közel falvak cigánypurdéit, s e kis barna fiúkkal tölté be Mayer éttermében a Farkas által üresen hagyott zenehelyet. S a kisfiúk játéka nem ugyan művészet, hanem sajátosságossága által föltámasztá halottaiból újra a fürdői kedvet és örömjajt. Kár, hogy a vendégek egyike a játékot

félbehagyni parancsolá, mert ott, hol többek kedvtöltéséről lehet szó, néze-
tem szerint egy ember tiltakozólag nem rendelkezhetik.

Megérkeztemkor első teendőm volt megnézni újra a fürdőhelyet. Mily vál-
tozás néhány nap alatt! Az életzaj kihalt, s a népes vendégkoszorúból csak dr.
Tavassy Lajos²⁰³ s három család, úm.²⁰⁴ báró Bánffy, gróf Kornis s Inkey ma-
radt. E hét végén ők is távoznak.

Ha nyárutó nem oly kedvezőtlen, annyi vendég leendett B.-Füreden, meny-
nyi tán még sohasem volt. Így is közel másfél ezerre megy a fürdőt meglátoga-
tott vendégek száma, nem számítva a csak pár napig időzött vendégeket.²⁰⁵

Íróink közül számosan látogatták meg ez évben Füredet, kikről korábbi leve-
leimben már említést tettem. Főbb rangúink is szép számmal voltak az egész
fürdői időszak alatt, kik közül többen hazafiúi buzgalmukat kitüntették. Fájlalni
lehet, hogy a tavalyi működéséről ismeretes gróf *Zichy Manó* nem jött el Fü-
redre, jelenléte szellemi szempontból nagy nyereség leendett Füredre nézve.

Megjegyzendő, hogy ez évi saison alatt szép számmal jöttek vendégek Szer-
bia, Oláhország s több déli s délkeleti osztrák és török tartományokból. Sztrani-
mirovics belgrádi jogtanár folyvást szorgalmas látogatója volt a magyar nem-
zeti színháznak Füreden.

Múlt éjjel (sept. 8.) oly erős hideg volt, hogy a gyöngébb növények (ugorka,
paradicsomalma sat.) elfagytak, dacára annak, hogy Balaton fölvidékén az
északról övedző hegláncolatok nagymértékben mérséklék a hideget. Minő hi-
degnek kelle lenni oly helyeken, hol a táj zordonabb, főleg a Bakony rideg kö-
zepében?

Aszófeőn (B.-Füredhez nyugotra ½ óra járás) múlt héten tűz ütött ki.²⁰⁶ Há-
rom ház lőn a lángok áldozata, s hogy oly nagy szélben, minő akkor dühöngött,
az egész falu áldozatul nem esett, a B.-Füredről oltásra sietett derék csendőrség,
kovács, fürdőhajdúk sat.[öbbi] ügyességének s életveszéllyel nem törő-

²⁰³ TAVASSY / TAVASI (1846-ig TEICHENGRÄBER) LAJOS (Igló, 1814. augusztus 2. – Igló, 1877. január 28.) pedagógus, pedagógiai szakíró, Pestalozzi híve, a modern magyar pedagógia egyik úttörője, 1845-től a pesti evangélikus gimnázium tanára, igazgatója. 1855-től haláláig az iglói evangélikus gimnázium tanára. SZINNYEY XIII. 1909. 1857–1860.

²⁰⁴ úgy mint

²⁰⁵ 1854-ben az állandó fürdővendégek száma Balatonfüreden 1387 volt, Gleichenbergben 1078, Marienbadban 2400. LICHTNECKERT 2013. 243.

²⁰⁶ Aszófő község Zala vármegyében, a tihanyi apátság birtoka, 1857-ben 347 lakosa volt. KOVACSICS–ILA 1988. 103–104.

désöknék köszönhetni. Az először kigyúlt ház birtokosnője kétségbeesetten rohant be a lángba borult házba, csecsemő gyermekét s becsesb vagyonát megmentendő, a kisded mentve lőn, de a nőt újólagi bementekor a fojtó gőz s láng földre teríté, s nagy bajjal sikerült a szerencsétlent, habár összeégetten, de mégis életben kimenteni. Fürdői felügyelő Écsy [László] úr kocsiján – ki rögtön a vész színhelyére sietett – Füredre hozatott ápolás végett.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylfutár 5 (1854) 195. sz. (szeptember 13.) 791.

48.

1854. szeptember

Balaton-fölvidéki levelek XVI.

September 15-én záratott be véglegesen a füredi fürdői saison, mit az időjárás zordonsága már augusztus 25-e körül bezárt, s jövő évi májusig a fürdőhely néma és zajtalan leend. Üresek a sétahelyek, fasoraik közt – hol csak egy hóval ezelőtt is zajgott az élet – most csak az őszi szél bolyong, csak a verebek egyhangú csiripölése hallható. A csalóánydal elnémult, s Farkas kitűnő zenetársulatának szívhez szóló, lelket ragadó művészi játéka elhangzott. A boltok, éttermek, kávéházak zárva, s a vidor fiatalság rendes táncai helyett most sárgult falevelek kerekednek táncra a sétatéreken.

Liedemann²⁰⁷ úr ajánlata folytán Württembergből az egyetem gazdaságtanára is meglátogató családjával B.-Füredet, s bár ideérkeztek a saison már be volt zárva, az élet kihalt, a fürdők zárva voltak, mégis meg volt lepetve a táj nagyszerűsége, varázsának fensége s a fürdőhely célszerű rendezete által, s ha tán (mi külföldön nem ritkaság) e barbárnak hitt magyar nemzet körében magasabb ízlés s művészet kíváncsiai s szabályai szerint rendezett fürdőhelyet nem reményelt is találkozni, most öntapasztalata után meggyőződhetett, hogy e nemzet mégsem oly barbár, mint minőnek híresztelik, s ha tudományos szempontból nem áll is magassági polcán a német, francia s angol nemzetnek (minek alapokát körülményei kedvezőtlenességében s nem tudományos önképzései

²⁰⁷ LIEDEMANN FRIGYES (1790–1861) pesti nagykereskedő, a Pesti Nagykereskedők Testületének alapító tagja, a Kereskedelmi Ipar Kamara ülnöke, a Lloyd Társaság választmányi tagja és az Afrikai Kereskedelmi Egylet tagja volt. A Balaton Gőzhajózási Társaság egyik részvényese, aki több évben is a füredi gyógyfürdőn töltötte a nyarat.

képessége hiányában kell keresni), de műveltségi szempontból nem is áll utána, s kedvező körülmények közt tudományos szempontból is utolérheti Európa több nemzeteit.

Európa, mely csak kevés idővel ezelőtt figyelmére sem méltatott, a magyarról – mint nemzetről – mit sem tudott, mely feledé a népet, ki előtt hajdan rettegett, kit a török hódítás szakábani hősie önvédletében tisztelni, becsülni tanult, néhány év óta ismét figyelemmel kezdi kísérni életmozzanatainkat. Minden tér, mit a tudományosság s műveltség terén előhaladva elfoglalunk, újabb ingerül szolgál a külföldnek velünk közelebbről megismerkedni. Folyvást élénkülő irodalmunk, a nemzet benső szelleme s anyagi erejének folytonos fejlődése azon tényezők, melyek tudatják a világgal, hogy élünk s akarunk is élni, s ha ez akarat tetterős, úgy jövőnk fölött nincs miért aggódjunk.

De eltértem a fürdőhelytől s württembergi vendégeinktől, kik miután megnézték a színházat, az ízlés s művészet szabályai szerint épített kápolnát – melynek mellesleg legyen említve, csak egy lényeges fogyatkozása van: az ájtatosság emelésére nem kis mértékben befolyó orgona – a hideg, meleg s gőzfürdőket, forrásokat, Kisfaludy gőzöst stb. stb., azon tudattal távozhattak e tősgyökeres magyar falvak által körzött fürdőhelyről, hogy e fürdő ha utána állna is Európa hírneves fürdőintézeteinek, de bír a rajtok fölülemelkedhetés oly elemeivel, mit más fürdőhelyeken hiába keresnénk.

Szinte a saison bezárta után látogatók meg a fürdőhelyet Parád főorvosa²⁰⁸ s Páduából (Olaszhon) az egyetemi tanár. Hisszük, hogy a württembergi s páduai látogatók édesen fognak emlékezni e helyre, s a rajz, mit honfitársaik előtt e fürdőről adandnak, nem kis mértékben növelendi jövő évben a fürdővendégek számát!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár, 1854. szeptember 29. 5. évf. 209. sz. 847–848.

49.

1854. november 7.

Gyász- és dalünnepély Tihanyon.

²⁰⁸ 1854-ben Parád fürdőorvosa dr. Erdey Pál volt, aki 1861-ben lemondott. Utóda, dr. Losteiner Károly írta meg a parádi fürdő történetét. LOSTEINER 1868. 332–333.

Társas életünk rideg, zajtalan, mióta B.-Füred fürdői sasona bezárattott. Érkezett ugyan körünkbe néhány vendég a saison bezárta után is, de ők – habár főrangúak valának is – a kihalt zajos életet nem tudák új életre villanyozni. Futó csillagok voltak társas életünk egén, föltűntek, pár napig ragyogtak, s le-tűntek újra, nem hagyva egyebet magok után futólagos fényök emlékénel.

S e rideg, zajtalan életet föl-villanyozá tihanyi református lelkész, t. t. Hetesi Sándor úr halála.²⁰⁹ Fénytelen, ismeretlen e név, mint általában a protestáns lelkészeké, kiknek sorsa parányi körben nélkülözve ápolni az ész világát, s el-tűnni ismeretlenül!

Gyászünnepejére összegyűlt a vidék protestáns papi s tanítói kara, s ez összegyűlekezésnek köszönheti megtestesülését a Balaton-fölvidéki dalárda eszméje, mit Balaton-fölvidéki leveleim egyikében megpendítettem volt.

Csonka Ferenc b.-kövesdi lelkész, ki a pápai énekkart közel három évig vezeté, fölkarolá az ügyet, s a vidék jó hanggal megáldott, zeneértő egyéneit, kik nagy részben a papi s tanítói karhoz tartoznak, föl-hívá dalárdaalakítás végetti egyesületre, s felhívását óhajtott eredmény koszorúzá, a dalárda meg van ala-kítva, s jelenleg 14 tagot számlál.

Első nyilvános föllépését, mint alakult társulat e gyászünnepején tartá, a köveskállai templomszentelési énekkar csak részben levén a jelenlegi ele-mekből alkatva.

Gyászénekei általános tetszésben részesültek, főleg a sír behantolása utáni „Áldás néma poraidra” című búcsúének mindenkit meghatott.

A gyászünnepejyt nem részletezem. Fénytelen volt az, mint a protestáns pap sorsa. Egy fénye mégis volt, s e fény, mint korunk felvilágosodásának, a testvériség szent érzelmének égi fénye, említést érdemel! A tihanyi katolikus papság jelenlétével díszíté az ünnepéjyt, s a katolikus egyház harangjai tisz-teletjelül meghúzottak.

Gyönyörű virágai korunk haladási s testvéresülési szellemének – foglaljá-tok el illő helyeteket az elismert érdem oltárán, s ragyogjon fölöttetek olthatat-lan lánggal az emlékezet fáklyavilága!

* * *

Alkonyattájban végződött a gyászszertartás, s az alakult dalárda a tihanyi visszhanghoz sietett, gyönyörködendő a természet kellemében s játékában.

²⁰⁹ HETESI SÁNDOR (Veszprém, 1821. június 2. – Tihany, 1854. október 30.) református lelkész. 1850-ben, majd 1852–1854 között szolgált Tihanyban. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 619–620.

Csendes őszi est volt. Az alkonyat ígésző kellemben tünteté föl a haldokló s haldoklásában is regényes vidéket.

Körülünk a hervadás őszi pompája. Előttünk a Balaton hullámtükre, melyen széles csíkokat ezüstözött a somogyi partok felől emelkedő hold. Mögöttünk félkörben a B.-Füredtől Alsó-Eörsig terjedő regényes táj, mint drága diadém szorosan a Balaton szűz homloka köré fonódva. Túl a Balatonon, mint távolban lebegő kísértetek, fehérlettek a kenesei partok, sötétlett az akarattyai csárda környéke. Szemben velünk a tihanyi ős egyház, világhírű hölgyével, a visszhanggal. A dalárda osztályokra különült szemben az egyházzal. A nap leáldozása, a hold bágyadt, reszketeg fénye, az ünnepies csend, hullámzó Balaton, haldokló élet, ígésző táj: varázsszerű ihletéssel hatottak ránk. Csokonai költői szellemét érzők körülünk lebegni s mintegy varázsütésre zendült meg ajkun kon szép dala: „Óh Tihanynak riadó leánya!”, melyre a visszhang tisztán, érthetőleg, az összes kardal hangjával, s bár gyengébben, de annál meghatóbban viszonzá: *riadó leánya!* Különösen sikerült „Itt a halvány... holdnak fényén” visszaadása. Legkevésbé sikerült „Szent az érzet szíveinkben” visszhangoztatása, a dal lassú menete alatt a visszhangzás nagy része is végződén. Lützow vadászdala²¹⁰ meglehetősen sikerült, s ismétlés alkalmávali sebesebb dallamkor még kitűnőbb siker mutatkozott. Általában gyors dallamok alkalmasbak visszaadatra, s Tóth Kálmán barátomnak Simonffy²¹¹ által zenére áttett „Hege dülnek, szépen muzsikálnak” című dalát a legtisztábban, betűhiba nélkül visszhangozta, s e különben is kedves, vidékünkön mindenfelé elterjedt dal ötször ismételtetett, s a visszhang oly tisztán, oly méla csendes hangon adta vissza, mintha el akarta volna tanulni a dalt, melyről tudja, hogy a nemzetnek vérebe ment által.

Megjártuk a visszhang körüli tájt, s mit keresénk, kettős visszhangra találunk az egyes visszhang állásponttól nyugot felé terülő hegyoldalon. Öt szótagot tisztán adott vissza, egymás után kétszer, s erő mértékéből vonva következtetést, úgy tetszett, mintha az első visszhang visszhangja lett volna, holott az egész tünemény többszörös visszaverődés játéka.

²¹⁰ Lützow vadászdala bekerült a Méhner Vilmos kiadásában megjelent Hatszáz magyar nemzeti dal: szavalmányok és dalok gyűjteménye c. több kiadást megért kötetbe. Negyedik, javított és bővített kiadása Budapesten jelent meg 1884-ben.

²¹¹ SIMONFFY KÁLMÁN (Nagyabony, 1832. október 5. – Budapest, 1881. december 15.) Cegléd város, majd Esztergom vármegye főjegyzője, zeneszerző. Dalai 1852-től népszerűek lettek a dal kedvelő közönség és a nép körében. A dalárdák létrehozásának kezdeményezője volt az 1850-es évek közepén. Az országos dalárdaegyesületnek hosszú ideig az elnöke volt. SZINNYEI XII. 1908. 1073–1076.

Még egyszer visszatértünk fő álláspontunkra, s hogy minden szót visszaadathassunk, Csokonai szép költeményét – sorok közt is megállva – eldaloltuk, utána Lützow vadászait; Szücs Dániel²¹² veszprémi lelkész „A vadászok élete” című költői képekben gazdag vadászdalát, s bezártuk Tóth Kálmán „Fütyül a szél” s „Hegedülnek, szépen muzsikálnak” című dalával.²¹³

A dalárda minden osztálya kitűnő énekesekkel bír, s a lélek, mely az egészet kormányozza: Csonka. Alakulhatása esperesi egyezéstől függ, mert tagjai nagy részben kormánypálcája alatt állanak, s engedélye nélkül nyilvános helyen föllépniök nem szabad. Miután a dalárda csak nyilvános téren hathat az ízlésre nemesítőleg, érzelmekre, tettere buzdítólag, áldozni kész akaratra határozólag, csak nyilvánosan föllépve nyújthat segínyt közhasznú eszmék megtestesítésére, óhajtható, hogy ez egyházilag s magánkörre nézve megalakult énekkar, mint világi dalárda is mielőbb alakulhasson, s nyilvános föllépésével a magyar írók segélypénztárának alaptőkéjét mielőbb növelhesse.

Simonffy Kálmán dalbokrétájára a dalárdai tagok közt szépen szaporodnak az előfizetők. A nyereendő tiszteletpéldány a dalárdai testületé leend, s általa a zenekönyvtár alapja is le lesz téve.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 241. sz. (november 7.) 975.

50.

1854. december 13.

Vidéki levél irodalmunk ügyében.

Egy idő óta szembetűnőleg élénkült a magyar irodalom. S ha a nemzet nyelvében él, s a nemzeti nyelvnek egyik legerősebb alapja az irodalom, ez élénkülés kezeskedik nemzetiségünk fennmaradásáról. Irodalmi erőink naponként szaporodnak, s e szaporodás örömdetes jele, hogy az irodalom folyvást szélesebb-szélesebb körben pártfogoltatik.

²¹² SZÜCS DÁNIEL (Bodajk, december 31. – Veszprém, 1884. október 6.) református lelkész, költő, műfordító. 1850-től haláláig veszprémi lelkész, 1851 után egyházmegyei levéltárnok és könyvtárnok. 1848-ban lett a Kisfaludy Társaság tagja. VARGA 2014. 991.

²¹³ TÓTH KÁLMÁN (Baja, 1831. március 30. – Budapest, 1881. február 3.) költő, hírlapíró, a Hölgyfutár segéd-, 1856-tól felelős szerkesztője. Szerelmi vadrózsák c. kötete 1853–54-ben, Költeményei 1854-ben jelentek meg. Verseit Simonffy Kálmán zenésítette meg.

S e kör, melynek szélesbülése minden honfikebelt örömmel tölti el, jelenleg vidékünkön újólag keskenyülni kezd. S az ok nem vidékünkön, nem az itteni nép részvéte hiányában, hanem Pesten a kiadók jogtalan s méltánytalan eljárásában keresendő.

Balaton fölvidéke s a Bakonyság fényes tanújelét adák irodalom iránti pártfogó részvétőknek. A Falusi Estékre s Vasárnapi Újságra közel száz előfizető találkozott; Dante – Császár által fordított – Új életére 16-an fizettek elő, sőt még a bizalom megingatottsága szakában is Friebeisz népkönyvtárát²¹⁴ heten rendelék meg, s hogy a százaz szám ily tetemesen csökkent, azt ne tulajdonítsuk a nép irodalom iránti részvéte önmagátóli, ok nélküli megszűnésének, hanem némely kiadók önzésének, kik irodalmunk gazdag előfájáról letépik az anyagi haszon gyümölcseit, s hogy a sudarán levőket is leszedhessék, letördelik egymás után az ágakat, sőt kidöntik utóbb magát az előfát is. Pedig ez előfa nemzeti kincs, megrakva a nép szellemi élv után sóvárgó vágyát kielégítő lelki gyümölcsökkel, e drága kincs fölött örködni minden honfinak szent s mulaszt-hatlan kötelessége.

S hogy szavam kiáltó szó ne legyen a pusztában, hogy mint bizonyíték nélküli állítás eredmény nélkül ne hangozzék szét a hazában, tényeket hozok fel, elszomorító tényeket, melyekkel a kiadók önző kezelése az irodalom hitelét, kezelőibe helyezett bizalmat, s az irodalom iránt még kevéssel ezelőtt is oly élénken nyilatkozott részvétet tökéletesen aláásta.

Szétküldetnek a Falusi Estékrei előfizetési ívek. S az anyagi ínséggel oly nagymértékben küzdő szegény protestáns lelkészek áthatva a cél szentségétől: az irodalommal még eddig ismeretlen köznép irodalom részerei megnyerésétől, szent lelkesedéssel karolják föl az ügyet, s mindent elkövetnek gyülekezeteikben, hogy minél több egyént nyerhessenek meg a szent ügynek. Hogy az ígért tiszteletpéldány elmaradt, ez egyiknek sem fájt, mert nem tiszteletpéldányért, hanem magáért a szentnek ismert s nemzetiségünk fejlesztésére oly jótékonyan hatandott ügyért fáradoztak. Lelki örömmel szemlélték, mily lelkesedéssel olvasta, s mily feszült kíváncsisággal várta a nép az egymás után kijövő füzeteket, melyek tartalma, mint felfogásához mért – bármint rostálgatá is a túl szigorú bírálat –, a vidékünköni előfizetőket kielégíté, mert nép számára volt az írva, nép számára, melyet még most kell magasabb műveltség polcára fölemelnünk, s nem tudósokéra, kik e polcon már túl vannak emelkedve. S ez örömet

²¹⁴ FRIEBEISZ ISTVÁN (Vác, 1822. március 2. – Budapest, 1890. február 8.) újságíró, szerkesztő; ő szerkesztette és 1854–55-ben öt füzetben kiadta a Magyar Nép Könyvtárát.

megkeseríté a kiadók méltánytalan eljárása, kik a példányokat úgy szállíták az aláírási íven kijelölt könyvárusokhoz, hogy a szállítási költséget a gyűjtőknek kelle hordozniok, s így azon szívésségökért, hogy az ügy szentségét tekintve fáradoztak a gyűjtésben, minden füzet átvételekor megadóztattak. S kértem Heckenast–Landerer urakat, kiszámíták-é az eredmény horderejét, mit ily eljárásnak okvetlen maga után kelle vonnia. Várhatják-é a különben is szegény protestáns lelkésztől, hogy előfizetési ívet fogadjanak el újólág, fáradozzanak a gyűjtésben csak azért, hogy szívésségökért újólág megadóztassanak, s ezáltal különben is nyomasztó állásukat még nyomasztóbbá tegyék? De tán a Falusi Esték szétküldésekor nem is a kiadó urak, hanem a könyvárusok voltak önzők, kikhez a példányok utasítottak, s kik a szállítási díjt Pesten is fölvevék, s a gyűjtőktől is követelék? Tegyük föl, hogy így áll a dolog, ez csak a Falusi Estékre vonatkozólag mentendi ki Landerer–Heckenast urakat, nem pedig a Protestans Naptárra nézve, melynek kezelése körül hasonló visszaélésekkel találkozunk. Kellő időben elküldtük az előfizetési díjakat, mégpedig bérmentve azon szíves kérelemmel, hogy az előfizetett példányokat elébb küldje meg a gyűjtőkhöz, mint a fölösleg példányokat könyvkereskedésekben árultatja. S mi lett az eredmény? Jádi könyvkötő²¹⁵ már közel három hete árulja a kérdéses naptárakat, s mi, gyűjtők újságlapokban szólíttatunk fel, hogy pesti vásárcor hozassuk el példányainkat, mert ellenkező esetben azon szívésségért, hogy a néppel előfizettettünk, postára teszi példányainkat, ami költségbe kerülend (természetesen nekünk). A példányok könyvkereskedésben is előfizetési áron árultatnak, s mi, kik Pestre alkalmat nem találtunk, el lehetünk rá készülve, hogy a pénzfelküldési 12 pengőkrajcáron kívül még a szállítási költséget is fizetendjük; a példányokat is később kapjuk, mint azok, kik elő nem fizettek, s mert az előfizetők árultatni látván a naptárt, zaklatnak példányaikért, becsületünkben kételkednek: mindennél drágább kincsünket – becsületünket – biztosítandók, kénytelenítettünk megvenni a példányokat, hogy a zaklatástól menekülhessünk. S azon hitben, hogy példányát úgysem fogja soha megkapni, mennyi előfizető vett már akkor más naptárt, mikor a boltban vett naptárt a gyűjtő hozzá megküldé, s hányan utasíták vissza mind a naptárt, mind a pénzt, mégpedig az irodalmat élénken pártfogolók közül, oly nyilatkozattal, hogy

²¹⁵ JÁDI JÓZSEF (1824–1893) veszprémi református könyvkötő, műhelye 1849-ben az 1. adópoléta (adókerület) 57. számú házában volt. Munkáit az 1840-es évekből ismerjük. KONCZ 1992. 341., KONCZ 2017. 130.

többé soha és semmiféle könyvre elő nem fizetendnek, mert pusztá nyereszke-
dők kezében nem akarnak játékszerek lenni.

Így állnak az irodalmi ügyek Balaton fölvidékén s Bakonyban 1854-ik év
utóján, s ezt mind Önöknek köszönhetjük, a magyar irodalom terjesztését (?)
célul tűzött Landerer–Heckenast kiadó uraknak. Keserű a felszólalás, megval-
lom, de keserű az érzelem is, mely szívemben elárad e sorok írásakor, keserű a
gyanúsítás is, mellyel a nálam előfizetettek terhelének, s Önöknek eljárása
nemcsak jogtalan és méltánytalan, hanem az irodalomra nézve sújtó, leverő is;
úgyhogy ha ezentúl is hasonló modorban terjesztendik a magyar irodalmat,
kevés idő múlva oda jutunk, hogy nem lesz többé kik közt terjesztetni, mert az
önző eljárás minden becsületes embert visszariasztand a pártolás teréről. Ily
eljárásnak tulajdonítja, hogy Pap Sándor b.[alaton]-henyei református lel-
kész²¹⁶ a nála előfizetett 20 hallgató előfizetési díját – példámon s másokon
okulva –, mint szinte én is a később gyűlt s szerencsére még el nem küldött 25
előfizető után járó díjt, az előfizetőknek visszafizeténk s visszafizeték, vagy
visszafizetendik a többiek is; ily eljárásnak kell tulajdonítani, hogy a bakonyi
s Balaton-fölvidéki nép, mely még csak egy évvel előbb is oly lelkes irodalom-
pártoló volt, jelenleg borzad, ha az előfizetést csak említetni hallja is!

Sokat gondolkoztam, hogy lehetne e bajon segíteni, hogy lehetne a kiadók
önzését, hanyagságát ellensúlyozni. Tán legcélszerűbb volna az előfizetési díjt
mindaddig be nem küldeni, míg a példányok meg nem küldetnek, s előlegesen
csak az aláírók számát tudatni, vagyis aláírási ívet körzeni előfizetési helyett.
Csakhogy ily eljárás mellett a kiadók húzhatnak a rövidebbet, találkozáskor oly
aláíró elég, ki nem is tartja lopásnak, ha a könyvet, mire aláírt, kijöttekor el
nem fogadja. Pedig az ilyen erkölcsileg úgy, mint anyagilag s így kettős mér-
tékben tolvaj. Tolvaj erkölcsileg, mert meglopja a becsületes kiadónak lelkiis-
meretességébe helyezett bizalmát; tolvaj anyagilag, mert aláírása által fölbáto-
rítja a jóhiszemű kiadót oly könyv kiadására, mit az – aláírók nélkül – tán nem
is mert volna kiadni, s ha az aláírók becsületszavokkal játszva a kijött könyvet
nem fogadják el, a kiadó nyomtatásba fektetett pénzösszege odavesz, s az aláíró
lelketlensége miatt anyagilag bukik. S ily kettős visszaélés elkerülésére, hogy
mind a Scillától, mind a Charybdistől megmenekülhessünk, tán legbiztosabb
út leend, ha a kiadók lelkiismeretes gyűjtőkkel fizettetnek elő, a gyűjtők besze-
dik a pénzt, de csak az aláírók névsorát küldik meg, s miután a példányok meg-

²¹⁶ PAP SÁNDOR (Palota, 1827. február 21. – Iszkaszentgyörgy, 1894. november 3.) református
lelkész. 1854–1864 között szolgált Balatonhenyén. KÖBLÖS–KRÁNTZ 2018. I. 832.

érkeztek, akkor küldik föl a költségek levonásával az értöki járandóságot. Nézetem szerint csak így és csakis így fogunk mind a kiadók, mind az aláírók visszaélései ellen biztosítva lenni, csak így remélhetjük, hogy az irodalomnak vidékünkön – fájdalom! – nagyon is megingatott hitele újra megszilárdíthatatik. (Tisztelettel kérem a több lapok szerkesztőit, ez irodalmunkat oly közelről érdeklő cikknek becses lapjaikbani föl vételére. – P. G.)

Pap Gábor.

(Irodalmunk iránti kötelességünknek ismerjük e legjobb akarattal, noha némi elkeseredéssel írott cikknek helyt adni lapjainkban. Vajha ez őszinte vidéki szózat által is némileg nyomára jöhetnénk a bajnak, mely vidéken a mindinkább terjedő részvétlenséget eredményezi irodalmunk szent ügye iránt. – Szerk.)

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 271. sz. (december 13.) 1095–1096.

51.

1855. február 13.

Balaton-fölvidéki levelek I.

Sokáig pihentetém tollamat, s lehet, hogy e lap szép olvasónői, kiknek gondolatvilágát B.-Füred regényes vidékéhez nem egy édes emlék kötheti, hosszas hallgatásomat éppen úgy tulajdoníthaták hanyagságnak, mint maga a szerkesztőség, mikor levelezői tétlensége miatti méltó neheztelését hármaskérdőjellel tudatja a nyílt postában, pedig az ok nem bennünk, nem hanyagságunkban, hanem társas életünkben keresendő, melynek rideg mezején nem találunk oly virágokat, melyeket koszorúba fűzve a tisztelt olvasó körnek oly reményben mutathatnánk be, hogy a bemutatás által megelégedését kinyerhetjük. A társas életnek csak oly mozzanatai bírnak jelentőséggel, melyek által haladás eszközöltetik, s ily életmozzanatokat vidékünkön nem vehetni észre.

Leírhatnám a táncestélyeket; részletezhettem volna a Veszprémben január hó 22-én tartott ifjúsági táncvigalmat, kiemelhettem volna – a ki nem emeltek nem kis bosszúságára –, ki volt a táncestély királynéja, kik voltak ragyogó szépségei, s a leírás, részletes kiemelés által a közügynek semmi szolgálatot sem teendtettem.

Hölgyeinket nem táncestélyi ragyogó fényökben, hanem közjóérti lelkesedésökben kell megbírálni, nem a test múltó bájai, hanem a fölemelkedett lélek

örök fensége szerint kell megítélni; s ki lelkiileg nagy és szép, annak homlokára kell fűzni az érdemkoszorút. Vidéki levelezőtársaim nagy része téved, midőn túlsúlyt engedve egyik vagy másik hölgyért tán sebesebben dobogó szíve érzelmeinek, hajlamainak, ez érzélem s hajlam által engedi magát vezéreltetni, s az érzéki túlsúly befolyása alatt igen gyakran, ha nem is lelketlen, de csekély lelki fölemelkedettséggel bíró hölgyeket magasztal s emel ki.

Az ily eljárásnak társas életünkre csak rossz hatása leend. A ki nem emelt hölgyek a kiemeltet mintaképül tekintendik, utána irányzódnak, s ha benne nemzetiségért lángoló szív, irodalmunk pártfogásárai áldozatkészség nincs, nem leend azokban sem, akik utána irányzódnak.

Ez az oka, hogy én mindeddig hallgattam, mert jelentéktelen táncestélyeket részletezni, ragyogó külszépségeket isteníteni nem akartam. Levelem csak oly hölgyeket magasztalhat, ki nem egyes táncestély szenvedelmeinek, hanem lelki túlsúlyával az egész vidéknek királynéja, s ha hölgyeink áldozatkészen sereglendének össze a nemzetiség oltára körül, melynek egyik legjelentékenyebb része az irodalom, nem fogok késni az érdemkoszorú számukrai megfűzésével én sem.

Vajha e sereglés mielőbb megtörténne! Vajha Veszprém s Zala hölgyei a kellemet egyszerűségben, lelki szépségben, s ne csillogó öltönyökben keresnék, s mit egyes táncestélyeken kitűnhetésért könnyelműen kidobnak – a jelentékeny pénzösszegnek csak $\frac{1}{5}$ -ét tennék a nemzeti irodalom oltárára, mely körül sereglésre ha felszólíttatnak, rendesen pénzhiánnyal mentegetődznek.

Veszprémben mutatkoznak már némi előjelei az irodalom iránti részvét ébredésének, s mint egyik ébresztő, különösen kiemelendő t. Véghely Imréné aszszonyság.²¹⁷ Vajha minden hölgy övéhez hasonló lelkesedéssel karolná föl irodalmunk szent ügyét!

Irodalmunk iránt hogy vidékünkön a részvét folytonosan növekedik, öröndetes bizonyosága az, hogy már a falvakban is olvasótársulatok keletkeznek, s bár eleinte csak politikai lapokat rendelnek meg, s hisszük, hogy a politikai lap mellett – csak buzdítók, lelkesítők ne hiányozzanak – rövid időn szépirodalmi lapot is járatandnak.

Ramassetter gyors-sajtója folytonosan működik, s azonkívül, hogy a megyei ügyek intézéséhez szükséges minden nyomtatványok e nyomdából kerülnek ki, leginkább Pap István lelkész általános elismeréssel találkozó egyházi

²¹⁷ Véghely Imre veszprémi ügyvéd, későbbi alispán felesége, Pázmándy Karolina (Kömlöd, 1815. augusztus 31. – Veszprém, 1877. március 12.) HUDI 2020. 6–7. és a leszármazási tábla.

szónoklatai kiadásával van elfoglalva. A tartalom jelességét a közönség osztatlan részvéte elismeré, s a külalak s kiállítási csín méltán díszére válik Ramassetter nyomdájának. Szépirodalmi munka is jelent meg e sajtó alól Kakukdalok, írta Meáncsek István²¹⁸ cím alatt, az egész munka 50 dalt tartalmaz elő- és vég szóval. Népeletti ismeret s népköltészetrei hajlam tetszik ki a dalokból, de a sok helyeni erőltettség – a jó hangzat hiánya – rögtön elárulja, hogy az irodalmi újonc felejté egyik halhatatlan emlékü írónk élettapasztalatból merített utasítását, ki a kezdő költszt írt műveinek több évig zárva tartására s azutáni átolvasás után jónak találás eseténi kiadhatására figyelmezteté.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 6 (1855) 34. sz. (február 13.) 136.

52.

1855. március 3.

Balaton-fölvidéki levelek II.

Két év óta nem dühöngött oly vihar vidékünkön, mint télutó 15-én. A vihar-kitörést előre lehete látni – a somogyi partok közelsége legbiztosb mérlege az időjárás rosszra fordultának. S a somogyi partok oly közel látszottak, mintha nem is a Balaton feküdt, hanem csak a Duna folyt volna Zala és Somogy között.

A somogyi partok közelsége nyáron esőt, télen fürgeteges havat jelent. Reggel még minden csendes volt, még csak szél se lengedezett. Tíz óra tájban elkezdett esni az eső, mit déltájban csípős széllel párosult sűrű hóesés váltta fel, a vihar tetőpontját alkonyatkor érte, s másnap reggelig dühöngött.

Emberélet is esett áldozatul. A jákói²¹⁹ vendéglőst, ki borvásárlás végett jött le Balaton mellékére, felső-eörsi temetőn túl érte el a vihar súlya. Kénytelen volt lovait kifogva bevezetni a faluba, s egy gyermeket, kit Jákóról hozott volt magával, künn hagyott a kocsin oly hiedelemmel, hogy a falubeliek részvétét felköltsve, sikerülend azt is behozatnia. Faluba érkeztek azonban oly nagy mértékben dühöngött már a vihar, hogy a temetőig kimenést – mi életkockázattal jár – megkísérteni senki sem merészlé. A gyermek egymaga ott ült a

²¹⁸ Maencsek István: Kakukdalok a nép számára. Veszprém, 1854.

²¹⁹ Bakonyjákó német telepés község a Városlőd–Pápa közötti útvonal mentén, köznemes birtokosai 1751–1762 között telepítették be katolikus németekkel. 1857-ben 1208 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 111.

kocsin az iszonyú hidegben, átázott öltönye csonttá fagyott, s a csípős szél ellen a szerencséire kocsin volt gyékénnyel védte magát. Fél óra múlva szán elé fogott lovak dobogását s csörgőik csörgését hallja, kibontakozik gyékénytakarójából, segélyért kiált, istenre s minden szentekre kérve a bennülőket, vegyék át magukhoz, ne engedjék idekinn megfagyni. A szánban ülők csakhamar leugráltak, lesegíték a szerencsétlent, de éppen e pillanatban oly erős szélroham jött, mi kezökből kitépve messze sodrá a szerencsétlen áldozatot, minden keresés hasztalan volt. A fiú kimerülve nem kiálthatott többé, a viharban egy lépésre sem lehetett látni, s így az emberbaráti érzelmű keresők fáradalma is hasztalan volt. Ők sem időzhettek a kereséssel, mert önéletük is veszedelemben volt. Másnap reggel a temető árkában szűrbe burkolva, de még élve találák a szerencsétlent, kinek életéhez azonban kevés remény van!

Mint tűz az aranyat, sorsváltozás a barátságot, úgy próbálja meg a viharos idő még a szerelmet is. Igen tanúságos példát hozhatok fel állításom igazolásául, mi a mostani fagyasztó időben valóban megtörtént. Balaton-fölvidék egyik regényes falvának jómódú leányát megkérlik. A leány szép volt, mint fakadó rózsza, kellemes, mint virradó tavasz, s gazdag, minő jómódú falusi leány lehet. Ellene kifogás semmi tekintetben nem lehet. Sok szív dobogott érte, sokan kérték kezét, de kosarat oszta mindeniknek, szíve a szomszéd fiáért dobogott, ki oly sok szépet tudott mondani, oly őszinte szerelmet színle, s először hullámoztatá föl keblében azon kedves érzeményt, melyben annyi fájó boldogság van – melynek neve szerelem. Nem csuda hát, ha több – s tán érdemesebb – imádói elutasításával az nyeré el kezét, ki szívét már birtokolá. Az egyezés megkötöttet, a kézfogó végbement, a jegyváltás 15-ére határozottatott.

Már indulandók voltak, mikor az eső esni kezdett, s az idő jobbrafordultát várva visszatértek a szobába.

– Kedvesem – szólt kigyúlt arccal az ifjú, mialatt a vonakodni látszó lánykát ölébe voná s gyöngéden elpirult ajkát csókjaival halmozá – hűséges leszek hozzád a sírig. Még egypár nap, s mily boldog leszek én! De örömmel mondom: holtomiglan, holtodiglan – hiszen te az enyim leszesz.

A szép leány neheztelést akart színleni, de szeme szokatlan ragyogása, az arcán tükröződő indulat elárulá melegebb érzelmeit.

– S ha mégis – szólt félénken – ha mégis megcsálnál, ha elhagynál, mint... – itt elakadt a leány szava, s szemébe akaratlan könny tolult.

– Soha! – szólt elkeseredetten a legény. Csak a halál választhat el tőled.

S a leánykának oly jól esett e biztatás. Könnyező szemén a túlvilági boldogság fényével reszketett át az öröm.

– Nem haragszol, úgy-é – kérdé engesztelőleg kedvesét – hogy kételkedni mertem hűségemben? Lásd, azt mondják, hogy csak pénzemért mutatod, mintha szeretnél.

– S adtam-é rá okot, hogy bennem kételkedjél?

– Nem, soha! ...adja a jó isten, hogy ne is adj... mert akkor... s itt szava ismét elakadt.

– Nem is adok soha! – s ekkor elkezdé dalolni Petőfinek kedves dalát: A szerelem, a szerelem – A szerelem sötét verem. Bele estem, benne vagyok – Talán ki sem szabadulok.

A leány szeméből édes öröm sugárzott... a legény folytatá:

Eszem adta kis barnája

Ki ne hajolna hozzája

Magyarország a hazája

Azért piros az orcája – hejje hujja haj!

Ne légy oly hízelgő – szólt édes kéjtől reszketve a lányka, s fölemelé kedvesére azokat a sötét szép szemeket, melyeknek éjében a legforróbb szerelem tündérlángja égett, dalra nyitá ő is rózsájkait – s a szép ajkáról oly kedvesen zenge e dal:

Bemegyek a beszprémi vásárra

Kedves rózsám jegyet vásáll máma.

Azt a hetfét szívem alig várja

Akkor leszek kedves rózsám párja.

A dalt forró ölelkezés, mindkét részről tüzes csók s sírig tartó hűségrei eskü zárta be.

Tükör felett csináltvirág koszorú állt. A lányka levevé, s mivel természeti virág nem volt, ebből készített bokrétát, s odatűzé kedvese kalapja mellé. – Ez alatt az idő kissé szelídült, az eső megállt. A szél lengedezni kezdett, de ez nem tartóztatá vissza az útra fölkészülteket.

Hárman ültek a szánban. A leány, apja és jegyese, a lovakat az apa hajtá. A szerencsés vőlegény mélyen húzta fejére pörge kalapját, s kikoszarozott legénytársait bosszantandó, utca hosszat danolá szép arája mellett:

Pörge kicsiny kalapom
Jobb szememre lecsapom.
Bokréta van mellette
Barna babám kötötte.

Ha kötötte jól tette
Csókot kapott érette.
Kössél babám másszor is
Megcsókollak százszor is.

A dal a folyvást növekedő szél süvöltésében halt el. A hó nagy pelyhekben hullott alá, s amerre a csörgőszán elhaladt, a szél eltemeté hóval a nyomokat.

Tüzes szerelem volt ez. Tüzes, mint nyári napsugár, erős, mint a vihar hidege. Kísérjük csak a boldog szerelmeseket, s meg fogjuk látni, mennyire megfagylalá a vihar e tüzes, s megrázá ez erős szerelmet.

Jegyvásárlás után rögtön visszaindultak. Hidegen fújt a szél, hordta a havat, s ha a fuvatot valahol lecsapta, ott maradt az, odafagyott úgy, hogy még az arc melege sem volt képes leolvasztani.

A legény behúzta magát bundájába, hogy kedves jegyesével mint bánik el az idő, azzal mit se törődött.

A lány, ki egész testében remegett, aggódó szeretettel emelé föl a bunda lehajló gallérát, hogy kedvese fejét egészen eltakarja... a legénynek hasonló gondosság esze ágában sem volt.

Ez még mind hagyján. Az első faluhoz alig 200 lépésre eltörik a szán rúdja. A zivatarban nem lehet látni a mellettünk állókat sem. Míg az öreg leszállt, hogy lovait kifogja, a vőlegény is szép csendesesen kilép, s anélkül hogy szólna, megindul a falu felé.

Történetesen a leendett ipába botlik, s az meglepetve kérdi: Talán segíteni akarsz?

Az ifjú nem szól – siet tovább.

Kedvese észreveszi a távozást s utána kiált:

Galambom jegyesem – ha hogy hűséges vagy

Szerelmedre kérlek – engemet el ne hagyj!

A menyasszony dalszerű kérelmét elnémítá a vihar, mialatt a hű vőlegény már a falu közelében járt.

Nemde gyors és nagy változás! Így próbálja meg az idő a szerelmet! Ily jó próbakő a vihar! Ki pár nap múlva istennek szent színe előtt oly nyugodtan esküdött volna örök hűséget, az idő viharos próba-iskolájában ily hamar elbukott.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 6 (1855) 50. sz. (március 3.) 199–200.

53.

1855. április 30.

Balaton-fölvidéki levelek III.

Régóta pihen levelezői tollam, pihenteti vidékünk társas életének örökös egyformasága. Képelem, mily kellemetlenül érintik az ily levelezői szükségparancsolta szünidők a szerkesztőket, kik szeretnék, ha különben oly tartalomdús lapjokat vidéki közérdekű tudósítások által is érdekesíthetnék, s mintha csak hallanám, oly bizonytal tudom, mely igen panaszkodnak a vidéki levelezők keleti kényelmes hanyagsága ellen, kik nem bírnak hetenként egy egész vidékből érdekes eseményeket böngészni, míg a szerkesztőség magának Pestnek eseményeiből képes a *Hírharangot* naponként betölteni. Csakhogy Pest egy kis világ, ott központosul a nemzetnek úgy anyagi, mint szellemi ereje, s az erők központosítottsága naponként terem elő érdekes eseményeket; míg vidéken, hol az erők szétosztva, sőt van oly vidék is, hol a szellemerő kifejezetlenül hevervén, tökéletesen képviselőtlenül marad, hetek, sőt gyakran csak hónapok alatt merül föl oly tárgy, mit érdekességénél fogva fölvehet a levelező közleményei sorába. S Balaton-fölvidéke – a fürdői saizont kivéve – egyike a szellemi erőben szegény vidékeknek, mit társas életének örökös egyformasága, a szellemi mozgalmak hiánya, közérdekű eseményekbeni szegénysége eléggé igazol. Ily viszonyok közt lehet-e aztán panaszt emelni a levelező hanyagsága s keleti kényelme ellen? Lehet-e kárhozatni, ha érdek nélküli dolgokkal nem rabolja a szerkesztőség drága idejét, nem fárasztja az olvasók türelmét?

Sohasem voltam kényelem embere, fájt látnom a tespedést úgy egyesek, mint nemzetek életében – mi hát természetesebb, minthogy a levelezői téreni tétlenség nekem fájt legjobban, fájt, mert mélyen érezém, hogy hiányzik vidékünkön a szellemerő, mely működésével áldva hatna vissza a hazára, sőt hiányzik még az akarat ereje is pártolni azokat, kik lelki emelkedettségek tu-

datában előteremtik az észérő remekeit, koszorút fonandók belőle a civilisatio homlokára. Ily vidéken csak egy tér van nyitva a levelező előtt, a folytonos korholás tere... egy pályán haladhat lélekismeretesen, az ostromozás pályáján, de van-e ennél hálátlanabb pálya? Sebeket kell érinteni, társas életünk sajgó sebeit, ez érintés fölriasztja az érdekelteket, s kit lelki fegyverekkel legyőzni nem tudnak, üldözik szünetlenül, mert a levelező díja nyugodt öntudat, emberek részéről az üldöztetés. S az ostromolt vétek, szégyenpadra állított bűn, megtámadott részvétlenség nem szokott késni e díjazással. Volt részem díjazásukban, még vérzenek a díjazási sebek, de lelkem ereje sebzetlenül, s akaratom hatalma töretlenül áll.

Mily lelki öröm volna érinteni levelezésemben, hogy itt és itt kitűnő tehetségek emelkednek, amott a közérdekű dolgokhoz ragaszkodás lélekemelő tettekben nyilatkozik! Mily szellemi élvezettel értesíteném Önöket, hogy Balaton fölvidéke (mely vidéket kevés kivétellel tősgyökeres magyar faj lakja) lelkesedéssel karolja föl a magyar irodalmat, hogy Veszprém mindegyik magyar lapból legalábbis 15 példányt járat (járathatna 60-at is), hogy jelesb íróink műveire 100-anként fizetnek elő! De én ily közleményekkel, melyek vidékünkre fényt sugárzásának vissza, nem léphetek a nyilvánosság ítélőszéke elé, nem téphetem le homlokunkról a szégyenkoszorút, mit oda a részvétlenség hideg keze föltűzött.

Ki vidékünk tehetős polgáraival társalog, esküdni merne, hogy ők a legjobb hazafiak. *Szóval mindenre készek*, mert hisz a szó nem kerül se pénzbe, se tettbe, pedig a szó magában mit sem ér, csak úgy nyer jelentőséget, ha kebelmélyből fakadtát tettek igazolják, mert elhunyt nagy költőnk, Garay [János] szavai szerint:²²⁰

A cselekvésnek kora tűnt nekünk fel.
Tenni a jelszó szeretett barátim.

S ha tenni a képesség hiányzanék, ha azért nem áldozna a közjóllét oltárán e vidék, mert a szegénység áldozattételre képteleníté, a lehetetlenség vastörvénye által sújtott nép fölött nem fognánk mondani kárhóztató ítéletet. De itt az ok nem tehetetlenségben, hanem akarathiányban gyökerezik. Ki nem hisz szavaimnak, tekintse meg a zajos farsangi napokban a veszprémi táncvigalmakat,

²²⁰ Idézet Garay János: Előre c. versének utolsó versszakából.

s bámulni fog, látva a sok drága öltözetet. S ha fölkeresi e drága öltözetű hölgyeket, sorra járja a vígan pezsgőző ifjakat, 100 közt egyet találánd, ki lapot járat, ki jelesb íróink műveit hozatja. S ha az *ajakkal* oly lelkes, tüzes honfiaknak, *szóval* oly jó honleányoknak szemére veted, hogy mért nem járatnak lapot, mért nem hozatják meg irodalmunknak külföldön is élénk tetszéssel fölkarolt termékeit, panaszkodni fognak előtted a lapok iszonyú[an] (!??) (Több kérdőjelet is tehetnék, de ennyi is elég, úgy sincs hatása. Drágának mondják a lapokat, de a drágább dalidói öltönyöknek drágasága ellen nem jut eszökbe panaszkodni. – P. G.) drágasága ellen, felhozzák az idő mostohaságát, a pénz szűkségét, s mindent, de mindent, mellyel a pártolás teréről, hova akaratum ellen vezetéd kérdésszel őket, tisztességesen visszaléphetnek. Pedig e visszalépés csak nézetők szerint tisztességes, s szégyen az olyan honfira s leányra, ki nek érzéki élvezéért van kidobni való pénze, de ha szellemi élvezetről van szó, zsugorian számíttatja filléreit, s józan ész előtt meg nem állható okokkal vonul el áldozattétel nélkül a szellemi élet oltárától. Arcába szökellhetne a szégyen kergette vér, mikor végignézi drága öltözetén, s érzi, hogy a drága öltöny alatt oly szív dobog, melynek a szellemélet fölvirágoztatásaérti áldozatkészségre csak egy buzdító dobbanása sincs! Van Veszprémben is kivétel, van néhány szép virág, kit lelkesedve fűzhetni a jó hazafiak s honleányok koszorújába, de ezeknek száma egész a pirulásig kevés!

Múlt évi leveleimben érintém már, hogy Balaton fölvidékén dalárda van alakulóban. E dalárda Csonka Ferenc²²¹ (előbb b.-kövesdi, jelenleg alsóeörsi lelkész) elnökle alatt megalakult, s mert nagy részben papok s tanítókból áll, alakulhatások benyújtott folyamodásuk következtében a veszprémi helvét hitvallású egyházmegye kormányzója által nemcsak megengedett, hanem még testületi létezéséért is fog az egyházmegye fensőbb helyre engedélyért folyamodni. Úgy hiszem, hogy Veszprém megyei főnök, Kulcsár István ónagysága már meg is kerestetett e tárgyban, ki a dalárda karelnökének hozzá intézett kéreményére kegyesen válaszolt. Mihelyt testületi létezésre engedélyt nyerend, nyilvánosan lépend föl Veszprémben, s rendezendő zeneestélyeinek jövedelmét részben a testület fő szükségéi fedezetére, részben pedig jótékony célokra szentelendi.

Eddig még csak magános házaknál lépnek föl, s bár az előadott darabok kivétel nélkül köztetszéssel találkoztak, oly általános tetszést egy sem vívott ki,

²²¹ Csonka Ferenc 1855–1866 között volt alsóeörsi lelkész. BORBÁS–LICHTNECKERT 1996. 681.

mint Simonffy Kálmánnak gyönyörű, elragadó dalai. E dalok kíséretében kétszerezve érezzük a már költőileg is oly szép versezetek szépségeit, kétszerezve érezzük át mindazt, mit a költő s dalnok e versek és dalok alkatásakor átértett. Simonffy öntudatos működését nincs, mi fényesebben igazolja, mint azon körülmény, hogy öntudatosan működő lelkének virágai – közkedvességű dalai – mindenki lelkét varázserővel ragadják meg, s úgy odatapadnak a lélekhez, mintha csak abból fejlettek volna ki, mintha onnét sohasem lehetne kiszakasztani. E dalok átolvadnak a nép életébe, mert a dal a nép életével szoros kapcsolatban van, s e dal oly kedves rokona eredeti szép dalainknak, hogy lehetetlen közjök nem olvadnia. Ez átolvadás fényes tanúja annak, hogy Simonffy nem készületlenül lépett a dalköltői pályára, melyeni működésre keble istene fölhívá, hanem nyilvános föllépte előtt tanulmányozta a népet, ennek érzelmeit s dalait, ugyanazért dalai alapos tanulmányozással párosult öntudatos működés eredményei.

Mi Balaton-fölvidékiek mit sem óhajtunk forróbban, mint azt, hogy Simonffy legyen kitartó a dalköltészet pályáján, s hogy kitartó lehessen, róják le a hazafiak hazafiúi szent kötelességök adóját irányában pártfogolásuk által, mert ki lelkierőjét a hon oltárára áldozza, megérdemli, hogy áldozata letehetésében a többi honfiaktól anyagi erővel gyámolítottassék.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 98. sz. (április 30.) 393–394.

54.

1855. május 10.

Balaton-fölvidéki levelek IV.

Szétnéztem B.-Füreden, s meg voltam lepetve azon nagy munkásság által, mit az uradalom a fürdőhely tisztasága, szépítése s a vendégek kényelmének előmozdítása végett kifejt. Ha e munkálatok be lesznek fejezve, B.-Füred sétaterének száma kettővel fog szaporodni, s ezek egyike gyógytani szempontból az eddigieket jelentékenyen fölülmulandja. E sétatér a hidegfürdőhöz vezető út által két részre osztott Balaton-parti jegenyés térség leend, hol az előző évekbeni saisonok alatt csak hidegfürdőkbe menőket lehetett látni, de sétálókat nem. Mi okozta azt, hogy e tér sétahelyül nem használtatott? Nézetem szerint az istállók közelsége, a tért környező helyi épületek visszataszító hatása. Most

minden megváltozik, az istállók más helyre tételnek át, helyükön boltok emelkedendnek, s honnét eddig undorral fordult el, ott édes gyönyörrel pihen meg ezentúl a szem, gyönyörködendő a boltok vágygerjesztő pompás kirakataiban.²²² Az egész térség – a boltok s Balaton közt – fákkal leend beültetve, s nézetem szerint e hely leend ezentúl B.-Füred legnépesebb sétatere, hol a balatoni lég szabad járása gyógytanilag jótékony hatásával – maga a Balaton napkeleti és nyugoti, vihar előjeli s benső vészi panorámáival – igézőleg – csalogatólag hatand a vendégkoszorú nagy részére.

Ki ne ismerné e lap szép olvasói közül a b.-füredi kikötő²²³ előtti térséget? Ki az, ki ne tudná, hogy e téren csak egy árva fa sincs, melynek árnyában megpihenhetnének azok, kik a gőzös érkezte vagy indultára várakoznak? Hány lehet szép olvasónőim közül, ki a nap égető hevében várakozott e téren, s még csak ülőhely sem volt, hol magát kipihenhetne volna! E lényeges bajon is segítve lesz, hogy a kényelmetlenségnek árnya se maradjon fönn ez európai hírre emelkedő regényes magyar gyógyintézetben. Ez a tér is fákkal leend beültetve, a fák közt padok leendenek, s míg e beültetés által a táj regényessége nyer, a vendégeknek eddigi kényelmetlensége kiküszöböltetik. Fák lombos árnyai alatt várja a dobogó szívű szép magyar hölgy szívének kedves választottját, s a levelek csendes suhogása, a csattogány igéző éneke szerelméről susog, szerelméről énekel képzetében.

A kápolna előtti tér északi része, hol eddig a kiskereskedők deszkából készült árusboltjai voltak, gyönyörű kertté van átvarázsolva. Előre képzelem, hogy e kert öntudat nélküli virágaiban édes hazámnak mily sok szép öntudatos virága fog gyönyörködni! A kerti virág nem sejti, hogy a lét öntudatos virága benne gyönyört talál, s kik benne gyönyörködnek, hazám hölgykoszorújának gyönyörű virági ha sejtenék, ha tudnák, mily igéző virágok az élet kertében, hol a tövisektől rettegő férfiszív titkos gyönyörök édes kínjában ég, de kezét leszakítás végett kinyújtani nem meri; érezhetnék, hogy ez előnyük a fegyver, mellyel hódíthatnak, ez az a kormánypálca, mellyel a férfiak felett uralkodhatnak.

Mayer vendéglős a napokban érkezett meg Pestről; mint uradalmi vendéglős mindent elkövetend, hogy a vendégek a szokottnál nagyobb kényelemmel, ízletesb étkekkel, pontosabb szolgálattal találkozzanak. Az Eszterházy család arácsi határban eső vendéglőjét ez évben is Lössel Farkas bérelé ki, s hisszük,

²²² Az istállók áthelyezése az arácsi határra ekkor nem valósult meg.

²²³ A füredi hajókikötő ekkor a Balaton Horváth ház előtti részén volt.

hogy méltó versenytársa leend Mayernak. E verseny előnyt nyújt a vendégeknek, ellensúlyozza a verseny nélkül szerfelettivé válható drágaságot... vigyázzanak a vendégek, hogy önkárukra a versenyt ne lehetlenítsék.

Beteg vendégeknek mit sem ajánlhatok inkább, mint a balatoni hideg és meleg, nemkülönben az ércesvíz- s gőzfürdőket, úgyszinte a savanyúvíz mint itálnak orvosi ajánlat szerinti használatát. A hely – bármily jótékony hatást gyakoroljon is a bomló életművezetre – magában nem gyógyít, s az idejövételnek gyógyító eredménye csak akkor leend, ha a gyógyintézet orvosi kincsei szabályszerűleg orvosi tanácsadás szerint használatnak fel.

Farkas testvérek jeles zenéjében ez évben alig fogunk gyönyörködhetni, az uradalomnál még eddig nem tettek semmi jelentést, mint hírből halljuk, sajnálják a párisi nevet, mit a feledés éje elfödött, e nevet akarják új hírre emelni Franciaország fővárosában. Segélje őket a művészet istene, s zenéjük lélekemelő s rendítő hatalmával vívják ki a tűzlelkű francia nemzet tetszéskoszorúját a magyar nemzeti zene számára. Mint hallom, a nagykőrösi zenészek szándékoznak Füredre jönni. De kik ezek? Ki hallott rólok valami nevezetese? Lehetnek jók, de e jóságot előbb föllépéssel kell igazolniok, mielőtt Füredre jönnének, hol az ország értelmisége központosul. Sokkal jobb volna oly zenetársulatnak jönni Füredre, amelyik Pesten megtapsolt játékaival országos hírt vívott ki, minő a Patikárus testvéreké, Sárközié, Kecskemétié stb.

Azt se tudjuk, hogy kik lesznek a színészek. Sokan Láng Bódi²²⁴ társulatát várják oly hiedelemben, hogy miután a győri színház kezén van, ő fog Füredre is jönni. Mások ellenben azt állítják, hogy ismét Latabár [Endre] társulata fogja Füred közönségét színi élvezekben részesíteni, s hogy előadásai élvezet nyújtandának, efelől kezeskedik jól választott személyzete, jó repertoírja, dalárdája egyéneinek dalképzettsége. Latabárt ismerem, társulatát múlt évekbeni ismertetésem után ismerheti a közönség is... e társulat a vidéki színtársulatok legjobbjai egyikének nevezhető. Láng társulatát nem ismerem, s így róla nem szólhatok, de ha csakugyan e társulat jövend Füredre, szereplő egyéniségei hű rajzát adni el nem mulasztandom.

²²⁴ LÁNG BOLDIZSÁR (Miskolc, 1822. november 15. – Élesd, 1890. február 7.) komikus színész, rendező, szíinigazgató. Képzett hangja és zenei műveltsége révén népszínművekben aratott sikert. 1841-től édesapja, Láng Lajos társulatának tagjaként Kelet- és Északkelet-Magyarország városai-ban játszott. 1852–1868 között szíinigazgató, rendező. Színtársulatával szinte az egész országot bejárta. SZÉKELY 1994. 442.

Bogya Róza²²⁵ kisasszony is szerencsésítendi B.-Füredet e saison alatt látogatásával. Reményljük, hogy itt-tartózkodása ideje alatt be fogja magát mutatni a füredi színpadon föllépése által. Az érdemet nemcsak Pest, Füred is képes elismerni.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 6 (1855) 107. sz. (május 10.) 429–430.

55.

1855. június 18.

Balaton-fölvidéki levelek V.

Sokat írtam már a Balaton-fölvidéki dalárdáról, a tetszésről, mellyel magánházaknál társas összejövetelek alkalmával dalaik – s köztök főleg Simonffy Kálmán dalai – találkoztak, úgyszinte a tervről, mely szerint a dalegyletet alakítani óhajták, de az egylet nyilvános fölléptéről még nem értesíthetem e lap szép olvasónőit, kikről bizton hiszem, hogy minden szép, jó s nemesért lángoló lelkök örömmel olvassa, hogy vidékünk, a szép Balaton-vidék honfiúi irányú mozgalmi sikerrel biztatva haladnak óhajtott cél felé, hogy az egylet, melynek közvetlen célja: hazai dalaink megkedveltetése s terjesztése, nemcsak föl nem oszlik, sőt ellenkezőleg oly alapon szervezi magát, melyen alakulása esetén állandóságát bizton remélhetni.

Múlt hó elején tartott ének- s dalpróba alkalmával benyújtá az egylet testületi létezésre engedélyt kérő folyamodványát. Ha fensőbb helyen az alapszabályok helyeseltetnek, s az egylet alakulására adandó kegyes engedély – mit vidékünkön minden igaz hazafi s művészetbarát várva vár – megérkezik, a dalárda azonnal szervezendő magát, jelenlegi zárt köréből nyílt térre lépendő, s míg nyilvános föllépései jövedelme egy részét az egylet szükségei fedezetére fordítandja, más részét – márcsak alapszabályai értelmében is – jótékony célokra, közhasznú vállalatok gyámolítására, szűkölködő szegények, elemi csapások által sújtottak segélyezésére szentelendő. Vajha minden vidéken dalárdák alakulnának, a művészet varázshatalmával mily könnyen lehetne részvételre buzdítani a különben rideg-fásult keblűeket.

²²⁵ Bogyai (Bogya) Róza szoprán énekesnő, 1854–1857-ben a Nemzeti Színház tagja, később Rosa de Ruda néven Olaszországban aratott sikereket, de Londonban és Párizsban is fellépett. SZÉKELY 1994. 103.

Az egyesület költségei fedezetére vidékünk művészetkedvelő fiai – anyagi állásukhoz viszonyítva – szép összeget ajánlottak. Nagytiszteletű Somody Dániel²²⁶ b.-füredi, tisztelendő Ács Károly²²⁷ tóthvázsonyi s tisztelendő Fábíán József²²⁸ balaton-kis-szöllősi református lelkészek első helyen állnak ez áldozók között, a két első külön-külön 10, az utóbbi 12 ezüstforintot ajánlván oly lekötéssel, hogy mikor kívántatni fog, befizetendik az egyesület pénztárába. Mint értesülve vagyok, e lelkes férfiak nejei közt is szőnyegre jött e tárgy, s mint lelkes honleányok, nem akarván elmaradni férjeiktől az áldozat terén, a férjeik által ajánlott összeg felével szándékoznak ők is járulni a vállalat gyámolításához. Adjon isten sok ily művészetkedvelő s érte áldozni is kész fiakat és leányokat a hazának, kiknek szerénységét ha sérti a nyilvánosság előtti bemutatás, mentse ki előtök a levelezőt azon hite s meggyőződése, hogy az ily szép tényleket, jelentékeny szellemi mozgalmakat elhallgatni, az érdemet leplezetten hagyni éppoly megbocsáthatlan levelezői bűn, mint a visszaélések, társadalmi bűnök ostromatlanul hagyása. Sújtani a bűnt, emelni az erényt, pellengérré állítani a közönyösséget, megkoszorúzni a honfiúi s honleányi lelkesedést, ez a vidéki levelező nehéz, de magasztos hivatása. Ki tudja, hogy a példa nem hat-e másokra is lelkesítőleg? Nem fog-e utánczóira találni azok közt, kik csak a nyilvánosság terén értesülnek azon nemes irányú mozgalomról, mely jelenleg Balaton-fölvidékén a művészet érdekében keletkezett? S ha utánczóira talál, öntudatuk jutalmazó hatalmát nem erősítendő-e annak látása, hogy áldozatuk sokszorozódott a hatás által, mit az több honfitársaikra gyakorolt? S én meg vagyok győződve, hogy e hatás nem fog kimaradni, s a sebet, mit szerénység okon ejthetek, begyógyítandja a tudat, hogy használtam vele az ügynek, melynek oltárára elsőik ajánlák föl anyagi állásukhoz mérten oly jelentékeny áldozatukat.

Pap Ferenc tótvázsonyi közbirtokos úr s szép lelkű neje²²⁹ tehetősb vidéki uraink közül első, ki pártolása felől biztosítja az egyesületet, s mint ilyen, az egy-

²²⁶ SOMODY DÁNIEL (Antalfa, 1797– Balatonfüred, 1875. július 27.) 1842-től haláláig volt a balatonfüredi református gyülekezet lelkésze. A templomi ülésrendet 1864-ben írásban szabályozta. LICHTNECKERT 1999. 395., 603–604., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 894.

²²⁷ ÁCS KÁROLY (Lepsény, 1820. február 2. – Tótvázsony, 1882. február 28.) református lelkész 1854-től haláláig szolgált Tótvázsonyban. Pályája végén megvakult. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 446.

²²⁸ FÁBIÁN JÓZSEF (Noszlop, 1807 – Balatonkisszőlős, 1891. május 27.) református lelkész 1850-től haláláig volt Balatonkisszőlősen lelkész. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 579.

²²⁹ PAP FERENC (Noszlop, 1804. január 1. – Tótvázsony, 1871. február 9.) ügyvéd 1835. május 14-én vette feleségül siskei Orosz Jozefát, a könyvgyűjtési szenvedélyéről ismert Orosz Pál (1763–1833) táblabíró lányát. Mindketten a helyi református egyház fő támaszai voltak, Pap Ferenc a veszprémi egyházmegye segédgondnokaként az esperességet is támogatta. Mindketten a

let hálájára s a nemzet elismerésére érdemesíté magát. Pártolására az egyleti tagok eleve számítottak, tudván jól, hogy amint eddig volt, tett embere leendőzentül is, nem vonul vissza ott, hol a közjó, nemzetiség a tehetősbeiktől áldozatot igényel.

Megérkezett vidékünkre is Landerer és Heckenast urak „Protestans Naptár”-rai előfizetési felhívása. A naptár tisztelt szerkesztőségének mit sem ajánlhatok inkább, mint a babonaságra vezető jövendölések kihagyását. A protestáns köznép nagy része sokkal felvilágosultabb, semmint ily jövendöléseknek hitelt adna, s többet tudnék egynél nevezni a köznépi osztályból, ki e naptárt csak azért veté meg, mert homlokzatán protestáns címmel jövendöl, babonaságra nyit utat; kiadó uraknak pedig újra figyelmébe ajánlom tavalyi indítványomat, hogy az illető példányokat elébb küldjék meg az előfizetésgyűjtökhöz, semmint a Naptárt könyvkereskedelemben árultatnák, miáltal a gyűjtöket megkímélenedik azon kellemetlen ézelemtől, mit a gyanúsítás minden becsületes ember szívében fölidéz.

Irodalomról szólva nem hagyhatom említés nélkül, hogy Ács Károly tótvázsonyi lelkész magánhasználatra készített házi imái rövid időn sajtó alá kerülendnek, s szakavatott ítések ez imákról dicsérőleg nyilatkozván, bizton ajánljuk vallásos hölgyeink figyelmébe.²³⁰ Ács Károlytól, kinek a költészet teréről lelépését méltán fájlalja mindenki, ki a köztetszést nyert „Lengyel keservek”-et ismeri, tőle az irodalomnak ez ágában is csak jót, kitűnőt várhatunk, s mint felvilágosodott tudósról föltehetjük, hogy ez imák a vallásos ézet istenhezi ömledezései leendenek minden felekezetességi zománc nélkül, s mint ilyek, bármely felekezetbeli keresztyén hölgy ájtatosságát növelhetik.

B.-Füreden gyűlnek a vendégek, s kezd élénkűlni a társas élet. E társas életből képeket közleni kedves kötelességemnek ismerendem.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 6 (1855) 137. sz. (június 18.) 545–546.

tótvázsonyi református temetőben nyugszanak. A tődöszélhűdésben elhunyt Pap Ferenc 1871. február 12-i tótvázsonyi temetésén Pap Gábor esperes, Cseh Gábor vámosi és Ács Károly tótvázsonyi lelkész szolgált. HUDI 1993. 48–53. A genealógiai adatok egy részének forrása: <https://www.wikitree.com/wiki/Pap-10> [letöltés: 2022. szeptember 27.]

²³⁰ Ács Károly: Ne felejts Istent. Pápa, 1855.

56.

1855. június 25.

Balaton-fölvidéki levelek VI.

„Ha szenvedőknek arcain
Könnyüket látsz előmleni
Emberbaráti szózat int:
Siess hamar letörlni.”

Így int a dalnok, kinél a szívet erkölcsi érzet nemessége, a lelket költészeti fenség szentelé meg. S intő dallama visszhangzott a hazában, megtermé a gyümölcsöt, melynek szellemvirága volt, előidézte az eredményt, mit elő kelle idéznie. – A szerencsétlenség, mi Tisza vidékét e rakoncátlan folyó kicsapongásai következtében sújtotta, felkölté vidékünk részvétét is... a szenvedők jaja elhathott hozzánk, s föleleveníté emlékünkből a részvét költői szellemű apostolának gyönyörű dalát, mit levelem homlokára szellemi ékszerül tűztem föl. A hatóság felhívásaival, az elismerést érdemlő lelkes kar buzdító szónoklataival mindent elkövetett, hogy a nép részvéte fölébresszessék, s a részvét, szánalom fölébredt szent érzelve által megnevesített szív kalmár számítás helyett nagylelkűleg siessen letenni áldozatát az emberiség oltárára. Balaton fölvidéke nem késett áldozatával, s ha nem tetemes is az áldozat, nagyra teszi annak megmondolása, hogy az áldozónak úgyszólván mindene vala! Ki tudja e vidék anyagi viszonyait, tudja, hogy a tavali roppant jégverés következtében sok helységnek nem lett sem kenyere, sem bora, s e helységek lakosi közül még azok is vittek áldozatot, kik maguk is mások könnyörülete után élnek; annak lehetetlen tisztelettel meg nem hajolni azon szív nemessége előtt, mely szív rongyok alatt bár, de tisztán, nemesen dobog. A begyűlt adomány kézbesítés végett a hatóságnak adatott át.

Veszprémben s Pápán egyszerű táncvigalmakat rendeztek, s e táncvigalmak fényesebbek voltak a legpazarabb költséggel rendezetteknél, mert sugárzóbb fényt vete rájuk a szent cél: a tiszai vízkárosultak segélyezése, mint vethetett volna a nyomorú külfény, mi szemet kápráztat, érzéki szívet csiklandoztat csak, de a fennszármaló lelket ihletetlen, hidegen hagyja. Mint értesülve vagyok, ez estélyekből szép összeg gyűlt be, s voltak családok, kik bár meg nem jelentek az estélyen, de illetéköket a család minden tagjáért beküldék. Mily lélekemelő

a tudat, jól tehetni a szegényekkel, leemelni szenvedő embertársaink válláról a terhet, mit a szerencsétlenség ráhalmozott! A részvét melegével fölszárítani a könnyeket, a segélyezés szent munkájával enyhíteni a veszteség fájdalmait! Ki azért mulat, hogy általa szenvedő embertársa baját orvosolhassa – a legnehezebben mulat.

Tekintsünk körül B.-Füreden, Balaton-fölvidék e költői szépségekben oly gazdag fürdő-, gyógy- s élvezethelyén. Az istállók bejárását fedező boltok elkészültek, s ha nem is oly nagyszerűek, mint a főszékhelyi boltok, de a hely szépségét már azáltal is növelik, hogy az istállók előtti szemetes térség – melynek látása a hidegfürdőt használó vagy gőzösre menő s azon érkezett vendégekre oly rossz hatást gyakorolt – el van fedezve átalok. E boltocskák előtt is sétatért alkattak, s az ide ültetett fák árnyában nap heve ellen biztosító helyen várhatják ezentúl a vendégek a gőzös érkezését s indulását.

F. hó 17-ére sétautatót terveztek Kisfaludy gőzösn. Mi lehetett az oka, hogy a terv tervnek maradt, s valósulás nem követé – nem tudom. Azt nem hihetem, hogy a vendégkoszorú az utazás által igényelt költséget sokallta volna, mert hisz e költségért bő kárpótlást nyújt a tájnak igazán csak Balatonról látható festői szépsége s az a tudat, hogy mikor sétautaznak, a Kisfaludy gőzösnnek hajtának hasznát, hazai – mégpedig most lábadozó – vállalatot segítnek új életre emelkedésében, s így honfiúi szent kötelességet rónak le.

Kisfaludy gőzös még e hét folytán meginduland, s rendes menetén kívül – főleg vasárnapokon – sétautazásokat s kirándulásokat is teend.

Zenészeink – Farkas kitűnő zenetársulata – f. hó 15-én hallatták ez évi sáison alatt először azon kedves – szívhez szóló – darabokat, melyeket bármennyiszer hallottunk, újra hallva azt képzeljük, hogy most halljuk először, hogy ily szépet még sohasem hallottunk! Bármint szerettük volna is lapokban olvasni – e társulat külföldre menete esetén – nemzeti dalaink magasztaló dicséretét, mégsem tagadhatjuk el afölötti örömünket, hogy az utazás elmaradása következtében azon dalokat vagyunk szerencsések hallani, melyeknek – kimezés esetén – csak hírért és ezt is csak olvasni fogtuk volna. Vezesse e barna fiúkat a művészet szelleme folytonos tökélyesedés terén!

Farkasék megérkezte előtt a fehérvári zenetársulat működött Füreden.

Még egyet. A balatoni hidegfürdőknél is tétetett javítást az uradalom. Az úri közfürdők öltözőszobáit 32-re szaporítá, s minden szükségekkel ellátá. Nem kell hát többé az elébb érkezett vendégek fürdőből kiszállására s felöltözésére várni, mi eddig a későn érkezőknek oly sok bosszúságot okozott. Hisszük, hogy

a javítást nemsokára másik, nevezetesen a magán hideg s főleg a női fürdők belső befüggönyözése követendi. Sokak óhajta s kívánalma ez, s az uradalom áldozatkészebb, semmint ez óhajta ki ne elégítené, e méltányos kíváalomnak eleget tenni ne igyekeznék.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 6 (1855) 143. sz. (június 25.) 569–570.

57.

1855. július 13.

Balaton-fölvidéki levelek VII.

A jolsvai időjós²³¹ jövődölése nem egyszer volt érintve, mégpedig mindenféle színezetű s irányú lapjaink hasábjain, s aszerint, amint jóslatai be vagy nem teljesültek, volt a hírneves jós csudálat vagy gúny tárgya. Én sem csudálói, sem gúnyolói közé nem tartozom. Előttem korunknak e hírre kapott időlátnoka nem egyéb, mint hű természetbarát, ki évek hosszú során tett tapasztalataiból kiindulva következtet az előző időjárás minőségéből a következő időjárás milyenségére azon elv nyomán, hogy egyenlő okoknak egyenlő következményei vannak, melyhez én még azt teszem, hogy egyenlő körülmények között. S a körülmények egyenlősége az éppen, mit tisztelt időlátnokunk kifeledett a számításból, mikor jövődöléseit nyilvánossá tévé. E körülmények pedig ezer meg ezer esetlegességek kockajátékán állanak, s jövődöléseinek be nem teljesedése nem az általa tett észleletek helytelenségét bizonyítja, mert ez észleletek sohasem csálnak, hanem a körülmények számításbéli kifeledését. Ha a körülmények is ugyanazok, a jóslat beteljesedése igazolja a tett s tapasztalásból elvont természettani észleletek helyességét, alaposságát. Múlt hóra tett jóslata beteljesedett, mert a körülmények azonosak voltak azon idő körülményeivel, melyben nyert észleletének kifolyása volt a jóslat. Az ily természetkedvelők jóslatai azért sohasem nevetségesek, s ha nem bizonyos is beteljesedésök, de legalább igen *valószínű*, csak a körülményeknek kellvén ugyanazoknak lenniök.

Múlt hóra hideget jóslott, s bár a hó utója felé, de csakugyan oly hideg volt, hogy a hon több vidékeinél melegebb Balaton fölvidékén is föl kelle ölteni a

²³¹ A jolsvai időjós Ferjencsik Sámuel (1793–1855), 1827-től a Gömör megyei Jolsva evangélikus lelkésze volt.

téli ruhát, s a hideg oly iszonyú szél kíséretében köszöntött be, melynek rohamereje emlékünkhöz óta volt minden vihar erejét fölülmúlta. Fölszámíthatatlan a kár, mit e pár napig dühöngött vihar pusztítása, főleg takarmányrendeink s őszi eleségeinkben okozott. Sok helyen az eleséget tövestől kiszaggatta, a szénarendeket Balatonba sodrá, s másoktól hallom, hogy a Zala s Veszprém Balaton-fölvidékéről elsöpört szénát baglyaszámra rakják össze a somogyi partokon, hova a szél ereje a Balatonon keresztül sodorta. A még tökéletesen zöld árpa szemének nagy részét kiverte s tengerinket $\frac{2}{3}$ részben haszonvehetlenségig összetördelé. Kerteink ékessége össze van zúzva, szőlőhegyeinken a legdúsabb fűrtökkel rakott szőlőtők többől föl vannak szakasztva. Mindenütt romlás, pusztulás, mi Balaton-fölvidék nyugati felére annál sújtóbban hat, mert a múlt évi jégeső éppen aratás előtt semmité meg termésöket. Ha a föld népét két ily súlyos év csapása sem bírja rá termésének biztosítására, akkor nem tudom, minő erkölcsi tanítás leendő képes önjavának belátására képessé tenni.

A b.-füredi vendégek száma, ha nem haladja, de közelíti a 400-at. Találkozunk köztők az aristocratia tagjaival is, de ezek száma oly csekély, hogy pirulnunk kell nagyjaink érdektelensége miatt, mit magyar létükre a magyar fürdőhelyek iránt tanúsítanak. B.-Füred hazánk legnevezetesebb, sőt tán a birodalom legszebb, igézőbb fürdőhelye; s gyógytani előnyeit tekintve bátran párhuzamba tehetjük Európa elsőrangú fürdőivel. Mi hát az oka, hogy nagyjaink mégsem látogatják e sok előnnyel bíró hazai szép fürdőhelyet? Tán csak nem az okozza az érdektelenséget, hogy e fürdőhely magyar!

B.-Füredet leginkább a középrend látogatja, az a középrend, mely irodalmunk iránt is legtöbb érdekeltséget tanúsít, s melynek lehet nagy részben köszönni irodalmunknak jelen virágzó állását, újabb termékekbeni gazdagságát. Mikor fog az aristocratia fölébredni jelen zsibbasztó szenderéből? Mikor fogja nemzetiségünk élén elfoglalni azon tekintélyes állást, melyet elfoglalni hivatva van? A történelem meg fogja ítélni részvétlenséget, ha nem lépnek föl a tevékenység terére, melyről fényt deríthetnének nemzetiségökre, s magokat minden tiszta lelkű, önzetlen hazafi hálájára érdemesíthetnék.

Múlt hó közepén látogatta meg Füredet Svastics János²³², hazánk egyik kitűnő hangása, kinek nem egy zeneművét hallgatja lelkesülve a t. vendégko-

²³² SVASTICS JÁNOS (Szentgáloskér, 1802. május 20. – Keszthely, 1873. december 14.), zeneszerző, táblabíró, zalai földbirtokos, a magyar műzene egyik megalapítója. Az 1850-es évektől Keszthelyen és Zalaegerszegen élt, keszthelyi házában Liszt Ferenc is megfordult. Keszthelyen nyugszik.

szorú, mikor Farkas zenetársulata oly lelkesen s ihletetten játssza, mintha csak e barna fiúk keblében dobogna az a szív, mely Svasticsében dobogott, mikor ez érzetteljes zenéket alkotá. Simonffyt is várjuk, csak jöjjön mielőbb, e vidéken sok kar fog ölelve táruháni elé.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 158. SZ. (július 13.) 629–630.

58.

1855. július 24.

Balaton-fölvidéki levelek VIII.

Mulatunk, mégpedig nagyban! Míg a politikusok feje felett damokleszi kardként függ az események s lehetőségek terhes fellege, addig fölöttünk a jó-kedv, derűltég, élénk társaskörökbeni lélekemelő szórakozás rózsás fellege lebeg. Míg mások fejöket török oly tervekben, melyek országok sorsára hathatnak döntőleg, addig B.-Füreden a tűzvérű ifjúság s a szebbnél szebb magyar hölgyek lábaikat gyötrik (bocsánat a kifejezésért) esti étkezés után mindennap az uradalmi vendéglő tágas termében, igézőleg lejtve a csárdást, franciát stb. azokra a szép dalokra, melyek tán csak Farkas zenetársulata által játszatnak oly szépen, oly lelket ragadólag, hogy az ember akaratlanul is táncra kerekedik, s ha lehetne, járná egész kivilágos-kivirradtig! Mily élvezetdúsak az ily mindennapi rögtönzött táncestélyek, csak annak lehet róla fogalma, ki látta azon tüzes fekete s édesen epedő kék szemeket, melyek mindegyikében a szerelemnek egy titkos regéje rejlik – tele ragyogó boldogsággal, vágyott idvességgel, édes-bús fájdalommal. Képzelem, mennyire irigylük Önök – szerkesztő urak – ott Pesten boldogságunkat, s képzelhetik Önök, mennyire csudálkozunk mi itt B.-Füreden, hogy nem szakítanak annyi időt, hogy csak pár napig is részesei lehetnének édes boldogságunk örömeinek. Nőtlen em-bereknek mily jól esnék a terhes szerkesztői foglalkozás fátadalmát ily szép élő virágok koszorúja közelében ki-pihenni (Kérjük szépen, ne gyötörjön bennünket ily szem- s szívkapráztató képekkel, különben egy szép reggel még eszünkbe jutna amerikai kollegáink példáját követni, kik a lap homlokára sans gene²³³ odaírják: „a szerkesztőség vadászni ment – következő számunk csak két hét múlva jelenik meg.” Hátha mi

²³³ sans-gêne (francia) = fesztelenül

is odaírnók, hogy: „a szerkesztőség B.-Füredre ment!? Mi e szabadságot s élvezetet t. előfizetőinknek engedjük át, remélve, hogy viszonzásul majd annál jobb kedvvel olvasnak s előfizetnek. – Szerk.), s nekünk mily nagy öröm lenne Önöket, kiknek szellemi téren működése lelkünknek oly sok kedves órát szerez, ölelő karral várhatni.

Sok vendég van most B.-Füreden, s hogy a sok vendég közt hazánk minden vidékéről sok a szép hölgy – képzelhetni. S szép hölgyeink nem unatkozhatnak, mert elég szép ifjú van a vendégkoszorúban, s nem kénytelenítvük egyedül a természet kellemei csudálatára szorítkozni, hogy élvezetet, szórakozást találjanak. E szép hölgyek közt mennyi ismerőssel fognának Önök eljövétel esetén találkozni! Sok lelki ismerősök lehet e hölgyek közt, mert szép hölgyről – főleg ha magyar – vétek volna márcsak föltenni is, hogy mindennapi udvarlójához, a Hölgyfutárhoz hűtlen lehessen, s annyival kevesbé tehetni föl, mert a lapok járatása által honleányi szent kötelességek oltárára teszik le a legszentebb áldozatot; vajha minden magyar hölgy ismerné e részbeni szent kötelességét, s salon asztalán fődíszítményül szépirodalmi lapjaink s termékeink állanának.

Közel 850-re megy a b.-füredi ez évi sájsont meglátogatott vendégek száma, s félezerre tehetni a jelenleg itt levők számát, kik részint szórakozás, részint gyógyulásért jöttek B.-Füredre. Adja az ég, hogy e szám jövőre ne fogyjon, hanem szaporodjék, az uradalom pedig, habár önmegerőltetésével is, építtessen mielőbb lakszobákat, mert még Anna-bál messze van, s máris nehezen lehet kapni szállást a fürdőintézetben.

Mulatságaink számát növelik szárazon a közel regényes hegyekbe kirándulások, vízen a balatoni gőzösöni kójutazások. Kisfaludy hétfőt, csütörtököt, szombatot kivéve – mikor Keszthelyre az állomások érintéséveli rendes járata van – minden egyéb napon a vendégek kényelmének van átengedve, kik 24 órai előleges jelentés után azon kójutazást tehetnek meghatározott díj mellett. Az éji utazásért 50%-kal több díj fizettetik, mint a nappaliért, s a kójutazás 12 órán túl csak kedden és szerdán tarthat.

Itt mulat köztünk Vas Gereben s Bulyovszky Gyula; Uhl Frigyes²³⁴ német író is itt volt, leírta Füredet, a Balaton mellékét, ismertető cikke valamelyik

²³⁴ FRIEDRICH UHL (Teschen, 1825. május 14. – Mondsee, Vöcklabruck, Oberösterreich, 1906. január 20.) újságíró, író. A csehországi Teschenben született. A bécsi egyetem elvégzése után a Presse újságírója lett. Az 1850-es években a bécsi lapok levelezőjeként írt Magyarországról.

bécsi lap tárcájában látand napvilágot. Pázmándy Dienes²³⁵ is B.-Füreden van jelenleg.

Vörösmartyt várjuk. Szívünk ég a vágytól, lelkünk a lelkesedéstől, hazánk koszorús veterán költőjét láthatni s üdvözölhetni. Az ősz költő ifjú lelkének lángjától, mely mindig csak jóért, szépért és nemesért égett, óhajtunk fölmelegülni.

Gőzösöni kéjutazás mellett csónakázások is rendeztetnek. Az ily csónakázások sok sok élvezettel párosulvák, mert a csónakozók rendesen olyanok, kik szívérezelemben, lelki eszmékben rokonok, s a Balaton hullámtükre felett a regényes vidék ölelő tündérkarjai közti bizalmas társalgás oly élvezetet nyújt, melyről csak annak lehet fogalma, ki ily csónakázásban már részt vett. Fölöttünk a tiszta vagy csillagpalástos kék ég, alattunk a sima, majd zajló Balaton, körülünk a regényes vidék, melynek ölelő karján pihen az óriási víztükör! Fölöttünk nyílt, fellegtelen az ég, körülünk nyílt, szeplőtlen kebel, az égen ragyog a számtalan csillag vagy a nap, körülünk az élet legfényesebb, ragyogóbb csilloga a bizalom, mit úgy kísér az őszinteség, mint a föld kíséri körülforgtában a napot vagy mint a hold a földet. A csónakázástól mérsékelt díjt kell fizetni. 1–6 személy 2 órai csónakozásért fizet 3 forintot pengőben, 6 személyen fölül minden személytől 30 pengőkrajcárt. Ha a csónakázás 2 óránál tovább tart, úgy e személyek mennyiségére tekintet nélkül minden óráért 1 forint 30 krajcárt kell fizetni pengőpénzben – éji csónakázásért felével több fizetendő.

Pollák Mór bécsi hasbeszélő pénzért mutogatja magát Lössel vendéglős teremében. A fiatalsággal *szemmel* beszél, termekben úgy, mint termen kívül... a forrásnál, sétatéren. Előadásai nincsenek helyiséghez kötve, nem kíván érte Pollák semmi díjazást, egyedüli jutalomdíja, ha megérté az, kihez intézve valóának.

Ördöghintásunk²³⁶ is volt, ki ördöghintáján megforgatá az érdemes inas s szobaleányi személyzetet a beteges csak s kényelmes hölgyek nem csekély bosszúságára, kik türelmetlenül várták távozását, nehogy cselédeikre kelljen óra hosszat várakozniok.

Veszprém városa a tiszai víz által károsultak segélyezésére hangversenyt rendez, e hangversenyben tartandja a Balaton-fölvidéki dalárda – mely testületi

²³⁵ PÁZMÁNDY DÉNES (Kömlőd, 1816. április 7. – Baracska, 1856. január 24.) földbirtokos, politikus. A szabadságharc bukása után baracscai birtokán élt. Komárom vármegye alispánja, 1843-tól országgyűlési követe, 1848. július 10-től 1849. január 5-ig a magyar képviselőház elnöke volt.

²³⁶ kőrhintás (tájszó)

létezésre a magas engedélyt minden órán várja, s meg nem érkezte miatt jelenleg csak „vidéki műkedvelők” cím alatt lépend föl – első nyilvános föllépését. E dalárdán kívül szereplendnek még a hangversenyben: Urhegyi Karolina²³⁷ kisasszony s Wurda Manó²³⁸ dalokban, hegedűn Liedl Lipót²³⁹, s báró Ricci Lipót²⁴⁰ és Kiss Dávid²⁴¹ szavalandnak. A hangverseny f. hó (nyárhó) 29-én leend.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 6 (1855) 167. sz. (július 24.) 665–666.

59.

1855. július 27.

Balaton-fölvidéki levelek IX.

Honfiúi öröm dobogtatja szívemet e sorok írásakor, mert a honfiúi s polgári erény hervadatlan virágiból fűzhetek érdemkoszorút Veszprém városa számára. Tettleg igazolá jelenleg Veszprém városa, hogy polgárai szívében s lelkében a szép, jó s nemes iránti lelkesülésnek érzelmei megvannak. – Tiszai vízárr²⁴² által károsult polgártestvéreink fájdalmas jajkiáltása, segélyért esdése elhatott Veszprémbe is, felkölté az emberbaráti érzelmet, s Veszprém városa tanácsa nem késett fölkarolni a szerencsétlenek ügyét, s hogy polgárainak alkalmat nyújtson a honfiúi áldozat részvétoltáráni letetésére, *hangversenyt* rendezett oly célból, hogy a bejövő jövedelem a szerencsétlenek veszteségének némi kárpótlása, maga a hangverseny pedig Veszprém város műértő nagyközönsége művészi élv után sóvárgó vágyának kielégítése legyen.

Nyárhó 19-i esti 6 órakor kezdődött a hangverseny, mit a testületi létezésért fensőbb helyre folyamodott, s e létezési engedélyt valószínűleg rövid

²³⁷ Urhegyi Lajosnak, a veszprémi székesegyházi zenekar muzsikusanak leánya.

²³⁸ Wurda Emánuel veszprémi kereskedő, boltos.

²³⁹ Liedl Lipót hegedűs, a veszprémi, majd a székesfehérvári székesegyház muzsikusa.

²⁴⁰ Báró Ricci Lipót 1857-ben házasodott meg, Döry Amáliát (? , 1834 – Farkasvölgy, 1859. február 14.) vette feleségül. 1860-ban a Tolna vármegyei törvényszék tanácsosa volt. – Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium (...) 1860-dik (...) esztendőre. Pest, é. n., Magyar nemzeti zsebkönyv. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1905. 196.

²⁴¹ KISS DÁVID (Veszprém, 1822. november 1. – Balatonudvari, 1904. november 18.) 1854–1855 között Szentgálon, 1855–1858 között Vámoson református segédlelkész, 1858-tól Balatonudvariban lelkész és tanító. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 688.

²⁴² 1855. április 16-án a Tisza vízszintje elérte a 691 cm-t, az árvíz komoly károkat okozott.

idő múlva megnyerő Balaton-fölvidéki dalárda Csonka Ferenc alsó-eörsi lelkész karelnökölete alatt, „*vidéki műkevelők*” nevezettel Török lelkes *Felhívó* dalával (Szent az érzet szíveinkben stb.) nyitott meg. Ez volt a dalárda első nyilvános föllépése, s a szünni nem akaró tapsok igazolák a dalárda művészi emelkedettségét, mert nézetem szerint a művészi érték legbiztosabb bírálata a *hatás*, mit nyilatkozatával a közönség műértő részében előidézt. Ezt követé Urhegyi Karolinának magándala Nabugednezár²⁴³ operából zongorakísérettel. Lehetetlen dicséretet nem szavaznunk e nemes érzelmű úrhölgynek, ki szép tehetségét följajánlá a jótékony célú hangverseny értéke emelésére s előítéletektől menten sietett e följajánlással letenni áldozatát a felebaráti szeretet szent oltárára. Hangja kedves csengésű, dala mesterkéletlen, természetes, s éppen ez erőszakoltság nélküli művészi természetességben rejlik a hatás, mit játékaival előidézett.

Utána ismét a műkedvelők léptek föl Simonffy Kálmán „Fütyül a szél” stb. „Hegedülnek” című – Tóth Kálmán verseire készített – dalával... e dal, mint magánkörökben, úgy most a nyilvánosság terén is, köztetszésben részesült. Liedl Lipót jeles hegedűvirtuóz Andantino és Rondo Russo című darabot játszá művészi ihletettséggel, s Lamartine szavai igazságát: „zene hangján beszélnek minden népek”, művészi – zajos tapsok által félbeszakított – játékaival igazolá. Zenéje a szívhez s lélekhez szólt, s hol van a nép, mely a művészetnek szív s lélekhez intézett beszédét meg ne értené?

A dalárda Bognár Ignác „Azt gondolom, eső esik” című dalát oly mély érzéssel, szívet rázó művészi ihletettséggel dalolá, hogy a szünni nem akaró tapsok s fölhívásoknak engedve ismételnie kelle.²⁴⁴ Báró Ricci Lipót Seidl J. G.²⁴⁵ „Falschmünzer” című balladáját oly bensőséggel – a darab szellemétől áthatottsággal – szavalá, fokozatos, természetű emelkedései, melyekben semmi mesterkéeltség nem volt, de a művészi öntudat annál hatalmasban nyilvánult, oly lélekre hatók s megrázók voltak, hogy a számos közönségtől nyert zajos tapsok, hangos éljenek nem a föllépő egyénisége, hanem művészete iránti elismerés oly nyilatkozatai voltak, mit művészi előadása hatalmának okvetlen elő kelle idéznie, hacsak a közönség műértetlenségét nem akará elárulni. A

²⁴³ Nabukodonozor, olaszos nevén Nabucco, Verdi operája.

²⁴⁴ BOGNÁR IGNÁC (Csepreg, 1810. március 18. – Budapest, 1883. november 1.) énekes (tenor), zeneszerző, a Nemzeti Színház karnagya. Kisebb operákat, dalműveket, dalokat komponált. Az 1840-as években Kolozsvárott operákat rendezett. SZÉKELY 1994. 103.

²⁴⁵ JOHANN GABRIEL SEIDL (Wien, 1804. június 21. – Wien, 1875. július 18.) bécsi író, régész, költő, műfordító, aki többek közt Der Falschmünzer c. dalával vált ismertté. A „Gott erhalte, Gott beschütze unsern Kaiser, unser Land!” kezdetű osztrák császári himnusz (1854) szövegírója.

vadászdalt, melynek zenéjét Drechsler²⁴⁶, verseit Szücs Dániel veszprémi lel-
kész készíté, tetszéssel adá elő a Balaton-fölvidéki dalárda.

A 2-ik szakaszt Alstädter Soma nyitá meg Kisfaludy Károly „Mohács” című elegyája szavalatával. Jó kiejtése (a szavaló héber) s igyekezete dicséretet érde-
mel. Ezt követé „Kettős dal” Kunok dalműből²⁴⁷ Urhegyi Karolina kisasszony s
Wurda Manó úr által előadva. A dalárda Wéber C. M.²⁴⁸ Rabló dalát dalolá, s a
hatás oly nagy volt, hogy dacára a terem tömötsége következtébeni hőségnek,
a közönség nem nyugodott, míg csak a dalárda tagjai a dal ismétlése végett
újra elő nem álltak, de most ismétlés helyett Tóth Kálmán „Búza közé szállt a
dalos pacsirta” című versezetét „De szép állat a kis őz, a kis őz a gyors futásban”
című frissel kapcsolatban dalolák el. E dal előidézte hatást leírni nem lehet,
ismétlése zajos tapsok közt kéretett, de ismétlése helyett az elébb ismételtetni
kívánt hangversenyi programban levő Rabló dalt a közönség tetszészaja s tap-
saival koszorúzva ismételék. Kiss Dávid Petőfi „Örült” című költeményét sza-
valá, s a szavalati szempontból oly nehéz darabot oly jól s minden dagályt ke-
rülve, az egész indulatrohamokat híven kiemelve oly művészi felfogással adá
elő, hogy szavalati ügyessége a hallgatók összegének éljenező elismerésével ta-
lálkozott. Számos tapsolói voltak a nőnem között is, bár az „örült”-nek a szép-
nemrőlí nyilatkozata nem a legkedvezőbb hatást gyakorlá. Bezárta a hangver-
senyt a dalárda „Búcsúdala” (Érted galambom, emelem poharam stb.) s oly ha-
tást idézett elő, hogy a közönség tapsai, éljenei még akkor is hangzottak, mikor
már oszlófélben voltak.

Ez est a Balaton-fölvidéki dalárdának, báró Ricci Lipót úrnak, Liedl Lipót,
Kiss Dávid uraknak, Urhegyi Karolina kisasszonynak művészi koszorút nyúj-
tott, nem a természet hervadó, hanem az elismerés hervadatlan virágiból. A
Balaton-fölvidéki dalárda pedig, melynek testületi létezéséért benyújtott fo-
lyamodására adandó fensőbb engedélyt vidékünkön minden tiszta lelkű honfi
szívszakadva várja, valódi diadalünnepet ült.

²⁴⁶ JOSEPH DRECHSLER (1782. május 26., Vlachovo Březí, Böhmen – Wien, 1875. július 18.)
zeneszerző, karnagy, orgonista, 1844-től a Stephanskirche karnagya. Veszprémben több egyházi
darabját előadták.

²⁴⁷ CSÁSZÁR / KAISER GYÖRGY (? , 1813 – Pest, 1850. augusztus 20.) zeneszerző, karmester.
1837–1845 között a Magyar Nemzeti Színház koncertmestere, majd haláláig másodkarmestere.
Több operát szerzett, melyek közül verbunkos elemekkel kevert olaszos dallamvilágú *A kunok*
(1848) és a *Morsinai Erzsébet* (1850) hosszabb ideig a színházak repertoárján szerepelt. Szövegü-
ket Kirchlehner Xavér Ferenc írta. SZÉKELY 1994. 133.

²⁴⁸ CARL MARIA WEBER (Eutin, 1786. november 18. – London, 1826. június 5.) német zene-
szerző, a német romantikus opera atyjának is nevezték.

Veszprém város hatósága, mely egyrészt a szerencsétlenek nyomora enyhítéséhez e hangverseny rendezése által tetteleg szép összeggel járult, másrészt alkalmat nyújtott a Balaton-fölvidéki dalárdának nyilvános föllépés által a kivívt tetszés által életrevalóságát kitüntetni, Veszprém város községének pedig művészet utáni epedő vágya kielégítése mellett áldozatát a közjó oltárára letehetni, a nemzet hálájára érdemesíté magát s igazolá, hogy Veszprémben nem hiányoztak, hanem csak szenderegtek a jó elemei s mihelyt volt erő, mely e szendergő elemekre ébresztőleg hatott, azonnal nagy, nemes tettben nyilatkoztak ezek.

E hangverseny rendezéseért lehetetlen a nemzet s Tisza-vidéki szerencsétlen testvéreink nevében egyrészt, a művészet érdekében másrészt köszönetet nem szavaznom Szammer Alajos városbírónak s mint rendezők, a hangverseny létrehozásában fáradozmat s áldozatot nem kímélő Rothfischer városi jegyző, Tripammer Imre s Danzinger Iván uraknak, a cselekvés terére ily nemes tettel lépett Veszprém városa minden közremunkáló tanácsnokának.²⁴⁹

A hangversenyben működött honleányt s honfiakat a nemzet elismerésén, a kivívt tetszésen kívül jutalmazza meg az öntudat, hogy művészetök hatalmával ily jótékony célú, nemes irányú hangverseny létrejövését lehetősték.

A hangversenyt barátságos estély követé a Stingl vendéglőben – mint értesülve vagyok – Veszprém városa által adva, kik ez áldozatot a hangversenyben működött vidékiek részére oly elhatározással hozák, hogy nevők a nyilvánosság terére ne vitessék, mert áldozatuknak csak egy illő jutalmát ismerik, s e jutalom nem a nyilvánosság terére vitelben, hanem azon öntudatban van, hogy áldoztak, áldozatuknak nyilvánossá tevése nélkül. S lehet-é ennél szebb, lelket emelőbb jutalom?

Egymást válták föl ez estélyben a felköszöntések Veszprém városára, ennek érdemes tanácsára, a rendezőkre s hangversenyben működöttekre. Felköszönték a dalárda leendő igazgató elnökét is, ki közfájdalomra ez estélyen nem volt jelen, körülményei által – mindjárt a hangverseny végződtekor – hazamene- telre szólíttatván.

²⁴⁹ Szammer Alajos 1838-ig nyomdatulajdonos Veszprémben, nyomdáját ekkor eladta Jesztány Tóth Jánosnak. 1854-ben is városbíró volt. VARGA 2009. 748–749., HUNGLER 1988. 210. Rothfischer József 1855-ben városi aljegyző volt, a főjegyzői hivatalt Pap János viselte. (A jegyzőkönyvi adatokat Tóth Ágnes főlevéltárosnak köszönöm.) Tripammer Imre rokona lehet Tripammer Mátyás vaskereskedőnek, korábbi városbírónak, Szigeti Imre és József neves színészek édesapjának. MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015. 64–65.

Adja az ég, hogy hazánk minden vidékén mielőbb ily jótékony célú hangversenyek rendeztessenek, a nemzet elismerése, hálája fogja kísérni közhasznú működésüket.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 170. sz. (július 27.) 677–678.

60.

1855. augusztus 6–7.

Balaton-fölvidéki levelek X.

Vörösmarty B.-Füreden van. Vörösmarty! Mi név ez? Egy hatalmas oszlopa a dicsőségnek a magyar nemzet szellemélete pantheonában, körülfolyna az elismert érdem hervadatlan borostyánától. Úgyis egyedül az elismerés borostyána az, mit a magyar író a napnak felhasznál, az éjnek átvirrasztott óráiban fáradatlan működésével kivíhat, s e borostyánt is mily sokszor igyekszik szennyes kezekkel letépni a sárga arcú irigység. – A magyar író célnál van, ha elismerésre talált földieinél, jutalomhoz ne is tartson igényt, homlokát érdemkoszorú fonhatja körül, de működéseért anyagi jutalomra nem számolhat, pedig az író, ki nemzete dicsőségének kivívására szenteli minden idejét, jogosan várhatná nemzetétől, hogy érdemelt jutalma megadásával fedezze az anyagi szükségeket, melyek az író életében is, mert hisz ő is ember, neki is élnie kell, fölmerülnek.

Vörösmarty hazánk elsőrangú írói egyike, hőskölteményekben még eddig senki sem érte utol, nemzeti irány szempontjából nincs költőnk, ki, nem mondom, hogy egy második „Szózat”-ot, hanem hozzá lelkesedésben csak közelítő nemzeti dalt is alkotott volna. S hol a jutalom, mellyel a nemzet nagy költőjét megtisztelje? Tán az elismerésben? Ez nem a nemzet részéről jutalom, ez eredmény csak, melynek Vörösmarty érdemeit okvetlen követni kelle. Vörösmarty magas szellemének fönnszármaló hatalmával vívta ki nemzete elismerésének érdemkoszorúját, ezt a koszorút nem lelete a nemzetnek költőjétől megtagadni anélkül, hogy szellemi kiskorúságát el ne árulja. De az anyagi jutalmazás, mit oly jogosan várhatta nemzetétől, elmaradt. Más hon hírneves írói meggazdagodnak az irodalomból, nálunk az író sorsa, hírnév hideg sugáritól fedezett szegénység, s ha van író, ki nem küzd anyagi ínséggel, e szerencsés helyzetét saját kedvező anyagi állásának, de nem a nemzet jutalmazó lelkesedésének

köszönheti. Ki érdemelt inkább nemzetétől jutalmat, mint Vörösmarty, s ő, a nemzet első költője, szinte jutalmazatlanul maradt. Hideg babérrel fizették ki...

Itt van még Szentpétery is.²⁵⁰ Megható volt Szentpéterynek Vörösmartyval, a művésznak az íróval b.-füreden első találkozója. Hosszasan tarták ölelve egymást! Mintha a két szív sokkal jobban összeforrt volna, semmint el lehetne egymástól válniok, a költő, ki eszményíti az életet, s a művész, ki a költő eszményalakjainak működő egyéni életet ad, lelki rokonságban állnak egymással.

Szentpétery többször föllépett B.-Füreden, s minden föllépése a művészet diadala volt. A lelkesült közönség, kit művészete hatalmával lelkesíte föl, zajos tapsokkal kíséré működését. A színpadon nem Szentpétery ő, hanem az az egyén, kit személyesítnie kell, annak szívével érez, lelkével eszmél, ítél, okoskodik. Szóval művész ő a szó valódi értelmében.

Az Ungarische Post²⁵¹ érdekes szerkesztőjéhez egyik közleményemben Uhl Frigyesről írva, miután megtudtam, hogy B.-Füredet s környékét leírja, azt íram, hogy cikkei bécsi lap tárcájában jelenendnek meg. Ezért az Ungarische Post harci kesztyűt hajított elém, miután a kérdéses cikk lapjába ígértetett. Biztosítom a jó irányú Ungarische Postot, hogy a közlemény csupán egyéni gyanítás, s nem az ő lapja elleni rosszakarát kifolyása levén, küzdelemre nincs ok.

Az Annák tiszteletére rendezett táncestély, mint Pesten,²⁵² úgy B.-Füreden is, rendkívüli fénnel tartatott meg. Az esténként étkezés után rögtönzött táncestélyek nagyszerűség szempontjából össze sem hasonlíthatók ez estéllyel. Az Anna-nap esti táncestély csak előkészület volt a valódi táncestélyre, mi az étkezési teremből nyíló táncteremben f. hó 30-i esti 9 órakor kezdődött.²⁵³ A terem fényes kivilágítással, s aestheticai szempontból ízlésteljesen rendezett ékítményekkel díszlett, a zöld növényzet, mi a lépcsőzet aljánál kapuzatot, a följárást, bemeneti ajtót s a terem falzatát, ablakait, tükreit, dús világításban ragyogó csillárait körül- és végigfolyá, s e zöld folyondárt választékosan ékítő virágok a nézőre kedvesen, a szemekre jótékonyan hatának. S mi volt ez ékítmény, mik voltak ez ízlésteljesen rendezett gyönyörű virágok, a teremnek

²⁵⁰ SZENTPÉTERY ZSIGMOND (Rohod, 1798. július 31. – Pest, 1858. december 13.) színész, rendező, színigazgató, a Pesti Magyar, majd a Nemzeti Színház alapító tagja, 1843–1856 között rendezője. Szülei református papnak szánták, de akaratukkal ellenszegülve 1815-ben színésznek állt, a legrangosabb vándortársulatok tagja volt. Kezdetben hősszerelmes, később kedélyes apaszerepekben aratott sikert. SZÉKELY 1994. 743–744.

²⁵¹ Az Ungarische Post pesti német nyelvű napilap volt, 1855-ben Otto von Müller szerkesztette. RÓZSA 2003. 83.

²⁵² Az Anna-bált a budai Császárfürdőben tartották.

²⁵³ Az 1855. július 30-i Anna-bál hétfői napra esett.

valódi ékei: azon szebbnél szebb élővirágokhoz hasonlítva, kik ragyogó szemekkel, bájos arcukkal, kecseljes mozdulataik, könnyű lépteik, ígész mosolyaikkal a figyelmet akaratlanul is leköték s a szívet a kellem iránti hódolat-adónak letevésére kényszeríték. Füred szép hölgyeit gyönyörű koszorúba fűzé össze e táncestély, s a férfinak, ki e koszorúból választani akart, meggyűlhetett szívével baja, mert ily sok szépség között igen nehéz a választás; egyikben egyik, másikban másik kiváló sajátság, egyéni kellem ígészvén le a figyelmet, hódítván magához a célpontját meg nem találta s annak elérése után vágyakozó férfiszívet.

Az estély túl népes volt, népesebb, mint valaha. Az urodalmi vendéglő tánctermét Anna-estélykor ennyi vendég még sohasem látogatta meg. S honfiúi örömmel írhatom, hogy a társalgás túlsúlyúlag magyar nyelven folyt, s így a vendégkoszorúban nemcsak a magyar elem, hanem társalgási nyelv szempontjából a magyar érzelm is túlsúlyú volt. Vajha ugyanezt írhatnám a táncról is, de itt fájdalommal láttam a körmagyar tökéletes kihagyatását, s míg a bokortáncot (cotillion)²⁵⁴ órák hosszat járták, míg polkák s keringőkkel a hölgyeket szélsőségig fáraszták, addig egy-egy táncrendben előjövő csárdásnak legfőleg egy rövid órát szentelének. A nemzetiség gyakran apróságokban is kimutatja magát, táncestélyeken a nemzeti típust a magyar táncok túlsúlya ömleszt el, s éppen e magyar nemzeti típus hiányzott a b.-füredi – nagy részben magyar elemtől látogatott – táncestélyből, mert ha a cotilliont oly soká tudák járni, miért nem a csárdást is, mikor a polkák, keringők, francia négyesek, cotillion miatt különben is oly ritkán jöhetett elő a táncrendbeni egyetlen (mert a körmagyar s több magyar táncok teljesen kihagyattak) magyar tánc: a csárdás!

Hiszem, hogy Önök szeretnék e táncestély szépeivel – ha már személyesen nem lehet is – legalább névleg megismerkedhetni, s ez ismertetést levelezőjüktől várják. De ennyi szépség közt az elsőség koszorúját, a királynői címet egynek odaítélni szinte lehetetlen, s nem is lehet, hacsak a levelező ily ízlés által döntendő kényes kérdésben az ellenkező ízlésűek megrovását s a mellőzött szépek jogos neheztelését magára vonni nem akarja. Említhetném azok közül, kiket ismerni szerencsés vagyok, a táncokat kellemes könnyűséggel s ügyesen lejtő bájos P[ázmán]dy Vilma kisasszonyt, emléthetném a honfiúi s leányi érzetet tettekben nyilvánítani szokott gr. Cs[ák]y család honleányi érzelmű hölgyeit, az oly sok imádótól környezett Sz[innyey] kisasszonyt s többeket, de mily kevés lenne az általam említettek száma azon sokakhoz mérve, kiket

²⁵⁴ cotillion = francia négyes, fűzértánc

márcsak helyszűke miatt is kénytelen lennék elhallgatni, holott az irigység sem vitázhatja el tőlök, hogy hódítólag szépek, ügyes társalgók s a táncokat könnyűség s kellemmel lejtik. Táncszünetek alatt az éttermet előzőnlé az ifjúság, s míg a hölgyek fagyaltotztak, addig a fiatalság által körülült asztaloknál pezsgősüvegek dugói durrogtak, s habzó ital lángnedvéből merítének kellő bátorságot a teendő nyilatkozatokhoz, mert a szépség ellen folytatott háború megnyeréséhez, melyben gyakran a vesztes fél legtöbbet nyer, fő kellék a bátorság s ennek birtoka nélkül – főleg ha az ostromolt szépség az ügyesség hatalmas fegyverével küzd – diadalt nem is remélhetni.

Mayer uradalmi vendéglős, ki a táncterem földiszítésében áldozatot nem kímélve igyekvék a vendégek magasabb ízlésével kielégítőleg találkozni, az étterem rendezetében, a választékos étkek sokfélesége, a különféle kíváncsalmak azonnali pontos teljesítése által is kitünteté azon ügyességet, mellyel vendéglőjében találkozni már megszoktunk, s éppen e körülményben rejlik alapoka az uradalmi vendéglő látogatottságának, Mayer előnyének Lössel felett a versenyzés terén, s ez utóbbi a versenyt márcsak azért sem állhatván ki, mert kellő nagyságú termei nincsenek, s ha volnának is, hiányzik belőlök Farkas jeles zenéje; e zene az uradalmi vendéglőben hallható naponkint. E zenéhez még vegyük hozzá az ízlést, választékosságot, előzékenységet, pontos szolgálatot, jól készített étkeket, melyekkel Mayer vendégei ízlését s kényelemvágyát kielégíteni törekszik, s nem fogunk csodálkozni a versenyzés teréni túlsúlya felett.

Latabár [Endre] jeles társulata e napon nyílt nyári színkörben a közönség vágyait tökéletesen kielégítve „Mátyás diák”-ot játszá.²⁵⁵ A szereplők közül a kántor (Berzsenyi) s a tót diák (Török István²⁵⁶) többszörösen megtapsoltattak. Általában a játszó szerepeiket jól fogák föl... a nagy részben új tagokból álló társulat tagjait ismertetendem következő levelemben.

A nyári színkör lehetőleg ki van igazítva. Hisszük, hogy az uradalom nem késendik a még létező hiányok kiigazítását is mielőbb elrendelni s foganatba venni.

Egy más nevezetes, halaszthatatlan teendője is van az uradalomnak, e teendő a mielőbbi építkezés. Szükségességét igazolja a körülmény, hogy e saison alatt, mégpedig jóval Anna-estély előtt, sok vendég nem kaphatván a fürdő-

²⁵⁵ BALOGH ISTVÁN (Lucs, 1790. december 8. – Pest, 1873. június 21.) színész, színigazgató, drámaíró, a magyar színjátszás úttörője. 1838-ban írta Mátyás diák, vagy a cinkotai nagy itce c. bohózatát. SZÉKELY 1994. 50.

²⁵⁶ TÖRÖK ISTVÁN (Kolozsvár, 1826 – Szeged, 1865. május, ?) az 1850-es években sógorának, Latabár Endrének a társulatában komikus szerepeket játszott. SZÉKELY 1994. 813.

helyen szállást, nem saját jószántából, hanem kényszerűségből Füred s Arács falukban vagy a szőlőhegyen volt kénytelen szállást fogadni. Egészséges emberre nézve ez ugyan még nem nagy baj, mert Füred, Arács s a szőlőhegyi lakok közel levén, e kis távolság az onnét Savanyúvízig terjedő séta, ha némileg kényelmetlen is, de e kényelmetlenség a szórakozás által gazdagon kárpótolatik. De hátha beteg vendég érkezik akkor, mikor a szállások már mind lefoglaltak? S oly beteg, ki gyalog nem képes Arács s Füredről lesétálni, s kinek a kocsi általi rázatás is ártalmas. Ez nagy baj, s hogy a fürdőhely hitelére rontólag ne hasson, hogy a vendégek jelenleg oly szépen növekedő számát a szállást nem kaphatás miatti félelem le ne apassza, úgy *saját, mint a haza s emberiség érdekében* mit sem ajánlhatok inkább az uradalomnak, mint azt, hogy mielőbb építkezzék, s a lakszobák kellő számban léte miatt oly igen érezhető hiányt a lakszobák szaporítása által mielőbb elhárítani törekedjék.

Báró Bánffy Pál júl. 31-én nagyszerű kéjutazást indítványoz, s a vendégkoszorúhoz intézett – e kéjutazásbani részvételre felhívó – programjában lelkesítőleg emeli ki, hogy a kéjutazás élvei mellett azon élben is részesülendnek a kéjutazók, hogy hazájok irányában szent kötelességet rónak le a honfiúi vállalat: Kisfaludy gőzös pártolása által... a vitelbért felező összeget, a gőzösnek még eladatlan részvényeiből a gőzös számára vásárlandó részvények fogván vetetni ily címmel: „1855-ik évi b.-füredi vendégek részvényei.”

Éljen a nemes lelkű indítványozó báró, s éljenek mindazok, kik ez indítványt honfiúi érzettel felkarolva részt veendenek a kéjutazásban.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 178. sz. (augusztus 6.) 709–710., 179. sz. (augusztus 7.) 713–714.

61.

1855. augusztus 9.

Balaton-fölvidéki levelek XI.

Említém már, hogy B.-Füreden nincs sürgetőbb szükség, mint az építkezés, s biztos reményünk van, hogy az uradalom e részbeni szent kötelességének eleget teendő, a lakszobáknak építés általi szaporítását még ez évben megkezdendi. Biztosnak állítám reményünket, mert a szépítési munkálatok még ez év folytán megkezdetnek, s a terv, miszerint e munkálatok kiviendők lesznek, építkezésével alkalmas helyeket szolgáltat. Tervbe van véve ugyanis a sétatérnek

egyenes vonalban a Balaton-partig terjesztése s így az eddigi sétatér s a Balaton-part közt díszlett kertek megszüntetése, saját kerteit az uradalom önként, saját érdeke tekintetében szentelvén föl e terv kivihetéseért, az idegen tulajdonosokét pedig kisajátítván. A mostani kertek eszerint csinosan rendezett, s Füred előnyeit mind élvezni, mind gyógytani szempontból jelentékenyen növelő kéjparttá (quai) lesznek átalakítva. Ez átalakítás által lehetőssítetik az épületeknek a jelenlegi nagy uradalmi laktól dél iránybani folytatása. A kéjpart-alkotás szükségességét azon bizottmány mondá ki, mely a cs. k. soproni helytartósági osztálytól a gyógydíjak szabályzása s hová leendő fordítása érdemében érkezett magas rendelet egyes pontjainak helyi viszonyok s körülmények szerinti módosításaért s e tekintetben fölterjesztendő jelentés elkészítéseért július hó utóján ült össze, mely bizottmányi ülésben nemcsak az uroadalom, hanem a vendégek s szomszéd falvak is képviseltettek.²⁵⁷ A vendégeket gr. Zichy Ferraris Emánuel s gr. Hunyady János, Arács s Füred falvakat illető bíráik²⁵⁸, az uradalmat főtitisztelendő Krisztián Pius urodalmi jószágkormányzó, Écsy László urodalmi fölügyelő s Orzovenszky Károly b.-füredi főorvos képviselvén. A magas rendelet azon pontjára, mely a gyógyintézetben szállásoló vendégek által fizetendő gyógydíjt fejenként 3 pengőforintban, az Arács, Füred falvakban tartózkodókét 2 pengőforintban, a cselédekét 1 pengőforintban állapítja meg, semmi megjegyzés sem tétetett, de azon pontra nézve, mely az így bejövő összeg 40 százalékát zenére rendeli fordíttatni, kijelentetett, hogy jövőre e tekintetben a körülmények s sürgető szükség módosítást engedhetnek. A kórház alaptőkéje növelésére 10 százalék lenne fordítandó a leirat szerint, de ez összeget, miután a vendégek emberbaráti nemes szíve a szegények ellátásáról úgyis gondoskodik, célszerűbbnek látja a szépítési munkálatok pénztárába utasítani a bizottmány.

A színház s színészeknek szánt 25 százalékról a bizottmányi jelentés szerint 15 százalék a színészek segélyzésére fordíttatnék, 10 százalék pedig a szépítési munkálatok pénztárába utasíttatik. Ez utóbbi pontot nem helyeselhetem, mert nézetem szerint, ha a zene a gyógydíjösszeg 40 százalékában részesül, a színház, mi fürdői szellemi élveink közt a legmagasztosabb, ha többet nem nyerhet

²⁵⁷ A soproni cs. kir. helytartóság 1855. május 18-án kelt 2291. számú utasításával rendelkezett a gyógydíjról, a fürdőbizottmány (fürdőbizottság) felállításáról. TÓTH-BENCZE 2011. 54., LICHTNECKERT 2010. 21. – A bizottság 1855–1917. évi jegyzőkönyvei forráskiadványban teljes terjedelmükben hozzáférhetők: LICHTNECKERT 2010.

²⁵⁸ Arács és Balatonfüred falvak bírái nem sokáig lehettek a fürdőbizottság tagjai, csak az 1855. és 1856. évi üléseken vettek részt. 1857-ben mint nem alkalmazható személyeket kitétték őket a bizottságból és helyükre egy új tagot választottak. LICHTNECKERT 2010. 41–53.

is, legalább a 25 százalékot csonkítás nélkül megkaphatná, sőt én a színészetet s zenét egyforma arányban szeretném a gyógydíjból díjaztatni, egyforma arányban annyival inkább, mert nemzetiségünk fennmaradásának egyik hatalmas oszlopa, nyelvünk tökélyesedése s haladásának nevezetes tényezője a színészet.

A gyógydíjösszeg fennmaradó része szépítési munkálatokra fog fordíttatni, s ha a bizottmány jelentése fensőbb helyen helybenhagyatik, úgy 45 százalék, mert a leiratban eredetileg kijelölt 25 százalékhoz a kórház részére szánt 10 s a színészettől elvont másik 10 százalék leszen csatolandó, s ha tekintjük a B.-Füreden ez évben időzött vendégek számát (megközelíti az 1200-at), s a gyógydíjt középszámmal csak 2 pengőforintjával számítjuk (1200x2 =2400 pengőforint), 45 százalékkal 1080 pengőforint leend ez évi gyógydíjból a szépítési munkálatok kivételére fordítva, s e szépítési munkálatok még ez év folytán megkezdetnek. A bizottmány elhatározá megkérni Ürményi József öméltóságát, hogy tegye magát érintkezésbe Masjon gőzhajózási üzletvezénylő s Clark Ádám építész urakkal, s alkattasson tervet, miszerint lenne a füredi balatoni kéjpart létesítendő. Clark építész úrnak e téreni jártassága bizonyos kezességet nyújt afelelől, hogy ha a kéjpart általa készítendő terv szerint alkottatik, e kéjpart B.-Fürednek egyik dísze leend.

Szóba jött az is, hogy szükséges volna fedett sétányokat (Wandelbahn) állítani, de mert a kéjpart alkatása s más szükségesebb teendők a szépítési pénztárt ez évre kimerítik, a fedett sétányok fölállítása jövő évre marad, s bizton hiszszük, hogy a jövő évről elmaradni nem fog. Az ily sétányok zivataros, szeles, esős időben megbecsülhetetlenek.

Gróf Zichy Ferraris Emmanuel a bizottmány által egy évre a szépítési munkálatok vezetőjévé választatott, ki azt egy évre, de oly kikötéssel vállalá el, hogy a több bizottmányi tagok működésében összevetett vállakkal segítendik.²⁵⁹

Somogyi Pál²⁶⁰ b.-füredi törvénybíró ígéretet tön, hogy saját földéről követ ad a követ szükségelő munkálatokhoz, s biztos reményét fejezé ki, hogy B.-Füred lakosai – e hazai fürdőhely emelkedése oltárára áldozatukat leteendők – szépítési munkálatai közben fuvarral segélyzendik az uradalmat. A derék törvénybíró, ki egyrészről honfiúi érzetének, másrészről erkölcsi szent kötelessége ismeretének ily fényes tanújelét adta, bizton hiszszük, hogy fog kellő tapintattal

²⁵⁹ Pap Gábornak ismernie kellett az 1855. július 26-i bizottmány jegyzőkönyvét, mert hitelesen közölte annak tartalmát. A jegyzőkönyv szövegét lásd: LICHTNECKERT 2010. 41–43.

²⁶⁰ A Somogyi és a Varga családok évszázadokon át a balatonfüredi nemesség, a református egyház és a község vezető családjai voltak. Somogyi Pál közbirtokosnak 1857-ben 32 hold birtoka volt. LICHTNECKERT 1999. 254–255.

is bírni a nép szívének ily szent cél oltáráni áldozatra megnyerésében, s mit ő csak mint reményt fejezett ki lakostársai részéről, ti. a fuvarszolgáltatás a köz-eljövőben oly valósággá leend, mi B.-Füred honfias érzelmű lakossága homlokára fel fogja fűzni a nemzetileg elismert érdem hervadatlan koszorúját.

B.-Füredről az előbbi években Anna-estély után rendesen haza szoktak oszlan a vendégek. Ez nehezen fog jövőben történni. Már két éve, hogy a fürdő-saison augusztusban is elég népes volt, s jelenleg annyi vendég van B.-Füreden, mintha az Anna-estély nem is múlt volna el, hanem még ezután következnek. Egymást érik most is a szállásrendelő levelek, s a megrendelők névsorában a fensőbb arisztokratia több tiszteletben álló tagjainak nevével találkozunk. A tanári kar is ezután látogatandja meg Füredet, kiknek látogatása a társalgási körök szellemi élvét nem kis mértékben növelendi.

A nyárutói vendégek egy része a szőlőgyógymód jótékony hatásában akar részesülni. Valóban csudálni lehet, hogy e szőlőhegyekben oly gazdag vidékű gyógyintézetben a szőlőgyógymód mindeddig be nem jött, s azon betegek, kik e gyógyymódot biztos sikerrel használhatnák, nem siettek szőlőéréskor B.-Füredre. De hisszük, hogy ezután minden másképp leend, s hisszük annyival inkább, mert erélyes főorvosunk mindent elkövet a gyógyymódnak hitele megalapítása s ezáltal B.-Füredre leendő behozatala végett. Akkor fog ám még emelkedni, ha a t. főorvos úr terve sikerült, s a szőlőgyógymód jótékonyágáról meggyőződés egész szeptember hó utójáig élénk hullámmásban tartandja a b.-füred fürdői társas életet. S e terv valósulása, míg a szenvedő emberiség fájdalmait enyhítendi, s a b.-füredi fürdőt értékében emelendi, addig egyrészt az uradalomnak, másrészt a b.-füredi s arácsi szőlőbirtokosoknak tevéleges hasznót hajtand. Képzelem, mily magasra fog felszökni akkor a b.-füredi s arácsi szőlőhegyek különben is oly magas ára! Ki hát B.-Füreden vagy Arácson szőlőt akar szerezni, most siessen a szerzéssel, mert e két helységben a birtokár – más helyekhez viszonyítva – rendkívüli mértékben növekedik.²⁶¹

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 6 (1855) 181. sz. (augusztus 9.) 721–722.

²⁶¹ Pap Gábor a szőlőgyógymódnak a balatonfüredi gyógyfürdőn való bevezetését 1853-tól többször is említette írásaiban, azonban a későbbi források szerint e gyógyymódot Mangold Henrik csak 1860-tól alkalmazta a magánpraxisában, a fürdőintézetben pedig Orzovenszky Károly főorvos 1867 szeptemberétől. A füredi szőlőgyógymódról bővebben: LICHTNECKERT 2013. 172–173.

62.

1855. augusztus 16.

Balaton-fölvidéki levelek XIV.

B.-Füred nemcsak a gyógyulni vágyók Mekkája, ide sereglenek azok is, kik élvezni s szórakozni akarnak. S ki azt hiszi, hogy ez első fürdőhelyen a vendégkoszorú csak a táj regényességének lélekrei kedves behatását, a gőzö sön s szárazoni kirándulások örömeit élvezheti, fölöttébb csalódik, azon élve inkább érzékeink, mint lelkünkre hatnak, bár nem lehet elvitázni, hogy van a lélekre is – mégpedig emelő, van a szív érzelmeire is – mégpedig nemesítő hatásuk. De sokkal nagyobb hatása van lelkünkre és szívünk érzeményeire, szellemi élvezeteink két fő tárgyának: a színészet és zenének.

Leveleim egyikében ígéretet tettem, hogy a B.-Füreden jelenleg működő színtársulatot ismertetni fogom. Ígéretemet most beváltom. Színigazgató jelenleg is Latabár [Endre], de a vezérlete alatti társaság tavali s harmadévi személyzetéből igen sok jeles tehetség hiányzik. Hiányzik Prielle Cornelia (Hidassyné), kit a pesti színpadon is biztos siker tudatával lehetne fölléptetni. Hiányzik Felekyné, a komikumok s tragikumokban egyaránt kitűnő színésznő, s e hiány legérezhetőbb! Férfiak közül Gyulai, Benedek s Molnár hiányzanak. Az új tagok közt legkitűnőbb tehetség Jánosiné²⁶², főleg hősies szerepekben. Ő színésznő, mikor játszik, azon egyéniséget látjuk a színpadon, kit személyesítnie kell, s ez az a nehéz színészi kellék, melyre oly kevesen tudnak szert tenni, s melynek hiánya a nézőkre oly rosszul, a darabra oly érdektelenítőleg hat. E kellékkal bírnak: Kecskésné, Latabárné s Erdősné²⁶³ is, kik a társulatnak kitűnőbb nőtagjai. Jánosiné hangja érces, tiszta s az indulat és érzelemváltozat különféle mozzanatait nemcsak arcjátékával, hanem hanghordozatával is igen ügyesen tudja visszaadni. Taglejtése szabatos, játéka biztos. De gyöngéd szerepekben mégsem képes betölteni Felekyné helyét, nem azért, mintha képessége hiányzanék, mert képességét még az irigység sem vitázhatja el, hanem mert

²⁶² GVOZDANOVICS JÚLIA (Szabadka, 1827. február 8. – Budapest, 1880. május 1.) színésznő, a vidéki színjátszás első számú tragikájának számított. 1844-ban kezdte pályáját, 1854 őszétől 1856-ig, majd 1857–1859 között játszott Latabár társulatában. Első férje Polakovics Endre szabadkai ügyvéd, második férje Jánosi Emil (1850), a harmadik Paulay Ede (1860) volt. 1863-tól férjével együtt a Nemzeti Színház tagja volt. SZÉKELY 1994. 266.

²⁶³ ERDŐSNÉ DAIN TERÉZ (Losonc, 1816 – Pest, 1858. november 7.) színésznő, 1836–1842 között Erdős János színész felesége volt. 1832-ben lépett színpadra, jelentősebb vidéki színtársulatokban játszott, fiatal korától idősebb női szerepeket alakított. SZÉKELY 1994. 191.

hiányzik az alak. Jánosiné alakja hősies, méltóságteljes, s gyöngéd szerepeknél jobban hat a gyöngéd alak!

Biróné volna az, ki alak szempontjából pótolhatná Felekynét, s bár az érzelmek hű visszaadásában sokszor tanúsít tehetséget, még nem érte el azon polcot, melyet – ha Felekyné helyét be akarja tölteni – el kell érnie, s egy nagy hibája van: ha többen vannak egyszerre színpadon, míg mások beszélnek, addig ő tökéletes érdeketlenséget tanúsít, mit főleg „Fehér Othelló” adatásakor tapasztalánk, mely darabban Piroska szerepét játsza, s míg férje a szobaleánnyal beszélt, vagy Szelíd úrfi ellen dühöngött, oly közömbös volt, mintha az rá nem is tartoznék! E hibáról, a többekkeli össze nem játszásról ha elszokik, jó színésznő leend, mert hangja kellemes, olvadékony, s a gyöngéd érzelmek hű visszaadása, a tapasztalatlanság, góg, dac stb. utánzásában sok ügyességet tanúsít. Latabárné az „Eleven holt házaspár” adatásakor Hagyma Péterné szerepét oly jól, oly művészi tökélytel adá, hogy játék végeztével Latabárral (Hagyma Péter) együtt, kit most láttam először játszani, s játéka művészi képzettségének fényes bizonyítéka, zajosan kitapsoltatott. Kecskésné tanácsadó – méltóságteljes – bosszúálló s eszélyes szerepekben tűnik ki leginkább, bár más szerepekben is siker reményével alkalmazható. Erdősné, a komikus – előítéletes – borzadályos – vallásos szerepeket viszi köztetszéssel.

Férfiak közt Berzsényi, Kecskés, Török, Latabár, Szilágyi jól töltik be helyüket. Berzsényi és Török kitűnőleg jó komikusok, s különösen Török „Mátyás diák” adatásakor a tót deákat s Berzsényi a kántort oly jól adák, hogy a vendégkoszorú zajos tapsai, szűnni nem akarva jelenték a kivívott tetszést.

Fájlalni lehet, hogy a zenetársulat ritkán vesz részt az előadásokban, s felvonások közt néha 3 kis cigánygyerek ügyetlen zenéje nevelteti a közönséget. E bajon segíteni kellene.

Farkas zenetársulata! Mennyi élvezet szereznek a barna fiúk lelkesítő, buzdító, szívet rázó zenéjükkel. Ha rákezdik reggel s este azt a gyönyörű Ida csárdást, mit csak oly lángelme, minő Svasticsé, alkathatott, s mit csak oly ügyes zenészek, mint Farkas zenetársulata tagjai, adhatnak ily megragadón, összegyűl körülök a vendégkoszorú s a legnagyobb áhítattal hallgatja. Élő figyelem ilyenkor minden vendég, az ünnepélyes csendet senki sem háborítja meg, hogy ha végződik a zene, annál erősebben hangozzanak föl a tapsok s a lelkesülésnek szűnni nem tudó újra! újra! kiáltásai. – Ida csárdáson kívül a „kapuvári csárdás” s egy halot-taiból föltámasztott régi magyar dal: Deszka kapu kerítés stb. vívtak ki legnagyobb tetszést; a dalművekből a Troubadour s Haramiák dalmű egy része.

Farkas csak f. hó 15-éig szándékozik itt maradni, mert az uradalomtéli fizetés csak e napig jár. S mert a b.-füredi vendégházak még jelenleg is népes, s a távozók által okozott űr újonnan érkezők által töltetik be, mit sem óhajtok inkább, mint a zenészeknek B.-Füreden marasztását s fizetésöknök a kitűzött határidőn túl mindaddigi kiadását, míg B.-Füreden vendégek lesznek, mert ha a zene távozik, vele együtt a zenét nem nélkülözhető mindkét nembeli fiatalság is távozni fog, s Füred azonnal megszűnik pezsgő, zajos élet hazája lenni. Újra ajánlom hát az uradalom figyelmébe a zenészeknek augusztus 15-én túli megmarasztását, mégpedig egyenesen a b.-füredi fürdőhely tulajdonosai érdekében is!

A színészet iránti részvét nem oly nagy, minő a vendégházak számához mérve lehetne. A vendégek nagy része közömbös a nemzeti színészet iránt, pedig a nemzet életrevalóságának, önmaga s jövője általi érdekeltetésének egyik biztos hőmérője a színház látogatottsága. E hőmérőn a b.-füredi vendégházak érzelmei ha nem a fagyponthoz, de nem is a forrponthoz mutatják, sőt fájdalom! közel állnak a fagyponthoz, s a füredi élcek hírneves egyénisége ugyancsak élcek ám, míg a vendégházak tagjait színházi jegy vételére bírhatja.

Latabár [Endre] – mielőtt téli állomását elfoglalná – Füred elhagyása után Veszprémbe menend.²⁶⁴ Veszprém dicséretesen tüntette ki nemzeti érzelmeit a legközelebbi hangverseny adáskor, s hisszük, hogy a vendégház, mit a nemzet elismerése fejére tett, nem fog letépetni a jeles társulat pártolatlanul elhagyása által.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 6 (1855) 186. sz. (augusztus 16.) 741–742.

63.

1855. augusztus 17.

Balaton-fölvidéki levelek XV.

B.-Fürednek egyik előnye a kedvező szép fekvés, a környező táj s vidékek regényessége, e regényes helyekrei társas kirándulások.

Az ily kirándulások rendkívüli élvezetet nyújtanak, nagymértékben segítik elő a vendégek egymáshoz bizalmas közeledését, s részint vízi, részint száraz járművek által eszközöltetnek.

²⁶⁴ Latabár Endre 1855. évi veszprémi fellépéséről: HUDI 2009a. 73–75.

Vízi járművöni kirándulások közt legnagyobb szerűebbek a Kisfaludy gőzösöni sétautazások, s a sétautazó, ki először látja a szebbnél szebb egymást föl váltó panorámákat, melyeket Balaton melléke a gőzösről nézve oly meglepő változatosságban tüntet elő, leigézve áll a gőzös fedélzetén, s míg szeme a táj szépségein tévedez, lelkét édes kéj rezgi át, azon kedves kéj-érzelem, mit a természet kellemei szemléletéből merített gyönyör ad.

S ha már az utazás ily kéjbe ringató, lélekemelő, mennyivel kéjesebb s lélekemelőbbé teszi honfi előtt ez utazást az a tudat, hogy általa hazai vállalat: a Kisfaludy gőzös hanyatlásból kiépülő ügyei emeléséhez járul. Pár forintnyi áldozattal magunk kéjét s a Kisfaludy gőzös ügyeinek emelkedését eszközölhetjük, s melyik vendég sajnálná ily eredmények mellett letenni pár forintját az áldozat szent oltárára?

Báró Bánffy Pál, kiről már emlékeztem, kiválólag érdemel dicséretet a gőzös anyagi viszonyai jobb karba helyhezéseérti fáradozás terén. Ő mindent elkövet, hogy részint szállítmány, részint napi s éji kéjutazások által a gőzös jövedelme szaporodjék, s Balaton vizéni megmaradása eszközöltessék. S Kisfaludy gőzös Veszprém, Somogy s Zala kereskedelmének életére, a b.-füredi fürdő emelkedésének egyik hatalmas tényezője, s a gőzös ügyei iránt éppen e vidék gyermekei tanúsítanak legkevesebb részvétet, érdekeltséget; távol vidék gyermekei jőnek el, fölírni a tespedés álmából a szendergőket, felkarolni a gőzös elhagyott ügyét, s figyelmeztetni a vendégkoszorút, hogy ha részvétlensége által bukni hagyja e gőzöst, s e bukás következtében az a Balaton vizéről a Dunára vándorol, a kereskedelmi szempontból oly sokat vesztő határos megyék lakossága után legtöbbet vesz a b.-füredi vendégkoszorú; elveszti azon élvezetet, mit a kirándulások s a szebbnél szebb panorámák látása nyújtanak.

Ily figyelmeztető a lelkes Bánffy Pál! Vajha figyelmeztetése ne lenne kiáltó szó a pusztában, hanem mint eddig megtermé gyümölcseit – teremné meg ezután is!

Nevezetesek a csónakoni kirándulások is. Ily kirándulásokat leginkább Tihanyba rendeznek, s a Balaton víztükre felett lebegő csónakon bizalmasan társalgó kör röpi Tihany felé, megnézni a sírt, hol egy magyar király nyugvóporát oly emlék jelöli, minőt korunkban tán középrangú polgárcsalád is szégyenelne állítani családtagjának. Akkor a fényűzés kisebb, a hatalom nagyobb volt, most minden meg van fordítva. Így folytatja be az idő zöld folyondárral a romokat, melyeket őrlő foga büszke épületekből travestál, de ha elhajlítjuk a folyondárt, csakugyan romokon s nem a hajdani büszke épületen akad meg a szem. Így vagyunk a fényűzéssel is! A fény alatt romok rejlenek: a hajdani erő

s hatalom romjai. A Tihanyba rándulók rendszeren meg szokták látogatni a visszhangot is. Kár, hogy nincs ilyenkor Tihanyban a Balaton-fölvidéki dalárda, mily jól esnék a vendégkoszorúnak éretlen gyermekcsoporthoz ügyetlen kiabálásai helyett a dalárda lelkes dalainak e híres visszhang általi visszaadását hallani. Én, ki a hold bágyadt világánál a Balaton sötét felszínét ezüstcsíkokkal tarkázó holdsugaraknál, a Somogy, Zala s Veszprém felőli Balaton partján rakott tüzek fényénél hallottam a dalárda dalait visszaadni a visszhang által, a hatás nagyszerűségét sohasem feledendem el.

Azok, kik bátrabbak, elmennek a leány- vagy más néven remetelakáshoz is. Balatonra néző hegyparkányzaton fejszédítő magasban húzódó keskeny vonalon lehet csak e lakokhoz jutni, ez az oka éppen, hogy csak kevesek által látogattatik, főleg a nők közül nem mindeniknek van bátorsága ez életkockázatos út megtételére csak ezért, hogy sziklába vájt cellákat (laküreg) lásson, oltármadrányok s omló ablakokkal.

Szárazon Füred s Aszófeőn keresztül rándul ki a vendégkoszorú Tihanyba pompás fogatokon. Ily kirándulás volt f. hó 8-án is. A kiránduló kör tagjai közül említést érdemelnek az indítványozó báró Bánffy, a lelkes Csáky grófok, kik – mellesleg legyen mondva – a magyar színészet pártolása által is kitüntetik hazafiúságokat, hazánk leglelkesebb leányai egyike, Szinnyey Valéria, a Pázmány család a füredi estélyek ünnepelt szépsége: Vilma kisasszonnyal sat.[öbbi]

B.-Füredet e saison alatt eddig 1290 vendég látogatta meg, nem is említve azokat, kik – mert nevők az útlevelelől kihagyatott – az itteni számításból is kihagyattak. Ha ezeket is számítanánk, a vendégek száma megközelítné a másfél ezeret.²⁶⁵

Éppen most értesülök, hogy Sz[innye]y V[alér]ia távozni fog. Egy jó honlennnyal kevesebb lesz B.-Füreden.

Gróf Rhédey család megérkezett. Hazafias szellem, nemesen érző szív, közjóérti lelkesülés, ezek azon jelek, melyekről e család minden tagjára bárki ráismerhet! Érzelmek méltók a nagy névhez, melynek nemcsak származási, hanem szellemi tekintetben is jogos örökösei.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 187. sz. (augusztus 17.) 745–746.

²⁶⁵ Az 1855-ös szezon végére a fürdővendégek száma 1383-ra emelkedett. TÓTH-BENCZE 2011. 54.

64.

1855. augusztus 22.

Balaton-fölvidéki levelek XVI.

A tavasz elmúlt, a nyár végéhez közelít, s B.-Fürednek tavaszvirága van. Itt van közöttünk női költészetünk tavaszának szépen fejlődő virága: *Flóra*.²⁶⁶ Igénytelen, egyszerű, mint dalai, de éppen ez egyszerűségben rejlik a fény, mi őt körülsugározza. Mindenki körébe siet, ismerni a dalok ihletett leányát, a hon szeretett költőnőjét, míg mellette annyian, kik külfény által igyekeznek föl-tűnni, észrevétlenül időznek Füreden, mert Füred a fényűzés hazája, itt nem külragyogvány, hanem lelki fenség, kedélygazdagság, érzetnemesség által lehet túlemelkedni a mindennapiság színvonalán.

De míg egyfelől üdvözölni, másrészt búcsúra is nyújtjuk kezeinket. Szent-pétery, a veterán színész után nemsokára *Svastics*, a közkedvességű zeneköltő is eltávozott Füredről. Farkas zenetársulata több darabot játszott tőle, s e darabok mindegyike általános tetszéssel fogadtatott. Rendkívüli volt a hatás, mit e darabok előidéztek, főleg az „Ida csárdás”, mit egymás után oly sokszor kelle közkívánatra ismételni. *Svastics* túl szerény volt eddig zeneműveivel világ elé lépni, s míg némelyek elég merészek holmi violakék mazurokkal, klipit-kapatórium polkákkal, basibozuk²⁶⁷ indulókkal „Honi lant” cím alatt a honfiúi s honleányi részvét ajtaján bekopogtatni, addig az oly kitűnő tehetségű férfi, minő *Svastics*, elvonul csendes magányába, előteremti a lángész zenemű remekeit, s ahol előteremté, otthagyja a magányban, zenei irodalmunk megbecsülhetetlen kárára. Mily sok remek nemzeti zenemű vesztetett el már így!

Pedig a működő erők működése eredményének ilyeszerű megsemmisülni engedése bűn a nemzetiség ellen, mert a tehetség s erő, mellyel megáldattunk, nemcsak magunké, hanem a honé is, s ki tehetségét heverteti, erőit kifejtetlen hagyja, vagy ha kifejleszti is, de nyilatkozatait a hazára nézve eredménytelenül veszni engedi, nemzetisége ellen vétkezik, nem róván le irányában azon szent kötelességet, melyet leróhatni a honfikebelnek oly jól, oly édesen esik. *Svastics*-nak ígéretét bírjuk, hogy ő e bűnnek nem leendő részese, s szerencsés vagyok

²⁶⁶ A tragikus sorsú MAJTHÉNYI FLÓRA (Novák, 1837. július 28. – Budapest, 1915. május 18.) költőnő, zeneszerző. Flóra néven írt az irodalmi lapokba már 1851-től. Később Tóth Kálmán költő felesége lett, akitől 1868-ban elvált.

²⁶⁷ basibozuk: a török hadsereg irreguláris katonája

azon örömhír közlöje lehetni, hogy nagyszerű élvezet vár a zenekedvelő világra, mert Svastics jeles művei füzetekben kiadva rövid időn megjelenendnek. Hiszem, hogy hazánk lelkes fiai s leányai kedves kötelességöknek ismerendik megszerezni e remekeket, s egy magyar hölgy sem leend, kinek zongoráján Svastics zeneműveivel ne találkozánánk.

Bulyovszky Gyula már eltávozott B.-Füredről. Hiszem, hogy ha más kedves emléket nem vihetne is el B.-Füredről magával, kedvesen fog élni emlékezetében azon varázsszerű hatás, mit e regényes táj költői szépsége lelkére tön.

Sz[innye]y Valéria is távozik körünkől. Távozásával a lelkes honleányok koszorújának egyik szép virágát veszti B.-Füred! Mily öröm a honfi lelkének ily magasan szárnyaló szellemű honleánnyal találkozhatni, mily lelki élvezet vele társaloghatni. Boldog a vidék, melynek sok ily leánya van, szerencsés a nép, bizton aggály nélkül tekinthet ki a jövőbe, hol az ifjú nemzedék lelki életének első képezése ily lelkes honleányok által eszközöltetik! Az anyáknak nagy hatása van a gyermekekre, a gyermek fogékony, gyenge, olyan, mint a viasz, minden benyomást fölvesz gyenge korán, s ha megkeményedik, e nyomok eltörülhetlenek. Az anyától beszívott elvek állandóul megmaradnak, s ha ez elvek rosszak, vajmi nehéz békóikból még a nagy lelkeknek is kiszabadulni! Ezért óhajtok sok oly nőt hazámnak, minő Sz[innye]y V[aléri]a; a jövő csírája az ifjú nemzedékben van, s ha e nemzedék lelki életét hozzá hasonló hölgyek képezik, akkor édes örömmel tekinthetünk ki a jövőndőbe.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylfutár 6 (1855) 190. sz. (augusztus 22.) 757.

65.

1855. szeptember 3.

Balaton-fölvidéki levelek XVII.

Farkas zenetársulata múlt hó 15-én távozott B.-Füredről. E társulat helyét Fehérvárról jött zenetársulat pótolja némileg, s bár a tökély azon magas fokát, melyen Farkasék állanak, meg sem közelítheti, csakugyan jobb mégis semminél. Játékukban nincs az a művészet, élet, mély érzelem, mellyel összeolvadását a zenehangoknak Farkas társulata működése alkalmával megszoktuk, s ez az oka éppen, hogy a pótló társulat minden igyekezete mellett sem képes mű-

vészeti élv után sóvárgó vágyainkat kielégíteni, mert e vágyak a távozott Farkas művészetének hatalma által oly fokra csigáztattak fel, mely fokon csak művészi képzettséggel bír, s e képzettség birtoklása tudatával játszó társulat, de nem provinciális zenészek által elégíthetők ki.

Latabár [Endre] is itthagytta B.-Füredet. A színészet iránti föltűnő részvétlenség távozni kényszeríté. Társasága a vidéki színésztársulatok jobbjai egyike, s maga az igazgató sokoldalú képzettséggel bír. Legfőbb pártolója volt a színészetnek a lelkes gróf Rhédey, gróf Csáky család s a nemes érzelmű honleány, Sz[inynye]y Valéria. Ha a vendégkoszorú minden tagja övékéhez hasonló lelkesedéssel tette volna le áldozatát a színészet s általa közvetve a nemzetiség oltárára, akkor a jelen évi fürdői szak aranykorszaka lett volna Latabár színigazgatóságának. Latabár jelenleg Veszprém-ben van, s tökéletesen hiszem, hogy Veszprém méltányolandja őt, s a társulat körébeni maradását kellő pártfogolása által hosszabb időre biztosítandja.²⁶⁸

Gróf Csáky s gróf Rhédey család is elhagyák B.-Füredet. Két lelkes magyar családdal kevesedett távozásuk következtében az ez évi saizont látogatott magyar családok száma. Oly jól esik a honfikebelnek ily magyar érzelmű főrangú családra találhatni, s úgy fáj lelkének a tudat, hogy kevés, igen kevés az ily jó érzelmű főrangú magyar családok száma! Meddig tart még főrangú urainknak nemzetiség iránti közömbössége, hazai közérdekű vállalataink iránti érdektelensége? Mikor fognak fölbredni azon szent kötelesség megismerésére, melyet hazájok s nemzetiségök iránt le kell róniok? Mikor fognak föllépni az ösvényre mindnyájan, melyen a lelkes gr. Rhédey, Csáky, báró Bánffy, gr. Zichy F. Manó stb., Ürményi s több mások lelkesítve s buzdítva haladnak előtök? Elhunyt nagy Telekink²⁶⁹ dicső szelleme mikor fog föltámadni aristokratáinkban? Széchenyi munkás – tettben nyilatkozó – hazafisága mikor fog Ürményiéhez hasonló vállalkozó s közjó előmozdítására törekvő nagy szellemek által tovább folytattni? Új kort élünk! Születési fény e korban senkit naggyá nem tesz, lélek nagyság – szív nemesség – hazafias szellem: ezek korunkban a naggyá

²⁶⁸ A színtársulat veszprémi szerepléséről lásd: HUDI 2009. 73–75.

²⁶⁹ GRÓF TELEKI JÓZSEF (Pest, 1790. október 24. – Pest, 1855. február 15.) a bécsi udvari magyar kancellária előadója, koronaőr (1840), Erdély kormányzója (1842), a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia alapítója (1827), igazgató tanácsának első elnöke (1830). A család 24 ezer kötetes könyvtárát, Péczely József komáromi református lelkész és író könyvtárát és több más gyűjteményt az Akadémiának adományozta, alapítványt tett az akadémiai könyvtárnoki állás létesítésére és az éremtár növelésére. A Pesti Református Egyházmegye aligondnokává (1818), a Tisza melléki Református Egyházkerület és a sárospataki kollégium főgondnokává választotta (1824). SZINNYEI XIII. 1909. 1410–413.

lehetős föltételei s kellékei, e kellékek birtokosai s képviselői képezik korunknak arisztokráciáját. S ékességek nem külfény, nem üres csillám, hanem a nemzet méltányoló elismerése!

Kisfaludy gőzös is bevégzé ez évi pályafutását, s mint diadalmas hős pihen a Balaton hullámival vívott csaták után füredi kikötőjében. Csendben, viharban mozdulatlan áll, miként a nemzet, kit sem jó, sem balsors nem bír fölverni közönyéből. A gőzös járása megszűntével megszűnt a nagyszerű kirándulások korszaka is. Pedig e kirándulások a füred-fürdői élv egyik fő részét képezik. Így fogynak élveink egymás után, amint sárga arcával közelít az enyészethírlő ősz! Zene, színészet, gőzösöni kéj- és sétautazások csak a lélekrei kedvező hatásban s azon édes emlékekben élnek, mit – bár elmúltak –, de mégis hátrahagytak szív és lélekben, örökre kitörölhetlenül!

A lőde, mi férfiakra nézve kedves szórakozást s időöltést nyújtott, most zárva áll. A céllövők puskaropogása elnémult, s jövő évi saison megnyíltáig nem is fog újra hangzani! A nagy részben elköltözött ifjúsággal elköltözött az életkedv, társalgási zaj is, az erőszakolt lóhajtások megszűntek, s a főtéren átjövő szépeinknek nem kell tartani attól, hogy a kocsizási ügyességbeni előnyért versenyző ifjak által eltiportatnak. Minden oly csendes, élettelen, mióta az ifjúság elköltözött, mintha nem is a múlt héti füred-fürdői sétatéren s termeiben volnánk, mert a termekben is megszűnt a pezsgős palackok durrogása, s nem alakulhatnak oly könnyen, mint előbb, tánclejtő colonneok. A zajos ifjúság helyét lassanként tudósok s lábadozó betegek foglalják el. A tudós világot főleg a tanári kar képviseli, mely karból már itt van a legjelesbek egyike, a Magyar Tudós Társaságtól nagy természettanáért 200, népszerű természettanáért 50 db arannyal jutalmazott pápai természettanár Tarczy [Lajos]! E nagy természet-tudós a füredi fürdő egyik fő előnyének gyógytani szempontból a szőlőgyógymód könnyű behozatalát tartja s csudálja, hogy e szőlőhegyektől övezett fürdőhelyen e gyógytani mód már rég be nem hozatott, holott behozatala gyógytani szempontból rendkívül jó eredményű lenne. Mint értesülve vagyok, e tárgyrolí nézeteit a Pesti Naplóban szándékozik közzétenni, s ha e babérjait természet titkaibani búvárkodása által nyert tudós hazánkfiának jó célú tanácsa a közönség részéről felkaroltatik, Füred sasona jövőre nem fog augustusban végződni, s a szenvedő emberiség bajait a szőlőgyógymód lábra kapása nagymértékben kevesítendi.

Szinte Pápáról itt Füreden van Chepely²⁷⁰ gymnasiumi tanár. Fiatal barátunk fő erejét nyelvek tanulmányzására fordítá, miáltal különben is sokoldalú ismereteit – a külföld tudományos munkáit búvárolhatva – nagymértékben növelendi. Chepely szép tehetséggel fáradatlan szorgalmat párosít s attól, kiben tehetség s szorgalom párosul, csak szépet és jót várhat a haza!

István király ünnepét b.-füredi Savanyúvízen is szokott ünnepélyességgel ülék meg, de a fényes táncestély, mit a vendéglős tavaly az Anna-napihoz hasonló dísszel ékített teremben tartott, ez évről elmaradt, mert a zene eltávozott, vele együtt eltávozott a fiatalság is, s előre lehetett látni, hogy a táncestélyből bejövő jövedelem nem fogja fedezni a díszítési költségeket. Mikor lesz Fürednek augusztusi sasona oly élénk, hogy e táncestélyt a vendéglős díszítményekbe fektetett tőkéje kockáztatása nélkül megtarthatja?

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 200. sz. (szeptember 3.) 797–798.

66.

1855. szeptember 4.

Balaton-fölvidéki levelek XVIII.

A ragály Balaton fölvidékén is kiütött. Meg ne ijedjenek szép olvasónőim, kik tán ez évben még B.-Füredre jöni szándékoznak, nem Füreden, nem is közelében ütött ki, hanem jó távolban nyugat felé: Monoszló, Tagyon, Salfölde, Istvándi s Csicsó²⁷¹ környékén, és ami figyelmet érdemel, leginkább oly helyeken, melyek a Balatontól távolabb esnek, s így a balatoni éltető légjótékony hatását nem élvezhetik. Ismét egy tapasztalat szentesítette adat a balatoni lég egészséges hatásának bebizonyítására, egy buzdító ok a mielőbbi, mégpedig Balaton-part közelébe építkezésre, mert Arács s Füred falvakban, mint a Balaton-parttól kissé távol eső helyeken, hamarabb üthet ki pusztító ragály, mint a Balaton tőszomszédságában. Ezt igazolja azon körülmény, hogy 1831-ik s

²⁷⁰ CSEPÉLY (CSEPELI) SÁNDOR (Jád, 1828. február 2. – Budapest, 1893. december 29.) nemes Csepeli Ferenc és Szabó Erzsébet gyermekeként született a Somogy megyei községben, a református anyakönyv szerint 1828. február 4-én keresztelték meg. Tanár, ügyvéd, író, műfordító. 1851–1861 között a pápai református gimnázium tanára, 1856–1861 között a Képzőtársulat tanár-elnöke. 1862 után a budapesti Földhitelintézet ügyvédje. VARGA 2014. 200–201. (A születési adatokat a jádi keresztelési református anyakönyv segítségével pontosítottam. – H. J.)

²⁷¹ Salföld, Lesenceistvánd, Balatoncsicsó, Tagyon Zala vármegyei községek.

1849-ik évben a Balaton-parton fekvő Savanyúvízen s Udvariban egy cholera-eset sem adta elő magát, holott Arács s Füred falukból számos áldozata volt.²⁷² Építeni kell hát mielőbb, mégpedig a Balaton közelében. Ezt kívánja az uradalom érdeke, várja a haza, követeli az emberiség!

A szépítési előmunkálatok mérnöki mérésekkel gr. Zichy F. Emánuel, mint a szépítési bizottmány elnökének vezérlete alatt máris megkezdettek. E munkálatokat figyelemmel kísérem s róla a t. olvasó kört értesíteni kedves kötelességemnek ismerendem. A fürdőhelyi sétatér s Balaton-part közötti kertek nagyszerű sétánnyá fognak átalakíttatni, s a Savanyúvíznek alsó sétányoni hiányát pótlandók, a forrásból levezetendő érces vizet szökőkút segítségével fogják felszökötteni. E szépítési munkálatokkal célszerű volna az építést is megkezdeni. Terhelje meg az uradalom B.-Füredet, s az így fölveendő pénzen megkezdheti az építkezést, mi egy évtized alatt a ráfordított költségeket visszafizetendi; vagy ha Füredet megterhelni nem akarja, mutasson ki építkezésre alkalmas helyet vállalkozó szellemű egyéneknek, s én meg vagyok győződve, hogy fognak találkozni vállalkozók, kik az általok emelt épület határozott évekig terjedő teher-telen birtokáért (ha a birtoklási idő sok évekre terjedne is, az mindegy) meg fognak önköltségükön az építkezést kezdeni, s a kikötött évek leteltével a kijelölt földterület épületestől együtt minden költség nélkül fogna az uradalomra visszaszállni azon haszonvételeért, melyet az az építőknek a használati évek alatt hajtott. S bár ez évek leteltéig az épületek nem jövedelmeznének is közvetlenül az uradalomnak, jövedelmeznének közvetve az épület lassankénti rá-szállása s az új lakszobákat kibérlő vendégek b.-füredeni költsége (fürdők, savanyúvízvitel, savógyógymód használata stb.) által!²⁷³

Hol kell az építkezési helyet kijelölni? A Balaton közelében. Az új fürdőházat kell dél irányban kissé alább s ott meghajtva keleti irányában továbbvinni olyformán, hogy az új lakszobák ablakai nagy részben a most készülő kéjpartra (alsétány) s így a Balatonra nyíljanak, mert legegészségesebb lakszobák azok, melyeknek Balatonra nyíló ablakain a friss, éltető balatoni leget be lehet a

²⁷² 1831. július-augusztus hónapban Zemplén és Sáros megyében a kolerajárvány következtében parasztfelkelés tört ki, amelyet katonaság bevetésével vertek le. Az országos kolerazárlatot a kormányzat október 3-án oldotta fel. BENDA 1983. II. 640–641. Az utolsó nagy kolerajárványban országszerte mintegy félmillió ember betegedett meg, a betegek közel fele elhunyt. 1849 nyarán kisebb mértékű kolerajárvány pusztított az országban.

²⁷³ A beruházások legnagyobb akadálya az volt, hogy 1850-es években a tihanyi uradalom nem jutott hitelhez.

szobába eresztetni.²⁷⁴ Az ily lakszobák lege annyira különbözik a Balatonra nem nyílókéthől, mint ég a földtől, egészen új világot érez itt az ember, hol tisztább a lég, élénkebb a lakos, nem is említve azon kéjt, mi a hullámozó víztükör s a túlparton szétszórtan fekvő falvak láttára a szívet s lelket eltölti. Nézetem szerint célszerűbben nem építkezhetnek, mint az általam javasolt módon. A jelenlegi istállók fölemelése tervét nem helyeslem, mert ha a Sió nem szabályoztatik (bár mint hallom, e szabályozást már megkezdte a Siófok körüli társulat), s a Sió torkolata bedugulása következtében a Balaton vize ismét oly magasra emelkedik, mint 1853-ban, mikor a medrében meg nem férő víz kicsapva, hullámaival az istállóig hatolt, elöntve a jegenyesoros sétateret: akkor az itt emelendő épületbeni lakás sem egészséges, sem kényelmes nem leend. Igaz, hogy ily eset csak ritkán, s ha a Sió szabályoztatik, tán sohasem forduland elő, de mert már volt ily eset, szükség ezt is kellő figyelembe venni.

B.-Füreden is volt két choleraeset. Mocsiné asszonyság s Kovács Imre úr haltak meg ragályban, s e két haláleset páni félelemmel tölté el a vendégkoszorút. A rémület első perceiben sietett mindenki elhagyni B.-Füredet, s a fürdőfelügyelőség ostromzárolva volt a távozásért számadást készítettő közönségtől. E félelem előttem megfoghatatlan, mert helyes okot, mi e félelmet előidézhette volna, nem látok. A két áldozat mindegyike Somogyból jött, s mint hallom: Köttséről, pedig Köttsé s Karád környéke az, hol a ragály legnagyobb mértékben dühöng, s legtöbb áldozatot ragadott el. Ők e helyről jövé, magukkal hozták a ragályt, a méreg, mit Köttsén beszívtak, itt üté ki magát! Ezt igazolja azon körülmény, hogy B.-Füred környékén még egy koleraeset sem adta elő magát, pedig ha a vidék volna ragályokozó, bizonyosan a környék lakosaiból, s a régebben itt mulató vendégek koszorújából is leendettek áldozatai. S ha a ragály oka nem a vidékben van, akkor nem látok alapos okot ragálytőli félelem miatti távozásra, mert kinek hajlama van rá, az el úgysem kerülheti, s kinek hajlama nincsen rá, az kevesbé félhet tőle a Balaton fölvidéki partján, mint a hon bármely vidékén.²⁷⁵

Bármint okoskodjunk is azonban a félelem alaptalansága fölött, e két haláleset csakugyan maga után voná a vendégkoszorú nagy részének távozását. A

²⁷⁴ A javaslat 1870-ben megvalósult a „legújabb ház” felépítésével, amely 1913-tól az Erzsébet Szanatórium része lett.

²⁷⁵ Az 1855. évi fürdőtelepi kolerajárvány idején Orzovenszky Károly fürdőorvos éjjel-nappal látogatta a betegeket, többen neki köszönhették felgyógyulásukat – ennek ellenére följelentették, mulasztással és a betegek nem megfelelő kezelésével vádolták, de sikerült tisztáznia magát. Vö. LICHTNERCKERT 2013. 155–156.

sétatér csak vasárnap délutánokon telik meg, mikor a vidéki népség begyűl, részt veendő a mulatásban, mit az úri osztály egész héten élvez, s vasárnap a nép dolgozó osztályának enged át! Hétköznapiokon a sétatér üres, csak ritkán láthatni a sétasorokban egy-két társalgó kört. Akik Füreden vannak is, többnyire szobáikban tartózkodnak, ott keresik föl egymást az ismerősök. E holt életet csak a kirándulások s esti csónakozások villanyozzák föl, mint utólobbanásai a haldokló fürdői életnek. E kirándulások s csónakozások élveiről majd máskor!

Hölgykoszorúnk virágai: Flóra, Bernáth kisasszonyok, Orzovenszkyné, báró Gerliczyné sat.[többi]

Roboz [István] is itt van még kedves nejével! Tarczy Lajos s az országszerte ismert Pázmándy Dienes megkezdték a szőlőgyógymódot, s az elméletben kiszámított jó hatást a gyakorlat is igazolja.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 201. sz. (szeptember 4.) 801-802.

67.

1855. szeptember 14.

Balaton-fölvidéki levelek XXI.

Nyárutó 19-e óta, mikor a balatoni gőzhajózási társulat Kisfaludy gőzös járását megszüntetvé, a még szép számmal maradt vendégkoszorú, ha a vízeni kirándulás élveiben akart részesülni, az egyenesen e célból készített csónakokat használá föl, s hogy mily nagy élvezetforrás rejlik az ily kirándulásokban, kitűnik abból, hogy alig volt oly nap, főleg est, melyen ily kirándulásra társulatok ne alakultak volna. A csónakok készíttetése életrevaló eszme volt, életrevalóságát a gyakorlat igazolá, s óhajtható, hogy a jövő saison megnyíltakor több csónakot találjanak az érkező vendégek, mert a kirándulás élveit sokszorozza, ha több kiránduló társulat szervezheti magát, s egymással a Balaton nyílt terén csónakázási versenyt tarthat.

Ön, t. szerkesztő úr emlékezhetik még az ily kirándulások nagyszerűségére, s azon élvezetdús estre, mikor a költői lelkű Flóra s többek társaságában kirándulva, a Balaton csendes víztükrén vártuk a hold fölkelését; élénken emlékezhetik a másik csónakkali versenyzésre, melyen Pázmándy, Tarczy, Orzo-

venszkyne, báró Gerliczynie s többen élvezék az esti kirándulás szívet s lelket egyaránt megragadó kellemeit! Mily igéző látványt nyújt az alkony borulatában nyugovó Balaton-fölvidék hegyeivel, szétszórt falvaival s szőlőhegyi pompás lakaival! Mily megragadó látvány a roppant fénylap, mely a Balaton ezüst hullámaiból látszik fölemelkedni: a hold kelése!

Sokáig gyönyörködtünk a hold fényarcának fellegek közti változataiban, a Balaton hullámán ragyogó sugarak által képezett fénycsíkokban, s a mindinkább sötétedő táj szépségeinek az éj általi lassú elfedése s holdsugarak általi gyér megvilágításában.

Ki hitte volna még akkor, hogy az élet alig egy hét lefolyta után elköltözik Füredről, s e regényes táj, a gyógyerejű fürdőhely, a Balaton hullámtükre némák leendenek, mint a halál, mely e némaságot előidézte, hogy az életkedv helyett síri csend fog itt borongani, mint az elhunytak porló tetemei fölött, hogy a regényes tájt csak az ősz hervasztó lehelete, a népetlenné lett fürdőhelyet az elhunytakat gyászlok fájó emlékezete, a csónakokat szélkergette sárga falevelek s a Balaton hullámtükrét a nap s hold sugára látogatandják vendégek helyett!

Mily sokan szándékoztak, ha tovább nem is, legalább őszelő 15-éig itt maradni, mily szép terveket s reményeket alkotánk ez évi fürdői saisonunk tartóságára vonatkozólag. S e szándékot meghiúsítá, a szép tervek reményszálait széttépé a járvány, mely megjelent B.-Füreden is. Már a régebbi két haláleset is aggályt költött, de ez aggályt eloszlata azon meggyőződés, hogy mind a két egyén ragályos helyről jött, magával hozá a járvány mérgét, s rajtok segíteni – mikor ideértek – többé nem lehete! E meggyőződést rendíthetlen alapra helyezé a következés, mert egy ideig e halálozás után csakugyan nem is volt B.-Füreden koleraeset, gr. Zichy agg szolgája, ki szinte betegen jött B.-Füredre, nem járványban halván meg. E meggyőződés hatalma megnyugtata a kedélyeket, s a még el nem riasztott vendégkoszorú nagy része nem is szándékozott Füredről egyhamar elköltözni, s nem is fogott volna, ha múlt hó 31-e éjén azon rémhír nem futja keresztül Füredet: egyszerre hárman haltak meg ragályban s ketten veszélyesen betegek! E rémhír okozta aggodalom, a kedélyek általános nyugtalansága – melynek csak egyes kivételei voltak – okozá, hogy a fürdői főorvos úr sorra járta a még itt tartózkodó vendégeket, s ajánlá mindenkinek, hogy távozzék B.-Füredről, s ha még hazamenni nem akarna, költözködjék ki legalább a szőlőhegyeni lakásokba, hol a lég még nincs a kóranyagtól annyira áthatva, mint a fürdőhelyen, s hol a kedély sem leend minden egyes haláleset

s ennek következményei (főleg a halottvitel) látása által nyugtalanítva! Ez orvosi nyilatkozat, a halálozás döbrentő hatása s a vendégkoszorú nagy részének távozta után okvetlen beálló egyformaság s ebből eredő unalomtöli félelem: ezek voltak az okok, melyek Füredet úgyszólván egy nap alatt megnépteleníték.

31-e éjén haltak meg: Horváth Theodorik²⁷⁶, a tihanyi könyvtár köztisztelőben állt őre – hirtelen halállal! S Farkas Irén²⁷⁷ tihanyi Sz. Benedek-rendi áldozár s apátsági perjel; tudományos főt vesztett benne a rend, nemesen érző szívet az emberiség, jó hazafit a hon, fölvirágoztatásáért lelkesen közremunkálót a füredi fürdőhely! Ő szívéből s lelkéből óhajtá, hogy az építkezés terve mielőbb megtestesüljön, s e megtestesülés eszközléseért mindent elkövetett. Meg volt győződve arról, hogy e fürdőhelynek csak úgy leend gyógyerejéhez s helyzete kedvezőségéhez mért nagyszerű jövője, ha az építkezés elhanyagolása által be nem vágják előtte azon emelkedési utat, melyen pár év óta oly szembetűnő előhaladást tőn. Halála híre mély fájdalommal tölté el azok szívét és lelkét, kik őt közelebbről ismerék, mert nem lehet nem fájlalni az ismerősöknek oly férfiút, kiről tudják, hogy szíve minden dobbanása, lelkének minden gondolata közjó előmozdítására célzott.

Áldozatul estek ők is, mint több jelesek, mert fájdalom, megszorodott ez évben a sírhalmok száma, melyek fölött virraszt a honfi fájdalom!

Egy nevezetes tapasztalást nem hallgathatok el! Kik a hidegfürdőt rendszeren használák (huzamos használatot, nem pedig pár napit vagy jelentékeny időközi elhanyagolások által félbeszakítottat értek), azok a járvány dühétől mentve maradtak. Ez öntapasztalásom, s így csakugyan áll Tarczy [Lajos] pápai természettanárnak a Pesti Naplóban közzétett azon állítása, hogy a balatoni hidegfürdő biztos óvszer a járvány ellen.²⁷⁸ Sőt, ami több, volt rá eset, hogy oly ven-

²⁷⁶ HORVÁTH TEODORIK IMRE (Dömölk, 1800. február 2. – Füred, 1855. augusztus 31.) bencés szerzetes, tanár. A kőszegi, komáromi, pápai bencés gimnáziumban is tanított. 1849–1855 között szolgált rendházi lelkiatyaként Tihanyban. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 58.

²⁷⁷ FARKAS IRÉN(EUSZ) ISTVÁN (Los, 1799. április 6. – Füred, 1855. szeptember 1.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár. Kőszegen, Sopronban, Nagyszombatban tanított, 1851–1853 között alperjel, 1853–1855 között perjel és házgondnok volt Tihanyban. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 51.

²⁷⁸ TARCZI Lajos: Balaton-Füred, aug. 23. = Pesti Napló 6 (1855) 56. sz. (augusztus 28.) [1–2.] Tarczy szerint a savanyúvíz fogyasztása, a kellemes klíma, a balatoni hidegfürdő és a szőlőfogyasztás együttes gyógyító hatása tapasztalható Füreden. „Nem állítottam – írja cikkében –, hogy Bal. Füred, ha tán csak sétaterére vehettük is magunkat, azonnal meggyógyít choleraunkból, – hanem, hogy egészséges emberből, ki egyebütt s annak előleges élvezése nélkül hihetőleg megkapja e bajt, e helyütt létezés képes kiűzni a kórant, az tökéletes meggyőződés.” (Uo. 2.) Ezt lehetett tapasztalni 1831-ben is: „A mondtok okaim arra, hogy Füredet a cholera nézve fogékonytalannak állítsam; a minthogy 1831-ben is, midőn e fatális járvány annyi áldozatot söprött el hazánk csaknem minden vidékéről, itt a cholera legkisebb jele sem mutatkozott” (Uo. 2.)

dégek, kiken már előjelenségek mutatkoztak, a hidegfürdőnek orvosi ajánlat folytán kellő időben kezdett s félbe nem szakított használása által – rendszeres életmód mellett – meggyógyultak.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyműtár 6 (1855) 209. sz. (szeptember 14.) 833–834.

68.

1855. szeptember 17.

Balaton-fölvidéki levelek XXII.

Előbbi levelemben érintém, hogy azok, kik a balatoni hideg fürdőket rendszeren használták, s étkezésben kellő mértéket tartottak, mentek voltak a járványtól, sőt ha előjelek mutatkoztak is: meggyógyultak. Ellenvethetnék: mi hát az oka, hogy a tihanyi Benedek-rendi áldozárok közül is haltak meg, holott ők többnyire Füreden tartózkodtak, s a hideg fürdőt használhaták? De ez ellenvetésben lenne a válasz is, mert a használhatóság még nem használat. Ők használhatták volna, de vagy nem használták, vagy ha használták is, de nem rendszeren, folytonosan! Többször mentek Tihanyba, ott huzamosb ideig tartózkodtak, s ha Füredre jöttek is, nem használták rendszeresen a hidegfürdőt. Haláluk előtt is kevéssel Tihanyban voltak, s Tihanyban a Balaton-fürdőt márcsak kényelmetlenségeért sem használták, mikor Füreden – hol a fürdőhely sajátjuk – kényelmesen használhaták.

A balatoni hideg fürdő, nézetem szerint, azáltal gyakorol járvány elleni óvó hatást, hogy megedzi a testet, mert tapasztalásból tudjuk, hogy gyenge idegzetű s izmú emberek könnyebben meglepetnek, mint az erősek, s azért veszélyes a félelem is, mert leverőleg hat az izmokra s idegekre, mely két rendszer gyengesége nagymértékben növeli a testben lehető járványrai fogékonyságot.

A járvány még a vendégek távozása után sem szűnt meg pusztítani. Kramolin Antal²⁷⁹ fürdőhelyi gyógyszerész neje, s csakhamar utána a vigasztalhatatlan férj, a jó öreg gyógyszerész is áldozatul esett. Ott volt az újonnan rendezett gyógyszerész gyógyerejű füvei, nedvei, kenőcseivel; három orvos

²⁷⁹ Kramolin(y) Antal győri gyógyszerész 1853-ban 8500 forintért vásárolta meg a fürdőtelepi patikát Némethy Páltól. Pap Gábor közlése tisztázza Kramolyni-féle patika megszűnésének idejét.

mindent megkísérlő törekvése igyekezett diadaloztatni a halállal küzdő élet-erőt! Mindhiába! A rettenetes csatában diadalt nyert a halál, s az emberész gyógytani tapasztalatai korlátoltságát kénytelen elismerni e járvány-nyavalya pusztító hatalma ellenében.

Azt hívók, hogy már megzendült az Eddig és ne tovább! s az öldöklő angyal gyilkoló szablyája le fog B.-Füredre nézve hanyatlani. Csalódtunk. Gyászművére korona kellett, s koronául fiatal, reménydús életet: Téring Ferdinánd²⁸⁰ életét választá! A jeles ifjú, a hű barát s pontos hivatalnok nincs többé! F. hó 3-án estve még a kórnak semmi jelensége sem volt nála, s éjfélkor már bezáródtak szemei arra a hosszú álomra, melyből e földi életre nézve nem fog többé soha fölébredni! Alapos képzettségét, melynek növeléseért a múlt telet Bécsben tölté, s a most következőt is ott szándéklott tölteni, csak ezután fogta volna ismerni a haza, mert mint barátja, ki szívéhez oly közel állottam, bírtam ígéretét, hogy az erőket, melyekkel szorgalma után a sors lelkét megajándékozta, nem fogja többé hevertetni! Mielőtt ígéretét beválthatá, megtörték az erők, megtörték a halál fagyos keze alatt, s nekünk, kik őt közlelről ismerünk, nem maradt egyebünk, csak a *remény foszlányai* s a baráti fájó emlékezet!

F. hó 5-én vivék örök nyugalma helyére a korán hunyt ifjú hulláját. Számo-
san gyűltek össze a közel vidékről tisztelők, s a gyászkíséret minden tagja oly
bús, levert volt, mintha rokonát kísérte volna temetőbe. Rokon is volt ő – szív-
és lélekrokon! Alig volt ember, kinek szemében könny ne ragyogott volna, s e
könnyek tanúi voltak a veszteségnek, mely e korán hunyt ifjú halálában sújtá
az ismerőseket.

Az ős leszárgítja, a tél eltemeti s a tavasz felkölti újra a természet életét – a
föltámadó élettel eljönnek a vendégek ismét B.-Füredre, s azok, kik már több-
ször voltak itt, keresni fogják majd fürdőhelyi ismerőseiket... meg is találják,
de nem őket többé, hanem északkeletre a fürdőhelytől sírhalmaikat: az arácsi
temetőben!!

Maár Bonifác²⁸¹ győri tanár is meghalt B.-Füreden. Kétes: ha valjon jár-
ványban halt-e meg, vagy pedig az élet természeti folyamának, az életerők ön-

²⁸⁰ A Téring család az 1840–1850-es években boltot bérelt a fürdőtelepen. Téring Mihály
fűszerkereskedő fia lehetett Ferdinánd, akit az 1850-es években expeditorként és a színház jegy-
szedőjeként, „bilétszedőjeként” is említenek az iratokban.

²⁸¹ MAÁR BONIFÁC JÁNOS (Devecser, 1788. augusztus 29. – Balatonfüred, 1855. szeptember 3.)
1855) bölcsészdoktor, bencés szerzetes, gimnáziumi és akadémiai tanár. 1821-től a győri akadémia
magyar és világtörténelem tanára. 1850/51-ben a győri nyolcosztályos nagygyimnázium igazga-
tója, 1851–1855 között rendházi lelkiatya Tihanyban. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 31. Szinnyei szerint
kolerában halt meg Balatonfüreden. SZINNYEI VIII. 1902. 167–169.

maguktóli természetes összeomlásának lőn következménye a halál? Én ez utóbbit hiszem. E tanárt mint tudományos férfiút több kiadott műveiből ismeri a magyar olvasóközönség. Hullája, mint szinte Farkas Irén perjel s Horváth Theodorik hullája is, Tihanyban temettetett el. Béke s áldás lengjen nyugvó poraikon!

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 211. sz. (szeptember 17.) 841.

69.

1855. október 12.

Balaton-fölvidéki levelek XXIII.

A fürdői saison bezártával kihalt B.-Füred s vidékén az élet, s a zajos fürdőhely és környéke csak azért nem lehetett csendes-zajtalan, mert ez évben a fürdői szakot fölváltó néma csendet, elhunyt kedveseiket gyászolók fájdalom-jaja töré meg.

Vidékünkön ugyan megszűnt már dühöngeni a járvány. Füreden T[éring] Ferdinánd volt az utolsó áldozata. Füredről Arácsra ment át, s ott is sok életet ejtett áldozatul. Benn Füred faluban senki sem halt meg, sőt nem is szenvedett járványban. Tihanyban, Örvényesen, Udvari s Akaliban még egy koleraeset sem adta elő magát, s tán nem is adandja, mert az itteni lakosok állítása – s az anyakönyvek tanúbizonyság-tétele – szerint Udvari és Akaliban (közvetlenül a Balaton-parton fekszenek) a legnagyobb koleraidőkben sem volt kolera.

Sokan a járvány megszűnését a lég hősege alábbszállásának tulajdonítják. Én részemről nem! mert tisztán emlékezem, hogy 1836-ik évi járvány pusztításakor Vámoson november hóban, mikor fagyfaló hidegek jártak, a helység 1500 lakosa közül 120-at ragadott el a járvány hatalma, mi nem történendett, ha a járvány forrása a lég hőségében lett volna. A járvány kóranyaga hitem szerint a légben terjed, s kik sajátítására fogékonyssággal bírnak, azokat áldozatul ejti, hacsak ügyes orvos gyors segélye által meg nem szabadulnak a sajátított kóranyagtól. Ily ügyes orvos Veszprémben dr. Haiszler Károly²⁸² úr, kinél az

²⁸² HAISZLER KÁROLY (Veszprém, 1803. – Veszprém, 1860. június 8.) orvos, 1833-ban Bécsben szerzett orvosi diplomát. A füredi gyógyfürdő történetéből szakértői közreműködése kapcsán ismert Haiszler György (1761–1841) veszprémi orvos fia, 1837–1841 között a városi kórház főigazgatója, 1840-től egyúttal Veszprém vármegye tiszteletbeli orvosa. Kiváló gyakorló orvos volt,

elmélet gyakorlattal úgy párosult, hogy az orvosi érdemkoszorút tőle még az irigység se vitázhatja el. Az elmélet terén nyert doktor-koszorú mit sem ér, ha-hogy virágait a gyakorlat erős kapcsolai nem foglalják össze, s a koszorúzott homlokán a közönség elismerő bizalma nem erősíti. Haiszler azon orvosok egyike, kiknek érdemét a közönség elismerése, bizalma teszi elvitázhatlanná! Dacára azon nagy elfoglaltatásnak, mi ily jeles orvos idejét Veszprémben is igénybe veszi, hacsak lehető, szakít időt vidéki betegek látogatására is, mert emberien érző nemes szíve készíti, hogy menjen mindenhová, ahová csak bizalom hívja, s segítsen, ha még segíteni lehet!

Füred környékén is sokan gyógyultak ki a járványból, de nem *ellenszenvi*, hanem *hasonszenvi*²⁸³ gyógyszerekkel. A fenyőmag is használt némelyeknél, s hogy gyógyereje nem mindenütt mutatkozott, ennek okát tán nem annyira a gyógygerő hiányában, mint azon körülményben kell keresni, hogy nem kellő adagban s kellően készítve használtatott, mert használati utasítás nem levén, a mennyiség s készítési minőség felől a használók nem voltak tisztában. E bajon jelenleg segítve van. t.[ekintetes] Varga Lajos²⁸⁴ Tapolcai járásbeli főbíró úr körzött rendelete a fenyőmag orvosi használatával megismerkedteté a Tapolcai járásbani népességet, s hogy minő foganata lenne a fenyőmag ily használatának, azt – hála az égnek – nem tudhatom, mert azóta járványbetegség nem mutatkozott.

Szüretünk végéhez közelít. Szomorú volt, mint az emberek. A termés oly rossz mennyiségi szempontból, amily jó minőségileg. S ha e két ártényező egyike is képes fölemelni a bor árát, lehet képzelni, mennyire emeli a kettő összevéve.

Hajdan víg szüreteket tartott az életerős magyarság Balaton regényes vidékén, melynek kizárólagos birtokosa volt. A délceg ifjak, ragyogó szépségű hajadonok, tisztas urak s úrnők gyönyörű koszorúba gyűltek össze, s míg a föl-szálló röppentyűk fénye ragyogott a levegőben, addig a szemekben lelkesedés lángja tündökölt. A hegyormokon kiszegezett ágyúk hatalmas dörgése megráz-kódtatá a környéket, most egy árva puskalövést sem hallhatni. Korunkban még

több epeműtétet is végzett. Az 1841-ben alakult Veszprémi Olvasótársaságnak is tagja volt. HUDI 1987. 467., VARGA 2014. 384.

²⁸³ homeopátiás

²⁸⁴ VARGA / VARGHA LAJOS (Balatonfüred, 1801. június 10. – Balatonfüred, 1864. február 18.) Zala vármegyei tiszttviselő. Édesapja, nemes Vargha Ádám birtokos Füred fürdőtelepi komisszára volt, 1823–1824-ben hegybírónak is megválasztották. Vargha Lajos 1847–1849 között a tapolcai járás szolgabírája, 1849–1860 között cs. kir. főbírája. BAÁN 2011. 229–230., MOLNÁR 2000. 495. Egész alakos fotóját közzétette: NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 33.

a lelkesítő zene is elnémult, az se hangzik kedvre gyullasztólag zajtalan szüreteinken!

Szomorú jelenség az is, hogy e tündér szépségű vidéken évenként kevesedik a magyar ajkú szőlőbirtokosok száma, pedig csak néhány évtizeddel ezelőtt alig lehele Balaton mellékén oly birtokost találni, ki nem magyar ajkú lett volna. Most alig van Balaton mellékén oly helység, melynek szőlőhegyében a szorgalmas s jól gazdálkodó svábok ne bírnának, s ha szép szőlőhegyi lakot látunk – nem úrlakokat értek – bizton állíthatjuk, hogy az svábé, s 100 esetben csak egyszer fogunk csalódní. Mi okozza ezt? A magyar keleti kényelme, gazdasági szempontból hátramaradottsága, társas együttlét utáni sóvár vágya, mi a bormérő helyek látogatására készti, hol a zsidó bérlők lelketlen önzése s családja villámgyorsan készíti számára az anyagi bukás vészes örvényét. Emelkedés helyett süllyed, egyik birtokát a másik után kell eladnia, ilyenkor a svábok – kiket szorgalom s takarékoság az anyagi jóllét magas fokára emelt – megjelennek, s az eladósult birtoka oly biztonnyal az övék, amely bizonyos az, hogy a magyarok velők az árverési versenyt ki nem állhatják. S ily körülményekben rejlik leginkább nemzetiségünk hanyatlása. Anyagilag hatalmas nép a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is képes fenntartani magát, míg az anyagilag bukófélben levő s erkölcsileg romlott népnek okvetlenül buknia kell!²⁸⁵

A Hölgylutár nagyszerű műmelléklete, az arcképalbum hozzánk megérkezett, s általános tetszésben részesül. E tetszés nyilvános jele a kegyeletnek, mellyel az olvasóközönség az írói kar íránt viseltetik, úgyszinte a szerkesztőség ügyes tapintata méltányló elismerésének. Ez arcképalbumnak maradandó becse van, s a lelkes honfiak és honleányok könyvtárának egyik fő díszét képezendi. Mi Balaton-mellékiek mit sem óhajtunk forróbban, mint ily áldozatra kész lapszerkesztőinknek annyi előfizetőt, mennyi e vállalat folytatása lehetővé tétele mellett a szerkesztői fáradalmat is érdemileg jutalmazza! (Köszönjük szépen. – Szerk.)

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 233. sz. (október 12.) 929–930.

²⁸⁵ Pap Gábor érdekes megfigyelést közöl a svábok szőlőbirtoklásban való előretöréséről. A svábok számos szőlőhegyen a XVIII. század óta birtokosok voltak – nemcsak a sváb falvak határában, hanem másutt is. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején az óbudaváriak 19, a nagy- és nemespécseiyiek 46, az örvényesiek 15, a szentjakabfaiak 20, a magyar- és németbarnagiak 69, a vöröstóiak 68 adózó szőlőt birtokoltak más helységek határában. Hozzájuk számíthatjuk a hidegkútiakat, (veszprém)fajsziaikat és a veszprémi németeket, akiknek szőlőbirtokuk volt a Balaton-felvidéken. LICHTNECKERT 1990. 82.

70.

1855. november 17.

Balaton-fölvidéki levelek XXIV.

Kezembe vettem újólág régóta pihenő levelezői tollamat, hogy e lap tisztelt olvasóit a mindennapiság színvonalán fölülemelkedő oly eseményről értesítem, mi sokakra nézve érdekel bírand. E nevezetes esemény azon fényes egyházi ünnepély, mit a tihanyi apátság f. hó 18-án ezelőtt 800 évveli alapíttatása emlékére fog tartani. Az ünnepély 9 órakor kezdődik, szónoklatot felső-eörsi prépost őnagysága tartand, s hisszük, hogy e tudományos férfiú szónoklata illő leend az ünnepély nagyszerűségéhez. Az ünnepélyt figyelemmel kísérendem.

Ács Károly magánáhítatra készített imái megjelentek. Ez imákról ez évi leveleim egyikében már emlékeztem, s kifejeztem azon meggyőződésemet, hogy ez imákban élvezetdús lelki tápot nyerend a vallásos érzelmű közönség. E meggyőződésemet az imakönyv figyelmes átolvasása után megszilárdult. Minden sorban Ács Károly költői lelkére ismerünk, ki gondolatgazdag, eszmeváltozatos s érzetdús imáit úgy ékíté föl a költészet virágival, hogy az egyszerűség drága zománca is megmaradt, s az érthetőség, mi főleg imában múlhatlan kellék, nem szenvedett csorbát. Ez imakönyv első kísérlete Ács Károlynak az egyházi irodalom terén, s hol az első kísérlet ily jól sikerül, ott a kitartó, ernyedetlen munkásságtól csak jót, szépet és nemest várhatunk. Mit sem ajánlunk inkább a t. szerzőnek, mint azt, hogy e téren működése legyen tartósabb, mint minő a költészet terén volt, mert ha sokan fájlalják, hogy a „Lengyel keservek” szerzője odahagyá a költészi pályát, melyre pedig hivatása volt, sokan fognák fájlalni az egyházi irodalom teréről visszalépését is. A föllépés nehézségei, a pályá göröngyei ne retentsék vissza az egyházi irodalom anyagi szempontból hálátlan ugyan, de szellemileg magasztos, lelki élvvel fizető teréről... haladjon előre kitartó erővel, s kitartó erejét, lankadatlan szorgalmát az elismerésen kívül anyagilag is jutalmazva látandja, mert lehetetlen, hogy vallásos érzelmű hölgyeink ne pártolják az író, ki őket oly buzgón, szépen, meghatón tanítja imádkozni, mint Ács Károly imakönyvében.

Az imakönyv címe: „Ne felejts Istent!”²⁸⁶ Mindenki – legyen az élet bármily helyzetében – talál helyzetéhez illő imát ez imák közt. A szépséget nagymér-

²⁸⁶ Ács Károly: Ne felejts Istent. Pápa, 1855.

tétkben növeli a bibliához hűség, mert valljuk be őszintén, a legszebb vallásos költészet a bibliában, főleg az Ószövetségben található fel, s ki ezt nem tanulmányozza, az igazán buzgó, szívhez szóló s lelket ragadó imát nem is fog írni soha! Az időhöz alkalmazott imák is gyönyörűek, a vallásos melegség költői szépséggel párosul bennök, s bibliai szellem lengi át mindegyiket. Minden ima homlokzatán rövid vers áll, mely kicsinyben az egész ima tartalmát tükrözi vissza. E verseket kedvesen veendi a költészet iránt oly nagy szeretetet tanúsító magyar nép, bár e versek nem oly erőteljesek s megragadó szépségűek, minőket Ács Károly költői lelkétől várhatnánk.

Hisszük, hogy ez imakönyv érdemlett pártoltatásban részesülend, s míg a nép alsóbb osztályától kerestetni fog, a salonszobákról sem fog hiányzani.

Említém azt is előbbi leveleimben, hogy szüretünk oly szegény volt, amily gazdag volt a járvány szürete. Kevés bor termett, s mert a harmadévi bő bork termés maradványa is nagy részben Stíriába²⁸⁷ vándorolt, a bor ára tetemesen emelkedett. Köveskállya körül már 10 pengőforintért nem akarják adni akóját.

A járvány Alsó-Eörsön, Aszófeőn, Vászolon újra kiütött. Mindenki borzad a rettegett vendég látogatásától.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 271. sz. (november 27.) 1081.

71.

1855. november 28.

Balaton-fölvidéki levelek XXV.

Ki ne ismerné B.-Füredet s vidékét, e tündér szépségű hazai tájt? A szőlő-hegyláncot díszes úrlakaival, a Balatont hullámozó vizével, s e nagy víztükörbe benyúló óriási félszigetet, Tihanyt remetelakával (másképp Leánylakás), híres visszhangjával, kéttornyú egyháza s ezzel összekapcsolt zárdájával?

E félszigeten f. hó 18-án nagyszerű ünnepély volt, a Benedek-rendi tihanyi apátság alapításának nyolcszázados, az egyház s zárda fölépítésének s vele együtt a sorsvész üldözte apátság újjáalkatásának százados ünnepe.

Ez apátságot Szent István apostoli 1-ső magyar király unokaöccse, 1-ső Endre alkotta. Minden kornak van föladata, melyet meg kell oldania, e korszak fő

²⁸⁷ A balatoni borokat három csatornán értékesítették: bakonyi kocsmárosok, nyugat-magyarországi (hienc) és stájerországi borkereskedők, kocsmárosok vásárolták fel.

feladata volt a keresztyén vallásnak a magyar állambani megszilárdítása, s a királyok úgy feleltek meg hivatásuknak, ha e magasztos cél kivitelére mindent, mi lehető volt, megtettek.

E cél eléréseért alapított Szent István püspökségeket, apátságokat stb. s építetett Veszprémben a Gizella-, Felső-Eörsön a Magdolna-templomot stb. A Lovas fölött fakadó kristálytisza forrás e nagy királytól nyerte Király-kút nevét, s az ottani út róla neveztetik Király útnak.

Endre korában is tartott még a földadat. Bakonyban, Somogyban s Balaton-fölvidék több pontján lobogtak még az ősmagyar pogányok szentelt tüzei, álltak a Hadúr tiszteletére szentelt tűzoltárok.

A pogányság visszahatásától mindig lehetete tartani, s lehetete annyival inkább, mert a keresztyén s pogány elem küzdelmén kívül külellen is háborgatá az országot, Henrich támadó hadai Fehérvár és Pozsony körül táboroztak.

Endre fogadást tőn, hogy ha győzni fog, e győzelemérti háláját kimutatni Tihanyban apátságot alapítand, s a keresztyén vallás terjedését az apátság tudományos tagjai által eszközendi.

Kérelmét isten meghallgatá, a Majthényiak őse Pozsonynál s testvérei, Béla királyi herceg a Vértes hegyláncnál szétverék Henrich hadait, amott a hajók elsüllyesztettek, itt oly rendetlenül szaladtak a vert harcosok, hogy még véteriket is elhánták, s innét vette a hegylánc is Vértes nevezetét.²⁸⁸

Endre beváltá ígérétét, s mint fogadá: apátságot alapított Tihanyban 1055-ik évben.²⁸⁹

Az apátság eszerint most 800 éve alapítottatott. Ha vész érte a hont, e vészben az apátság is osztakozott. A tatárpusztítás alkalmával kiraboltatott, a belvillongásokban sújtva lőn, a mohácsi vész után Pisky, Baranyai, Komjáthi,

²⁸⁸ III. Henrik német-római császár 1051-ben seregével Passauból kiindulva a Rába mentén betört az országba, Székesfehérvárig nyomult, de éhezés miatt visszavonulásra kényszerült; eközben a magyarok a Vértes hegységben megtámadták meg és futásra kényszerítették a német sereget. 1052. júliusában ismét megtámadta az országot, Pozsonyt akarta elfoglalni, de nem sikerült. Zotmund bűvár a hajóit elsüllyesztette, IX. Leó pápa rábeszélésére pedig felhagyott az ostrommal. BENDA I. 1981. 86–87.

²⁸⁹ Az 1055. évi tihanyi alapítólevél latin szövegének kiadása, német és magyar fordítása és az oklevél magyarázata: ÉRSZEGI 1993a, 1993b. Az alapítólevél a legkorábbi eredetiben fennmaradt magyarországi oklevél, amely elsőként tartalmaz magyar nyelvű szövegrészletet. BENDA I. 1983. 87.

Gyulaffy²⁹⁰ mindenét elkótyavetyélték, 2-ik József császár edictuma²⁹¹ az eltöröltött zárdák közé sorolá, s ennyi vész sem bírta életerejét megtörni, maig is áll, s a rendi tagok míg egyrésztől valódi magyar szívességgel fogadják a félsziget látogatására Füredről kiránduló vendégeket, addig a fürdőhely emelése, folytonos csinosítása, gyógyfürdők szaporítása által érdekmesítik magukat a haza és emberiség hálájára.

A templom s zárda alatti katakombák egyikében nyugsznak az alapító Endre király hamvai, e katakombák fölé Vilebáld Benedek apát²⁹² kezdé építtetni az egyházat és zárdát, mit Lécs Ágoston apát 1755-ben s így most 100 éve végezett be.

Az alapíttatás nyolcszázados ünnepélye így esik össze az újjáalkatás százados ünnepélyével. E történelmi adatokat költői szépség s vallásos ihletettséggel szerkesztett szónoklatában gyönyörűen állítja össze az ünnepély szónoka, felsőeörsi prépost őnagysága, ki tárgyul Tihany apátságát, célul isten imádását tűzve, isten vezérlő ujját mutatá föl 1. Tihany őstörténetében (természetrájsz, földtanbani jártassággal), 2. az apátság keletkezésében, 3. nyolcszázados viszontagságteljes történetében.

A nagymiséti veszprémi kanonok, Markl²⁹³ őnagysága végezte.

Részt vettek az ünnepélyben szentmártoni főapát őméltóságán kívül Koronc²⁹⁴ veszprémi kanonok s címzetes apát őnagysága, a bakonybéli Benedekrend perjele, a karádi főesperes, számos egyházi s világi urak. Az ünnepélyt fényes ebéd s ezt toasztok zárták be IX. Pius pápa őszentségeért, a felséges uralkodó páráért, bíbornok s magyarországi áldornagy őeminentiájaért, veszprémi

²⁹⁰ A tihanyi várkapitányok voltak: Gyulaffy László (1560–68), Pisky István (1585–1589); a ma ismert kapitányok archontológiáját közli HUDI 2010. 86.

²⁹¹ II. József 1782. január 12-én kiadott rendelete következtében 1786-ban szűnt meg a szerzetesi élet Tihanyban. A Bencés Rend visszaállítása (restitutio) 1802-ben történt. SÓLYMOS 2003. 20–24., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 11–12.

²⁹² Grasso Villibald apát 1735-re felépíttette az apátság épületét, amely a következő évben leégett. Lécs Ágoston az 1740-es években újrakezdte és 1754-re lényegében befejezte az építkezést.

²⁹³ MARKL IGNÁC (Székesfehérvár, 1798. április 19. – Veszprém, 1876. január 18.) veszprémi kanonok, nagyprépost. A veszprémi szemináriumban tanult, 1821-ben szentelték pappá. 1831-től plébános Sümegcsehin, 1834-től a sümegi kerület esperese. 1844-től veszprémi kanonok, 1854-től őrkanonok, 1856-tól nagyprépost, 1859-től dulciniai választott püspök. Zala vármegye táblabírája volt. PFEIFFER 1987. 157–158.

²⁹⁴ KORONCZ LÁSZLÓ (Öreglak, 1797. december 1. – Veszprém, 1870. július 12.) veszprémi kanonok. A veszprémi szemináriumban tanult, 1821-ben szentelték pappá. Káplán volt Pápán, plébános Csóton és Pápán. 1850-től veszprémi kanonok, 1852-től segeddi főesperes, 1854-től pápai főesperes, 1857-től zalai főesperes; 1857-től őrkanonok, 1866-tól olvasókanonok. A székesegyház sírboltjában nyugszik. PFEIFFER 1987. 143.

püspök őfőméltóságaért, a szentmártoni főapát őméltóságaért, a Benedek-ren-
dért, felsőeörsi prépost őnagyságáért s a veszprémi káptalanért.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 272. sz. (november 28.) 1085–1086.

72.

1855. december 13.

Balaton-fölvidéki levelek XXVI.

A valódi nemzeti poesis szikráját
köznépi dalokban kell nyomozni.
*Kölcsey.*²⁹⁵

A Honi Lant szerkesztője nehezen olvasta Kölcsey műveit, vagy ha olvasott is belőle valamit, az idézett helyet bizonyosan nem, mert ellenkező esetben vagy gyűjteményét nem nevezte volna Honi Lantnak, vagy ha annak nevezé, óvakodott volna minden oly zenemű beletételétől, mi nemzeti jelleggel nem bír, akár kiindulási pontját, akár menetét tekintjük. (A „honilant” szerkesztője tagadhatlanul hibát követett el e téren, mit azonban reméljük, hogy ezután jóváteend. – Szerk.)

A napisajtó kezelőinek jutott osztályrészül azon szép, bár nehéz kötelesség, hogy sújtsák azt e téren is, mi nem életre való, s azt, mi az élet s haladó továbbfejlés elemeivel bír, segítsék nyilatkozatában; a közönségnek jelöljenek helyes irányt, ismerkedtessék meg azon zeneművekkel, melyek méltók rá, hogy pártfogoltassanak, s melyek megvétele nemcsak nem növelendi a vevők zene- és hangműi vállalatok iránti bizalmatlanságát, sőt ellenkezőleg az általok nyújtandó szellemi élvezet által kárpótolandják még az egynémely vállalat pártfogolása által okozott veszteséget is.

Ezt tenni a sajtó hivatása most is, s én eleve figyelmeztetem a zenekedvelő magyar közönséget azon élvre, melyben részesülend, ha előfizet azon két füzetre, mely *Magyar hangfűzér* cím alatt Simonffy Kálmántól²⁹⁶ 12 eredeti ma-

²⁹⁵ Idézet Kölcsey Ferenc: Nemzeti hagyományok c. tanulmányából (1826).

²⁹⁶ 1855-ben Simonffytól két füzet jelent meg Egerben Magyar dalbokréta címmel.

gyar dalt s Pecsényánszky Jánostól²⁹⁷ 6, részint tánczene, részint hallgató nótá csoportozatot hozand legdíszesebb kiállításban.

Simonffy és Pecsényánszky két kiváló, általánosan elismert tehetség; amaz a dal, ez a tánczene alkatásban vívta ki a műértők és a nép általános tetszését, s e két tehetség most egyesült, hogy úgy a dal-, mint a tánczenében a legszebb, élvezetesebb, szívhez szólóbb s lelket ragadóbb dalok s zeneművekkel ajándékozzák meg az élvet csak valódi műbeccsel bíró, szakavatottsággal készített darabokban találó zenekedvelő közönséget.

Simonffy – mint kiadó – előfizetési felhívásában szépen kiemeli Pecsényánszky Jánost, mint a magyar zene terén működő teremtmény lelkének leghivatottabbjai egyikét, de önmagáról hallgat, holott a nemzet széles hazánkban beszélt róla, mert hol van oly zuga hazánknak, hova Simonffy magyar szívből fakadt s magyar szívhez szóló lelkes dalai el ne hatottak volna?

Simonffy a magyarok Schubertje! S ő előfizetési felhívásában mégis hallgat magáról. Eddig kijött dalai (Szerelmi Rózsákra s Dal füzér II. füzeté) a nemzet köztetszésével találkozott, mert belőle áradtak ki, s ő előfizetési felhívásában mégsem hivatkozik a köztetszésre, mellyel eddig megjelent dalait e közönség felölelé.

E hallgatásról ismerünk rá. Sokkal szerényebb ő, semmint azon magasságból, hova a nemzet elismerése helyezé, öndicséretig aljasulhatna. Tudja, hogy az érdem kivívja magát az ismeretlenség homályából, s öndicséretre csak kontárság szorul. Elismeré a hírneves Pecsényánszky érdemeit, kiemelőleg szolt az érdemről, mi bajtársa talentóának járuléka, de önmagáról szerényen hallgat. Ha van benne érdem, jól tudja s mélyen érezi, hogy e nemzet nem hagyandja pártolás nélkül, mert nemzetét szellemileg elég fölemelkedettnek tartja az érdem méltánylatára, s meg van győződve, hogy a nemzet nem szalasztandja el a kínálkozó alkalmat megtisztelni önmagát a kiváló tehetségek érdemlett pártolásában részesítése által.

Veszprém, Pápa, Balaton-fölvidék, Félegyháza, Kecskemét, Kőrös, Jász-apáthi sat. (Balaton-fölvidékével, Veszprémmel s Vár-Palotával a Balaton-fölvidéki dalárda ismertette meg Simonffy dalait.) lakossága élő bizonyága

²⁹⁷ A lengyel származású PALOTÁSY (1859-ig PECSÉNYÁNSZKY) JÁNOS (Jászberény, 1821. május 4. – Jászberény, 1878. február 3.) zeneszerző, levéltáros. Táncai, dalai gr. Fáy István, Simonffy Kálmán, később Patikárus Ferkó és mások cigánybandái által váltak népszerűvé. A Jász-kun kerületek, majd Jász-Nagykun-Szolnok vármegye levéltárnoka volt. Anyagi gondjai, látásának romlása miatt öngyilkos lett. A jászberényi Fehértói temetőben nyugszik. – Az öngyilkosságok... = VU 25 (1878) 6. sz. (február 10.) 90.

Simonffy dalai diadalának; Eger, Gyöngyös, N.-Várad, Debrecen, Szeged, Kálcsa, Vác, Esztergom, Tata, N.-Bánya, Kálló, Zemplén, Borsod, Gömör sat. műértő közönsége tisztelettel említi a dalszerző nevét, a hon nagy részében nép ajkára mentek át közkedvességű dalai, s ez egyik erőssége Simonffy dalai magyar szempontból jószágának, hogy a nép, mely alapján magyar, csakhamar sajátítja azt, s annyira kedveli, hogy általa a régebbi dalok háttérbe szoríttatnak.

Simonffy az eredeti jellegében megmaradt nép közt halad öntudatosan előre. Kiindulási pontja a nép, s haladási tere is a nép, mert ő nemzeti dalszerző, s a nemzeti zenepoesis alapját s szikráit köznépi dalokban nyomozza. Csak-hogy e daloknak nemzeti típusához, nem pedig zeneszövegéhez alkalmazkodik, s ebben áll eredetisége, mely nélkül csak utánzó lenne: nem köti magát a múlthoz, ezt s dalait csak mint alapot tekinti, melyre az alaphoz mérten (nemzeti típus) építeni kell, s öntudatosan emeli föllebb a nemzeti dalzene épületét, mit előtte egyes nagy lelkek – s alapján maga a nép – megkezdének. Öntudatosan, de nem önhittén s a műértők szíves tanácsát köszönettel fogadja ahelyett, hogy mint sok kis lelkek szokása: visszautasítaná.

Simonffy még fiatal, tele tűzzel, erővel s lelkesedéssel, de e tűz és erő nem korlátozatlan, e lelkesedés nem csapong túl a művészet határain, mint a medrélből kicsapott ár, hanem méltóságosan halad a dalt alkotó lélek által kijelölt körben... a dalköltő lelke öntudatosan vezeti a tűz-erő s lelkesedés hullámi felett a kormányt. E korban működjék teremő lelke szakadatlanul, míg a tűz nem hamvad, az erő nem lankad, s a lelkesedés alább nem szállt. Működjék közörműnkre addig, míg a dalhang a költészet oly szellemi szüksége, mit kielégítenül hagynia akaratosan sem lehet, mert Lamartine szerint: „minél korosabb az ember, annál inkább veszi erejét, tüzét, önhaszonleséstől ment érzetét, ami pedig oly nélkülözhetlen kelléke a művészetnek” – s így természetesen a hangművészetnek is.

A nemzet pedig pártolja művei vétele által a tehetségdús szerzőt, mert csak kötelességét rója le e pártolás által. Pártolja annyival inkább kiváló tehetségeit, mert minden fény s dicsőség, mi a tehetséges főket működések eredményekért körülövezi, a nemzetre sugárzik vissza, s így mikor tehetségdús gyermekeit gyámolítja, ugyanakkor önnagysága s dicsősége rendíthetlen alapját teszi le.

Ha van dal s tánczenei vállalat, mi a nemzet pártolását megérdemli, úgy a Simonffy által kiadandó hangfűzér bizonyosan az! S ha belbecséhez mérjük a két füzet árát (3 forint pengőpénzben), oly csekély ez, hogy ily ár mellett az örökbecsű zeneműveket tartalmazó két füzet valóban ajándéknak tekinthető, s

bizton hiszem, hogy egy lelkes magyar hölgy s zeneértő hazafi zongorájáról s nyírettyűje mellől sem fognak hiányozni.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 284. sz. (december 13.) 1133–1134.

73.

1855. december 14.

Balaton-fölvidéki levelek XXVII.

Jobb jövőt Fürednek! Ez évi fürdői saisonunk bezártakor múlt egy éve, hogy Oppolzer, Balassa, Pleischl meglátogatván B.-Füredet, s gyógytani, úgyszinté egészségei jótékony hatás szempontjából e regényes fürdőhelynek a birodalom minden más fürdőhelyei fölötti előnye e szakavatott férfiak által elismeretvé: Füred emelkedésre hivatottsága kétségtelenné lőn, s míg bizton hívők, hogy ez emelkedésnek már a közeljövő méhében kell lenni, addig a napisajtó, politikai s szépirodalmi közleményeink országszerte tudaták az örömhírt, hogy Füredre szebb, dicsőbb jövő vár, s az öröm lelkesedésre ragadott minden jó érzelmű magyart.

Azóta már több, mint egy év folyt le, s bár B.-Füred csakugyan emelkedett, ez emelkedés nem képez mégsem egyenes arányt a reményekkel, melyekre építők az emelkedésnek tervépületét.

S hogy reményeinknek a való nem felelt meg, hogy a képzelődés ecsete [által] oly élénken rajzolt haladás csakis képzelődés műve maradt, annak többek közt egyik fő oka az, hogy a hon szíve s B.-Füred közti összeköttetés nem olyan, minőnek az ország fővárosa s leghíresebb fürdőhelye közt kellene lenni.

B.-Füred s Pest közt nincs vasúti összeköttetés, a vendégek gőzkocsi helyett gyorsnak nevezett, de fölöttébb is lassan járó kocsin szállítatnak, melyben ki vannak téve az idő minden viszontagsága s az utazás minden kényelmetlenségének. E bajon, ha valósul a hír, mi jelenleg vidékünkön szárnyal, rövid időn segítve leend. A buda–kanizsai s már régebben alakult kanizsa–marburgi vasúttársaság egyesült oly céllal, hogy egyített erővel buda–marburgi vasutat

állítand, s mint e hír állítja, e vasút buda–kanizsai része Fejér, Veszprém s Zala megyéken fogna átvezettetni.²⁹⁸

Mennyi igaz e hírből, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy e hír már a Pesti Napló ez évi 121-ik számában is meg volt érintve, mégpedig nem mint pusztán hír, hanem mint oly valószínűség, melynek megtestesülése közeljövőben várható.

Igaz, hogy sem a hír, sem a Pesti Napló érintett száma nem világosít fel afelől, minő irányban, mely helységeken át fog a tervbe vett vasút Kanizsa felé vezetett, s ha az e tárgybani vélemények közül az találkoznék a vasúttársaság akaratával, mely a vasutat N.-Vázsony felé tartja célirányosbna vezetett, akkor az eddigi kényelmetlenség csak részben, ti. Budától Veszprémig lenne megszüntetve, s Veszprémből ismét a régi kényelmetlenség környezetében kellene Füredre menni, de még ez is nagy előny, mert Veszprém s B.-Füred közt már csekély a távolság.

Azonban hihetőbb, hogy ha a vasút Balaton-fölvidéken fog vezetett, ez esetben nem N.-Vázsony, hanem B.-Füred felé viendik azt, mert e tájon sokkal kevesebb akadályt kell a társaságnak leküzdeni, s az anyagszereket is közel találja, nem is említvén e vidék azon előnyét, mit gazdag bortermelésével, Somogyból a Kisfaludyn átszállítandó gabonával, a saison alatt B.-Füredet látogató vendégeivel vív ki N.-Vázsony vidéke felett, mert a vasúttársulatnak számításba kell venni azt, hol mennyi lehet a szállítandó anyag mázsasúlya s a személyszám, s ahol ez kedvező számokat mutat, bizonyosan arra vezetendi a vasutat.

A vasút B.-Füred [felé] vezetésével amily hasznót nyújt anyagilag a vállalkozó társulatnak, oly magasztos örömet szerez szellemileg minden igaz hazafinak, mert sok szép reményünk fog ez esetben valósulni:

1. B.-Füred nemcsak reményben, hanem valósággal is emelkedend. Ha az erek jók, egészséges a testszerkezet, s a test minden egyes része kellő élénkséggel bír, ha az ér, mi Füredet a hon szívével összeköti, a legtökélyesb ... azaz vasút leend, mi természetesb, minthogy B.-Fürednek is élénkülni s mint ilyennek emelkedni kell.

²⁹⁸ A Buda–Nagykanizsa közötti vasút (az ún. Déli Vasút) 1861. április 1-én, a Székesfehérvár–Veszprém–Szombathely vonal, az ún. Magyar Nyugati Vasút 1872. október 3-án nyílt meg. Balaton északi partján épült vasútvonalat 1909. július 1-én adták át a forgalomnak (teljes hosszában július 8-án volt az ünnepélyes átadása, 9-én helyezték üzembe). TÓTH-BENCZE 2011. 56., 75. HORNIG 1912. 181–182., BENDA III. 1982. 755., FAZEKAS 2005. 34. – 1847-től a Budáról induló gyorskocsival Kenesére, onnan hajóval Füredre lehetett utazni. 1861 után Siófokról hajóval (Szántódra komppal), 1872-től Veszprémből bérkocsival lehetett a leggyorsabban Füredre eljutni.

2. Kisfaludy gőzös hanyatlásnak indult élete oly erőt nyerend, mi az élénkülő forgalom által körünkben maradását biztosítandja.

3. Egy szép őszi reggel eszébe jut a B.-fől- és -alvidéki munkatársaknak fölmenni Pestre, megrakodnak itthon fogással s jó Balaton-melléki borral, betoppannak vele a szerkesztőséghez (Itt ragyogó eszmék a vasúttól izoláltan is sokat érnek. – *Szerk.*), estve vígan – more patrio²⁹⁹ – elköltik, s másnap ismét honn teremve, böngészik a vasúti élénkség által szaporodó híreket.

4. Veszprém, Zala, Somogy társas élete élénkül, anyagi jólléte emelkedik.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 6 (1855) 285. sz. (december 14.) 1137.

74.

1855. december 24.

Balaton-felvidéki levelek XXIX.

Népies irodalmi vállalatok szaporodnak, s a magyar irodalomban még eddig hallatlan pártoltatásban részesülnek. A Falusi Esték, Népkönyve, Vasárnapi Ujság³⁰⁰ stb. több ezer példányban részint nyomattak, részint jelenleg is nyomtatnak, a vasárnapi könyvtára sokan fizettek elő, s most ismét új népies irodalmi vállalat programját olvassuk: a Budapesti Viszhangét³⁰¹, mely tökéletesen átalakult tartalom – irány – alakkal, új munkatársak hozzácsatlakozása által belbecsileg értékesítve Szilágyi Virgil szerkesztése mellett Vahot Imre s Vas Gereben által kiadva fog jövő évben megindulni. Mutatványszámából ítélve ez új néplap elég tartalomgazdag leendő, hogy a nép, kinek szánva van, belőle mulatva okulhasson, s ismeretkörét kellemes szórakozással szélesbítse, s tekintve az ár csekélységét, bizton remélhetni, hogy érdemlett pártoltatásban részesülend.

A népies irodalmi vállalatok fölkarolása örömdetes jelenség a magyar irodalomban, mert jele a nép szellemi kiskorúságából kiemelkedésének, s biztos

²⁹⁹ more patrio (latin) = hazai szokás szerint

³⁰⁰ A Vasárnapi Ujság 1854–1921 között megjelenő képes, ismeretterjesztő hetilap volt, a nemzeti szellem, a magyar nyelv és kultúra ápolását szolgálta.

³⁰¹ Az 1852. február 3-án Értesítő címmel indult lap 1852. május 9-én alakult át Budapesti Viszhanggá. Pap Gábor 1852-ben Ifjúkörtől búcsú, 1855-ben Népdal I, II. c. költeményeivel jelent meg a lapban.

kezesség afelől, hogy az olvasás s így irodalmi termékeink megszerzése a magyar nép alsóbb osztályának szellemi szükségévé válik. A magyar irodalom hatalmas fejlődésnek indult növénye új s termékeny földbe: a népies körbe ültetik át, hol századokon át fog virulni, csak a nép lelkesedésével annak jóhisze megkijátszására az illetők vissza ne éljenek, s azt a pártolási térről könnyelműségök által önmagok vissza ne riasszák. S hogy ezt nem teendik, arról kezeskedik azok múltja, kiknek nevei a vállalat élén állanak.

Amily örömdetes jelenet az irodalompartoló körnek a nép belépése általi meglepő szélesülése, oly elszomorító a tudat, hogy a fensőbb magyar körök, a tehetős s vagyonos osztály tagjai oly közömbösek a magyar irodalom iránt, hogy azon irodalmi, úgy political, mint szépirodalmi vállalatok, melyek több költségbe kerülven, olcsóságban a népies irodalmi vállalatokkal nem versenyezhetnek, s így fensőbb, tehetős körök általi pártfogoltatást igénylenek, dacára a legjobb irodalmi erők központításának, tartalomgazdagság s változatosságnak, kiadási költségek terén roppant áldozatoknak, alig nyernek annyi előfizetőt, mennyi a kiadási költségek fedezésére s írók illő díjazására megkívánatnék. Csak három ily szépirodalmi lapunk van (Hölgyfutár, Divatcsarnok, Délibáb), melynek szerkesztő kiadói mindent elkövetnek a lap belértékének növelése s ezáltal vonzóvá tétele végett, áldozataik sorát minden évben új áldozattal növelik, s azok részvéte, kiknek ez áldozatot méltányolni kellene is, lehetne is, inkább fogyó, mint egyenes arányt képez ez áldozatokkal. Ha ez elszomorító körülmény alapokát keressük, nem az illetők tehetetlenségében, hanem szellemi fásultságában, irodalmunk iránti közömbösségében találjuk föl azt, mégpedig oly házaknál is, hol a tárcák tömvék, s az ajkon örökké nemzetiség iránti lelkesedés szóvirágai lebegnek. Mikor fognak e körök felébredni a közömbösség szenderéből? A nemzetiség szóvirága mikor fog az ajkról a szívbe költözni, hogy irodalmunk iránti pártoló lelkesedésben megteremje áldott gyümölcsöket? Hány úri ház van, hol értékhez arányítva a lelkesülhetés nagyságát, minden magyar lapot feltalálni vélünk, s ha belépünk, szomorúan tapasztaljuk, hogy az úri lak fényes termei zárva a nemzeti irodalom előtt! Mikor fogja ezeket megnyitni a nemzeties érzelm diadala, kiküszöbölven a Mode Journalokat, Muster Zeitungokat,³⁰² melyeknek bármelyikével kiállják hazai lapjaink a versenyt, ha beltartalomra nézünk! Ezen ima helyett: „Irodalom, jöjjön el a

³⁰² A külföldi divatlapok, mintaujságok rétegizlést elégítettek ki, míg az említett irodalmi lapok a magyar nemzeti kultúra egészét szolgálták.

te országod!”, mikor fog ajkunkon örömmel hangzani: eljött az irodalom országa nemcsak az alsó, de a felsőbb körökben is.

A nép jó példával megy elő a népies irodalmi vállalatok pártolásával, s én hiszem, szeretem hinni, hogy műveltnek tartatásra oly sokat adó felsőbb köreink nem fogják a versenytéren megengedni, hogy az irodalompártolásban a köznép által túlszárnyaltassanak, s nem leend egy tehetős család sem, ki ha nem több, legalább egy politikai s a tetemesb kiállítási költséget igénylő divatlapok közül is egyet ne járasson.

A Hölgyfutár kiadása körüli változás s az adandó új arcképalbumról nézetimet következő levelemben rajzolandom, s ha ez évben már nem találkozánk, szívemből óhajtok az áldozatkész szerkesztő kiadónak oly boldog új évet, melynek boldogságát azon tudat képezendi, hogy a közönség kettőzött pártolás által igazolja szellemi emelkedettségét s teendői tudatára ébredését.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 6 (1855) 293. sz. (december 24.) 1171–1172.

* * * * *

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
MKSZ	= Magyar Könyvszemle
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai lap
PL	= Pápai Lapok
PN	= Pesti Napló
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VREI	= Veszprémi Református Egyházközség irattára
VSz	= Veszprémi Szemle
VU	= Vasárnapi Ujság

LEVÉLTÁRI, IRATTÁRI FORRÁSOK

- BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai (1875–1918)
DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1652–1960)
DREL I. 1.b. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési iratai (1576–2008)
DREL II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye iratai (1630–1989)

DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895)
MNL VeML V. 402. Szentgál község iratai (1701–1956)
VREI Halotti anyakönyv (1853)

IRODALOM

- ÁCS 1991 = ÁCS Anna: A nemesvámosi közök. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 15. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1991. 63–74.
- ÁCS 1995 = ÁCS Anna: Az Életképek bécsi forradalmi tudósítója: Pap Gábor. = Limes 8. (1995) 4. sz. 75–80.
- ÁCS 1998 = ÁCS Anna: „Az ős Bakony által megedzett hős volt mindegyik...”: Pap Gábor tudósítása a vámosi nemzetőrség megalakulásáról. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 17. Veszprém, 1998. 61–65.
- BAÁN 2011 = BAÁN Bea (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)
- BALASSA 1997 = BALASSA Benő: A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században. Szerk.: Tölgyesi József. Kiadta a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság. Csopak, 1997.
- BENDA 1981–1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981–1983.
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeáll.: Berkó Pál és Legányi Norbert. É. n., H. n. [Győr, 1987.]
- BIRKÁS 1948 = BIRKÁS Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica, Tomus XVI. Series nova T. II.)
- BONA 1998 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.
- BORBÁS–LICHTNECKERT 1996 = BORBÁS László – LICHTNECKERT András: Alsóörs egyházai és iskolái a XVIII–XX. században. = Alsóörs története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 671–714. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- CENNER 1972 = CENNER Mihály: Magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében. Székesfehérvár, 1972.
- CSOMA 2002 = CSOMA Borbála: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgógyintézetben. = Korall 10 (2002. március) 7–8. sz. 78–94.
- DEÁK 1983 = DEÁK István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Ford. Veressné Deák Éva. Gondolat, Budapest, 1983.
- DEÁK 2015 = DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.
- EÖTVÖS 1908 = EÖTVÖS Károly: A nép dühe. = Emlékezések. Harmadik kiadás. Budapest, é. n. [1908.] 40–47.
- ÉRI 1969 = ÉRI István (szerk.): Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. (Magyarország régészeti topográfiája, 2.)
- ÉRSZEGI 1993a = ÉRSZEGI, Géza: Die Gründungsurkunde von Tihany. F. Szelényi Haus, Tihany, 1993.

- ÉRSZEGI 1993b = ÉRSZEGI, Géza: A tihanyi alapítólevél. F. Szelényi Ház Művészeti és Kiadói BT., Tihany, 1993.
- FARKAS 2007 = FARKAS Béla: Pap Gábor református püspök élete és működése. Születésének 180. évfordulója alkalmából. Vilonya, 2007.
- FAZEKAS 2005 = FAZEKAS Miklós: Az észak-balatoni vasút története. Balatonfüred, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 19.)
- FÖLDESI 2013 = FÖLDESI Ferenc: Az alkotmány védbástyái. Az 1860–61. évi Veszprém vármegyei alkotmányos mozgalomról, és a Honvédegyletről. Veszprém, 2013. (Veszprémi Szemle könyvek, 6.)
- FRANCICS 1973 = FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte: Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- GERGELY 2005 = GERGELY András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (Osiris Tankönyvek)
- GONDA–NIEDERHAUSER 1977 = GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.
- HARMATH–KATSÁNYI 1969 = HARMATH István – KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Megyei Könyvtár, Veszprém, 1969.
- HORNIG 1912 = Veszprém múltja és jelene. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXVI. nagygyűlésének Veszprém városa nevében felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Veszprém, 1912.
- HUDI 1993 = HUDI József: Orosz Pál táblabíró könyvtára. = Honismeret 21 (1993) 4. sz. 48–53.
- HUDI 1994 = HUDI József: Nemesvámos a késő feudalizmus korában és a polgári átalakulás kezdetén (1711–1849). = Nemesvámos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Szerk.: Veress D. Csaba. Kiadja a Balatonfüred – Csopak Tája Szövetkezet, Veszprém, 1994. 91–159.
- HUDI 1999 = HUDI József: A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. században. Magánkiadás. Veszprém, 1999.
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Francics Károly visszaemlékezései. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HUDI 2002 = HUDI József: Fábán-émlékkönyv. Fábán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 4.)
- HUDI 2007 = HUDI József: Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Litér Község Önkormányzata, Litér, 2007.
- HUDI 2008 = HUDI József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 42.)
- HUDI 2009a = HUDI József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Kiadja a Veszprémi Petőfi Színház. Veszprém, 2009.
- HUDI 2009b = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Örvényes község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Örvényes Község Önkormányzata. Örvényes, 2010.

- HUDI 2011 = HUDI József (szerk.): Kacz Lajos visszaemlékezései. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- HUDI 2015 = HUDI József: Balatonfüredi panaszkönyv 1836–1840. Balatonfüred. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 74.)
- HUDI 2020 = HUDI József: Véghely Dezső visszaemlékezései. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.
- HUNGLER 1988 = HUNGLER József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 14.)
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- JAKAB 2001 = JAKAB Réka: Levéltárügy a Dunántúli Egyházkerületben: A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században. = AP 1 (2001) 3–4. sz. 151–206.
- JALSOVICS 1978 = JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Budapest, 1878.
- JÓKAI 1967 = JÓKAI Mór: Cikkek és beszédek. I–II. Szerk.: Szekeres László. Budapest, 1967.
- K. PALÁGYI 1994 = K. PALÁGYI Sylvia: Őskor, római kor, népvándorlás kora. = Nemesvámos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Szerk.: Veress D. Csaba. Kiadja a Balatonfüred – Csopak Tája Szövetkezet, Veszprém, 1994. 7–47.
- KATONA 2008 = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 38.)
- KATONA 2014 = KATONA Csaba: Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2014. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.)
- KATONA 2016 = KATONA Csaba: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 76.)
- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Magyar Színháztörténet c. sorozat)
- KÓKAY 1979 = A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk.: KÓKAY György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés.) = MKSZ 108 (1992) 4. sz. 332–347.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírművészet és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Kiadja a Laczkó Dezyő Múzeum, Veszprém, 2017.
- KOSÁRY-NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867. Szerk.: Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KOVACSICS-ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (Magyarország Helytörténeti Lexikona c. sorozat)
- KÖBLÖS 2006 = A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KREDICS-LICHTNECKERT 1995 = KREDICS László – LICHTNECKERT András: Balatonalmádi és Vörösberény története. Tanulmányok. Kiadja az Almádiért Alapítvány, Balatonalmádi, 1995.

- LICHTNECKERT 1990 = LICHTNECKERT András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.
- LICHTNECKERT 1997 = LICHTNECKERT András (szerk.): Csopak története. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 12.)
- LICHTNECKERT 1999 = Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1999.
- LICHTNECKERT 2010 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917. Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 58.)
- LICHTNECKERT 2011 = LICHTNECKERT András: Széchenyi István és a balatoni gőzhajózás. = Ács Anna – Lichtneckert András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. 63–178.
- LICHTNECKERT 2013 = LICHTNECKERT: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig, 1702–1949. Balatonfüred, 2013.
- LICHTNECKERT 2016 = LICHTNECKERT András: Felfedező úton Balatonfüred és vidéke történetében. Szerzői kiadás. Balatonfüred, 2016.
- LICHTNECKERT 2016 = LICHTNECKERT András: Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos 1815–1876. (LA Könyvtár, 14.)
- LIPTÁK 2002 = LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságotolvások Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága. Budapest, 2002.
- LOSTEINER 1868 = LOSTEINER Károly: Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása. Eger, 1868.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Vásárállás. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2015. (Veszprémi Kaleidoszkóp, 2.)
- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család története. = VSz 21 (2019) 2. sz. 94–114.
- MOLNÁR 1881 = MOLNÁR György: Világostól Világosig. Emlékeimből. II. kötet. Arad, 1881.
- MOLNÁR 2000 = Zala megye archontológiája 1138–2000.- Szerk.: Molnár András. Zala Megyei Levéltár, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- NÉMETH 1901 = NÉMETH Gábor: Adatok Nagyvázsöny történetéből. Veszprém, 1901.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2011 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: A régi Balatonfüred. Multidézó képeskönyv. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 59.)
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, terek, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai,)
- ORZOVENSKY 1863 = ORZOVENSKY Károly: Balaton-Füred és gyógyhtása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése. Pest, 1863.
- PACZOLAY 1996 = PACZOLAY Gyula: Pap Gábor könyvei Kolozsvárott. Kézirat, Veszprém, 1996. (Kézirat az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban.)
- PAP 1862 = PAP Gábor: Gróf Teleky László. = Balatonvidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862. 31–38.
- PAP 1895 = S.: Pap Gábor. Életrajz. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10.) 707–710.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- ROMSICS 2017 = ROMSICS Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.

- RÓZSA 2003 = Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. 2. Teil: Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt mit Vorwort und Registe versehen von Maria Rózsa. = Berichte und Forschungen 11 (2003) S. 59–141.
- SALACZ 1940 = SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München, 1974.
- SCHERMANN 1940 = SCHERMANN Egyed (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai. 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- SÓLYMOS 2003 = SÓLYMOS Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Bencés Apátság, Tihany, 2003.
- STEINER 1985 = STEINER, Herbert: Forradalom Ausztriában – Marx Bécsben: a negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és a restauráció között. Budapest, 1985.
- STURM 1892 = Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1892.
- SZATHMÁRI 1999 = SZATHMÁRI Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc, 1850–1860. = Fiala egyháztörténeti írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 149–159.
- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.) Magyar színháztörténeti lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- TÓTH 1987 = TÓTH 1987 = TÓTH Jánosné: Eötvös Károly bibliográfia. Veszprém, 1987. (Veszprém megyei bibliográfiák, 1.)
- TÓTH-BENCZE 2011 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60.)
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter: Magyar Zsidó lexikon. Budapest, 1929.
- V. BUSA 1986 = Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. Busa Margit. Budapest, 1986.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Kiadja Varga Béláné. Veszprém, 2009.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2014.
- ZÁKONYI 1988 = ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988.
- ZÁKONYI 2009 = ZÁKONYI Ferenc: A savanyúvizek városában. (Írások Balatonfüredről). Szerk.: Praznovszky Mihály, a függelék összeáll.: Tóth Györgyi. Balatonfüred, 2009. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 50.)
- ZOVÁNYI 2004 = ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Budapest, 1998.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

S. LACKOVITS EMŐKE

**Az Úr megáldotta kezének munkáit:
Máthé Attiláné Farkas Emese, az Alkotó Adományozó**

REFORMÁTUS EGYHÁZUNKBAN évszázadok óta élő nemes hagyomány, amelynek keretében az egyház tagjai közül sokan a liturgiát szolgáló ajándékokat adományoztak közösségüknek, amelyekről levéltári források és visszaemlékezések egyaránt tanúskodnak. Ezek az adományok, ajándékok nem voltak kapcsolatban az egyházfenntartói hozzájárulással, ezen felül kerültek az egyházközségek tulajdonába, hirdetve Isten dicsőségét és az adományozóknak egyházukhoz való ragaszkodását, hűségét. Mindemellett valakinek az emlékére készültek, vagy valamely eseményre, jeles alkalomra emlékeztettek. Voltak közöttük az úrvacsora kiszolgáltatására szolgáló klenódiumok (kelyhek, kenyérsztó tányérok, bortartó kannák), keresztelői együttesek (keresztelő kancsó, vízfelfogó tál) és gyakrabban az úrasztala, valamint az úrvacsorai edények leterítésére/letakarására szolgáló liturgikus textilek, jelesen úrasztali terítők, úrasztali kendők.

Az adományozók neve egyes esetekben ismert, másokban pedig ismeretlen maradt. Előfordult, hogy csupán nevének kezdőbetűjével jelezte az adakozó, hogy ki áll a jótétemény mögött, amit évszázadok távlatában már nehéz megfejtetni. Ugyanakkor előfordult, hogy az adakozó névtelenül adott. Több esetben az adományozó nevét megörököltette a kelyhen, paténán vagy a liturgikus textílián, de sokszor csupán a levéltári forrásból (egyházközségek protokollumából, vagy az Aranykönyvből) tudható meg az adományozó neve. Nem csak egyének, családok, hanem nagyobb közösségek is ajándékoztak az egyházközségeknek, különösen liturgikus textileket, így pl. az egykori nőtársaságok vagy a dalárdák tagjai.¹ Liturgikus textilek adományozása különösen kedves gyakorlata volt az

¹ S. LACKOVITS 2013. 319–320.

egyházközségek női tagjainak, akik vagy egyénileg, saját kezűleg vagy közösen készítették el ezeket, de előfordult, hogy elkészítették a kezéből művészi munkát kiadó hímzővel. Minden esetben arra törekedtek, hogy a legszebb, hibátlan és valóban Isten dicsőségét szolgáló munka kerüljön ki kezük alól. A liturgikus célra készített textiliák esetében nagy könnyebbséget jelentett az alkotóknak, hogy liturgiai előírások nem kötötték meg a kezüket és ajándékozási kedvüket. Ugyanis már a XVI. századtól szigorú előírások nem léteztek, az alkotóknak, ajándékozóknak csupán arra kellett ügyelniük, hogy mind az alapanyagot, mind az ékítményeket tekintve egyszerűsége és hivalkodástól mentességre törekedjenek. Mindezekre vonatkozóan meggyőző adatok találhatók Kiss Áronnak a XVI. században tartott magyar református zsinatok végzéseit feltáró és elemző munkájában.² Ezért található meg a liturgikus textilek között a legfinomabb úrihímzések mellett a házilag vagy takácsmester által szőtt abrosz, a női selyem vállkendő, fejkendő vagy akár a menyasszonyi kontyoló kendő; a török hímzések éppúgy, mint a különböző magyar tájegységek hímzései.

Összefoglalóan elmondható, hogy az egyházközségeknek szánt ajándékok között legnagyobb arányban textiliák találhatók, amelyeknek száma, ha nem is rohamosan, de a mai napig gyarapodik. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy egyházunk legvészerhesebb idejében volt a legnagyobb az ajándékozási kedv, amelyhez szükséges még hozzátennünk azt, hogy a leggyakoribb ajándékozók akkor is az asszonyok voltak.

Ma ugyancsak élnek és munkálkodnak olyan asszonytagjai egyházunknak, jelesen a Dunántúli Református Egyházkerületnek, akik őszinte szívvel készítik és adományozzák a liturgikus célra szánt textiliákat. Közöttük egyik legfigyelemre méltóbb adományozó a Veszprémi Kistemplomi Gyülekezet tagja, Máthé Attiláné Farkas Emese asszony, aki napjainkig tizenegy templomot, egyházközséget ajándékozott meg művészi munkáival.

MÁTHÉ ATTILÁNÉ FARKAS EMESE
CSALÁDJÁ, SZÜLŐFÖLDJE

Máthé Attiláné Farkas Emese 1944. január 14-én született az erdélyi Szászrégenben, a Farkas család negyedik gyermekeként. Testvérei: Ildikó (Magyarfülpös, 1938), Csaba (Magyarfülpös, 1940), Gyöngyi (Szászrégen, 1942). Édes-

² KISS 1881.

apja Farkas Jenő lelkipásztor, édesanyja Józsa Teréz kántortanító volt. Apai felmenői Mezőmésesen éltek, ahol apja is született. Nagyapja Farkas Domokos nagygazda, nagyanyja Gidófalvi Ágnes volt. Apja, Farkas Jenő (1907–1997) a teológiát Kolozsvárott végezte, majd református lelkipásztorként Magyarfülpösön kezdte meg lelkészi szolgálatát, ahol iskolát alapított, amellyel a Trianon utáni Erdélyben kivívta a hatalom fenyegetését. 1944-ig szolgálta a közösséget, de ekkor, a háború viharában menekülni kényszerült a család, így kerültek Magyarországra. Tekintve, hogy Balatonalmádiban már voltak menekült rokonok (Emese asszony anyai nagyanyjáié), így a Farkas család is itt lelt átmeneti menedékre. Innen Farkas Jenő lelkipásztort Görgetegre helyezték, de itt csupán helyettesítő lelkész lehetett. Kadarkúton azonban üresedés következtében lelkészválasztásra került sor, amit megpályázva el is nyert. Harminchárom esztendeig szolgálta hűséggel a gyülekezetet, nyugdíjazásáig, 1981-ig.

Emese asszony édesanyja, Józsa Teréz, kántortanító volt, aki Nagysajón született 1903-ban. A tanítóképzőt Székelyudvarhelyen végezte és ugyancsak Magyarfülpösön kezdte meg tanítónői munkásságát. Itt ismerkedett meg Farkas Jenővel, akivel 1937-ben házasságot kötöttek, jóban, rosszban hűséggel és szeretettel kitartva egymás mellett. Emese asszony anyai felmenői: nagyapja Józsa Márton evangélikus kántortanító (1866–1925) volt Nagysajón, Zsejken, majd Tacson. Anyai nagyanyja a Tállyáról származó Kromcsik Erzsébet (1882–1971), aki néniének házasságkötése révén tett látogatása során ismerkedett meg Józsa Mártonnal és kötöttek 1907-ben házasságot. Józsa Márton első felesége, Mogyorósi Erzsébet elhunyt, két gyermeket hátra hagyva. Második házasságából hét gyermek született, akik közül öten érték meg a felnőtt kort. Józsa Márton a gimnáziumot Nagyenyeden, a teológiát Kolozsvárott végezte el. Tanítóként igazi lámpása volt a közösségnek. Zselyken a fúvószenekart vezette szigorú pontossággal, rendkívül eredményesen, mellette kiterjedt közművelődési tevékenységet folytatott, a magyar történelem, művelődéstörténet ismeretében gazdagítva a rábízottakat. Mindezeket túl iskolakertet létesített, megtanítva a gyermekeket oltani, szemezni, míg felesége a lányokat sütésre, főzésre és kertművelésre oktatta. Trianonnal megváltozott minden. A tanítókat is hűségükre kötelezték, továbbá román nyelvtanfolyamot kellett végezniük, amiből vizsgát kellett tenniük. Józsa Mártonnak Moldovában kellett ezt a tanfolyamot elvégeznie és a vizsgára ugyancsak oda kellett mennie. Egy szénásszekéren hazafelé tartva esőbe került, alaposan megázott, amelynek következményeként fellépett nála az akkor még gyógyíthatatlan tüdőgyulladás, amely halálával

végződött. Az özvegy nem maradhatott a tanítói lakásban, kiköltöztették. Jó-
akaró falusiak segítettek, Besztercére vitték az árván maradt családot, ahol vi-
szont az egykézű szászok az öt gyermekes özvegyet nem fogadták be. Egyetlen
család akadt, egy ugyancsak öt gyermekes magyar-olasz házaspár, akik befo-
gadták a földönfutókat. Hosszú esztendőig éltek így békességben, türelemmel,
megértéssel egymás iránt.

1938-ban költözött Kolozsvárra a család. Kromcsik Erzsébet mindent meg-
tett, hogy eltartsa és taníttassa gyermekeit. Kertészkedett, állatot tartott és
megtanult paplant készíteni. Ezt olyan magas szinten művelte, hogy nem csu-
pán a városban, hanem annak környékén is keresett volt az általa készített pap-
lan. A népes Józsa-leszármazottak, szeretett unokái úgy emlékeznek rá, mint
aki soha nem tudott tétlenül ülni. Mindig varrótű volt a kezében, ezzel pihent
is: „*Nagymama amíg pihent, varrogatott: ruhaneműt, folttakarót, ágyneműt,
paplant.*”³ Így őrizték meg alakját unokái, akik előtt példaképpé vált nagyany-
juk szorgalma, kitartása, rendíthetetlen hite, a nehézségeket Isten segítségével
leküzdő egyénisége. Öregen felváltva gyermekeinél tartózkodott: Balatonfűz-
főn, Kadarkúton vagy Vörösberényben, de látogatta Celldömölkön élő és szol-
gáló evangélikus lelkész fiát és családját is.

Emese asszony mindössze kilenc hónapos volt, amikor az erdélyi otthont
elhagyni kényszerültek. Gyermekkorának és ifjúságának esztendei Kadarkút-
hoz kapcsolódnak. Lelkész édesapjának kántora tanítónő édesanyja volt, aki
azonban csupán 1950-ig taníthatott az iskolában. Felszólították, hogy ameny-
nyiben továbbra is templomba jár és ott kántorizál, el kell hagynia az állami
iskola katedráját. Ő a kántorizálás és vallása gyakorlása mellett döntött. A csa-
ládra nehéz esztendők köszöntöttek, de nem törték meg őket. Szülei minden
alkalmat megragadtak, hogy könnyebbé tegyék az életet és szükségét ne szen-
vedjenek. Édesapja valóságos ezermester volt, aki minden ház körüli munkát
és szükséges eszközt elkészített. Cirkot természetettek, megtanult seprűt kötni,
ami keresett cikké lett a piacon. Édesanyja kendert természetett, amit feldolgo-
zott, de feldolgozta a gyapjút és a libatollat is. Amikor pedig a szükség úgy
hozta, apjuk napszámos munkát is vállalt. A létfenntartásért folytatott küzdel-
mes munkán túl paradicsomi kertet varázsoltak a parókiánál. Akadályt nem
ismerő szorgalommal tették mindezt, töretlen hittel, Istenbe vetett bizalommal.
Életük, munkálkodásuk, hitük példa volt a gyermekeknek, akik a családi

³ GYÖKEREK I és II. Kézirat. Összeállítás az unokatestvér találkozókról. – A kézirat rendel-
kezésemre bocsátását Máthé Attiláné Farkas Emesének köszönöm!

munkákban ugyancsak kivették részüket. Felejtethetlen maradt számukra, hogy édesapjuk minden napot az 1535-ben született 487. dicsérettel (az új énekeskönyvben 662. dicséret) kezdett (dallama 1774-ből való).

*„Magasztallak én Téged Isten, /egeknek királyát,
Hogy tőlem messze űzted /A sötét éjnek homályát.
Nem küldtél rám betegséget, /Sem egyéb ínséget,
Épségben megtartottál, /E napra engem juttattál.
Szívből könyörgök Néked, /Kegyes teremő Istenem:
E napot is engedd meg /Békességgel véghez vinnem,
Akaratodat tanulnom, /Útjaidban járnom;
Oltalmad befedezzen, /Kedvem kedved szerint légyen.
Igaz utadra taníts, / hogy Veled együtt jár hassak,
És tőled el ne taszíts / Hogy kísértésbe ne jussak.
Jóvoltodból tarts meg engem /Én édes Istenem,
Hogy a bűn csalárdságát, / észrevegyem undokságát.”*

Gyermekkorukban, ameddig mindnyájan otthon voltak, este Biblia-olvasással egybekötött közös imádsággal zárták a napot. A felolvasott Igéhez édesapjuk magyarázatot fűzött. Az asztali áldás nélkül pedig soha étkezést nem kezdtek és nem fejeztek be, és ez a mai napig így van. 1957 újabb megpróbáltatást hozott a családnak. 1956-ban Farkas Jenő lelkipásztor megakadályozta a faluban a lincselést, ezért 1957-ben elvitték, internálták 9 hónapra Tökölre, majd rendőri felügyelet alá helyezték. Ezen idő alatt minden alkalommal hajnalban jelentek meg a rendőrök a parókiánál, megzörgetve az ablakot, ellenőrizve a lelkipásztort és felriasztva álmából a családot. Az internálás ideje alatt egyetlen lelkipásztor sem akadt, aki Farkas Jenőt helyettesítette volna. Felesége tartotta az istentiszteleteket, hogy a gyülekezet ne széledjen szét.

Közben, az esztendők múlásával a gyermekek felnőttek és tanultak, ahogy tudtak, ahogy az akkori hatalmi viszonyok között erre lehetőségük nyílt. Ildikó végül tanár lett, Gyöngyi hitoktató, majd a teológiát is elvégezte később, Csaba lelkész lett, Emese pedig kórházi laboratóriumi munkatárs Veszprémben. Érettségi után ugyanis továbbtanulási jelentkezését nem is továbbbították. Viszont Balatonfűzfőn védőnőként dolgozó nagynénjétől megtudta, hogy laborasszisztensi képzés indul, amit munka mellett el lehet végezni. Így jelentkezett és elvégezte a négyéves képzést, amely bakteriológiai szakasszisztensi képesítést

adott az államvizsga letétele után. 16 esztendeig dolgozott a veszprémi Gyermekkorházban, majd a toxikológiára ment át a Nevikibe (Nehézvegyipari Kutató Intézet), amelynek laboratóriumát Szabadságpusztára vitték ki. Ez azért bizonyult jó döntésnek, mert ebben az intézményben másokhoz képest már korán bevezették a szabad szombatot. Innen ment azután nyugdíjba, elérvén a nyugdíjas korhatárt.

1. kép

A Farkas család 1962-ben

A Gyermekkorházban munkatársa volt Máthé Réka, későbbi sógornője. Együtt jártak Szabó Gábor veszprémi segédlelkész ifjúsági bibliaóráira, ahol Emese asszony megismerkedett későbbi férjével, az ugyancsak üldözött lelkészcsaládból származó Máthé Attilával, Máthé István református lelkész és Muzsnay Mária tanítónő fiával. A Máthé család szintén Erdélyből (Sófalváról) menekült. Először Sólyban, majd Balatonhenyén leltek otthonra. Józsa Teréz és Muzsnay Mária pedig Székelyudvarhelyről, a tanítóképzőből jól ismerték egymást. Farkas Emese és Máthé Attila gépészmérnök, aki közel két évtizedig volt a veszprémi egyházközség hűséges, önzetlen, lelkiismeretes gondnoka, 1966-ban házasságot kötöttek. Három fiúk (András, Péter, Tamás) és négy unokájuk (Dóra, Kincső, Soma, Csenge) van.

2. kép

A Farkas család a lányokkal, vejekkel 1967-ben.

Emese asszony szülei, készülve a nyugdíjas esztendőkre, Vörösberényben hosszú évek alatt felépítették házukat, ahova nyugdíjba menetelüket követően visszavonultak. Itt ugyancsak paradicsomi kertet hoztak létre, idős korukban is élvezve munkájukon Isten gazdag áldását. Farkas Jenő 1997-ben, Józsa Teréz 1999-ben ment el a minden élők útján. Farkas Jenő halála után az özvegy többnyire gyermekeinél tartózkodott, Veszprémben Emese és Istvándiban Ildikó lányáéknál. Utóbbi helyen hunyt el 1999-ben.⁴

Máthé Attiláné Farkas Emese gazdag ajándékot hozott magával a szülői házból: kitartást, akadályt nem ismerő életszemléletet, rendíthetetlen hitet és szorgalmat, példás munkavégzést, becsületességet, önzetlenséget, hűséget, áldozatvállalást, egyházához való ragaszkodást. Ugyanakkor ezen ajándékokhoz tehetsége társult, amely nélkül az elhatározás megvalósíthatatlan, de ezt a tehetséget a Fennvalótól kapta. Ezt az isteni adományt, a tehetséget, az alkotókészséget kiegészítette és megerősítette a családi örökség, hiszen Józsa-ágon a rokonságban festőművész volt Hegyiné Józsa Margit, Emese asszony nagy-

⁴ A családra és az egyéni életútra vonatkozó adatok részben a GYÖKEREK I-II. kéziratból, döntően pedig a Máthé Attiláné Farkas Emesével való személyes beszélgetésből származnak. Ezúton is köszönöm Máthé Attiláné Farkas Emesének, hogy emlékeit megosztotta velem.

nénje, valamint unokahúga, Simion Hegyi Margit is, aki a mai napig alkot és rendszeresen kiállít Kolozsvárott. Mindezek az adományok ösztökélték azon döntésére, hogy tizenegy egyházközséget megajándékozzon. Emese asszony nemes cselekedete szilárdan igazolja a felmenők példájának meghatározó voltát, amelyek arra indították, hogy látható, kézzel fogható jelét adja mindannak, amit lelkieken kapott.

AZ ADOMÁNYOZÁS INDÍTÉKAI ÉS AZ ADOMÁNYOK

Ékes textíliák elkészítésére és az egyházközségek megajándékozására mindekelőtt az Isten dicsőségére való cselekvés készítette, aminek forrása az az öröm, hogy az Úrtól az alkotásnak ezt a talentumát kapta és mindig megújuló erőt egy-egy díszes együttes elkészítésére. Ugyanis Emese asszony nem csupán egy-egy terítőt ékesít gazdag hímzéssel, hanem készít hozzá még szószékre, könyvvállványra, harmóniumra való terítőket, így az úrasztalán látható hímzett terítővel megegyező motívumkincs ékesíti a szószékre, Mózes székre, harmóniumra vagy a könyvtartóra szolgáló textileket is. Amikor egy-egy munkára készül, mindig örömmel tervezi a megvalósítandó ékítményeket arra gondolva, hogy alkotásai a gyülekezeteknek szintén örömforrásává lesznek. Mindezeket túl az is szerepet játszott/játszik indítékai között, hogy valakinek vagy valamilyen eseménynek ugyancsak emléket állíthat egy-egy alkotásával. Kedves Ige szakaszok pedig lelkieken erősítették úgy, hogy ez kitartássá, fizikai erővé változott. Ilyen Ige számára az, amit édesapja írt be Bibliájába: „*A ti szelídségetek legyen ismert minden ember előtt. Az Úr közel! Semmiért se aggódjatok, hanem imádságban és könyörgésben mindenkor hálaadással tárjátok fel kéréseiteket Isten előtt;*” (Fil. 4;5-6.)

Liturgikus textilek adományozására családi példák nem voltak Emese asszony előtt. Ez az elhatározása belső indítékból fakadt és egyszerű felajánlásnak szánta minden tolakodás nélkül. Viszont a hímzés, a díszített textilek készítése gyermekkorától foglalkoztatta. Édesanyja sokat hímzett, kézimunkázott, ami különösen tetszett neki, ezért már gyermekkorában szívesen vett varrótút a kezébe, de ekkor csupán babaruhákat készített. A hímzés azonban továbbra is foglalkoztatta. Gimnazista volt, amikor egy alkalommal karácsonyra édesapja Bibliájára egy egyszerű, keresztszemmel díszített könyvborítót készített, és monogramot is varrt rá. Ez az első tervezett munkája a mai napig megvan. Egyre többet foglalkoztatta az alkotó tevékenység, mert benne az alkotás

szépségén túl az örömszerzés forrását is meglátta. A rendszeresen végzett hímzésre akkor kapott indítást és elhatározást, amikor az 1970-es években szüleivel Erdélyben járt, ahol előnyomtatott terítőket, párnákat vásároltak. Ezt követően édesanyja mutatta meg és tanította meg neki az alapöltéseket.

Első nagyobb munkái hímzett párnahuzatok voltak, majd egyszerűbb terítővel is próbálkozott, amelynek a sarkába került csak kivarrásra szánt minta. A kitartó próbálkozások, egyszerűbb alkotások meghozták gyümölcsüket, mert megbátorodva először énekeskönyvekre és Bibliára való, egyszerű mintával díszített könyvborítókat készített, majd ezen felbuzdulva, a veszprémi gyülekezet énekeskönyveire is kihímezte a vászonból készült könyvborítókat, amelyek ma is védik az énekeskönyveket. Ezután megpróbálkozott nagyobb munkákkal. Édesanyja egykori tanítóképzős volt évfolyamtársaitól kapott papírra előrajzolt mintákat, amelyek a méretarányt biztosították, de ezeket a mintákat először csak párnákon varrta le. Később ezek közül a mintaelemek közül egyet-egyet úrasztali terítőn is hasznosított. Tekintettel arra, hogy a magyar tájegységek hímzései közül a méltán híres kalotaszegi hímzéssel találkozott döntő élményként először, ennek alapöltéseit sajátította el, majd a kitartó gyakorlás, egyre több hímzett felület elkészítése eredményeként lett a kalotaszegi hímzéskultúra specialistája, magas szintű művelője, igazi mestere, alkotásaival rávilágítva a történeti hagyományra és a táji jellegre.

A hímzések elkészítéséhez elengedhetetlen a tervezés, az egyes mintaelemek elhelyezésének módja az alapanyag felületén, amely rendkívüli pontosságot, esztétikai érzéket, arányosságot igényel. Első nagyobb munkáját még a kalotaszentkirályi „református szentasszony” Gere Istvánné Kispál Anna⁵ terve alapján készítette, azonban ezt követően már maga tervezett és ez így van a mai napig. Tervei harmóniát sugároznak, amelyeken maradéktalanul érvényesül a hímzés semmivel össze nem téveszthető táji jellege. A kalotaszegi hímzés elkészítése komoly felkészültséget, pontosságot, nagy türelmet, fegyelmet, technikai tudást és különös igényességet követel, mert csak így adhat ki valaki igazi minőségi munkát a kezéből. Emese asszony mindezeknek birtokosa. Minden alkotásáról elmondható, hogy mintaszerkesztése és ékítményei harmóniát sugároznak. Bár a hagyományos mintaelemeket alkalmazza, de egyéni, mindig a funkciónak megfelelő tervezéssel. Minden egyes munkáján a kompozíció és a díszítmény összhangot tükröz, arányosság, igényesség, mívesesség és stílus-

⁵ Életről és tevékenységéről: S. LACKOVITS 2016. 196–212.

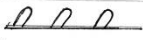
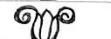
tisztaság jellemzi. Gazdagon hímzettek alkotásai, de nem zsúfoltak, mérték-tartó elrendezés jellemzi valamennyit, ugyanakkor dekoratív megjelenésűek és minden egyes darab híven szolgálja azt a célt, amelyért megszületett.

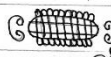
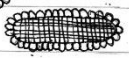
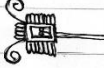
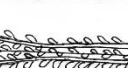
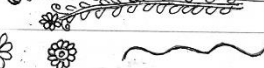
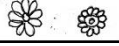
Az Emese asszony által is megalkotott kalotaszegi hímzések összefoglaló megnevezése *írástos hímzés*, amely szabadrajzú, nem másol egy-egy mintát, hanem a hagyományos mintaelemekből maga alakítja, tervezi annak megfelelően, ahogy a funkciója megkívánja. Ennek a hímzéstípusnak öltésmódja a hurok és láncöltés, amelyek rendkívül sűrűn követik egymást, így szinte nem is engedi az alapnak megjelenését, tömött, szorosan egymáshoz illeszkedő sorokat alkotva tölti ki a felületet. Tehát elmondható, hogy a kalotaszegi hímzéskultúrában az egyéni tervezőkészség, ízlés, különösen nagy szerepet játszik. Rendkívül gazdag, változatos, ugyanakkor a hagyományos mintaelemeket megjelenítő, azokat variáló hímzések születnek így.

Máthé Attiláné Farkas Emese valamennyi alkotását ez az egyéni látásmód, a tervezésnek különös gazdagsága és finomsága jellemzi. A bonyolult és az egyszerű mintaelemeket hangsúlyosan, arányosan helyezi el a díszítendő felületen. Mindig tudása legjavát adta/adja, alkotásai azt a szeretet tükrözik, amellyel készítette őket. Művészi munkáiban rendre felfedezzük azt a lelki gazdagságot, amely a remekművek megszületéséhez elengedhetetlen. Weöres Sándorral szólva: „...a remekműben megvan az a csodálatos delejesség (...) amelyet a jelenségvilág körülményeiből nem lehet levezetni. A remekműben, az alkotó és műélvező képzelet közvetítésével, az időtlen dereng át az időbeli világba.”⁶

A kalotaszegi hímzéskultúrának sok összetett és egyszerű mintaeleme van, amelyek Emese asszony terveiben mind felfedezhetők. Ezeknek az elnevezése a helyiek által ismert természeti környezetből származik. Ezeknek az anyag felületére való felviteléhez aprólékos munkára, a fentiekben említett, meglehetősen bonyolult és nagy figyelmet igénylő öltéstechnika kiváló ismeretére, gyakorlati alkalmazására van szüksége a mindenkori alkotónak. Más minták kerülnek a terítők közepére, mások a szélekre, szélközepekre, sarkokba. A szószéktakarók, könyvtartó takarók, Mózes-székek padelőzékei ezeknek a terítőkre kerülő mintaegyütteseknek variációi, de többnyire egyfajta, hangsúlyos mintaelemekből állnak. Mindez azt jelzi, hogy összetartozó textildarabokról van szó.

⁶ WEÖRES 2000. 86.

A HÍMZÉSEK MINTAELEMEI	1.
	KARIKÓ
	PÍPA
	KACSKARINGÓ
	HORGAS
	LEVÉL
	KÖRÖM
	MAJORANNA
	DUPLA MAJORANNA
	CÍFRA MAJORANNA
	BOKRÉTA
	TYÚKSZEM
	LYUKAS TYÚKSZEM
	TULIPÁN
	TÖTÖT RÓZSA

A HÍMZÉSEK MINTAELEMEI	2.
	KÖRTE
	KOCSIKERÉK
	TEJESRÓZSA
	SZILVAMAG
	GÖRGINÁS
	AG
	UGORKA
	SEPRÚ
	PATKÓ
	SZÍV
	LEVELES
	AG
	RÓZSA ÉS FŰ

3-4. kép
 Elemek Máthé Attiláné
 mintakincséből

A terítők közepére döntő többségben rózsás vagy rózsás és dupla, esetenként cifra majorannás mintaelemekből kialakított kör kerül. A majoranna kedvelt, illatos fűszernövény, a XVI–XVII. századi virágénekekben etikai értéket képviselt. A kalotaszegi hímzőkultúrában központi szereplőként jelenik meg. A széleken és a sarkokban elhelyezkedő, „fojónak” nevezett hullámvonal gyakori elválasztó, tagoló eleme a hímzéseknek. Legegyszerűbb mintaelemként alkalmazta a karikót, amelynek a kalotaszegi hímzéseken egyik vége a szárból kiindulva csigavonalként visszakanyarodik. Két, szárukkal összekapcsolt karikából a pipa jön létre. Két oldalon önmagába visszakanyarodók az ún. kacsaringók, az S alakú minta pedig a horgas. Mind ezek, mind pedig az apró szívek, a seprűk, a körték azt szolgálják, hogy a tekintetet a terítő közepére irányítsák, hisz ide kerülnek az úri szent vacsora jegyei az úrvacsorai edényekben, ami jelképesen Jézus Krisztus jelenlétét jelzi.

A XVI–XVIII. századi úrasztali textíliákon a középső rész a középkori kolostorkertekre emlékeztetett, ahol a középén zárt teret alkottak, amely a köznap használatból kivéve csak szent dolgokkal érintkezett. Ez volt mind a kertnek, mind a liturgikus textileknek a legékesebb része. Ezzel a kert bizonyos területét kiemelték a zajos, köznapi világból, békét és az Örökkévalóval történő kapcsolat kialakításának lehetőségét kínálva. Az ember örök óhaját fejezték ki vele, amely jelképes formában a liturgikus textileken ugyancsak megragadható⁷ és ez a középső rész elkülönítése a szélektől a mai napig gyakorlata az úrasztali terítők tervezésének, megalkotásának. A kalotaszegi hímzéseken gyakran alkalmazott motívum a fentiekben említetteken kívül az ún. görginás ág, továbbá a két oldalon kihajló ágak közé elhelyezett ún. szilvamac, amely úgy véljük, nem más, mint átalakult gránátalma. Kalotaszegen a gránátalma ismeretlen volt, így a gyakran alkalmazott mintaelemnek olyan elnevezést adtak, amely környezetükben megtalálható növényként ismert, így lett a gránátalmából szilvamac vagy hagyma.

Az egyik legkedveltebb mintaelem a rózsa, amely az egész magyar népi díszítőművészetre jellemző, de a középkori Európának is kedvelt virága volt, valóságos jelképként általánosan alkalmazták. Krisztus kereszthalálára is emlékeztettek vele. A XIV. századi Ómagyar Mária-siralomban a virág virágának nevezetett, de mindezeket túl a szerelemnek és a titoktartásnak ugyancsak szimbóluma volt. A rózsa története rendkívül gazdag, szerteágazó kultúrtörténet.

⁷ Vö. S. LACKOVITS – EGERVÁRI 2018. 63–66.

Elmondható róla, hogy a szakrális jelképtől a szerelmi jelképig ívelően áthatja az egyetemes művelődéstörténetet.⁸ Kalotaszegen a rózsának, rozettának legdíszesebb, leggazdagabban kivarrott változatát tejesrózsának, a koszorúban felkelhető kisebbeket pedig kocsikerekes mintának mondják. Egyszerűbb változat még a „tőtőrózsa”, gazdagabb pedig a csillagrózsa, de alkalmazták a régi, keleti eredetű mintaelemet, a forgórózsát is. Rendkívül kedvelt és gyakori az „ugorkás” minta. Az uborka már a Szentföld növényvilágában is megtalálható volt, uborkadinnyeként létezett. Az európai kertekben középkori növényjegyzékek tudósítottak termesztéséről. Szimbólumként a termékenységet jelképezte. A kalotaszegi hímzésekben nem véletlen megjelenése, hisz a tájegységben az uborka termesztése komoly múltra tekint vissza, a ketesdieket „ugorkásoknak” is nevezték.

A széleken egyszerűbb mintákat alkalmaztak, így a már említett hullámvonalon túl a szélezáró egyenes zsinórt, a dupla zsinórt, apró horgos, pipás, körmös (a levél szögletes formája), kacsaringós sorokat, a sarkokban pedig seprűs, pipás, bokrétás leveles ágacskák, szíves, két patkós kompozíciók kerültek. Egyébként a levelek különböző méretben gyakran előfordulnak, az ágak ugyancsak, ahogy ez az Emese asszony készítette liturgikus textileken is megfigyelhető.

A nem növényi díszítmények között leggyakoribb motívum a szív, amelyet Emese asszony is szívesen használt. Az általa tervezett terítőkön ezek többnyire a sarkokba kerültek, azonban ezeket patkóval is szokás helyettesíteni. Utóbbi nagyban hasonlít a szívre, de kihegyesedő felső részén kissé nyitott. Megtalálunk még egy mintaelemet ezeken az alkotásokon, jelesen a majorannás motívumot bokrétával a tetején, amelyek keretes kísérői egy-egy nagyobb mintaelemnek. Létezik még egy gyakori töltelékelem ezeken a hímzéseken, így az Emese asszony által készítetteken is, mégpedig a tyúkszem, amely sugárszerűen kitöltött apró kör alakú minta, ami kissé jobban meghúzva „jukas tyúkszemet” alkot. Különösen szép díszítőelem a rózsán túl a két oldalán kihajló tulipán, ez a török eredetű virág, amit Emese asszony is alkalmazott.⁹

Szólnunk kell még a színekről, amelyek jellemzik ezeket a liturgikus textileket. Leggyakrabban piros színnel varrott textil-együtteseket készített az alkotó, ezek a legünnepélyesebbek, többnyire nagy ünnepeken kerülnek fel a templomokban. Készített fehér színű együttest, amelyeket az esztendő vásár-

⁸ A rózsza művelődéstörténeti szerepéről lásd: GÉCZI 2020.

⁹ A minta-megnevezésekre vonatkozóan: PÉNTEK 1979. 48–80.

napjain használ a gyülekezet. Mindezekon túl varrt fekete együttest is, amely a gyász színe és amelyek Nagypénteken kerülnek az úrasztalára. Ezek a legfontosabb alapszínei a kalotaszegi nagyírásos hímzéseknek.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hímzésekhez megfelelő alapanyag szükséges és jó minőségű hímzőfonal. Az alapanyagot Emese asszony Veszprémben vásárolja meg, míg a hímzőfonalat, amely megbízhatóan színtartó, Erdélyből szerzi be.

A megajándékozott gyülekezeteknek elsősorban Isten dicsőségére készítette el a liturgikus textil-együtteseket, ahogy erről már szóltunk, másodsorban pedig valakinek/valakiknek, vagy valamely eseménynek az emlékére, emlékeztetve a megajándékozottat is erre. Amikor elhatározza, hogy megajándékoz egy-egy gyülekezetet, akkor minden alkalommal részben az örömszerzés, részben pedig az alkotás gyönyörűsége ösztönzi a művészi szépségű liturgikus textilek elkészítésére, amit nem lehet eléggé hangsúlyozni. Immáron tizenegy templomban őrzik munkáit, de rendkívüli szerénységére jellemző, hogy egyetlen textílián sem találjuk meg sem nevének kezdőbetűit, sem teljes nevét, pedig ez református egyházunkban gyakorlat volt, ahogy erre utaltunk már, ámde Emese asszonytól mindez távol áll. A megajándékozott gyülekezetek a következők:

2008-ban Egeraljára készített egy textilegyüttest, amelynek tervezője a kalotaszentkirályi Gere Istvánné Kispál Anna volt és kivarrásában Tóth Jenőné Tamás Vilma is részt vett. (5. kép)

2009-ben Kadarkútra készítette el a liturgikus textilegyüttest, szülei emlékére. Ennek felirata: „*Ne félj, mert megváltottalak...*” (Ézs 43,1) Ezt az együttest már Emese asszony tervezte és Budapesten a Hagyományok Házában zsűrizték, ahol a legmagasabb elismerést érdemelte ki munkája, hagyományos messtermeknek minősítették. Ettől kezdve minden alkotását maga tervezte/tervezi. Az ajándékhoz szükségesek megvásárlásához hozzájárult Máthé Csabáné Farkas Ildikó is.

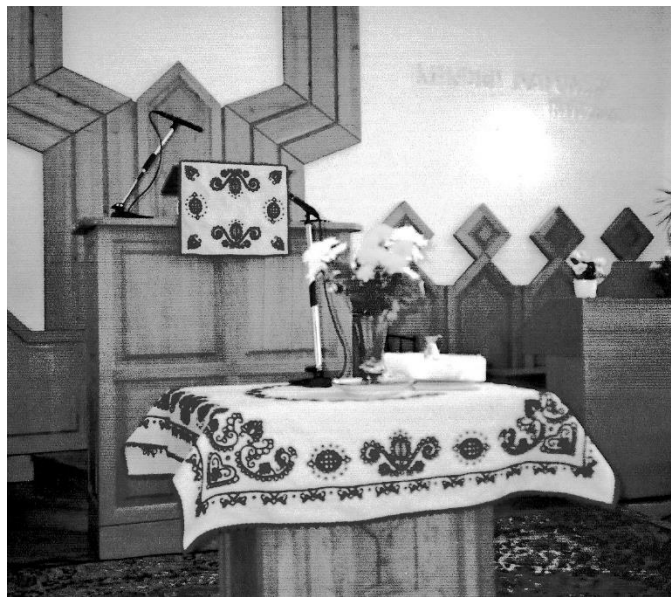
2010-ben több munkát, terítőegyüttest is varrt. Veszprémbe a Nagytemplomba a gyülekezet fennállásának 450. évfordulójára készült egy textilegyüttes, de ugyanebben az esztendőben a veszprémi Kistemplom számára ugyancsak varrt egyet.

Mindezekon túl készítette el Súlyba a liturgikus textilegyüttest, hisz testvére, Máthé Csabáné Farkas Ildikó, házastársával, néhai Máthé Csaba református lelkipásztorral nyugdíjba menetelüket követően itt telepedtek le. Erdélyből való meneküléskor Máthé Csabáék ebben a faluban leltek átmeneti otthonra. A sólyi adományhoz Máthé Csabáné Farkas Ildikó ugyancsak hozzájárult. A sólyi szószéktakaróra hímzett felirat az 1653-ban írott, 1605-ben született dallammal énekelt dicséret (a régi énekeskönyvben 265., az újban 158. dicséret) első sora: „*Hagyjad az Úristenre te minden utadat*”.

2011-ben Csöglére készítette el liturgikus textiljeit Csaba testvére emlékére, aki 1980–1984 között itt volt lelkipásztor, itt fejezte be földi pályafutását 43 esztendőskorában. Az ajándékhoz Máthé Csabáné Farkas Ildikó és az elhunyt lelkipásztor özvegye, Farkas Csabáné Molnár Klára is hozzájárultak. Itt a szószéktakaróra ugyanaz a felirat került, mint a sólyira: „*Hagyjad az Úristenre te minden utadat*” (rég. énekeskönyv 265., új 158. dicséret). Ez kedves dicsérete volt elhunyt testvérüknek, de a csöglei gyülekezetnek is, akik minden bibliaórán ezt a dicséretet kérték és énekelték el. (6. kép)

2017-ben Balatonalmádi református templomát ajándékozta meg Emese asszony liturgikus textilekkel a reformáció 500-dik évfordulójára emlékezve és Csenge unokájuk konfirmációjának emlékére. (7. kép)

2019-ben nagyszülei emlékére a zselyki evangélikus templomba készítette el a fehérrel hímzett textilegyüttest, amelynek ünnepélyes átadása Zselyken, istentisztelet keretében volt, és amelyet az unokatestvérek, a Józsa-leszármazottak nevében is ajándékozott. A szószekre került takaró felirata: „Erős vár a mi Istenünk.”

2020-ban a herendi új református templomnak ajánlotta fel Emese asszony, hogy terítőegyüttest készít, amelyhez az alapanyagra való összeget a herendi gondnok biztosította. 2020-ban fel is került a textilegyüttes a templomba.

2021-ben pedig ismét a veszprémi Kistemplomot ajándékozta meg egy gyönyörű, pirossal hímzett úrasztali abrosszal.

Emese asszony ezzel az egyedülálló ajándékozási kedvével, az örömszerzést szolgáló cselekedetével Istentől rendelt küldetését teljesítette/teljesíti. Az Úrtól gazdag talentumot kapott, amit maradéktalanul arra használ, amire rendeltetett. Kedves dicséretei: az 1903-ból való, a régi énekeskönyvben 276., az újban 718. dicséret: „Egyedüli reményem, ó Isten, csak Te vagy...”, ami a mai napig vezérfonala a mindennapok próbatételeiben. A másik az 1862-ben született, a

régi énekeskönyvben 462., az újban 774. dicséret: „Csak vezess Uram végig és fogd kezem...” Az Úr meghallgatta/meghallgatja, valóban fogta/fogja a kezét, vezeti, nem hagyta, nem hagyja el sem az örömben, sem a gondokban. Áldásával vele van, ahogy a zsoltáros mondja: „Fényözön árad az igazra / És öröm a tiszta szívűekre.” (Zsolt. 97;11.)

8. kép

Máthé Attiláné Farkas Emese munka közben

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- GYÖKEREK I. II. A Józsa leszármazottak unokatestvér találkozója készített emlékezések. Kézirat Mátyás Attiláné Farkas Emese tulajdonában.
- GÉCZI 2020 = GÉCZI János: A rózsza labirintusa. Egy örök jelkép nyomában. Budapest, 2020.
- KISS 1881 = KISS Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- S. LACKOVITS 2013 = S. LACKOVITS Emőke: „Isten ditsőségére való buzgóságból ajándékozta...” Adományok és adományozók a dunántúli református közösségekben a XVII–XIX. században. = Acta Papensia 13 (2013) 3. sz. 319–346.
- S. LACKOVITS 2016 = S. LACKOVITS Emőke: Egy református „szentasszony”. Özvegy Gere Istvánné Kispál Anna Kalotaszentkirályról. = Acta Papensia 16 (2016) 1–2. sz. 196–212.
- S. LACKOVITS-EGERVÁRI 2018 = S. LACKOVITS Emőke –EGERVÁRI Márta: „Isten Ditsőségére való buzgóságból, az Úri Szent Asztalhoz való készületül ajándékozta...” Református liturgikus textíliák a Dunántúlról és a Kisalföldről. (17–20. század.) Pápa, 2018.
- PÉNTEK 1979 = PÉNTEK János: A kalotaszegi népi hímzés és szókincse. Bukarest, 1979.
- WEÖRES 2000 = WEÖRES Sándor: A teljesség felé. Budapest, 2000.

MEZEI ZSOLT

Fellner Jakab életútja és pápai alkotásai¹⁰

I.

AZ ÉPÍTŐMESTER

FELLENTHALI FELLNER JAKAB az Alsó-Ausztria és Morvaország határán fekvő kisvárosban, Nikolsburgban¹¹ látta meg a napvilágot 1722. július 25-én. Apja Franz Fellner kőművesmester volt, aki munkái révén több alsó-ausztriai és morvaországi városban is megfordult, és ezen utazásaira családját is magával vitte. A gyermek Fellner Jakab így a mesterségbeli tudást már gyermekkorától kezdve elsajátíthatta, számos barokk épület építésének szemtanúja, talán résztvevője is lehetett. Mindenesetre a szakirodalom nem tud arról, hogy Jakab az elemi iskolán kívül bármiféle szakmai tanfolyamot, kurzust vagy építészeti akadémiát elvégzett volna. Autodidakta volt, akinek éles eszéhez kitűnő megfigyelőképesség és gyakorlati érzék társult.

Nem tudjuk, mikor jött Magyarországra, valószínűleg 1744 körül került Komáromba. Vándoriparosként a bényei és ráckevei uradalmakban dolgozott, tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. 1745-ben visszakerült Komáromba, ahol *Kuttner Jakab* építőmester keze alatt a komáromi vár helyreállításán dolgozott. Ezzel párhuzamosan Kuttner elvállalta a tatai kapucinusok templomának és kolostorának felépítését – a kivitelezés már 1743-ban megkezdődött – befejezését azonban már fiatal pallérjára, Fellner Jakabra bízta. Ez volt első magyarországi munkája.

A fiatal pallér jól ismerte fel a lehetőséget, hogy a hatalmas és dúsgazdag Eszterházy család tatai uradalmában felépítheti saját karrierjét. *Balogh Ferenc*, az uradalom nagy befolyással bíró jószágkormányzója pedig felismerte a fiatalember tehetségét, megbecsülte és támogatta tevékenységét.

Fellner Tatán ismerkedett meg a XVIII. századi Magyarország egyik legkiválóbb mérnökével, a selmeci tanárral, *Mikovinyi Sámuellel*. Ismeretségükből

¹⁰ Fellner Jakab építész/építőmester születésének 300. évfordulója alkalmából megemlékezést szervezett Pápa Város Önkormányzata a Város Napján, 2022. június 16-án. Közleményünkben az ott elhangzott vetített képes előadás szerkesztett anyagát olvashatják. (A szerk.)

¹¹ Ma Mikulov városka Csehországban, Brünntől (Brno) 50 kilométerre délre, régi magyar elnevezése: Miklósvár.

barátság lett, és ez a kapcsolat nagyban segítette Fellner szakmai fejlődését. Balogh Ferenc *gróf Eszterházy József* megbízásából felkérte Mikovinyit, hogy tervezze meg a tatai családi kastély átépítését. A terv ugyan elkészült, de Eszterházy nagyobb szabású, impozánsabb épületre gondolt, és a plánumot nem fogadta el; Balogh ezért Bécs leghíresebb építészt, *Anton Erhard Martinellit* hívta el Tatára új tervek készítése végett. Martinelli megismerkedett az akkor már főpallér Fellnerrel, akivel Balogh Ferenc szintén készítettett vázlatterveket a kastély átépítésére. Az a kényes helyzet állt elő, hogy Martinellinek jobban tetszettek Fellner elképzelései, mint Mikovinyié. Több fordulás tárgyalások következtek, az építkezés azonban ekkor — főként pénzügyi okok miatt, de Martinelli és Eszterházy József is elhunyt nemsokára — még nem valósult meg. Fellner Jakab számára azonban jó iskola volt részt venni ebben a szakmai dialógusban, olyan hozzáértő emberekkel mint Mikovinyi, Martinelli és Balogh Ferenc. Ebben az inspiráló légkörben Fellner megismerhette azokat a szempon-
tokat és elvárásokat, amelyek későbbi pályafutása során a magyar főúri kas-
télyépítészet egyik legkiemelkedőbb alakjává tették.

1748-ban hivatalosan is tagja lett a komáromi kőmíves- és kőfaragó céhnek, így önálló megbízásokat is elfogadhatott a Királyi Kamarától és másoktól is: dolgozott a ráckevei Savoyai-kastély javításán, a tatai, nagyigmándi, kocsi, vértesszőlői és naszályi templomokon, épített uradalmi házat, istállót, vendéglőt. 1750-ben Balogh Ferenc megbízta a tatai ún. „kiskastély” tervezésével és felépítésével: a munka 1751-ben fejeződött be, az épület magának a jószágkormány-
zónak, Balogh Ferencnek lett az otthona.

Ebben az esztendőben (1751) ismerkedett meg Fellner az Eszterházy család építészeivel, *Franz Anton Pilgrammal* (1699–1761), akit már az 1730-as évek óta foglalkoztattak.¹² Pilgram azért ment Tatára, mert megbízást kapott a tönkre-
ment középkori plébániatemplom újjáépítésére. A terveket elkészítette, az alap-
követ 1751. október 21-én tették le. Az építkezés azonban hosszú időre elakadt, Pilgram 1761-ben meghalt, az impozáns templom felépítése — immár saját ter-
vei szerint — Fellnerre maradt.¹³

¹² Pilgram az Eszterházyak megbízásából építette fel a pozsonyi Erzsébet-apácák templomát, a tallói és pápai kastélyt, s tervet készített a majki remeteség, a tatai új plébániatemplom és a váci székesegyház számára. Vö. RÉVHELYI Elemér: Fellner Jakab életműve a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. = Révhegyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata, 1988. Komárom Megyei Múzeumi Szervezet. (Tudományos füzetek, 4.) 15.

¹³ Részletesen: MOHL Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909. (Reprint: Tata, 1995.)

Az 1752–1761 közötti évtized új feladatokat, új kihívásokat hozott Fellner számára, amelyek során tehetsége kibontakozhatott. Ki kell emelnünk a Pozsonyhoz közel fekvő csekléshi Eszterházy-kastély átépítését-bővítését. Eszterházy József először *Nicolaus Paccassi* (1716–1790)¹⁴ itáliai származású osztrák építésszt bízta meg a tervezéssel — terveit Balogh Ferenc megmutatta Fellner Jakabnak, aki számos kritikai észrevételt tett velük kapcsolatban. Balogh egyetértett ezekkel, és azt javasolta a grófnak, hogy a tervezést és a kivitelezést bízzák inkább Fellnerre. Az 1754–1758 között zajlott építkezés jó példa arra, hogy Fellner Jakab egységben szemlélte az általa alkotott épületet és az azt körülvevő tájat: a kastélypark a franciaországi Chantilly barokk parkját utánozta.¹⁵

A másik kiemelkedő megbízatása ebben az évtizedben a móri Lamberg-kastély felépítése volt. Fellner 1762-ben kezdte meg a móri kastély építését, amely — a mester párhuzamos munkái miatt — öt évig (1762–1767) tartott. A hosszirányban terjeszkedő egyemeletes épületet díszítésmentes egyszerűség jellemzi, elrendezése szimmetrikus. A főépület egyemeletes, erősen tagolt, két szárnyú, oromzatos középrizalittal készült építmény. Legsajátosabb fellneri vonása a falfelületek és a nyílások változatossága. A móri kastély nem állandó rezidenciának készült, hanem a család vidéki nyaralását szolgálta, ezért — más főúri kastélyoktól eltérően — nincs díszterme, csupán a földszinten egy kis terem a vendégek fogadására. Itt jelenik meg hazánkban először a XV. Lajos-stílusra olyannyira jellemző fülkeszerű, befelé mélyedő, sugaras vonalazással ékített bejárat. A móri kastély tehát nemcsak Fellner pályafutásának jelentős állomása, de a XVIII. századi magyar kastélyépítészetben is fontos mérföldkő.

II.

A MŰVÉSZ ÉS A (NEM KEVÉSBÉ TEHETSÉGES) MECÉNÁS TALÁLKOZÁSA

A Magyarországon lezajlott barokk kori építkezések egyik jellegzetes vonása az épület és az építtető szoros kapcsolata. Következik ez abból is, hogy a főurak-főpapok műpártoló tevékenységük során „maguk álmodták meg” az elkészí-

¹⁴ Mária Terézia udvari építésze volt. Nevéhez fűződik a laxenburgi kastélyszínház építése (1753), a budai vár átépítése (1753–1765), a pozsonyi vár (1761–1766) a bécsi Hofburg bővítése (1767–1773.)

¹⁵ A bécsi főúri társaság szívesen járt ki Cseklésre, ezt örökíti meg Bessenyei György gárdahadnagy „Az Eszterházi vigasságok” (1772) c. művében.

tendő kastélyokat-templomokat és egyéb épületeket. Megmutatták egymásnak ezek tervrajzait, ajánlották egymásnak azokat a művészeket, akikkel meg voltak elégedve. Ezek a főemberek Európát megjárta, sokat utazó, sokat olvasó, nagy műveltségű, nagy könyvtárakat alapító személyek voltak,¹⁶ akik meglepően széles körű építészeti-műszaki ismeretekkel is rendelkeztek. Ilyen személy volt az Eszterházy grófi család azon tagja is, akivel Fellner Jakabot 1762-ben hozta össze a jószerencse.

Ez a személy *gróf Eszterházy Károly* (1725–1799) püspök volt, korának egyik legkarakteresebb, legnagyobb műveltségű, széles látókörű főpapja, aki családi viszonyaiból következően nagy kiterjedésű magánbirtok tulajdonosa is volt.

Ifjabb Eszterházy József 1762-ben meghalt, és mivel gyermekei nem voltak, egy családi megállapodás szerint birtokait atyja elhalt fivérének, Ferencnek a fiai örökölték. Az 1762. január 25-én létrejött egyezség szerint Miklósnak¹⁷ a tatai-gesztesi, Ferencnek¹⁸ a csekléshi és semptei, Károlynak¹⁹ pedig a pápai-ugodi-devecseri birtokrész jutott örökségül. Mindhárom férfi vezető szerepet játszott a XVIII. századi Magyarország egyházi és politikai közéletében.

Eszterházy Károly papnövédeként három évet (1745–1748) töltött az Örök Városban, és az akkor teljes pompájában kiépülő barokk Róma óriási hatást tett rá. Kényes és kritikus ízlése itt formálódott, olyan festményeket, szobrokat, templomokat látott elkészülni, amelyek aztán magyarországi építkezései során mindig mércét jelentettek számára — és amelyek esztétikai színvonalát ő maga is mércéként állította minden művész és mesterember elé. Különösen Borromini alkotásai nyűgözték le.

¹⁶ Pl. Klimó György pécsi, Batthyány Ignác erdélyi, Migazzi Kristóf váci, Patachich Ádám nagyvárad, Koller Ignác veszprémi püspök, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Grassalkovich Antal, Esterházy Miklós stb.

¹⁷ ESZTERHÁZY MIKLÓS (1711. november 16. – 1764. június 27.) császári és királyi kamarás, koronaőr, főispán, diplomata. Lengyelországban és Szentpétervárt működött mint rendkívüli követ, nyolc éven át irányította a Habsburg Birodalom és a cári Oroszország közötti diplomáciai kapcsolatokat.

¹⁸ ESZTERHÁZY FERENC (Pápa, 1715. szeptember 19. – Cseklész, 1785. november 7.) Moson vármegye főispánja, 1762-től udvari kancellár, majd főkamrás, főudvarmester, 1783–1785 között horvát bán. 1764-től a (részben) általa alapított Szent István Rend nagykancellárja, 1771-től az Aranygyapjas Rend lovagja. Mária Terézia bizalmi embere, Lotharingiai Ferenc császár személyes barátja volt. II. József központosító törekvéseivel szemben védelmezte a magyar rendi alkotmányt, a nemesi és egyházi szabadságjogokat. A pápai kórház alapítója volt.

¹⁹ ESZTERHÁZY KÁROLY (Pozsony, 1725. május 4. – Eger, 1799. március 15.) esztergomi kánonok, majd váci (1759–1761), később egri (1761–1799) püspök.

1. kép

Eszterházy Károly püspök arcképe

A váci, majd az egri püspöki székbe kerülve komoly építési tervei voltak, ezért szüksége volt egy olyan építőmesterre, aki a művészi tervezésben és a gyakorlati kivitelezésben egyaránt otthonos — Vácott, Egerben, Tatán, és a családi örökségül kapott Pápán is. Balogh Ferenc jószágkormányzó többször említette leveleiben a püspöknek, hogy erre a feladatra Fellner Jakab a legmegfelelőbb ember. Noha a püspök nem nagyon hagyta magát másoktól befolyásolni, jól ismerte Fellner munkáit; a tatai kastély terveit elragadtatással forgatta. 1763-ban meghívta őt a tervezett egri építkezésekhez, és pápai feladatokkal is megbízta. 1764 februárjában Egerbe ment és ott bemutatta a püspöknek a tervezett

„universitas” (egyetem) általa készített terveit. Ezzel végleg megnyerte Eszterházy szimpátiáját: március 2-án szerződést kötöttek: Fellnert uradalmi és egyházmegyei építésszé nevezte ki, rábízta mindkét hatalmas kiterjedésű területen valamennyi építkezés tervezését és vezetését. Mindezért rendes évi fizetést és az utazások költségeinek térítését kapta. A 42 éves építőmester előtt ezzel megnyílt a lehetőség, hogy az elkövetkező másfél évtizedben feljusson szakmai pályája tetőpontjára.

Eszterházy szerette volna, ha Fellner Egerbe költözik, ő azonban elhárította ezt a felkérést, mert addigra már háza és szőleje volt Tatán, sőt vendéglőt is bérelt a városban.

Fellner Jakab hamar felismerte, hogy a sok helyszínen, nagy apparátussal zajló dunántúli és egri építkezések miatt korszerű tervezőmunkára és a párhuzamos feladatok összehangolására van szükség. Sok rajzolóval-másolóval dolgozó mérnöki tervezőirodát hozott létre, elsőként hazánkban. Ehhez kapcsolódott a tulajdonképpeni „építési iroda”, vagyis hogy „egy-egy uradalmi kőművesmester vezetésével egy birtok hosszabb-rövidebb ideig állandó, folyamatos építészeti tevékenységet folytat, melyhez megfelelő mestergárdát toboroz, és az épületek nagy számát hozza létre azonos elvi-művészeti irányítással (a főúr, illetve az uradalom vezető tisztjeinek szerepe folytán), azonos technikai szinten.”²⁰

Mindemellett Fellner valószínűleg jó emberismerő lehetett. Mérnöki irodájához tehetséges embereket sikerült megnyernie, pl. *Paár Ignácot*, aki a veje is lett, *Schweiger Antalt*, aki a tatai fajanszgyárban dolgozott, *Grossmann Józsefet* (1747–1785), akit Bécsből hívott Tatára és utódként fejezhette be többek között a pápai kastély és plébániatemplom építését. Baráti körét pedig olyan kitűnő egyéniségek alkották, mint *Markhot Ferenc* (1718–1792) megyei főorvos, *Kracker János Lukács* (1717–1779) festőművész, *Fazola Henrik* (1730–1779) iparműveskovácsmester, *Gerl Mátyás* (Matthias Franz Gerl, 1712–1765) az egri vármegye-ház építész.

Szenteljünk még néhány mondatot azoknak az építészeti alapelveknek, amelyeket Eszterházy Károly mecénásként vallott, és mestereitől elvárt. A művelt és széles látókörű püspök „a terv megszületésétől kezdve részt vett az épület sorsának alakításában, méghozzá tudatosan és tevékenyen. A képzőművészet, és különösen az építészet iránt komoly érzéke volt. Kiváló tér- és tömeglátása tette lehetővé, hogy a hozzá küldött terveket el tudta bírálni, és ragaszkodott is

²⁰ CS. DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. (Az uradalmak építészete). Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. (Művészettörténeti füzetek 15.) 71.

*hozzá, hogy minden épület tervét benyújtsák neki.*²¹ Elvárásai között nagy hangsúllyal szerepelt, hogy a készülő épület — legyen az kastély vagy falusi plébániatemplom — a funkcionalizmus, az esztétikum, a hasznosság, a tartósság és a korszerűség elveinek minél inkább megfeleljen. Károly püspök igazán nagy, európai hírű építésszel nem dolgoztatott, elképzeléseinek megvalósításához inkább jó nevű mesterembereket keresett, akik megbízhatóan és magas színvonalon végrehajtották utasításait. Fellner Jakabot ilyen értelemben is szaktekintélynek tartotta.

III.

A MŰVÉSZ ÉS A MECÉNÁS KÖZÖS ALKOTÁSAI PÁPÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

A szatmári békekötést (1711) követő évszázad társadalmi-gazdasági-demográfiai és művészeti szempontból is a gyarapodás, helyreállítás, építés mozgalmas időszaka volt hazánkban. Igaz ez nemcsak a volt hódoltsági területekre az ország középső harmadában, de Erdély, a Felvidék vagy a „királyi Magyarország-nak” nevezett országrész vonatkozásában is. Soha nem látott nagyságrendű építkezések indultak és zajlottak, különösen az 1740–1780 közötti, Mária Terézia királynő nevével fémjelzett korszakban.

Így volt ez Pápa város vonatkozásában is: a várost a XVII. század közepe óta birtokló Eszterházy család az ország legfontosabb főúri famíliái közé tartozott. Az Eszterházyak lehengerlő erővel gyarapították birtokaikat a Dunántúlon: uradalmaik Pozsony vármegyétől kezdve Sopron, Veszprém és Komárom megyékig terjedtek. Ekkorra már a család is külön hercegi és grófi ágra, a grófin belül pedig további három alágra osztódott. Birtokaikon imponáló tudatossággal szervezték meg az életet. A hiányzó népességet főként sváb, kisebb részben szlovák ajkú jobbágyok betelepítésével pótolták, új területeket vontak művelés alá, mocsarakat csapoltak le. A gazdasági infrastruktúra kiépítése és a hitélet megszervezése volt a leghangsúlyosabb tevékenységük.

Pápa esetében az 1730-as évektől az 1790-es évek végéig szinte szünet nélkül zajlottak az építkezések: a pálos templom, a Griff-szálló, a kastély, a kórház, a nagytemplom — hogy csak a legjelentősebbeket említsük.

²¹ CS. DOBROVITS 1983. 25.

1. A várkastély

Fellner Jakab 1761-ben került először kapcsolatba Pápával, amikor Franz Anton Pilgram, az Eszterházyak „családi” építésze meghalt. Pilgram valószínűleg már az 1730-as évektől kezdve dolgozott a pápai — középkori vár alapjaira épített — kastély kibővítésén-átépítésén idősebb Ferenc²² gróf megbízásából. Pilgram és az építkezést vezető Leonard Helbersdorfer építőmester ugyanabban az esztendőben hunyt el. A kastély munkálatainak folytatására a pápai domíniumot megöröklő Károly püspök 1762-ben kérte fel Fellnert, azonban atyja koncepcióját megváltoztatta — tervei között valószínűleg már ekkor szerepelt, hogy a középkori plébániatemplom helyére új, korszerű, impozáns szentegyház emeljen —, nem akarta, hogy a kastély az építendő templomnak valamilyen konkurenciája legyen. Ezért a korábbi elképzelésekkel²³ ellentétben a kastély négyszöget lezáró, Fő tér felé néző díszszárnyát nem építtette meg.

2. kép

A pápai kastély Fő tér felé néző, U alakú udvara

A Pilgram által megkezdett munkát tehát Fellner folytatta, halála után Grossmann József vette át a stafétát, a végső befejezés (1785) azonban Gött Antalra maradt. Az épület a francia kastélytípus képviselője, főhomlokzata nem a

²² Gróf ESZTERHÁZY FERENC (1683–1754) tárnokmester, borsodi főispán, Károly püspök atyja.

²³ Pilgram rokokóba hajló barokk tervezetét a kastély Nádor-termében függő pannó őrízte meg. A kép és a korabeli városrendezési terv részleteiről lásd LÁSZLÓ Péter: A Nádor-termi Pápa festmény. A pápai főtérről a 17–18. században. = Pápai Múzeumi Értesítő 2004. 5–28.

város, hanem a park felé néz: középen íves oromzattal zárul, benne a család címere. A fő- és oldalszárnyak toronyszerű, manzárdtetővel fedett sarokrizalitokban végződnek – az építész talán ezzel akart emléket állítani a középkori vár saroktoronyainak. Az U alakú díszudvar tengelyében van a kocsiáláhajtós főbejárat, melynek két oldalán íves falfülkében gazdagon faragott vízköpös díszkút található. Az épület legértékesebb része a kastélykápolna, amelynek Krisztus mennybemenetelét ábrázoló mennyezetfreskóját *Josef Ignaz Mildorfer* (1719–1775), a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tanára készítette 1754-ben. A lapos kupolát tartó boltívek ívháromszögében angyalfigurák tartják Jézus szenvedésének relikviáit: a töviskoszorút, a kalapácsot a szegekkel, a lándzsát és a kelyhet. A párkány fölött emelkedik föl a feltámadt Jézus angyalseregétől körülvéve a Szentháromság másik két személyéhez.

2. Irgalmasrendi kórház

A kastély építésével párhuzamosan Fellner gazdasági épületeket és vendéglátó-egységeket tervezett és kivitelezett Pápán. Első önálló, nagyszabású tervezése, amely a városhoz köthető, az ifjabb Eszterházy Ferenc által 1757-ben Pápara telepített irgalmasrendi szerzetesek rendháza és kórháza volt.

Az „Istenes Szent János Betegápoló Rendje” pápai házának története az 1730-as években azzal a három pozsonyi szerzetessel kezdődött, akik a többi testvértől elszakadva, az országos pestisjárvány alkalmával itt letelepedtek. Ezek a szerzetesek a „Zöld Fához” címzett beszálló vendéglőben²⁴ szegény betegeket ápoltak, gyógyítottak. A vendégfogadót Eszterházy Ferenc átalakíttatta, hogy az a szerzeteseknek megfelelő és a betegek ápolására alkalmas legyen. 1757. január 12-én kelt, Thanhoffer József uradalmi prefektus által készített határozatban az szerepel, hogy a „Zöld Fához” címzett épület *„alkalmas állapotban van és elkészült, csupán az idő rövideje miatt a fa folyosó átalakítása nem történt meg és a kápolnát sem lehetett lekövezni.”*²⁵ Gróf Eszterházy Ferenc (1715–1785) magyar kamarai főkancellár 1757. január 19-én írta alá a pápai kórház alapítólevelét²⁶,

²⁴ E beszálló vendéglő nagyjából a mai református kollégiumi konviktus helyén lehetett.

²⁵ LÁSZLÓ Péter: A pápa-ugodi Esterházy uradalom gazdasági szervezete a 18. század első felében = Pápai Múzeumi Értesítő 8. (2003) 93.

²⁶ Az alapítás tényét kihirdető mondat: *„...úgy döntöttem, hogy a szegény beteg felebarátok megsegítése céljából általában, kiváltképp pedig a pápai és ugodi birtokaimon élő szegény, megbetegedett jobbágyaim számára, az ottani környék használatára és a köz javára, saját erőmből és néhány jötevő hozzájárulásával Pápán kórházat alapítok...”* = Források a 250 éves pápai kórház múltjából 1757–2007. Vál. szerk. és a bevezetőt írta: MEZEI Zsolt. Pápa, 2007. 31.

melyet Mária Terézia királynő 1757. május 2-án hagyott jóvá. A rend tagjai a kórház mellett gyógyszerház üzemeltetésére is engedélyt kaptak.

1762. augusztus 9-én Balogh Ferenc tatai jószágkormányzó levélben azt jelentette Eszterházy Károly püspöknek, hogy Fellner Jakab megvizsgálta az épületet, amiben jelenleg az irgalmasrendiek és a betegek laknak, és elkészítette az új székház tervét. Ha a felterjesztett terv megfelelő, 1763 nyarán megkezdődhet az építkezés. A püspök válaszában annyi megjegyzést tett, hogy a ház legyen olyan, mint a tatai kapucinusoké.

Az alapkövetésére azonban csak 1765-ben került sor, és az építkezés pénzügyi nehézségek miatt akadozott és elhúzódott: tíz évvel később az épület még mindig nem állt készen. 1775-ben Károly püspök sietett az irgalmasrendiek segítségére: 200 ezer téglát, 8000 tetőcserepet, 1000 kocsi homokot, 1500 kocsi követ, 1000 mérő meszet, 500 db építési fát és 80 mázsa vasat adományozott számukra, és az elakadt építkezést saját költségén befejeztette.²⁷ Kiss Ferenc pápai prefektus 1776. október 8-án jelentette a püspöknek, hogy a mizerikordiánusok székháza elkészült. A ma is eredeti funkciójában működő impozáns épületben két lépcsőház van, a négyszögletű tömb egységes, későbarokk („Fellner-barokk”) stílusú. Jelentősebb átalakítására csak az 1920-as, 1930-as években került sor.

3. kép

A pápai kórház épülete egy régi képeslapon

²⁷ MOL P. 1260. Historia domus I. 125–127. Idézi: MEZEI 2007. 57–58.

3. *Mikovinyi-ház*

A hagyomány szerint Fellner Jakab volt a tervezője (és talán építője) a Pápa, Jókai u. 30. szám alatt található egyemeletes, későbarokk-copf lakóháznak, amit „Mikovinyi-ház”-ként ismernek a város lakói. Stílusjegyeit tekintve Fellner késői, klasszicizmus felé hajló korszakából való, talán az 1770-es évek végéről. Homlokzata 1+3+1 tengelyes, az utcasorba illeszkedik, alaprajza L alakú. A szép arányú épület kváderes szegélyezésű homlokzatát középrizalit emeli ki, ezt a földszinti és emeleti szintet is átfogó ión fejes lizénák tagolják, a közöttük lévő felületek szintén kváderes kiképzésűek. Kapuja kosáríves záródású a földszinti ablakok félköríves keretezésűek. Belső kapualja négyszakaszos, hevederes csehsüvegboltozatos. Jobbra nyílik az egykarú lépcsőház. Az utcai szárny földszintje kéttraktusos, hevederes csehsüvegboltozatos, az oldalszárny fagerendás síklefedésű.

4. kép

Az ún. Mikovinyi-ház homlokzata a Jókai utcán

A ház elnevezésével kapcsolatban nincsenek pontos ismereteink. Fellner tatai atyai jóbarátjának, Mikovinyi Sámuelnek nem készülhetett, mert a mérnök-polihisztor 1750-ben elhunyt. Szóba jöhet még egy pápai illetőségű Mikovinyi-család, amelynek néhány tagját ismerjük. Mikovinyi Ignác ügyvéd 1810 körül születhetett, 1848-ban 39 évesnek mondják, és Villax Antalnak (1794–1875), Pápa első polgármesterének helyettese volt 1848. június 16.–1849. november 17. között mint városi főbíró. 1856–1861 között maga is főbíró-polgármesterként volt a város első embere. Talán ő lehetett a ház névadója.²⁸

Református főiskolai tanárként ebben a házban lakott Kerkapoly Károly (1824–1891), aki 1870–1873 között a magyar kormány pénzügyminisztere volt.

4. Nagytemplom (Szent István vértanú plébániatemplom, 1771–1795)

A pápai plébániatemplom létrejött a magyar barokk építészet talán legjobban dokumentált építkezése. Az építető, az uradalmi prefektusok és az építőmester közötti levelezés páratlan forrás az egyes munkafolyamatokra, az építés egész lefolyására nézve.²⁹

A pápai uradalom az 1770-es évekre gazdaságilag annyira megerősödött, hogy a földesúr belevághatott régóta dédelgetett terve, egy új plébániatemplom megépítésébe. A tatai templomhoz hasonló terveket 1773. március 13-án küldte el Fellner Egerbe; ezeket áttekintve Eszterházy Károly a homlokzat vonatkozásában egyszerűsítésre utasította, hogy az jobban hasonlítson fiatalkori római emlékeiben megmaradt Santa Agnese-templomhoz; így került a vatikáni barokk építészet jellegzetes toronypárja a pápai Fő térre. Már 1771-ben kijelölték az új templom helyét, 1773-ban megkezdődött a régi, középkori épület bontása. Az első szakaszban, 1774-ben, az új templom főfalait emelték fel, 1775-ben a tetőzetet készítették el, 1776-ban a monumentális tornyokat építették meg. Ebben az évben megkezdődött a kőfaragványok szállítása és beemelése. A kevésbé igényes faragványokat (lépcsők, ablakszárnykövek) a pápai *Franz Winkelmayer* faragta, a pozsonyi *Martin Rumplemayer* (1744–1823), a tatai *Johann Georg Mess* és a süttői *Carlo*, illetve *Giacomo Adami* mesterek az épület faragott tagozatait, a márványburkolatot készítették és szállították. *Johann Adam*

²⁸ Az ő fia volt Mikovinyi Ödön (1845? – 1926) címzetes kúriai bíró, unokája pedig Mikovinyi Jenő nemzetgyűlési képviselő (†1925. 07. 21.)

²⁹ HARIS Andrea: Eszterházy Károly és pápai parochiális temploma. = Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről. Szerk. DINNYÉS Patrik–NAGY Andor. Eger, 2020. 159–169.,

Messerschmidt (1738 k.–1794) pozsonyi és *Philip Jakob Prokop* (1740–1814) bécsi szobrászművész is a csoport tagja volt.

5. kép
A Nagytemplom főhomlokzata

Eszterházy püspök 1777-ben egri festőjét, *Kracker János Lukácsot* (1719–1779) tervezte megbízni a templom mennyezetképeinek megfestésével, ennek halála (1779) azonban keresztülhúzta ezt a tervet. Az oltárképet és a freskók

tematikáját és sorrendjét, elhelyezését Eszterházy határozta meg, és elképzeléseihez akkor is ragaszkodott, amikor végül a híres bécsi festőművészeknek, *Franz Anton Maulbertsch*nek (1724–1796) adta a megbízást. Fellner halála után munkatársa, *Grossmann József* (1747–1785) vette át az építkezés irányítását, és mestere szellemében folytatta a munkálatokat. A főoltár kidolgozása teljes egészében órá hárult. 1782 tavaszán Maulbertsch elkezdte a mennyezetképek és a lát-szatararchitektúra festését. 1783-ban egy budai órasmester (*Stephan Miller*) elkészítette és felhelyezte a toronyórákat. Adami süttöi kőfaragó elkészítette a négy mellékoltárt és hozzáfogott a főoltár faragásához. Maulbertsch az év végén jelentette a püspöknek, hogy elkészült a hajók kifestésével.

6. kép
A templom főoltára

Philip Jakob Prokop több évig dolgozott a belső tér díszítőszobrain: először a főoltár, majd a szószék, a keresztelőkút és a gyóntatószékek díseit készítette el. A *Mária-kápolna* oltára teljes egészében az ő műve. 1784-ben a főoltárkép megfestésére megbízást kapott *Hubert Maurer* (1738–1818) bécsi akadémiai festő, míg a mellékoltárok képeit az egri *Johann Zirckler* (1750 k.–1797) készítette el. Novemberben megszólalt a templom új orgonája, amelyet *Peking (Backing/Bäcking) Péter* győri orgonakészítő alkotott. 1785-ben, amikor Grossmann József is meghalt, már csak a díszítések befejezése volt hátra. Ezt a munkát pedig az uradalom tатаi mérnöke, *Gött Antal* irányította. A berendezés csinosítása még évekig folyt, így a templom felszentelésére csak 1795. május 3-án került sor.³⁰

A pápai Nagytemplom a magyar klasszicizáló későbarokk építészet legjelesebb és legegységesebb alkotása. Igazi „Gesamtkunstwerk”, összművészet, mely az építészettől kezdve a festészetten és szobrászaton keresztül sokféle művészeti ágat foglal magába. Monumentalitása lenyűgöző: hossza 42 méter, főhomlokzata 22 méter széles, a tornyok külső magassága 58, míg a templombelső magassága 24 méter. Uralja a dunántúli kisváros főterének épületeit.

5. Alkotások Pápa környékén

Az 1740-es évektől kb. 1785-ig a Pilgram–Fellner–Grossmann építőművészi névsorral jellemezhetjük a pápa–ugod–devecseri uradalmi építkezéseket. 1753–1759 között valószínűleg még Pilgram tervei alapján id. Eszterházy Ferenc elkezdte, majd fia, ifjabb Ferenc befejezte az ugodi plébániatemplom építését. Ez a templom azért fontos, mert Károly püspök 1772-ben felmérte és mintául szolgált az uradalom területén később felépült plébániatemplomok számára.

Az 1770-es években Fellner már olyan sok megbízást kapott (Tallós, Tata, Zirc, Székesfehérvár), hogy „szellemi szabadfoglalkozásuként, szabadúszóként” vállalta a felkéréseket, és viszonylag független maradt. Eszterházy püspök nyilván érezte ezt, de elfogadta. A munka gördülékenyebbé tétele érdekében mindkét uradalmi építési irodába jó képességű vezető építőmestert fogadott: Egerbe Francz Józsefet, Pápara Pauly Mihályt.

³⁰ A templom belső leírása olvasható: MEZEI Zsolt: Az Úr csarnokai. Történelmi egyházak templomai Pápán és a pápai járásban. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2017. 8–13.

Pauly Mihályt nyugodtan tekinthetjük Fellner legkiválóbb tanítványának, akinek nevéhez számos maradandó építmény köthető. Pauly bécsi kőműves-családból származott, melynek Pilgrammal is voltak kapcsolatai. Fellnerrel valószínűleg a gyömörei templom építésekor (1762/63) került kapcsolatba, az építkezést Helbersdorfer halála miatt már ő fejezte be. 1765-ben telepedett le Pápán, 1769-ben megházasodott: menyasszonya Susanna Czehmassnin hajadon, akinek testvére Pauly pallérja. Házassági tanúja Michael Alkaier kőművesmester és Franz Winkelmayer kőfaragó. 1771-ben szerződtette a pápai uradalom, ekkor átvette az összes építkezéseket. Céhbeli mester volt, Pápán több nemesi házat is épített (pl. Rohonczy, Csuzy, Tallián).³¹ Hosszú évtizedekig szolgált az uradalom, az 1800-as évek elején még alkotott. Legjelentősebb művei a falusi plébániatemplomok: Takácsi (1777?), Pápateszér (1778), Pápanyőgér (1780–90), Csót³² (1784), Pápakovácsi (1787?), Bakonyszücs (1787), Nyárad (1790), Béb (1791), Bakonyszentiván (1794), Nóráp (1799). Pápán a plébániaház, a prefektusi székház fűződik a nevéhez, illetve a balatonfüredi Eszterházy-villa. Templomterveit összevetve Cs. Dobrovits Dorottya megállapította, hogy azok nagyjából az ugodi alampintát követték. Számtalan felmérést készített meglévő épületekről, oltárokról,³³ rajzai szépek, pontosak. Eszterházy püspök kedvelte és elismerte képességeit, tudta, hogy nála jobb mestert a környéken nem talál — a prefektusokkal azonban Pauly általában nem ápolt jó viszonyt. Talán Fellner és Pauly szoros munkakapcsolata, közel másfél évtizedes (1765–1780) együttműködése az oka annak, hogy a szakirodalom Pauly csaknem valamennyi épületét Fellnernek tulajdonítja.³⁴ Pauly Mihály élete és munkássága még feldolgozásra vár.

IV.

FELLNER JAKAB, AZ EMBER

1773. augusztus 1-jén a morvaországi Fellner Jakab nemesi címet és vele járó címert kapott Mária Terézia királynőtől. Az építőmester az általa kért, csehországi származására utaló, „fellenthali” nemesi előnevet kapta meg azzal, hogy

³¹ CS. DOBROVITS 1983. 79.

³² Talán még Fellner tervei szerint.

³³ CS. DOBROVITS 1983. 80. Halála után helyét az uradalomban és a céhben fia, ifjabb Pauly Mihály vette át, és a XIX. század elején az ő keze alatt dolgozott adjutánsként Fellner Jakab József nevű fia.

³⁴ Jó példa erre a pápai Kálvária-templom, amelyet Fellnernek tulajdonítanak, de felszentelésekor, 1795-ben Fellner már 15 éve halott volt.

nemességét fiú és leány gyermekei is örökölhetik. Nemesi címerében a birodalmi sas látható, hiszen az örökös tartományok nemeseinek sorába került. A címer bal oldalán, az alsó mezőben egy oszlopfőn álló és oszlopot hordozó oroszlán szerepel, amely építészeti tevékenységére utal; a jobb oldal felső mezőjében pedig a nemesi vitézséget megjelenítő, kardot hordozó oroszlán. Az oszlop motívuma a címer sisakdíszében is megjelenik.

Fellner jó színvonalú, polgári körülmények között élt Tatán. Építész tevékenysége, az építési iroda vezetése mellett számos haszonbérlettel is gyarapította bevételeit. Mai szóhasználatból élve tehetséges építész, vállalkozó, projektvezető, menedzser és üzletember is volt. A nemesség elnyerése után az aláírásában addig használatos „Baumeister” (= építőmester) megnevezést az Architectus (= építész) megnevezésre cserélte.

Élete során háromszor nősült; két feleségét és hat gyermekét temette el. Családi viszonyai így alakultak:

Első felesége *Kirschrober Eleonóra* (†1761) volt, aki Rimholcz József főpallér özvegyeként kötött házasságot Fellner Jakabbal 1746-ban. Négy gyermekük közül csak egy leány érte meg a felnőttkort, aki Paár Ignác pallér felesége lett.

Második feleségét *Cruzin Rozáliának* hívták (†1770), 1763-ban kötöttek házasságot. Szintén 4 gyermekük született, de csak egy fiú, Ignác érte meg a felnőttkort. Kocsmáros lett, 1846-ban hunyt el.

Harmadikként *Kristelli Teréziát* vette el 1772-ben. Egy gyermekük született, József, aki folytatta apja mesterségét. Elvégezte a bécsi képzőművészeti akadémiát, a pápai uradalom „építészeti adjunktusa” lett – további sorsát nem ismerjük. Kristelli Terézia Fellner halála után, 1781-ben hozzáment Grossmann Józsefhez, majd annak halála (1785) után Gött Antal felesége lett.

Fellner Jakab életének egy váratlanul jött súlyos betegség vetett véget 1780. december 12-én. Még csak 58 éves volt ekkor. Koporsóját december 14-én az általa tervezett tatai Szent Kereszt-plébániatemplom kriptájában helyezték örök nyugalomra – végakarátának megfelelően névtelen sírba. Fejtábláján csupán egy sorszám és halálának időpontja olvasható. Félbemaradt munkáit (pápai nagytemplom, egri líceum) Grossmann József fejezte be.

Fellner arcáról, alakjáról sajnos nem maradt fenn hiteles ábrázolás. *Ungvári Lajos* (1902–1984) szobrászművész egész alakos szobra, mely a tatai templom előtt áll, a képzelet szülötte. A XVIII. század egyik legjelentősebb magyar építészének alakja halála után hosszú időre feledésbe merült. A XX. század elején *Pigler Andor* (1899–1992) a pápai plébániatemplom mennyezetképeiről írott

disszertációjával hozta vissza ismét a tudományos köztudatba Fellner alakját és művészi jelentőségét. Nagyságát mecénásának, Eszterházy Károly püspöknek egy mondatával jellemezhetjük: „*Magyar országban Tatai Építő Mesterhez fogható nintsen; és hogy Bécsben vagyon-e? Kérdés.*”³⁵

7. kép Ungvári Lajos képzelet-szülte Fellner-portréja

8. kép Fellner névtelen sírja a tatai templom kriptájában

³⁵ Eszterházy Károly levele Balogh Ferenc tatai régenshez, 1763. június 20.

ÚJRAOLVASÓ

Pap Gábor úti élményei Veszprémről és vidékéről (1854)

PAP GÁBOR (1827–1895) balatonarácsi református lelkész, későbbi veszprémi esperes, dunántúli püspök 1854-ben a *Hölgyfutár* c. pesti irodalmi divatlap január 11. – május 31. közötti számaiban irodalmi igényű útirajzot közölt, amelyben Veszprém vármegye székhelyét, Veszprémet és környékét is részletesen bemutatta. Az útirajz szövegét Lichtneckert András (1951–2017) ny. főlevéltáros hagyatékából közöljük, melyhez magyarázó, tájékoztató lábjegyzeteket készítettünk. (– Hudi József)

UTIKÉPEK ÉS ESZMÉK (B.-Füredtől Komáromig.)

I.

Az utazás fordítás, vagyis az olvasó szemére, gondolatára s lelkérei áttétele azon benyomás s érzelemnek, mit a természet- emléksobrok s más emberi művek az utazóban felköltöttek.

LAMARTINE (*Voyage en Orient*)¹

¹ ALPHONSE MARIE LOUIS DE PRAT DE LAMARTINE (Mâcon, 1790. október 21. – Párizs, 1869. február 28.) francia romantikus költő, regény- és drámaíró, politikus. Többször hivatkozott, Európa-szerte népszerű műve: *Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient* (1832–1833), ou *Notes d'un voyageur*. Paris, 1835. 1841-től *Voyage en Orient* rövidített címmel számos kiadást megért. A négykötetes irodalmi útleírás a feleségével és lányával megtett 18 hónapos keleti utazását tartalmazza, amely libanoni, szíriai, ciprusi, görög- és törökországi, bulgáriai és szerbiai élményeit rögzítette. A hagyományos keresztény felfogástól eltérően toleráns volt az iszlámmal szemben, amiért kemény kritikákat kapott.

Ki ne ismerné Balaton tündér vidékét? A hullámozó tavat, mit koszorús költőnk, Garay „Balatoni kagylók” című versfűzésében² olly szépen megénekelte? Ezt az isten szeméből legyöngyözött örömkönnyet, mi

Tükre lőn az égnek
S szép Magyarországnak
(A mit elnevezének)
Balaton tavának!

Ki ne ismerné a szőlőkoszorús hegyláncolatokat, melyek északról átöleleik a vidéket, mint lángzó szerelmű vőlegény dobogó szívű mennyasszonyát? Ki ne ismerné e bor-dús vidék szüreti zaját, hisz már az őshajdanban is – halhatatlan Kisfaludynk regéjéből tudjuk –

Veszprém–Somogy–Zalának
Urai és asszonyai
Itt mind együtt valának!³

E regényes helyhez gyermekkorom édes emlékei csatolnak, mert gyermekkorom gondtalan éveit e tündérkellemű vidék ölén játszottam le.⁴ Tanúja voltam B.-Füred folytonos emelkedésének, láttam, hogy az emberész teremtménye mint törekvők korunkint a természet kellemeit önműveivel gazdagítani. Ott voltam szüretein, hallám a csapongó kedvet dallá olvadtan kitörni, a mozsarakat durrogni, s a magyar zenét – melynek érzelmmélységben párja nincs – táncra hívólag megzendülni! Láttam kinn, isten szabad ege alatt táncra kerekedni a tősgyökeres magyar köznép életerős fiatalágát, s a lobogó ujjas gyolcsingű – pörge kalapú – sarkantyús legények úgy megjárták a csárdást a lengő szalagos, hosszú hajú – magyar külöltönyű – s rövid szoknyás pirospozsgás hajadonokkal, hogy a föld megrendült lábok alatt, míg fönn az ég kék boltozatával megállni látszottak a csillagok, s ragyogó lelkesedést sugárzának alá. – Egyik röppentyű a másikat érte, s hulló csillagai fénye versenyezni látszott az égi csillagok fényével, a tűzi békák pattogtak, a csillagkoszorúk forgása, a távol tüzek fénye, az egész hegyláncon elhúzódozó fényözön, a Balaton-parti tüzek

² Garay János: Balatoni kagylók. Pest, 1848. Garay János költő 1847-ben a nyarat Balatonfüreden töltötte, élményeit versben örökítette meg. A magyar tájköltészetben az első, aki egész kötetet szentelt a Balaton dicséretének. A kötetéből vett idézet a *Balaton* c. vers hatodik versszaka. Szövege pontosan: „Tükre lőn az égnek, / S szép Magyarországnak... / Nevezik e könyet / Balaton tavának.”

³ A regékben ennek nyomát nem találtuk. Idézi: KUNSZERY 1971. 47.

⁴ Pap Gábor Vilonyán született, gyermekéveit Vámoson (Nemesvámoson) töltötte, ahol édesapja, Pap István 1829–1864 között szolgált. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 829.

csillagsora, maga az éj ölében szendergő Balaton, mellynek homályos szürke éji takarójára helyel-közzel kísérteties fényt árasztja a hold szűz világa, a távol Tihanyból átsugárzó halász-örtüzek s maga a félsziget, melly mint fekete óriás ragyogó tüzes szemekkel sötétlett ki a Balaton ölelő hókarjai közül, mellynek

...bérc-tetőjén a Balaton felett
Sötéten és magán áll egy régi épület.
Csendes kolostorával az úrnak temploma,
Falán, majd ezredévek van vésve szent nyoma!

(Garay)⁵

ezek együttvéve szívderítő s lélekemelő látványt nyújtának.

Utazás előtti este V...s barátomnál esteliztem. Együtt készítők az útitervet. A szüret úgy sem nyújta szórakozást, borongó kedélyünket fölvilanyozni örökös egyformasága erőtlen vala, s az utazás szórakozással, s mi legfőbb: tapasztalatkincsekkel kecsegtetett, mert Lamartine-ként: „a világ könyv, mellyben minden lépés új lapot tár fel, ki csak egy lapot olvasott – mit tud az?”

Bodajkra⁶ tervezénk kirándulást, s a fuvarost még ez este megrendelők.

Másnap korán reggel vágatató méneken indulánk meg Veszprém felé.

A csillagok még fönnyel ragyogtak, Tihany félhomályban sötétlett a Balaton ezüst hullámai között, mellynek csendét benső vész korbácsolá fel, s egymást kergető habjai zúgó csókkal simultak a part zöld szélzeteihez. Fuvarosunk kinyújtott ostorát kedvtelve pattogtatá rohanó ménei felett, s villámsebességgel tűntek el szemeink elől jobb félről a savanyúvíz, északról Pap Ferenc, Chepely József, Kiss Sándor s Magyarai Kossa Sámuel díszes épületeik, mellyek a vidék szépségét s regényességét nem kis mértékben növelik.

Arács kis falut értük, hol fuvarosunk hátranézve, gazdag bajuszát megpördörve s kalapját félreecsapva kedvtelve kérdé: „ha valjon meg vagyunk-e hajtásával elégedve?” Arácsot nagy részben reformáltak lakják, s nevét hihetőleg kopár – avar – földjétől vevé⁷, mivel határa nagy részben, főleg észak felé

⁵ Garay János: *Tihany* c. versének részlete, amely a két világháború közötti tihanyi képes levelezőlapokra is felkerült. A sor kipontozott szava: *Tihanynak*

⁶ Bodajk magyar-német mezőváros Fejér vármegyében, 1851-ben 1149 római katolikus, 597 református 11 izraelita, 8 evangélikus lakosa volt. A katolikusoknak és a reformátusoknak volt anyae gyháza. Gyógyforrását lép- és májdaganat, hideglelés, köhögés, aranyér, komorkórság, női méhbetegségek gyógyítására ajánlották. FÉNYES 1851. I. 140.

⁷ Arács nevének magyarázata téves. A nyelvészek szerint a helységnév a szláv „szántó” jelentésű személynévből (Orač, Oráč, Oracz), más vélemény szerint a magyar a „szántással szolgálók, szántók” jelentésű Orači szláv szóból keletkezett. KOVACSICS-ILÁ 1988. 125.

kövecses, avar földből áll, de mert nem egészen avar földből áll határa, innét nyeré *avar*-hoz a kisebbítő *acs* ragot, honnét neve Avaracs, rövidebben Aracs vagy Arács származhatott. Ez a nézete egy felső-eörsi tudós hazánkfiának⁸, ki- nek széles ismeretei – főleg a régiségek s helynevek származatára nézve –, mellyek pedig nagy részben történeti alapon nyugszanak, kár, hogy magány- ban vesznek el. Arács Füredhez s a Savanyúvízhez is ¼ óra járásnyira fekszik, lakói – mint a fürediek is – saison alkalmával fuvarozásból, hölgyei főzelékek- ből jelentékeny hasznot húznak, s a rájuk szoruló fürdői vendégeket jól megfi- zettetik. Anna-bál közeledtekor, mikor a Savanyúvízen szállást kapni többé nem lehet, szálló is sok van Arácson, sőt sokszor Anna-bál előtt is ide seregle- nek azok, kik élvezni vagy gyógyulni kevesebb költséggel akarnak, s magok szeretnek konyhát tartani, mi nem kis jövedelemforrás az arácsi lakosságra nézve. Sokan – főleg az úri rend közül – gyönyört a természet mesterkéletlen szépségében keresve a Savanyúvíz, B.-Füred s Arács között s határiban fekvő szőlőhegyi csinosb lakokat bérlik ki, melly célra igen alkalmas Chepely mérnök úr Füred s Arács közt országút mellett fekvő épülete, úgyhogy még eddig nem is volt fürdői saison, mellynek folyama alatt ez épület vendég nélkül maradt volna.⁹ Benn Arácson Cseh Benő¹⁰, Dömöli Dániel¹¹ s Gutthard Theodor¹² épü- leteik, Aráctól Savanyúvíz felé vivő országúton Szabó Sándor¹³ szőlőhegyi la- kása legalkalmasabbak szállók általi kibérlésre. Sokan csudálkoznak, hol

⁸ A felsőörsi hazafi Mórocz Dániel (Alsóörs, 1792. november 11. – Felsőörs, 1864. május 15.) ügyvéd, több uradalom ügyésze, aki gazdaságtudományi tankönyvet írt a református népiskolák számára, és Felsőörs történetét is feldolgozta. A Veszprémi Református Egyházmegyének segéd- gondnoka, az egyházkerületnek tanácsbírája volt, Pap Gábor személyesen közeli ismerte. 1863- ban a Veszprém Vármegyei Gazdasági Egyesület tiszteletbeli tagjának választotta. Életrajzához: KÖRÖSY 1863. 28., VARGA 2014. 714. A Bakony-kutató Römer Flóris 1859-ben felkereste Felső- örsön, de nem találta otthonában: „hijában keresém e vidék hírneves régiségkutatóját Mórocz Dániel urat, mert a jó időt használván a vetőgépnél volt elfoglalva.” RÖMER 1860. 189.

⁹ Csepeli (Chepely) József mérnök, 1837–1849 között Zala vármegye másodmérnökének sző- lőhegyi háza a későbbi ún. Gombás kúria, amely ma magántulajdonban lévő műemlék, 30 sze- mélyes hotel Balatonfüreden, az Arácsi u. 94. szám alatt. Eddig úgy tudtuk, hogy 1856-ban már Chepely József a tulajdonos, de Pap útirajza 1854-re módosítja a dátumot. Az épület történetéről: NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 40–47.

¹⁰ Cseh Benjámin arácsi birtokos, 1848-ban a sümegi törvényszék bírása. LICHTNECKERT 1999. 287.

¹¹ A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006.

¹² A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006. Veszprémi zsidó kereskedő volt.

¹³ A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006.

rejthetik alapoka azon különös tüneménynek, hogy fürdői szak alatt sok vendég a fényövezett s életkedvtől zajló Savanyúvíztől ki a szabadba, szőlőhegyi lakokba, a természet nyílt kebelére vágyakozik. Nézetem szerint azon ingerben, mit a természet egyszerűséggel bájló kelleme az elfogulatlan szemlélőben önkénytelenül fölébreszt. Nincs mű, nincs szépség – ha ugyan emberi – s nincs képzeleti kép, mi a természet egyszerű varázsát s fenségét megközelízhesse. E részben Lamartinnal tartok, s vele együtt állítom: *A természet végtelenül föllebb áll a képzelet minden képeinél; isten nem engedé, hogy az ember csak álmodhassék is oly szépet, minőt ő teremtett.* (Lamartine: Voyage en Orient.)

Arácsról Kövesdre hajtatónk, s ez útvonal éjszaki oldaláni szőlőhegyláncolatán csak Jellinek, Tripammer Antal (Lovassi Betti férje)¹⁴ s Suly János¹⁵ épületeik érdemelnek említést. Kövesd nevét hihetőleg a sok kötől vevé, melly hátrában találhatik.¹⁶

A kövesd–palaznaki útvonalon veszprémi püspök őméltóságának oszlop-
renden nyugvó előcsarnokú nagyszerű épülete s több káptalanbéli úr szép szőlőhegyi mulatólaka bilincseli le a figyelmet. S ha az északi vonalon kelet s nyugat közt hullámalakban terülő hegyláncolatot jól szemügyre véve nem szakasztjuk el figyelmünk elől e hegyláncolat egyes áttöréseit, a hegy egész magassági vonalában átszakítottóságát, mellyek tövében fekszenek többnyire a

¹⁴ TRIPAMMER ANTAL (Veszprém, 1818. május 22. – ?) katolikus pap, szőlőbirtokos. Tripammer Mátyás adózó polgár és Martinkovits Anna házasságából született. 1839-ben a pesti teológián végzett, 1841-ben Esztergomban szentelték pappá, 1839–1841 között a veszprémi egyházmegyei irodában dolgozott, 1841–1845 között püspöki levéltáros és szentszéki jegyző volt. 1846–1849 között az esztergomi főegyházmegyében szolgált. 1849-ben hitehagyott lett, kétszer is megnősült (1849-ben, majd 1851-ben). PFEIFFER 1987. 1045. – Lovassy Betti (? , 1827–Budapest, 1875. október 13.) énekesnő 1851-ben vette feleségül. Lovassy Betti 1846-ban a Nemzeti Színházban lépett fel, melynek 1848–1851-ben a tagja lett. Lírai és koloratúrszoprán szerepeket énekelt, de népszínművekben is sikert aratott. Házasságával Szigeti (Tripammer) Imre és Szigeti (Tripammer) József színészek sógornője lett. SZÉKELY 1994. 816. Később Kopácsy György veszprémi háztulajdonos vette feleségül, aki halála után Veszprémbe temettette el. Arcképét Barabás Miklós készítette el 1851-ben. „Lovassy-Tripammer Betti” litográfiáját közli: RYBÁR–KOVÁCS 2019. 67. Halála után azt írták Kopácsy Györgyné született Lovassy Bettináról, hogy egykor a Nemzeti Színház „kellemes hangú szoprán énekesnője” volt, aztán „a színpadot a magánélet boldogságával cserélte fel”. Halálozások. = Vasárnapi Ujság 22 (1875) 43. sz. (október 24.) 685. – 1851 utáni színházi szereplésére vonatkozóan nem találtam adatokat. Úgy tűnik, hogy „Lovassy-Tripammernő asszony-ság” nemzeti színházi szerződésének lejártá után a színháztól örökre elbúcsúzott. Nemzeti színház. = Hölgyfutár 3 (1851) 291. sz. (december 19.) 1157.

¹⁵ SULY JÁNOS (1817–1881) veszprémi tehetős pékmester volt, 1843-ban vette el Czekkel Erzsébetet, akitől számos gyermeke született. MEZŐHEGYI 2019. 102.

¹⁶ Magyarázata helytálló; a Kövesd helységnév a *kő* főnév -s melléknévképzős származékából alakult -d képzővel, ami köves helyen kialakult falura utal. KOVACSICS–ILA 1988. 149.

falvak is, lehet róla fogalmunk, minő földtani forrongásokon kell e vidéknek keresztülmenni, mely forrongásra mutatnak a hegyláncolat szakadékos oldalaini kőhalmazok hullámszó kör alakú forradásai is.

Kövesdtől délre a Balaton közelében új savanyúvízforrást fedeztek föl, s Veszprém megye főorvosa, Cseresnyés Sándor¹⁷ megkérte a veszprémi káptalan által, hogy e vizet különítse létrészeire, s ha e létrésre különítés alkalmával erőviszonya a b.-füredivel azonosnak bizonyuland be, a káptalan fürdői lakokat szándékozik körüle építeni, mi a vidék regényességét lényegesen fogna előmozdítani.

Palaznaktól Felső-Eörsig nincs, mi figyelmet érdemelne. A köztük fekvő kisdud Lovas helység hihetőleg Eörs magyar vezér lovászáinak tanyája lehetett.¹⁸ Eörs vezérnek kelle e vidéket meghódítania, s innét tőle vehetné nevét Felső- és Alsó-Eörs. Felső-Eörs prépostságáról nevezetes, mit a herceg Batthyány család alapított, s legújabban elhíresedett azon római temetkezési helyről, melyet ez év tavaszán határjában találtak, s mellynek ásásáról a későn értesített megyei hatóság csak akkor tilthatá le a földtulajdonost, mikor a pénzszerzéstől zaklatott ása által e nevezetes régiség nagy részben romba döntve volt.

Nemrég, mint hallom, Alsó-Eörsön is hasonló temetkezési helyre bukkantak, azonban ott is mindent összeromboltak, s különösen az urnákat (hamvedreket) pénzrejtő edényeknek vélve összezúzák.

Balaton mellékén igen sok a régiség, igen sok a rom! S ha Eötvös szerint: *az egész világ egy nagy dicső rom, melyet az idő elborít színével*, úgy Balaton melléke: *Tátika, Csobánc, Rezi, Szigligettel* sat.[öbbsi], a régi rómaiak temetkezési helyeivel, *Likacsával, Kér* rommaradványaival e nagy dicső romnak egyik legkitűnőbb részét képezi.

Felső-Eörsztől 1 ¼ órai távolságban fekszik Veszprém jelentékeny s az ország történetében nevezetes városa, Fehér, Veszprém, Zala, Somogy vármegyék buzapiaca s e négy megyébeni eleségár legbiztosb mérlege. E város hegyen épült büszke vára, mellynek erősségei 1702-ik évben rontattak le, már a magyarok bejöttekor fennállott, s míg Uszubu és Eöse vezérek közül, kik e termékeny s erdőkoszorúzza vidék meghódítására jelöltettek ki, Eöse Palota környékét foglalá el, mit igazol azon körülmény is, hogy Palota mellett van a hihetőleg Eöse

¹⁷ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulajd, 1786. szeptember 15. – Veszprém, 1854. november 13.) Veszprém megye másod- (1832), majd első főorvosa (1848-tól). Több szakkönyvet írt. VARGA 2014. 202–203.

¹⁸ A helységnév a *ló* állatnévből, a valamivel való ellátottságot vagy foglalkozást jelölő -s képzős származékából keletkezett, személynévként is ismerjük. KOVACSICS-ILA 1988. 276.

nevéről nevezett Ősi falu is.¹⁹ (Öskü szinte közel van Palotához, s kérdés, nem *Eőse köve* volt-e ez eredetileg s nem ebből lett-e rövidítve az Öskü név?²⁰), addig Uszubu hős csapata Veszprémet kényszeríté önfeladásra. Nemcsak a vár van hegyen építve, hanem az alatta terülő város is hegy-völgyből áll, s hegyes részei közt tán legmagasabb a várhegy után a Jeruzsálem hegye, mellyen a reformáltak messze ellátszó tornyos temploma emelkedik. Veszprém honnét vette nevét, nem tudni.²¹ A köznép ajkán forgó monda, melly szerint Gizela királyné, kinek hamvai itt nyugszanak²², annyira megszereté ez akkor még vadregényes helyet, hogy e szavakkal: „Vessz prém, de itt pompás lakomnak kell emelkedni”, elhatárá, hogy inkább ruhája *prém*-jét *veszti el* – inkább prémet nem visel –, csak hogy itt lakot építtethessen; e monda kevés hitelt érdemel. Fehérvár s Pápa közt fekszik, mindegyiktől 4 mérföldnyi távolságra. Hajdan királyi mulatóhely volt, s az apácázárdának, mit Szent István király alapított, ma már romjai vannak. E zárda eredetileg görög apácáké lehetett, mert az ezt bántókra adománylevélileg kimondott átok is görög szellemben van szerkesztve.²³ Imre herceg – Sz. István fia – is itt fogadott volna szűzességet.²⁴

Tatárfutás alkalmával – mikor az önmagával meghasonlott magyar elül, s a győztes tatárok hátul futottak – Veszprém is érzé a visszavonás, egyenetlenség

¹⁹ Ősi magyar eredetű helységnév, az *ős* szó -i képzős alakja. „Neve alapján ősrégi és nagyobbajta település.” ILA-KOVACSICS 1964. 309.

²⁰ Öskü falunév az *ős* szó és a vár jelentésű *kő* összetételével keletkezett, a középkorban az Ujlaki család kezén volt. ILA-KOVACSICS 1964. 307.

²¹ Veszprém neve nyugati szláv eredetű (Beszprém), békétlent, civakodót jelent. A helységet már 1000 előtt is így hívták. ILA-KOVACSICS 1964. 396.

²² Gizella hamvai (985 kr. – 1065. május 7.) II. Henrik bajor herceg lánya, I. (Szent) István felesége, aki férje halála után Bajorországba tért vissza, ahol a passauai Niederburg apácakolostor főnökhasszonya lett, a kolostorban temették el. Sírja és annak 1095-ben készült felirata fennmaradt. UZSOKI 1983. 125–168.

²³ A veszprémvölgyi görög (bazilita) apácakolostor Veszprém legrégebbi ismert épületegyüttese, romjai ma is láthatók a Séd völgyében. Alapítását egyesek Géza nagyfejedelem (†997) uralkodásának végéhez, mások Imre herceg görög (bizánci) házasságához kötik. Az alapítólevél szövege Kálmán Király 1109-ben kiadott adománylevelében maradt fenn. KRISTÓ 1994. 729. A kolostor a XIII. században már a cisztercita apácáké, 1625-ben a jezsuita rend kapta meg. A terület részleges régészeti feltárása 1938-ban történt meg. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 133.

²⁴ IMRE HERCEG (1000 vagy 1007–1031. szeptember 2.) I. István király és Gizella bajor hercegnő fia. A legenda szerint huszonkét éves korában (a veszprémi hagyomány szerint a várbeli Szent György-kápolnában) tett szűzességi fogadalmat, feleségével testvérként élt haláláig. Vadászaton egy vadkan okozta a halálát, Székesfehérváron temették el. VII. Gergely pápa 1083-ban atyjával együtt emelte a szentek sorába. KRISTÓ 1994. 281–282., VARGA 2014. 466–467.

szomorú következményeit, csaknem egészen romba döntetett s romban hevert, míg 4-ik László újra helyre nem állítja.²⁵

A vár minden oldalról városias s nagyszerű kinézést ad Veszprémnek, s épületei közt kitűnnek a püspöki lak, megyeház (nagyszerű új fogházával) s a róm. katolikusok főtemploma új kúpú kettős tornyával.²⁶

A vár alatt van azon nagyszerű vízház, melly mesterségesen készített mű segélyével a Séd (másképp Csiker) folyóból vizet hajt föl a várba, s ez által van ellensúlyozva a fogatkozás, mit a vár víznélkülisége miatt érezni kellene a várlakóknak.²⁷

Veszprém piaca folyvást élénkül²⁸, s a városi lakok napról napra épülnek. Különösen a piacon²⁹ igen sok szép épület van. Itt van többek közt a kávéház, casino s a takarékpénztár³⁰ újonnan épült nagyszerű épülete is.

²⁵ A mongolok 1241–42-ben támadták meg Magyarországot. Batu kán serege a befagyott Dunán 1242 elején kelt át, elpusztította Óbudát, Esztergom és Székesfehérvár városát. Pannonhalmát sikertelenül ostromolták. Ögödej nagykan halálának hírére márciusban elhagyták Magyarországot. Az erősített Veszprém elpusztításáról nem tudunk, erre nézve nincsenek forrásaink. BENDA 1983. 148–149., KRISTÓ 1994. 727. A mongol pusztítás utáni „országépítés” IV. Béla király (1235–1270) műve. IV. László Árpád-házi magyar király 1272–1290 között uralkodott.

²⁶ Veszprém fejedelmi központ volt a X. században, Géza nagyfejedelem vagy más álláspont szerint I. (Szent) István alapította a püspökséget. A veszprémi püspököt illette meg a királyné koronázásának joga és a királynő kancellárja tiszte. Gizella királyné férjével együtt alapította a székesegyházat, így a királyné is a székesegyház kegyura volt. A székesegyház, mint királynéi kápolna királynéi koronázó- és temetkezőhely volt. KRISTÓ 1994. 727–728. A várbeli vármegyeháza 1763-ban épült, az új vármegyeházát 1887-ben adták át. SOMFAI 1987. 73–79., VARGA 2014. 865–866. A püspöki palotát 1763-ban Fellner Jakab tervezte, 1765-ben kezdték építeni, 1776-ban szentelték fel. A palotakápolna 1772-ben készült el. A székesegyházat 1723-ban barokk stílusban restaurálták. LUKSICS–PFEIFFER 1933. 27., 129–134., BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. 61–67.

²⁷ A vár keleti oldala alatt lévő káptalani Úrkuti-malom igénybevételével 1766-tól kezdve Tumler György molnármester, majd halála után fia, Tumler Henrik vízmester építette fel azt a vízvezetékét, amely a püspöki palotát az Úrkut forrásból ólomcsövek segítségével ellátta vízzel. 1817-ben a vízvezetékét a Piac (Óváros) térig meghosszabították. A vízvezetékrendszer karbantartásáról a városi kútfelügyelő gondoskodott. Tumler Henrik molnármester országszerte gyakrolt vízépítési tevékenységéért 1791-ben II. Lipóttól nemességet kapott. VÉGHÉLY 1886. 178–185., VARGA 2014. 832.

²⁸ Az 1861. április 1-én megnyitott Buda–Nagykanizsa közötti ún. Déli Vasút átrendezte a piac-központokat, Veszprémnek a regionális gabonakereskedelemben elfoglalt jelentősége lényegesen csökkent. 1861. május 3-án, pénteken már „silány hetivásár” volt, a szemtanú szerint „a Balatonon túl futó vasút tökéletesen megrontotta a veszprémi hetivásárokat.” FRANCICS 1973. 420.

²⁹ A Piac tér a mai Óváros tér. A piaci utca épületeinek lebontásával, a tér bővítésével az úri kaszinó épülete is megsemmisült. A takarékpénztárt 1845. augusztus 15-én alapították, 1846. január 1-től kezdve működött. FRANCICS 1973. 319., VARGA 1994. 795.

³⁰ A Veszprémi Takarékpénztár épületét a Piac téren, a várhegy délnyugati oldalán 1853 májusában kezdték építeni, év végén már a tetőszerkezetet rakták fel. Összköltsége 30132 forint 42 krajcár volt. FRANCICS 1973. 317., 342., FRANCICS 2001. 162. – 1853-ban a Takarékpénztáron

Érintém már, hogy a népmonda, mely vidékünkön kering, s Veszprém nevét Gizela korszakában keletkezettnek állítja, kevés hitelességgel bír, s e nézetet kétségtelenné teszi azon történeti igazság, hogy e város, mely a római uralom korszakában *Rhispi*a név alatt volt ismeretes, már a morva–tót Szvatopluk korszakában s így jóval Gizela születése előtt *Bezprim*nek neveztetett, mi eszerint eredetileg morva–tót elnevezés lehet, s értelmezése a tót nyelv különböző dialectusaiban tökéletesen otthonos nyelv-búvártól várható. Már a római világuralom ideje alatt nevezetes volt e város, Pannónia központját képezé, s a római praetor állandó lakául választá.³¹

Kereskedelmi tekintetben folytonosan emelkedik; élénkülő forgalma szaporítja a boltokat, úgyhogy minden évben új boltot nyitnak meg, s bolti kirakatai fény s ízlés tekintetében hazánk nagyobb városai bolti kirakataival versenyeznek.

Legélénkebb a sajátképpi belváros, mit a nagy piac környezete képez. Itt van legtöbb bolt, s a várt kivéve, itt van legtöbb nagyszerű épület.

Nevezetesb fűszeres boltok nagy piacon Tuskau Mayer³² s Gutthárd Theodór³³,

kívül még két emeletes ház épült a téren: Sámson Pál rőföskereskedő és Tuskau Mayer zsidó kereskedő háza. FRANCICS 1973. 328.

³¹ Fényes írja: „Ez a város hajdan a rómaiaktól *Rhispiának* neveztetett és közép Pannoniának praetoriuma volt.” Leírja Szvatopluknak, a „tótok királyának” Usubu általi legyőzését és elűzését is. FÉNYES 1851. II. 296. Veszprémnek az ókori Rhispiával való azonosítása téves, forrásokkal nem igazolható. A *Veszprém* c. lapban több alkalommal közölt, lábjegyzetekkel ellátott tanulmány névtelen szerzője kritikusan megjegyezte, miután áttekintette Veszprém névváltozatait: „Honnan vette mostani nevét, különbözők a vélemények, s bár sok tudós férfiak vizsgálák, bizonyosat ma sem tudunk.” Veszprém. (Történelmi és statisztikai vázlat.) = Veszprém 1 (1866) 1. sz. (július 1.) 6–7.

³² Tuskai Mayer 1857-ben Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, két háza is volt. Egyik, emeletes háza a Kapuvár-ház szomszédságában állott, földszintjén boltja működött. Esztergomból költözött Veszprémbe, 1848-ban már ékszerárusként adózott, egyúttal a zsidó község pénztárosi teendőit is ellátta. 107. számú háza 1857-ben 10000 osztrák értékű forintot ért. Boltjában segédet alkalmazott, három inast és három cselédet tartott. A Chevra Kadisa egyletet a legnagyobb összeggel, 1000 forintos alapítvánnyal támogatta. JAKAB – KÁKONYI 2020. 79., 81., 112., 117.

³³ Guthard Teodor Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, 1848-ban ékszerüzlete volt, a megyehatóság a veszprémi járás zsidóságának előjárójaként tekintett rá. 1857-ben négy háza volt a városban. Boltjában három segédet alkalmazott, háztartásában egy cseléd lakott. Feleségével 11 gyermeket neveltek. Egyemeletes, bolthajtásos háza a piactér közelében, a Fő utcán (a mai Rákóczi utcában) a Fekete sas patika szomszédságában állt. A városi polgároknak – így Francics Károly borbélymesternek – is szívesen adott kölcsönt. JAKAB–KÁKONYI 2020. 79., 117., FRANCICS 1973. 372.

vásárálláson Weisz Béláé³⁴. Sámson boltja gyolcsáról, Kóhné³⁵ s Ditrichsteiné³⁶ öltönykelméiről, vasáros boltok közt Kielberger³⁷ s Ruttneré³⁸ legkerestebb. Lazányi András³⁹ s Propper⁴⁰ arany- és ezüstművesek méltó versenytársai egymásnak.

Nagy fogyatkozás volt eddig Veszprémbe a készöltöny-raktár hiánya. Jelenleg e tekintetben sem lehet panasz. Majoré (a szabadi utcán) s Fekete és Hajdúé (a nagy piacon) legtöbb vevő által látogatvák.⁴¹ Amaz készítményei jósága – ez sokaságáról nevezetes.

A boltok szaporodása, az ezekbeni megragadó szépség láttára fölizgatott fényűzési vágy, mit nagy mértékben növel a Veszprémhez alig 3 óra járatra fekvő b.-füredi Savanyúvízen fürdőidőszak alkalmával uralgó fény és pompa általi megvakítótsága is – a B.-Füred s Veszprém közti helységek közrendű hölgyeiben, kik a főbb rendet mindenben majom módra utánozzák, fölbreszté a fényűzés vészes szellemét, mi által a nép anyagi jóléte folyvást süllyed.

Valóban nincs kór, mi a nép életére kártékonyabban hatna, azt megmérgezendő véresebb hatást gyakorolna, mint a fényűzés. Azsia elpuhult népét ez hajtá Macedó igája alá, Macedó bajnokait – kik előtt Ázsia reszketett –

³⁴ Weisz Béla Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, 1848-ban ékszeráros volt. JAKAB–KÁKONYI 2020. 117.

³⁵ Sámson Pál rőfös kereskedő volt. 1853-ban épített emeletes házat a Piac téren. 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino választmányi tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4., FRANCICS 1973. 328. 1857-ben a háztulajdonosok között Kohn Ferenc kereskedőt írták össze, a 386. sz. telken lévő háza a 746-os sorszámmal viselte. JAKAB–KÁKONYI 2020. 361.

³⁶ A Ditrichstein kereskedő dinasztia eredetileg gabonakereskedéssel foglalkozott. JAKAB–KÁKONYI 2020. 118.

³⁷ Kielberger vasáros keresztény kereskedő lehetett, a zsidóságról készült monográfia nem említi. JAKAB–KÁKONYI 2020. Kielberger Károly 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4.

³⁸ Ruttner János vasáros a mai Jókai Mór utca 8. szám alatti emeletes épületben lakott, üzletét Sándor fia vette át tőle 1862-ben. 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino választmányi tagja volt. 1849 őszétől a városi pénztárnoki tisztséget töltötte be. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4., FRANCICS 2001. 271., VARGA 2014. 715–716. Elhanyagolt házat napjainkban újítyják fel, 2023-ban szállodaként fog üzemelni.

³⁹ Lazányi keresztény kereskedő lehet, nem fordul elő a zsidóságról készült monográfiában. JAKAB–KÁKONYI 2020.

⁴⁰ Propper Ferdinánd zsidó aranyműves volt, az 1848-as összeírásban is szerepel. 1848 őszén honvédek állították, részt vett a szabadságharcban. JAKAB–KÁKONYI 2020. 120., 268.

⁴¹ Fekete, Hajdú, Major család keresztény kereskedőcsalád lehetett. Hajdu A. és Fekete J. közös férfiöltöny-raktára a főtéren 1866-ban már 16 éve fennállt, így feltehetően 1850-ben alapították. Reklámja szerint a divat, a jó ízlés és takarékoság követelményének egyszerre kívánt megfelelni azáltal, hogy öltönyeit mindenkor „valódi jó kelmékből” készítette és a megrendeléseket gyorsan és pontosan teljesítette. Hirdetmények. = Veszprém 1 (1866) 1. sz. (július 1.) 8.

fényűzés törte meg, Róma világuralmát fényűzés kényszeríté meghajolni a barbár népek vad, de erőteljes s fényűzés mérgétől el nem puhított csordái előtt.

Oltár a fényűzés, melyre hiúság hord áldozatot. Minél több áldozó sereglik össze ez oltár körül, annál inkább pang a szellemi élet. Óh, ha sok hölgy csak tizedét fordítná is az irodalom pártfogolására azon roppant pénzösszegnek, mit hiúsága oltárán áldozandó fényűzési cikkekre kiad, hol állanánk most a szellemélet terén!

Veszprém társas életét jelenleg nem jellemzem. Hiányait föltártam Balatonföldvidéki leveleimben, hibáit éreztetni ostort emelék. A darázs-fészket, melynek fölzaklatott lakói ellenem zúdultak, most érintetlen hagyom, de őrszemmel kísérendem. Visszaéléseit kiállítandom a nyilvánosság színpadára, hogy a titok fátyola alá rejtőzött bűn pellengérré állítása biztosítsa a jó ügy diadalát, teremtsen e nagy részben magyar ajkú városban olly erényt, melynek homlokára föl lehessen tűzni az elismerésnek érdemkoszorúját.

A város tudományos életét a várbani papi seminárium s a cs. k. al-gymnasium képviseli⁴², melyben a kegyesrendű atyák tanítanak, s felekezetességtől ment előadási modorukban keresendő alapoka azon tüneménynek, hogy némelly tehetős reformált urak is ide küldik gyermekeiket költségkímélési tekintetből, s csak miután itt többé nem tanulhatnak, viszik gyermekeiket a pápai főtanodába, mely a hazának s egyháznak olly kitűnő, olly alapos képzettségű tagokat és polgárokat növelt.

Irodalmi tekintetben Veszprém nem sorozható hazánk azon városai közé, melyek a babérért siker reményével pályázhatnának.⁴³ Teremtő s pártfogó erő egyaránt hiányzik. Egy nyomdája van, melynek jelenlegi tulajdonosa: Ramasetter Károly⁴⁴ úr gyors-sajtót hozatott, s ez egy nyomda sem tarthatná

⁴² A papi szemináriumot Padányi Biró Márton 1745-ben szervezte újjá, a piarista gimnáziumot Volkra Ottó János alapította 1711-ben, nyolcosztályos főgimnáziummá 1884-ben vált. VARGA 2009. 623–626., 646–648. A gimnázium történetét feldolgozta: LICHTNECKERT-TÖLCSÉRI 2011.

⁴³ Pap nézőpontjából úgy tűnt, hogy a veszprémi (magyar és német) polgárság teljesítménye a magyar irodalom szempontjából nem elégséges. 1847-ben a város 13846 lakosából 1974 volt német anyanyelvű, a német származású polgárság még nem asszimilálódott, őrizte rendi különállását. A 863 izraelitát héber nyelvűnek tekintették, valójában ők is a német (jiddis) kultúrát képviselték. ROSOS 1848. [2.] A helyzet a következő két nemzedék alatt gyökeresen megváltozott.

⁴⁴ RAMAZETTER KÁROLY (Sümeg, 1822. április 27. – Budapest, 1912 után) veszprémi és pécsi nyomdász. 1843-ban Szilády Károly kecskeméti nyomdásznál volt segéd. 1847–1869 között Veszprém-ben nyomdász, nyomdáját 1871-ben Krausz Ármin vette meg. 1862–1880 között a pécsi Lyceum nyomdát bérelte. 1873-ban a pécsi nyomdászegylet tiszteletbeli elnökévé választotta. 1865–1866-ban ő jelentette meg a megyeszékhely első hetilapját „Veszprém” címmel. BORSY 1957.

fönn magát, ha az egyházi irodalom bajnokai nem adnának lendületet haldokló életének. Közel egy éve, hogy az egyházi irodalom ősz veteránja, Pap István ref. lelkész⁴⁵ – kinek az „Újabbkori ismeretek tárában” kijött életrajza működési körének föltüntetésében fölöttebb hiányos – s Szabó Imre iszkázi plébános⁴⁶ tartják munkával; ha az egyházi írók nem volnának, a nyomdatulajdonos kénytelenítené nyomdáját elárúsítani.⁴⁷

A könyvkereskedés sem olyan, mely kellő arányban volna, nem mondom, hogy Veszprém s vidéke, hanem egyedül Veszprém népességével. A könyvkereskedés nem önálló üzlet, mellékes az s leginkább Georgi s Jádi könyvkötők által üzetik.⁴⁸ A várba vezető domb északi oldalán nyílt vegyeskereskedés tulajdonosa is árul ugyan könyveket, de e könyvek nem a hazai irodalom termékei. Georgi s Jádynál minden magyar könyv kapható. Georgi kölcsönkönyvtárt is nyitott.⁴⁹

Jótékony intézetei közt megemlítenők 1. a *takarékpénztár*, melynek fő célja: megszorult gazdák segítése, uzsorások körmei közüli kiszabadítása, mely uzsoráskodás Veszprémben is elhatalmazott, s nemcsak a héberek, hanem még a keresztyének által is nagy mértékben üzetett.⁵⁰ 2. Az *árvaház*, mely

39., 50., SZEGLETI 1978. 202–204., KERÉNYI 2000. 61., VARGA 2009. 680–681. Legrészletesebb életrajza a Wikipédián olvasható:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Ramazetter_K%C3%A1roly [Letöltés: 2022. szeptember 18.]

⁴⁵ PAP ISTVÁN (Ságvár, 1790. szeptember 24. – Nemesvámos, 1864. július 1.) vámosi református lelkész (1829–1864), a szerző édesapja. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 829.

⁴⁶ SZABÓ IMRE (Békás, 1814. október 10. – Szombathely, 1881. február 28.) felsőiszkázi plébános, 1869-től veszprémi kanonok, 1871-től haláláig szombathelyi püspök. 1861-től Deák-párti programmal négy cikluson át országgyűlési képviselő. VARGA 2014. 940–941.

⁴⁷ Pap művei részben raktáron maradtak, 1866-ban Ramazetter az elhunyt szerző 3 művét kínálta eladásra kedvezményes áron: *Lelkész a koporsónál* (két kötet, 4 forint), *Közönséges és különös egyházi imák köznapiakra* (2 kötet csinosan bekötve, 2 forint) *Templomi szónoklatok* (2 kötet csinosan bekötve, 2 forint 50 krajcár). A hirdetésben kiemelte, hogy mindhárom mű a szerző arcképével van ellátva. – Hirdetmények. = Veszprém (hetilap) 1 (1866) 23. sz. (december 16.) 188.

⁴⁸ GEORGI LAJOS / LUDWIG GEORGI (Berlin, 1815. június 3. – Veszprém, 1872. október 23.) katolikus könyvkötőmester. 1846-ban telepedett le Veszprémbe, 1847-ben vette felségül Bucskó Ignác könyvkötőmester 17 éves Johanna nevű lányát. Halála után az üzletet felesége özvegyi jogon vitte tovább. A budai könyvkötő céh tagja volt. A mesterségben utóda fia, Georgi Károly (Veszprém, 1849. január 25. – Veszprém, 1916. május 24.) lett. – HOGYA 1987. 9–14., HUDI 2001. 108., 253. – Jádi József (1824–1893) református könyvkötőmester volt, munkáit 1847-től kezdve ismerjük. KONCZ 2017. 130.

⁴⁹ Georgi Lajos katolikus könyvkötő kölcsönkönyvtárában 1855-ben 2321 német és magyar nyelvű könyv volt. HOGYA 1987. 12.

⁵⁰ A takarékpénztárat a nemesvámosi születésű Mustos János ügyvéd kezdeményezésére 1845-ben alapították, 1846-ban kezdte meg működését. Mustos 1847-ben a Veszprémi Nemzeti Casinonak is tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1847. 9., VARGA 2009. 795–796.

Zsolnai Dávid – mint alapító – nevéről *Davidicum*nak neveztetik. Nagy emeletes épület, tágas udvarral, a város legészakibb részében.⁵¹ 3. *Két kórház*. 4. *Deficientia*, vagyis az elaggott r. cath. lelkészek nyugintézete.⁵²

Hajdan Veszprémnek egyeteme is volt⁵³, miből gyaníthatni, hogy a régebbi időkben szellemi tekintetben is nevezetesebb szerepet játszhatott.

Mulató társas élete központját képező helyeit két osztályra különítem. Az első, mellyben a szelleméletnek habár csekély nyoma, de mégis csakugyan látszik, az *úri s polgári* casino képezi.⁵⁴ Az úri casino épülete a nagy piaconi egyetelen – vörös márvány kávázatú – kút átellenében van.⁵⁵ Itt gyűlnek össze a város tekintélyesebb egyéniségei, az úgynevezett *haute volée*.⁵⁶ Ez volna a tudomány, értelmiség, szellemélet központja is. Ez volna azon hely, hol minden jót, minden korszerű indítványt tárt karokkal kellene felölelni s általa a város szelleméletének olly lendületet adni, mellynek üdvös eredményei láttára büszkén mondhatnák a tagok: „Ez az én munkám.” Büszkeségen nem a gög, hanem a nemes tett érzete s tudatából származó büszkeséget értem, mert míg az – mint kevélység – véték, addig ez – mint jutalmazó önértzet s öntudat jóra buzdító hatalma – magasztos erény. A polgári casino tagjait a középrend egyéniségei képezik, s a ref. templom alatt terülő völgyben, Rothfischer⁵⁷ vendéglős szállodájában gyülekeznek össze. Milly nagy még Veszprémbe a casti elkülönözöttség, tanúsítja az is, hogy e két casinó még korunkban sem bírt összeolvadni, az aristocratiát képviselő úri casinó a képviselt középrendet maig sem emelé még

⁵¹ A Davidikum nevű katolikus árvaházat 1809-ben kelt végrendeletével Zsolnai Dávid veszprémi kanonok alapította. Az épület 1826–1828 között épült Hild József tervei szerint, 1873-tól az 1948-as államosításig fiúinternátusként működött. FRANCICS 2001. 18., VARGA 2009. 155–156.

⁵² A jótékony intézeteket Fényes Elek is felsorolta: FÉNYES 1851. II. 297.

⁵³ Veszprémnek a középkorban csak káptalani (székesegyházi) iskolája volt, amely papokat képzett. Az 1276. évi adománylevél értelmében a hét szabad művészet mellett jogot is tanítottak benne. Solymosi László szerint „Az oklevél magasztaló szavai alapján szoktak – indokolatlanul – Veszprémbe főiskola v. egyetem 13. sz.-i létezésére következtetni.” KRISTÓ 1990. 727.

⁵⁴ Az úri kaszinó már 1833-ban működött, iratai nem maradtak fenn. HUDI 2009. 198. A Veszprémi Polgári Casinót 1842-ben alapították. HUDI 1987. 456. Fényes Elek a két kaszinót nem említette. FÉNYES 1851. II. 296–297.

⁵⁵ A piaci kutat a várból levezetett vízvezeték táplálta, a vörös márvány víztartóból 4 ágra lövellte ki a vizet. FÉNYES 1851. II. 297.

⁵⁶ *haute volée* (francia) = előkelő társaság

⁵⁷ Rothfischer Antal vendéglős a Hosszú (a későbbi Jókai) utcában, a vár nyugati oldalában. A városi lakosok ebédellátását is biztosította. 1853-ban Francics Károly borbélymester is tőle hozatta az ebédjüket. Havi 8 ezüst forintért napi 4 tál ételt biztosított, amely beosztással két személynek vacsorára is elég volt. Rothfischerné jó szakácsnő hírében állt. FRANCICS 1973. 301., 232., 334.,

föl magához. Úgy állnak egymástól elkülönítve, mint fő szív és a szív fő nélkül, holott csak a kettő együttsége képes alkotni tökéletes egységet.

Fölöttébb csalódnék, ki azt hinné, hogy Veszprémben az úri kaszinó fönnállhatása a város összes úri s művelt osztályának pártfogolása által biztosítottatik, ki elhitetné magával, hogy az itteni összejövetelek fő céljául az irodalom pártfogolása, s így általa a nemzet szelleméletének közvetett emelése volna kitűzve. – Miért is volna akkor Veszprém magyar város, ha 13000 főnyi lakosság úri s művelt osztályában nem találkozónék kivétel?!⁵⁸ ...ha nem találkozónék egyéniség, ki hideg közömbösséggel vonul vissza a taggá levéséből, ki olvasni, ha ingyen jutna hozzá, sem szeret, nemhogy még pénzt adjon érte! ...ha nem találkozónék olly egyéniség, ki taggá lesz ugyan, de csak azért, hogy legyen hol társalognia s többekeli összejövetelben szórakozást keresnie anélkül, hogy a szellemélet emelésére csak legkisebbet is lendítene, s az irodalom pártfogolására nem mondom, hogy másokat buzdítana, hanem csak maga is fölbuzdulna! A tagok többsége dicséretet érdemel mégis, mert e kaszinóban lapirodalmunk ha nem is tökéletesen, de nagy részben képviselve van. S mi több, e lapok egyes számai, főleg azok, melyekben a társadalmi visszaélések ostorozvák, olly ki-tüntetésben részesülnek, hogy beférkőznek olly magyar úri házakhoz is, hova eddig magyar lap még nem volt szerencsés bejuthatni... olly magyar uri házakhoz, hol a női termeket különféle Modejournalok, Musterzeitungok⁵⁹ s a pipázószobát Wanderer s Ostdeutsche Post⁶⁰ lépék el, míg a magyar lapirodalmat képviselő Hölgyfutár, Divatcsarnok, Délibáb, Családi Lapok, Pesti napló s Budapesti hírlap tökéletesen számúzve valának... s látván az illy urak a hozzájuk akarattuk ellenére beférkőzött magyar lapban a kipellengérezett visszaélést, mellyre az el nem fojtható éber lélekismeret ezt kiáltja: mea culpa, mea culpa!⁶¹... ahelyett, hogy magukba térnének, a magyar irodalmat fölkarolni, hibáiktól szabadulni igyekeznének, lábbal tiporják a lapot, s a székenköre

⁵⁸ Fényes Elek statisztikus szerint az utazás előtt pár évvel Veszprémnek 12863 lakosa volt. FÉNYES 1851. II. 297.

⁵⁹ divatlapok és mintaújságok (német)

⁶⁰ A *Der Wanderer* (1814–1873) a legolvasottabb szépirodalmi és szórakoztató jellegű bécsi napilapok közé tartozott, Magyarországról is rendszeresen közölt (jobbára más hírlapokból átvett) írásokat. – Joseph Ritter von Seyfried (1780–1849), majd 1844-től Ferdinánd nevű fia (megh. 1865) szerkesztette. 1836-ig naponta, 1849-ig hetente hatszor, ezt követően pedig naponta kétszer jelent meg. Vö. RÓZSA 1991. 62–87. – Az *Ost-deutsche Post* bécsi napilap, K. Gerold kiadásában (1848–1866) jelent meg.

⁶¹ mea culpa (latin) = az én vétkem

állított társadalmi visszaélés valódiságát éppen ez által legfényesebben igazolják. A kaszinó tagjaira vonatkozólag szükségesnek látom megjegyezni, hogy illy botrányos jelenetek nem náluk történnek, mert hisz ők a lapot a kaszinóban olvassák, s csupa tiszteletből, irodalom iránti részvétre buzdítani akarás szándokából küldik el azon urakhoz, kik közül némelyeknél illy jelenetek történvén, látszik, hogy szellemi műveltségök hőmérője a fagypontra is alol mutat.

A polgári kasino, melly jelenleg Rothfischert odahagyva, gyűlpontjául a nagy piacon Kapuvári házban⁶² levő kávéházat választá, érdektelen a magyar irodalom iránt, úgyszólván csak politikai lapot járat, s e téren is inkább német, mint magyar lapokkal találkozunk szállodája olvasóasztalain.⁶³ A két kasino egygyé olvadása márcsak azért is óhajtható, hogy a polgári kasino tagjaiban szélesbítették a kör, melly a magyar irodalmat pártoló egyéniségek által képezetik.

A mulatóhelyek második osztályát érzéki élvezek s szórakozás tanyái képezik. Ide számítandók a nagy piac nyugoti során nyitott kávéház tekeasztala s tekehőseivel, mellyben kitűnni nagyobb bravour, mint a nemzeti szelleméletet nem mondom kincsekkel gazdagítani, hanem csak folytonos fejlődésében pártfogolni. Főltalálható itt minden elem, mit a „Magyar nábob”-féle fiatal óriások klubjában főltalálhatni. Itt s a kaszinóban alkotják a különféle élvezek, társas multságok, kirándulások, férfi-soiréek⁶⁴, táncvigalmak alapterveit, s a szellemélet hasonlít a tanodai intézet olly ügyéhez, melly után rendesen ez van írva: Silet! (hallgat).

A férfi-soiréek – főleg téli évszakban – az ifjúság zajos s tetemes költségbe kerülő multságait képezik. E soiréeket – a tény észtanából kiindulva – bizton lehetne magyarul dorbézolási estélyeknek nevezni. Illy estélyek tartására a fiatalság körében pajtássági társulatok alakulnak, s a társulati tagok megállapított sorozat szerint kötelezvék egymás után estélyeket adni, mellyre minden tag hivatalos, s mellyben fő érdem az inni tudás! Valóban szomorú tünemények

⁶² Az ún. Kapuvári-ház a Babócsay téren, a mai Szabadság tér 4. szám alatti egyemeletes épület, Kapuváry Antal kanonok háza, később Hunkár-ház, 1885-től Városháza. Földszintjén órászület és kávéház, az emeleten a polgári kaszinó működött. VARGA 2009. 388–389.

⁶³ A németül is tudó Francsics Károly borbélymester sem volt elégedett a kulturális kínálattal. 1860. december 30-án, vasárnap a következőket írta naplójába: „Délután betértem az úgynevezett Kapuvári-házba, a Polgári Casinóba, hol nem találván magamnak időtöltést, hazajöttem.” FRANCICS 1973. 419.

⁶⁴ soirée (francia) = est, estély

az illy estélyek a nemzetek életében, mert a nemzet valódi ereje, a fiatalság elkorcsulását tanúsítják.

Róma világhódító bajnokai 30 éves korukig nem ízlelének semmi szeszes italt, csak mikor már a test tökéletesen kifejtve, az erők törhetlenné edzve válnak, akkor engedtetett meg nekik a borital. S a mostani nemzedék már 18–20 éves korában olly társulatokat alakít, hol a testi s lelki erők kiképzése s hatásra képessé tétele helyett azok mesterséges elcsenevészítése, minden szépre, jóra és nemesre fogékonytalanná tétele tüzeték ki célul. Theaivással kezdődik az estély, ezt követik mindenféle szeszes italok a legtarkább csoportozatban, bezárja a rhummal bőven elegyített puncs, s nem ritkán a tiszta rhum. A természet által kimutatott határok közt megállapodni nem szabad, ennek jogai lábbal tapodtatnak, hol a megelégedés hirdeti az „eddig s ne tovább!”-at, ott föllép az erőszak, kezdődnek az úgynevezett *reparálás*-ok, a különben is elkábult, öntudatot vesztett torkán kábító rhum töltetik le, hogy végképp ki legyen oltva az öntudatnak világa, leverve a test fejlődő s a lélek magasra törő ereje. Illy estély gyakran 40–60 forintba kerül, s ha az estélytartó érdemes (!) tag urak valamellyike aláírásra hívatik föl, legyen bár az előfizetés tárgya a legremekebb mű, legyen bár szerzője a hon legkitűnőbb irodalmi egyénisége, s az előfizetési ár bármi csekély, sokallni fogja az aláírási díjt az, ki az estély roppant költségét sokallni feledé! Lelke képzésére nincsenek fillérei, s szellemélete meggyilkolására, testi s lelki erői eltompítására százai, ezrei vannak! Illy egyének által rendezvők a veszprémi férfi-soiréek, vagy helyesebb néven nevezve: dorbézolási estélyek. Csak az szolgálhat némi vigasztalásul, hogy *illyenek kevesen vannak*, és folyvást mindinkább gyérülnek.

Az érzéki élvek másik fő központja a *Wiesler kert*.⁶⁵ Ezt a tulajdonos leleményes s ügyesen számító esze Veszprém édenkertjévé úgy varázslá át, hogy az érzékingerlő s szemkápráztató gyönyör hasznossal lőn párosítva. A kert közepén szökőkút ugró vizében törnek meg a nap aranysugárai, s a kút körül szomorúfüzek lehajló ágai csüngenek alá, mintha a remény sírhalmára borulva elvesztett kedvesért búslakodnának. Az út mellékei mégcsak most növekedő fákkal ültetvők be. Növeli e mulatóhely érdekességét a regényes *Fejes-völgy*,

⁶⁵ Vizler János fürdőháza és szórakozóhelye a Fejesvölgyben, a Séd patak mentén feküdt. Vizler építómester 1843. húsvéthétfőn nyitotta meg 7 szobás fürdőházát és a hozzá tartozó fürdőhelyiséget, amit szökőkút díszített. VÉGHÉLYI 1886. 204., FRANCSICS 2001. 142. Az építómester az 1860-as évek közepére eladósodott, teljesen csődbe ment. A csődeljárás során 1866 őszén veszprémi 260. számú, 6000 osztrák forint értékű házát is elárverezték. Árverési hirdetmény. = Veszprém 1 (1866) 11. sz. (szepember 9.) 88.

mellynek ölében fekszik. Míg a vendégek ellátásáról Maller János gondoskodott, addig csinos fonott fakarszékek voltak a kert több részeiben elhelyezve, s mióta Wiesler vevé át a kezelést, ezek helyét egyszerű faasztalok s hosszú fapadok pótolják; hisszük azonban, hogy Wieslernek Szekrényessiéhez hasonló vállalkozó szelleme a jövő nyári szak alkalmával itt megjelenő úri vendégek ízlését kielégítő ülő s étkezőhelyekről fog gondoskodni, s ezt annyival inkább hisszük, mert Veszprém szegény mulatóhelyekben, s hogy a nyári összefogott főpontjául e kert választassék, áldozni kell tulajdonosának az itt étkező s fürdő vendégek kényelmeért. A *fürdőházak*, melyekbe a víz csap segélyével eresztetik a Séd-folyamból, szinte lehetnének kényelmesek. Veszprém minden osztálya képviselve van az itt összegyülekező vendégkoszorúban, s a családi származatra oly sokat adó cast-szellemet levetkőzni nem bíró úri házak némely férfi tagjait néha láthatni bizalmas társalgásban oly hölgyekkel, kik sokkal alrendűbb családból származtak, hogysem mint a *chere mama* e társalgást látva azt ne mondaná: *fi donc!*⁶⁶

Jelentéktelenebb mulatóhelyek a *Betekints*, közel a pápai úthoz, nagy emeletes ház, gyönyörű s fákkal beültetett kert közepén.⁶⁷ Nyáron igen kellemes e hely. A nagy fák hűs árnya alatt fa- s az épület előtt szalmakanapék vannak ízletes rendezéssel elhelyezve az étkezni s pihenni vágyók kényelme betöltésére s kielégítésére. Kár, hogy a belvárostól igen messze esik, bár e fárasztó távolság sem képes az ideseregüléshez szokott társaskör tagjait honmaradásra bírni. Az úri rend több tagjai itt szoktak egyszerű maialisokat – tavaszi ünnepélyeket – tartani.

Ami Bécsben a Joseph, Wieden, Alster stb. külvárosokra nézve Ó és Új Pacsirtamező (Neu- und Alt-Lerchenfeld), az – csakhogy kicsiny másolatban – Veszprémre nézve a Wiesler-kert és Betekints: társalgási, szórakozási, kirándulási s étkezési hely. Kár, hogy tulajdonosai lapot nem járatnak, s így az érzéki élvezettel szellemi nem párosítanak. A lapolvashatás tetemesen fogná szaporítani a vendégek számát. Pacsirtamezőn a vendégek vágyai e részben is kielégítvők, s óhajtni lehet, hogy a birodalmi főváros vonalain kívül eső mulatóhelyek bérlőinek példáját a mi mulatóhelyeink bérlői e tekintetben is mielőbb kövessék.

⁶⁶ *chere mama* (francia) = kedves mama, *fi donc* (francia) = piha! (nemtetszés kifejezése)

⁶⁷ Betekints csárda a Séd völgyében, a patak bal partján. 1794-ben épült későbarokk stílusban, 1980-ban több évtizedes szünet nyitották meg újra. 1997 óta Betekints Hotel és Étterem néven működik, ma Betekints Wellnes és Konferencia Hotel, 2023-ban szálloda része 15 szobával bővül. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 132., továbbá a hotel honlapja és helyszíni szemle alapján.

Nevezetes a *Lebuj* is.⁶⁸ Dacára, hogy ez a mesterlegények gyűlhelye, kik a „blau Montag”-ot⁶⁹ itt szokták megtartani, az úrfiakat is ki-ki csalja ide a kalandszomjas lélek, s az égető szomjat úgy oltják el gyakran az izmos mesterlegények, hogy az érdekeltek az eloltás jeleit gyakran hétszámra is hordozzák hátukon. Legjobb sört az úgynevezett *Zsidócsárdában* árulnak.⁷⁰

Megtekintést érdemlő helyek még 1. *püspöki kert*⁷¹, piacról a Nagy-Vázson felé vivő úton „Stingl” vendégfogadó mellett. Szombaton s vasárnap van csak nyitva, ekkor is az urak számára. A közrend s szegényebb osztály csak fizetés mellett gyönyörködhetik a mesterkelt szépség szemlélésében, mely mesterkeltséggel a természet egyszerűen bájló s éppen ez által igéző kellemét igyekszik az emberész fölűlmúlni. 2. *Pap Gábor kert* – a vár északkeleti része alatt terülő völgyben, regényes helyen Pap Gábor, volt Veszprém megyei ügyész által teremtvé.⁷² Angolkertek mintájára van ügyesen és szakértőleg rendezve, s kicsinben minden föltalálható itt, mi bármely nagy úri kertnek díszére válhatnék. E kert jelenleg Szakács család birtoka. 3. *Márkus kert*⁷³, mely nagyszerűségében a püspökkerttel versenyez. E kert Márkusné ömértósága tulajdona, s mint magánbirtok, egyedül a választottak számára áll nyitva, hol a fényes ebédeket s estélyeket adó háziasszonyság gyakran szok[ott] vendégei

⁶⁸ Lebuj nevű kocsmá a Séd völgyében.

⁶⁹ blau Montag, kék hétfő; régi céhes szokás, hogy hétfőn a mesterek és legények munkaszüneti napot tartottak.

⁷⁰ A zsidó csárda is a Séd völgyében volt, a város lakosai gyakran kirándultak ide. Télen, farsang idején kedvenc szórakozásuk volt, hogy szánkót fogadtak és kihajtottak a csárdáig. FRANCICS 1973. 365.

⁷¹ A Püspökkertet Padányi Biró Márton püspök (1745–1762) alakította ki. A Belső Püspökkert a mai Színházkert, a Külső Püspökkert a mai Pannon Egyetem helyén állt. MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Püspökkert. Veszprém, 2015. 14–57.

⁷² Pap (Papp) Gábor Veszprém vármegyei ügyész nevét a veszprémi életrajzi lexikonok nem ismerik. SZIKLAY 1941., VARGA 2009. 1827-ben Veszprém vármegye becsületbeli ügyviselőjeként vett részt a vármegyei tisztújításon. 1839-ben Sebestyén Gábor főügyész mellett első alügyészként dolgozott. 1849-ben a Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány (megyegyűlés) tagja volt. 1849. június 18-án a vármegyei rögtönítélő bíróság tagjává választották. Ezután ügyvédi praxist folytatott. A veszprémi református kereszteleési anyakönyv szerint Papp Gábor ügyvéd 1850. július 3-án Gaál Lajos ügyvéd és Orosz Eszter Lajos fiának egyik keresztapja volt. HUNKÁR 2004. 139., 153., 237., 240., a Veszprémi Református Egyházközség kereszteleési anyakönyve, 1850.

⁷³ Márkus-kert az Eőri Márkus család tulajdonában volt. MÁRKUS JÓZSEF (Veszprém, 1763. március 16. – Veszprém, 1834. március 10.) cs. kir. katonatiszt, 1813-ban obesteri (ezredeskapitányi) rangban ment nyugdíjba és Veszprémbe telepedett le. VARGA 2009. 523. Rokona lehetett Márkus Ignác vármegyei tisztviselő, aki kutatásaink szerint 1790-től aljegyző, 1793-tól főjegyző, 1798-ban és 1804-ben is újraválasztották. 1810-ben már Bezerédy Györgyöt választották a helyébe. HUNKÁR 2004. 37.

mulattatására kedvező időszakban szórakoztató kedvtöltéseket s mulatságokat rögtönözni.

Veszprém mulatóhelyei közé sorzandók még a környék regényesb tájai, hova tavasz nyíltától késő ősziig egyik kirándulás, sétautazás a másikat éri.

Érdekes kirándulási helyek:

1. *Csatár*, Veszprémtől északnyugatra fekvő domb.⁷⁴ Hajdan a várost ostromló seregnek nevezetes támadáspontja lehetett, s hihetőleg innét nyeré harcias nevét. Jelenleg szőlőtőkkel van beültetve, sok szép épület díszíti, de nem annyira boráról, mint sok s nemes gyümölcsről nevezetes. Mint búcsújáró hely is nevezetes, sok búcsústól látogattatik újhold vasárnapon.⁷⁵ A búcsúsok számára épített kápolna, hova messze vidék zarándokai is eljönnek, megnézést érdemel.

2. *Sas-hegy*, Fejes-völgytől északra. Gyönyörű a táj, mely a Sas-hegy s Fejes-völgy közt terül, s e táj sétautazói előtt a vidék szebbnél szebb panorámái merülve fel, nem csoda, hogy a Sas-hegyre kirándulások olly gyakoriak, hogy sétautazókból egész karavánok alakulnak. Mint Csatár, úgy Sas-hegy is részben szőlőtőkkel van beültetve, de az ég alj kedvezőtlenége miatt fürtei ritkán érnek meg, gyümölcse is későbbben érik, mint Veszprém bármely vidékén, bár az is tagadhatatlan, hogy az itt termő bor – szinte mint a pápai – 10–15 évig tartva a legkedvesebb zamatú borok közé sorozható.

3. *Táborállás*, a pápai s fehérvári országutak közti térségen, kádártai téglavető közelében. Pompás látvány terül el itt a természet kellemeiben bánkódó lélek előtt. Közel hozzá a regényes *Aranyoskúti-völgy*, mely szépségre Fejes-völgygel versenyez. Előtte a város legszebb, legigézőbb rajza. Északról a rengeteg Bakony. Nyugotról Rátóth, Kádárta festői csoportozata. Hadjáratok korszakában a várost ostromló sereg itt üte föl táborát, innét intézé fő támadásait a vár ellen, melyre a várbeliek a várhegytől északra fekvő s még most is négy-szögű kövekkel megrakva levő Benedek-hegyeni kiszegzett ágyúik kartács- s golyózáporával feleltek. Az úrnapi üdvölvések még most is Benedek-hegyen mennek végbe. Nevezetes e hegy őskolostora romjairól is, melyről a babonás nép azt hívé, hogy a hozzá gyalog fölmászott köszvényes e romokra ülés, sőt csak pusztá érintésök által is meggyógyul. A romokból alkotó idő elenyészte e

⁷⁴ Csatár a Veszprém–Városlőd felé vezető főút mentén fekszik, a város szőlőhegye volt, artikulusai 1733-ban készültek. 1857-ben 35 birtokos kezén volt, területén 63 épület állt. VARGA 2009. 121–122.

⁷⁵ A Szent kereszt kápolna volt a búcsújárás célpontja, a kápolnát püspöki engedéllyel az ott élő Nerbt Hilarius remete építtette 1767-ben. VARGA 2009. 122.

romokat, s a tenyészet eleven életerejével voná be, s az ismeretlen átutazó megállva az elenyészett romok fölött, nem is gondolja, hogy az élet, melly előtte az őshegy tetején virul, romok fölött tenyész, s a hajdankor büszke épületének összeroskadt omladványait, a közelmúltnak romemlékeit fedezi. Míg Veszprém vára erősített védhely volt, e várnak a Benedek-hegy egyik jelentékeny külérősségét képezé.

Aestheticai tekintetben folyvást halad a város előre. Házai szépülnek, a földszinti lakokat lassankint emeletre veszik, s az újabb építkezésnél csínra, arányszerűsége nagy gond fordítatik. A várost kivilágítandók már tavál lámpabált rendeztek, s hisszük, hogy az idei farsangban is rendezendnek, a tőke kamatából kerül annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot, s főleg esős időben kikerülhetjük a sarat, melly a legnagyobb aestheticaitlanságban folyik a város rossz kövezetű s kikövezetlen utcáin.

Mint minden városban, hol az érzékiség a szellem, a gyomor a fő felett diadalt vívott ki: Veszprémbe is sok vendéglő van.⁷⁶ Fehérvárról jövők számára ott van Fric vendégfogadója. Pápa környékét Rothfischer, Nagy-Vázsonyét Izer (előbb Kurz) s Stingl, Zala-Egerszeghét Farbinger (előbb Szakács) vendéglőjének nyílt kapui várják, hol enni és inni lehet, csak pénz legyen, s még annyira nem haladt a civilizatio, hogy a vendéget a csak ebédlésre nyitott szobáért is megfizettessék, mi R.-Komáromban már gyakorlatban van.

Leánynöveldeje még jelenleg sincs Veszprémnek⁷⁷, s e hiány fölöttébb érezhető, de azért az űr, mit e növelde hiánya okoz, még jelenleg sincs betöltve, sőt még csak előkészületek sem tétetvék betöltésére. Az úri hölgyeket a szigorú etiquette szabályaira a mama tanítja.

Az anyai növelés ferdeségeit simítás helyett növelék a magán növelőnk, kik kisvárosi úri házakhoz rendesen ollyankor nyerhetők meg, mikor már a fővárosi haute volée folytonosan növekvő igényeinek meg nem felelhetvén, a fő-fő családok kegyéből kiestek. Nagy házakból jövén kisebb házakhoz, magassabb körből szállván le kisebb körökbe, hoznak magokkal olly magas vágyakat, mellyek eszélyesen csak fensőbb körökben elégíthetők ki, s e vágyakat csakhamar átültetik növendékeik fogékony keblébe, úgyhogy még a növelés hatása

⁷⁶ A következőkben arra céloz, hogy bármely irányból érkezett Veszprémbe az utazó, azonnal vendéglőbe botlott.

⁷⁷ Az első nőnevelőt, az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetét Ranolder János veszprémi püspök alapította meg, 1860 októberében nyílt meg és az 1948-as államosításig működött. Az elemi iskola mellé négyosztályos később polgárit és tanítónőképzőt, női felsőkereskedelmi iskolát is szerveztek. VARGA 2009. 24.

észre sem vehető a növendég szelleméletén, mikor a szívrei vágyköltő hatását az apák apadó zsebe szembetűnőleg érezi. Képzés helyett előlik a szív eredeti jó érzelmeit, az erkölcsiség alapelvei helyett kielégíthetlen vágyakat gyökereztetnek meg benne, melyek hanyatt-homlok ragadják az örvény felé, hova anyagi jóléte előbb-utóbb temetkezni fog. Az illy nevelőnők elsajátítván a fensőbb körök tónját, rendesen dominálnak a család fölött, melly megnyerhetőséket szerencsének (!) tekintheti, s ha néha a papa kifakad, ha harcot kezd a nevelési modor ellen, ha a jövedelméhez arányítva túlságos kiadásokat tűrni nem akarja, akkor fölfordul a ház! A mama durcásan támad az eszélyes férjre: „mért is van akkor a lány, ha rangjához illő nevelést (?) nem adhatunk neki? Akkor jobb, hogy ne is legyen!” A növendék lány sírva kéri atyját: „ne hagyjon kedves papa elmaradni a világtól, lássa, a többiek mind illy nevelésben részesülnek, ha elmaradok tőlök, csúfjak leszek barátnőimnek, meg nem is tartanak velem, akkor pedig jobb, ha meghalok!” S a kedves kis leány betanított sírását olly szívrehatóan tudja folytatni, hogy kőszív is érezni tanulhat melódiája alatt, nemhogy egy apai szív jégkérge föl ne olvadna! S mert a növelőnő is közbe-mordul: „Miért is hozatott uraságod növelőnőt, ha a növelést maga akarja dirigálni? Ám tessék, folytassa úgy, amint jónak látja, de én, ki X gróf, Z herceg sat.[öbbi] lányait növelém, az úr házánál másodrangú szerepet sohasem fogok játszani!?” S illy imposant, szívreható s ijesztő okok előtt hányadik férj nem vonul meggyőzve vissza!? S az első megnyert nő-diadal után vajmi nehéz a férjnek újabb támadást siker reményével kockáztatni. Másik vészes oldala az illy házi növelésnek az, hogy a növelőnők rendesen idegen nemzetbeliek szoktak lenni, kik az úrhölgyeket elkülföldiesítik, szívökbe nemcsak semmi honleányi érzetet nem gyökereztetnek, hanem ami kevés volna, még azt is kiirtják.

Ha a nők nevelése el van tévesztve, e tévesztett nevelés kártékony hatását egész időszak érzendi, mellyben ti. e ferde irányt nyert nők, mint házastársak férjeikre, mint anyák s így első nevelők, gyermekök szívére s lelkére hatnak – amott azon varázshatalommal, mi a nőknak férjek ellenében győzelembiztosító kizárólagos talismánja, itt azon rokonszeny hatalmával, mi a fejlődő gyermeket inkább az engedékeny anyához, mint a szigorú s önmagával következetes apához csatolja. Vészes a házi nevelés azért is, mert a nő ez által kiragadtatik mintegy az életből, pedig fő képző az élet, melly ezer meg ezer oldalról érintvén a zajába vegyülő hölgy szívét és lelkét, azt nehéz esetekben találékonnyá teszi, míg a háznál nevelt hölgy súlyos s előtte ismeretlen körülmények közt tehetetlensége érzetében összerogyik.

Nélkülözhetlen szükség eszerint Veszprémre nézve olly leánynövelde fölállítása, hol alapos képzettségű, szakavatott hölgyek szívét és lelkét jó irányban képezzék, szelleme erőit s erkölcsi érzelmeit helyesen fejlesszék a vezényletök alá bízott fiatal nő-nemzedéknek. Fő célul tűzessék ki a nőkre nézve is nélkülözhetlen tantárgyak rövid s könnyen érthető kivonatbani sajátítása, női munkák tanítása, a hiúság, dölly, önhittség tökéletes kiirtása, s helyette az általános emberbecsülés, sorsávali megelégedés szent érzelmének meggyökereztetése, a csak anyagi jóllét romjain tenyésző túlságos vágyak vétkes voltának beláttatása, jó gazdaasszonnyá, takarékos házi nővé, irodalmat pártfogoló honleányai nevelés.

Veszprémbe a káptalant, melly jószág előrkítésekori bevallások alkalmával olly nevezetes s egyedüli hiteleshely volt, mint szinte a püspökséget is Sz. István király alapítá azon vitéség emlékére, hogy Kwpan (Kupa) pogány lázadó hadait Veszprém lakosai mindaddig fönttarták, ostromait hősiessen visszaverék, míg a lázadók ellen Esztergom környékéről megindított királyi hadak vezérei: Hunt és Pázmán nemcsak a várost menték föl az ostrom alól, hanem a lázadó hadat is legyőzték. Ekkor lett a város királynői lakássá is.⁷⁸

Az önmagában meghasonlott haza hadjáratos korszakában, a szomorú emlékü török háborúk alatt többször adá Veszprém fényes bizonyítékát hősiességének, s az általa törvényesnek ismert fejedelmi ház iránti tette s áldozatra kész ragaszkodásának. 1563-ik évben a szorongatott Palotát is Veszprém menté föl a török ostrom alól, szétvervén a város körül táborzott oszmánokat. Nem hagyák érintetlen a vallási viszályok sem, s az érte vívott csatákban a küzdő felek – köztök egy prot. hadosztály Batthyány vezénylete alatt – Veszprém vidékén is száguldának. Érzé a török nyomó igáját s a tatárpusztítás sanyarait.

E hadjáratos időben nyerheték mostani elnevezésöket⁷⁹ a *Csatár-hegy*, hol kisszerű csatározások lehettek. *Fejes-völgy*, hihetőleg a sok levágott főtől, *Buhin-völgy*, mellyről az anekdóta azt tartja, hogy ott Veszprém fenyegetettsége szakában német ajkú ór volt fölállítva, ki minden mellette elmenőtől azt kérdezé: Wohin? s ebből lett a magyar *Buhin völgye* elnevezés. *Táborállás*, hol a fő tábor állomáshelye lehetett. *Aranyoskúti-völgy* a gazdag ragadománytól, mit a megfutamlott ellentábor e völgyben s környékén hagyott, bár e regényes hely

⁷⁸ István nagyfejedelem (a későbbi király) 997-ben Veszprém térségében győzte le a lázadó pogányokat, Koppány hadát. VARGA 2009. 437–438. Pap Gábor a történeti események leírását itt és a következőkben Fényes lexikonából is vehette. FÉNYES 1851. II. 296–297.

⁷⁹ A helyneveket itt is a néphagyomány alapján magyarázza. Csatainak nincs köze a csatározásokhoz: a pajzskészítők faluja volt az Árpád-korban. VARGA 2009. 121.

tüñférszépségétől is veheté nevezetét. *Vitéz-kút*, mellyből az ellenűzésben kifáradt bajnokok szomjukat oltandók ittak, s melly jelenleg egészen betemetve van. Mások szerint egy bajnok vitéz hősi ellenállás után esett le a kút mellett, s ez esemény emlékére nevezék el a kútat Vitéz-kútnak, s ez valószínűbb, mert ez ellenkező esetben célszerűbb volna a „Vitézek kútja” elnevezés.

Veszprém történeti emlékei s hajdanra emlékeztető elnevezései fölött me-rengék, mikor a vigyázótorony trombitása s délimára kondult harangok érc-nyelvei tudaták, hogy vissza kell sietnem Fric vendéglőbe, honnét rövid étkezés után Palota felé valánk indulandók.

Rövid étkezés után megindulánk, s a városból kiérve még egyszer visszate-kinték, hogy lássam azon meglepő panorámát, mit a hegyvölgyön fekvő Vesz-prém s különösen a vár nyújt a fehérvár, Zirc s Kenese felől jövő utasoknak. Nehány perc alatt azon pontnál valánk, hol a zirc-győri s palotai útvonalok különválnak.

Mint sötét óriás, úgy terült előttünk nyugat s kelet közt útvonalunktól északra a rengeteg Bakony s a mogorva hegylánc kiáltó ellentétéként délre a Bakonytól Kádárta⁸⁰ és Ráthód⁸¹, veszprém–zirci útvonalba eső helységek há-zai fehérlének. (Mellékesen megjegyzem, hogy Veszprém leírásánál a táborál-lási panoráma rajza hibás, mert Rátót s Kádárta festői csoportozata a Táborál-lástól keletre, nem pedig – mint ott hibásan írva volt – nyugotra van. – P. G.)

Sajátságos a népmonda, mely e két helység név-eredetére vonatkozólag ke-ring a vidéken. E monda szerint a vidék szeszélyes földesura az őshajdanban jobbágysai egyikének fényes ígérte-t tőn, hogy a Veszprém s Rátót közt terü-lő földbirtokot örökjoggal neki s maradékainak adja, ha egy kádat bizonyos meg-határozott pontig pihenés nélkül elviend. Hol jelenleg Rátót fekszik, ott tolták föl a kádat vállára, innét származott *Rátolt*, de a kijelölt pontig nem viheté el, mert már ott, hol jelenleg Kádárta terü-l, megszakadt, s minthogy a *kád itt árta meg*, a hely örök emlékeül Kádárta nevet nyert, s a földesúr mindkét helyen falut telepített. E népmondának történeti alapja nem levén, hitelesnek nem

⁸⁰ Kádárta község a veszprémi káptalan uradalmának része, 1384-ben említi az első oklevél. 1857-ben 811 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 210–211. A falu nevének nincs megnyugtató magyarázata.

⁸¹ Rátót (Gyulaírást) magyar-német község, birtokosa az újkorban a veszprémi káptalan és a premontrei prépostság. 1857-ben 1639 lakosa volt. Nevét a falu birtokosáról, a Rátót nemzet-ségről, a Rátót nembéli Gyuláról, 1219–1221 közötti királyi udvarbíróról vette. ILA-KOVACSICS 1964. 193–194. A község történetét megírta: SZÖLLŐSI 1995.

nevezhető. Sokkal hihetőbb az a nézet, hogy Veszprém környéke, úgyszintre Sz.-Király-Szabadi s Kádárta közt terülő térség hajdan roppant erdőség volt, s ott, hol jelenleg Kádárta van, a magyarok bejövetelekor tó lehetett, mely körül – az erdő közel levén – kádárok (pintérek) telepedtek meg, s innét eredhetett a *Kádárok tava*, később *Kádár tava* s utóbb a jelenlegi *Kádár-ta* elnevezés.

Az érintett vidékek erdővel borítottságát igazolja azon körülmény, hogy az északra fekvő Bakony hegyláncolatától dél felé húzódva, különösen Balaton melléke s a tőle északra fekvő helységek közt most is jelentékeny erdőségek vannak, melyek a Balaton-fölvidéki szőlőkoszorús hegyláncolat északi oldalán kezdődve Alsó-Eörsztől Felső-Eörsig, Lovas, Palaznak, Kövesd s Arács hegyei éjszaki részétől Fáészig, Hidegkutig, Füredtől Tóth-Vázsonyig stb. terjednek, mely erdőségek mind a Bakony egyes szakadékai lehettek, s velei kapcsolatukat csak a gazdasági tér növelésére törekvő emberi ész, emberi szorgalom irtó hatalma szakította meg. Igazolja e nézetet azon tapasztalati igazság is, hogy már Felső-Eörsnél, hol éjszakra s így a Bakony felé hajlik a Balaton-melléki út, bár e hely a Balatontól nincs fél óra járásnyira, 1 fokkal mindig hidegebb, zordobb idő van télen, mint a közvetlenül Balatonra dülő helységekben, mi ismét azt tanúsítja, hogy Felső-Eörs s a vele egy vonalban eső vidékek, p. o. Sz.-K.-Szabadi⁸², Fáész a Bakony zord égaljához tartoznak, s Kádárta annyival inkább, mert ez a Bakonyhoz közelebb levén, az erősnének határárai kinyúlása nagyon valószínű.

Rátót helység nevét Ráthód (Mások szerint Ráthold földesúrtól, kitől származott később a híres Gyulafi nemzetség.) nevű földesurától nyeré, kiről – mint földesúrról – a helvét hitvallásnak anyakönyvében említés van téve.⁸³

Ráthód országzerte elhírhedt lakói együgyűségéről⁸⁴, minek következménye lőn, hogy ami neveltető, ügyetlen s józan ész hiányra mutató esemény a vidéken bárhol történt, azt mind Rátóton történni állíták, minők: a ta-

⁸² Szent Király Szabadi (Szentkirályszabadja) Veszprémmel szomszédos nemes község, amely szabadságát a hagyomány szerint Szent Istvánig vezette vissza. A település neve kezdetben Szabadi, aminek jelentése: „a szabadé, a kiváltságképpen adót nem fizetők területe”. 1857-ben 2005 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 361–362.

⁸³ Gyulafirátót község református vegyes anyakönyvének első kötetét 1739–1818 között vezették, a benne olvasható történeti feljegyzések a középkorra vonatkozólag nem bizonyító erejűek.

⁸⁴ A rátóti nép együgyűségéről se Pesti, se Rómer nem tettek említést. PESTI 1851. II. 282., RÓMER 1860. 136–140. A Veszprém c. hetilapban azonban Eötvös Károly szerkesztő 1866-ban közölt egy tréfás adomát arról, hogy Rátót a civilizációs fejlődésben 300 évvel megelőzte Veszprémet, ezért a rátóti öregbíró vett a városban egy egymérföldes kötelet, hogy a faluhoz hozzákösse a megyeszékhelyet. – Adomák. = Veszprém. 1 (1866) 6. sz. (augusztus 5.) 47.

lált zsebórának, mint ketyegő fenének agyonverése; öregapjoknak disznó helyetti megpörkölése; elhasadt harang megdrótoztatása; közös templom tetején megtermett fűnek falu bikájával leetetni akarása, s a felcsigázott bikának csigázás alatti kimúlása stb. stb.

Egyébiránt keringnek felölök oly mondák is, melyek találékony észre mutatnak. Legyen elég közülök kettőnek felhozása. A régi világban elhanyagolák teendőjüket a községi előjárók, s idezet alkalmával nem mervén szemre menni (idézeti helyen megjelenni), közembereket küldtek be magok helyett. Látva az idéző, hogy előjárók helyett közemberek jelentek meg, dörgő hangon rájuk mordult: „Ki hívott titeket? Takarodjatok mindjárt haza, s nekem holnap reggelre betereptsétek azokat a vén kutyákat!” (Ez régi hivatalos kifejezés s annyit tesz mai nyelven: behozzatok azokat az előjárókat.) Ezek gyorsan távoztak, s másnap reggel két kocsival ismét megjelentek, tudatva, hogy a berendelt vén kutyák itt vannak. „Hozzatok be hát!” – dörgött rájuk az idéző. „Úgy ám, de megharap ám a Tisza meg a Bundás, alig tudtuk otthon is megkötni, úgy haraptak!” Az együgyű falusiak nem tudatlanságból, hanem akaratosan tevék ezt, értésére akarván ezáltal adni az idézőnek, hogy az ember s kutya közt különbség van, s az idéző megszégyenítve levén ez elmés föltalálás által, a keresetet megszünteté.

Mint jobbágyok, földesuroknak az év bizonyos napján apró ajándékokat is szoktak bevinni a ráthódiak, s ahelyett, hogy egyenesen a földesúri lak elé álltak volna, a vendéglőbe szálltak, s egy közülök elment jelenteni, hogy St... vendéglőben van a hozomány, az uraság küldjön le valakit érte. Megbosszankodik ezen az adószedő, s durván kérdi tőle: „Hányan jöttek kendtek?” „Hárman!” „Hát nem tudták kendtek idehozni az adót? Vagy nem tudtak kendtek falujából okosabb embereket küldeni?” „Tudtak volna bíz azok – válaszolt a kérdett – hanem azt gondolták, hogy ide mi is jók leszünk.”

De ki győzné azon sok tréfás eseményeket felsorolni, melyek Ráthódon részint valósággal megtörténtek, részint megtörténteknek csak mondatnak. Semmi sem bosszantja jobban a ráthódi embert, mint a felölök szárnyaló anekdotákra célzó kérdések.

Bármit beszéljenek is azonban a ráthódiakról, sok oly értelmes ember lakik itt, hogy bármely helység is büszke lehetne rá. A Fülöp s Kuti Horváth család mind észérő, mind jellem tekintetében bátran léphet sorompók közé bármely köznapi helység előkelő tagjaival.

Fölvilágosult szellemre mutat azon körülmény is, hogy a két keresztyén hitfelezet, ti. a róm. katolikusok s a reformáltak felekezete nem lát semmi föltűnőt abban, hogy egy földél alatt imádják a mindenség teremtményét, míg sok helyen még a temetőt is elkülönítik.⁸⁵

Merengésemből sebesen hajtó kocsisom nyers hangja rázott fel: „Ahol ni! Ott van a geleméri csárda. Ez ám csak a nevezetes hely! Itt későn utazni sem tanácsos, mert az országút mellett ülő koldusok rongyos ruhái alatt nem ritkán rablók, orgyilkosok lappanganak, kik nappal kalaplevéve könyörögnek alalmaznáért, s éjjel föltett kalappal: „véredet vagy pénzedet!” nálok a jelszó, s itt elkezdé beszélni a rémjeleneteket, melyeknek éj idején e csárda körül kelle történniök, s melyek közül némelyik oly túl borzasztó volt, hogy hitelre méltatni szinte lehetetlen vala.

Elértük a csárdát, s kocsisunk kémlelve jártatá végig szeméit az út mellékét ellepő kolduscsoporton, mintha az esdő arc alá rejtett rosszlelkűséget akarná fölismerni. E csárdánál különül el a palotai s kenesei út, amaz észak, ez délkelet felé kanyarog. A csárda rozzant épület, s láttára fölviharzott lelkemben a nemzet hős kora. láttam Uszubut Veszprém meghódítására siető délceg hada homlokzatán, büszke ménen előszáguldani, láttam homlokán a daliás büszkeséget, karjaiban a férfias erőt, kalpagján a lengő kócsagtollat. Láttam Gelemért Őskő felől előre nyomulva hű kabarjai élén, s űzni maga előtt a szaladó római hadat, láttam a geleméri csárda körül kifejlő óriás csatát, hol míg a vitézség vitézséggel küzdött, a kimerült erők megdicsőülni látszának! S e megdicsőülés pillanatában látom, mint vág be Gelemér a római harcosok phalanxai közé, fegyvere utat tör hű kabarjainak, a római had szétverten szalad, rendetlen futással menekül Veszprém felé, de a nap hőse Gelemér is elesik, s éppen e pillanatban lenyugszik a nap is, gyászt hagyva maga után a földön, gyászt a diadalmas, de jó vezérét elvesztett kabar nép szívében. Hol Gelemér elesett, maig is Gelemérnek neveztetik a hely, s az országszerző hősök egyikének emléke most egy rozzant csárda, melynek mellékét koldusok ülik körül, éjjeli nyugalmát rablók zavarják föl, s a mellette elmenő utasok közül talán ezrediknek sem jut eszébe, hogy itt hős vérzett el.

⁸⁵ Hasonlóképpen vélekedik Rómer Flróis is: „Rátót főnevezetességéhez tartozik az ikertemplom, a keresztyéni türelem és testvéri szeretetnek hazánkban tán egyedüli magasztos példája.” RÓMER 1860. 137. E megállapítás a liberalizmus korára igaz lehet, de a korábbi időszakokra aligha, mert a katolikus és református közösség még a XVIII. században is szembenállt egymással. A szembenállás következtében fizikai inzultusokra is sor került. Vö. PEHM 1934. 222., 458.

Szépen írja le ez eseményt Pázmándi Horváth Endre „Árpád” című hőskölte-
ményében a 406-ik lapon:⁸⁶

Viadalt áll a Beszprémi derék had.
Őskő hol ma vagyon. Ront nyomról nyomra előbbre
A magyar, és Gelemér kabarit hozzája csatolva
A harc neki dühül s lankad csak az esti homállyal.
Itt esik el Gelemér. Méltó jobb sorsra, s nevérl
A földet nevezik most is, mely látta halálát.

Gelemérről Hajmáskér felé folytatók utunkat, s a Séd folyó feletti nagy kö-
hídon sebesen hajtatánk keresztül. Föltűnő lehet – főleg külföldi utazó előtt –,
hogy vidékünkön minden folyamat nagyságai tekintet nélkül *Sédnek* nevez-
nek, s ez elnevezés oka felett akaratlanul is gondolkozni kezd. Móroca Dániel
f.-eörsi tudós hazánkfia a *Séd* nevet *siet* igéből eredettnek lenni állítja⁸⁷, s ez
igen valószínű is, mert a természet örök törvényénél fogva minden folyamnak
sietnie kell...

Hajmáskér emelkedett helyen fekvő csinos falu, s mert fontos közlekedési
útvonalon fekszik, s emellett a közelébeni vidék hadtani szempontból nevezetes
állomásokkal bír, ritkán van katonaság nélkül. *Kér* nevét hihetőleg a sok apró
halomtól vevé, melyek a Séd folyamnak útjában állván, azokat *kerülgetnie*
vagy az itteni tájejtés szerint *kérülgetnie* kell. Keringetés helyett is sokan hasz-
nálják itt a *kéringetés* kifejezést. A *Hajmás* melléklet a *Kér* névhez onnét ra-
gadhatott, mert mint vízparti táj, fölöttébb alkalmas hajmatenyésztésre, s
hajma tenyésztésén a halmokat *kérülgető* folyampartokon, innét eredhetett a
Hajmáskér nevezet.⁸⁸ Újabb időben épült házai a kor haladó ízlésének megfe-
lelnek... a róm. cath. parochia célszerű s legerősb épület.

Hajmáskértől észak s délkeletre apró s egymással összefüggő láncolatban
álló hegyhalmok húzódnak el. E halomláncolatok római hős főt övedző koszo-
rúként ölelik körül a Hajmáskér s Őskő közt terülő vidéket, mely térségen a

⁸⁶ Pázmándi Horváth Endre: Árpád. Beimel József Könyvnyomtató Intézete, Pest, 1831.

⁸⁷ A *Séd* országosan elterjedt elnevezés, az ómagyar korban „patak, csermely” volt a jelen-
tése.

⁸⁸ Hajmáskér község a veszprémi püspök birtoka, a veszprémi uradalomhoz tartozott. 1857-
ben 1154 lakosa volt. A helységnév a *Kér* törzsnév és a hagymás nyelvjárási alakjának (hajmás)
összetételéből származik. A *Kér* törzsi helynév 1000 előtti. ILA-KOVACSICS 1964. 195.

hajdani dicsőség véres drámájának oly sok hősie szerepét játszották el az egymással küzdő, egymás ellen harcoló felek. A Palota, Eősi, Őskő, Hajmáskér s Gelemér⁸⁹ közti térségen volt legmakacsabb a római légiók ellenállása, s csak miután e nevezetes pontokról leszorítottak, vesztek el hősi bátorságukat, s kezdtek reszketni a győzelemhez szokott magyar hadak előtt.

Őskőt nagy részben szlávok lakják, kiknek őseit 1690–1700 körül a hely földesura Nyitra s Pozson megyékből hívta ki, általok ez akkor még pusztta tájt benépesítendő.⁹⁰ Őskü vagy Eőskü, ismét Eskü elnevezése fölött szétágazók a nézetek. Némelyek Eskünek nevezik, állítván, hogy Uszubu harcosai itt tőnek szent esküt Veszprém bevételére. A nagy többség onnan származtatja e nevet, hogy Őskő határában igen sok őskő van; nézetem szerint e helység nevét nem a sok őskőtől, mert hisz ős kövek másutt is vannak, hanem a magyarok egyik vezére, Eősetől nyeré, s e nézetet azon történeti igazságra alapítom, hogy Palota környékét Eőse vezér hódítja meg, ahonnét egy Palotával határos helység maig is Eősi nevet visel. Hihető, hogy Őskő, mely helység szinte határos Palotával, eredetileg *Eősekeőve* (Ősekőve) lehetett, követ állíthatván itt a győztes magyarok az Eősi felől Eősekeőve felé diadalmasan előnyomult Eőse vezér hősi nevének örökítésére.

Az is lehet, hogy a diadalmas Eőse az országszerzés nagy műve befejezése után örökségül nyeré Palota vidékét, itt várat építtetett, mégpedig kőből elég kőanyagot levén itt várépíthetéshez, s a fölépült kővárat nevééről neveztetvén, így származhatott *Eősekeővár* (Ewskew-vára, Ősekővár). Hogy a vár mellé a kőmelléklet is odatetett, s nem Őse várának, hanem Ősekővárának neveztetett el, ennek oka ott keresendő, mert a magyarok – s csaknem minden keleti faj – ahova berontottak, s berontás után a vidéket megszerették, mindjárt véd-erősségek alkatásához láttak, várakat emeltek, mégpedig oly anyagból, amit körülök találtak, s az elkészített várat az építési anyagtól nevezék el, p. o. *Csóka Keővár* (mely kőből), *Tüskevár* (mely tuskéből), *Sárvár* (mely sárból), *Földvár*, mely földből épült és hányatott. Hogy az általam fölhozott Eőskeővár

⁸⁹ Gelemér település a Veszprém – Székesfehérvár főútvonalon, Veszprém mellett feküdt, a XVIII. században a veszprémi káptalan birtoka volt, területén 1780-ban csárda épült. Nevét a Kádárta határában eredő *Gelem* patakról nyerte. ILA-KOVACSICS 1964. 191., FRANCICS 2001. 192.

⁹⁰ Őskü pusztát a várpalotai uradalmat birtokló gróf Zichy család 1718-ban kelt telepítési szerződés értelmében népesítette be Besztercebánya környékéről származó evangélikus, Pozsony és Nyitra megyékből érkező katolikus szlovák telepeseikkel. 1836-ban Fényes „tót falu”, 1851-ben „magyarosodni kezdő tót falu” néven említette. 1857-ben 1415 lakosa volt. FÉNYES 1851. II. 182., ILA-KOVACSICS 1964. 306–307.

nevezetből korunkban a vár tökéletesen elmaradt, ez még nem rontja le nézetem lehetőségét, mert Vázsonykeővár s Csókakeővár helyett is csak Vázsonkő s Csókakő elnevezést használunk az életben, s így mint itt elmaradt, úgy Óskéőnél is elmaradhatott a vár nevezet.

Hogy Eőskeő eredetileg Eőskeővára lehetett, e nézet igazságát erősíti azon körülmény, hogy itt csakugyan volt kővár, mégpedig vízzel körülvéve, s romjai maig is láthatók. Körüle több erődítmények laktanyák is voltak, szinte kőből építve, úgyhogy köröttei ásás alkalmával most is sok kőfalra s kasamataszerű pincékre akadhatni. Az eőskeői nép e romokat „Török vár romjai” név alatt ismeri és ismerteti, de ebből nem következik, mintha e várat törökök építették volna.⁹¹ Az óskéői nép nem is tudhat arról semmit, kik által volt ez építve, mert hisz az itt lakó szláv faj csak a török uralom megtöretése után s így a várnak nem építése, hanem inkább az idő őrlő fogai alatti rombadőlése szakában települt meg e helységben. Törökök idejövetele előtt jóval építheték e várt, s török várnak csak azért neveztetik, mert utósó birtokosai a törökök valának, kik Palota s Veszprém végvárai őrségét innét szokták háborgatni, s többszörös éji rohamaik által nyugtalanítani. Hogy e vár már a törökök bejövetele előtt fönnállott, ezt tanúsítja azon körülmény is, hogy a törökök kővárak építésével nem szerettek bajlódni, s ahol kővárra találtak, azt jó karban tarták ugyan, de ahol kővár nem volt, ott építés helyett inkább földhányatokat – föld alatti erősségeket alkottak. Ily föld alatti erősséget alkotának Vámos határában – mely *Likacs* néven⁹² jelenleg is fönnáll –, ezt is földből hányták, pedig hol van több kő, mint éppen Vámos határában, s ha kővárat építeni lett volna hajlamuk, hol teheték ezt könnyebben, mint éppen e helyen?!

A vár körüli épületeket lerombolá az idő emésztő hatalma, csak egyet hagyott fönn emlékül, de ez egy is annyi átalakításon ment keresztül, hogy alig maradt rajta oly jel, mi az építési kor bélyegét föltüntethetné. Hihető, hogy a török uralom alatt dervis laka volt; az ozmánok elűzése s szláv gyarmatosítás után sok ideig róm. kath. iskolaként használtatott. Ezzel átellenben napkeletre – magas kősziklára építve – feketén emelkedik az itt tanyázott törökök gömbölyű mecsete.

⁹¹ Pesti a katolikus templomról írja, hogy „hajdan török mecset volt kerekdedre épülve”, melybe az egész falu belefért. FÉNYES 1851. II. 182. Rómer szerint eredetileg lovagkori őrtorony volt, melyet a törökök mecsetté alakítottak. RÓMER 1860. 141–142.

⁹² Nemesvámos határában a Likas nevű divertikulumban római település volt.

A török mecseten tündöklött félhold helyét az ozmánok elűzése után kereszt foglalá el, s bár e sok ideig róm. kath. templomként használt épület az új díszes r. kath. templom fölépülte után bezáratott, a kereszt fennmaradt, hirdelve a keresztnek a félhold – a míveltségnek a barbárság fölötti diadalát.

Ulászló király s Ujlaky – pártos magyar mágnás – közti villongás megszűntekor az egyezményben *Őskő*-ről is van említés, s *Ewskew* név alatt adatott át Ulászlónak. Az evang. anyaegyház 1721–1748-ki anyakönyvében még Eskünek, de már 1793-ban Eöskünek íratik.

Őskü nevezetes eseményeknek lehetett színhelye. Már Krisztus születése körül rómaiak tanyázhattak itt, mit azon latin föliratú sírköből is következtethetni, mely jelenleg az uradalmi tiszti lakban van. Az aranykúti forrásoknál levő szántóföldeken nagyszerű épület romjai láthatók. Ezelőtt 13 évvel akadtak itt egy bedőlt pincére, s az itt talált sok római kőalakok a palotai uradalmi épületbe szállítottak.

Jankovics Miklós úr ezelőtt 23 évvel járt e vidéken, s a helybeli evang. lelkész úrtól – ki mint tudományos régiségbúvár, több érdekes római pénzt szerzett itt össze, s mint jó hazafi, a pesti nemzeti museum iránt előszeretettel vi-seltetett – Augustus, Tiberius, Galba, Vitellius s több római császárok korabeli 23 darab római pénzt vett át – a nemzeti muzeum számára átadandót. 1851-ik év nyarán talált az evang. lelkész úr a föllebb érintett *aranykúti források*nál akkora római pénzt, mint a mostani két krajcáros Antonius Pius körirattal.⁹³

A rómaiak elűzése után magyaroké lett Eöskő is, mígnem a villongó pártos felek hadlármaja török kézre juttatá, s ezek legyőzése után sokáig pusztá volt, míg végre szlávokkal népesített be.

Megemlést érdemel még Eöskeőn a serfőzőház, s a helységen kívül, de határában levő kalló, melyben parasztszűrnek való posztó kallatik. Mint Hajmáskéren, úgy itt is folytonosan katonaság tanyáz, s tisztei számára még a régibb időben megyei költségen külön lakás építettett.

A helység északi részén kőbányában sok sírkő, ajtóragasz, malomkő, sómalom készül.

Vizei tiszták, egészségesek. nyárban hidegek, s melegségök a természeti hideggel egyenes arányban növekedik, úgyhogy minél hidegebb idő van, forrásai annál melegebbek.

⁹³ Römer csupán annyit említett, hogy Jankovics Miklós egy római követ mentett meg a „végenyészettől”. RÖMER 1860. 142.

Mily nagy földtani változásokon mehetett Eőskeő keresztül, tanúsítja az, hogy határában különféle kövült fa- s fűneműek, tengeri csigák, kristálykövek láthatók, mint bizonyítékai azon nézetnek, hogy Eőskeő és határa hajdan vízfenék lehetett.

Azon földindulást érző körnek, melynek Csókakeő központját, Eöskü szélzetét képezi, s ennek tulajdoníthatni, hogy bár érzé az 1810-i roppant földrengést, de itt a rengés korán sem volt oly nagy mértékben érezhető, mint a Csókakeőhez közelebb eső helységekben (Moór, Bodajk, Csurgó stb.)⁹⁴

Határa, főleg a Palota felé terülő rész, egymást érő apró dombok hullám alakú csoportjához hasonlítható, s mert e dombok benseje murvából áll, az ösküi határ nem lehet termékeny, s katonai hadállomásokra, lesekre, lovassági mozgalmak elrejtésére amily alkalmas, gazdászatra nagy része éppoly alkalmatlan.

Eőskeő s Palota közt az országút mellett van a híres *Kikiri tó*. E tó nevének honnét származata fölött is sokáig vitáztak a tudósok, míg végre megnyugodtak Fábíán Gábor értelmezésén, ki e tavat kő kirakatából következtetve *Kőkörü tó*-nak lenni állítja, s a nép ajkán forgó Kikiri tó nevet Kőkörü tó-ból eredettnek hívé. E nézet ellen harcol az, hogy egész tó kövel nem volt körülakva, mert a körülakottságnak nyomai sehol nincsenek, s így kőkörü-nek nem is nevezheték. Közelebb jár az igazsághoz Móroca D. úr nézete, ki a patak vizének kék színéről ítélve *Kék erű tó*-nak állítja. Nagy faragott kövekkel van az országút melletti oldal kirakva, s a hajdani tó helyén, mely párezer holdból álló térimét foglalt el, s melynek leeresztése képezé alapját a mostani *Sárrét*-nek, jelenleg patak csergedez.

Ki alkathatá e tavat, mellékét ki rakathatá ki négyszögű faragott kövekkel? – bizonyosan nem tudhatni. Némelyek a rómaiaknak tulajdonítják⁹⁵, mások ellenben Ujlaki Miklósnak, ki szerintök a palotai várral egy időben kezdte ezt készíttetni. Nézetem szerint hihetőbb, hogy Mátyás király idejében Ujlaki építteté azon művészek segélyével, kiket korának legbölcsebb s nemzete előtt fedledhetlen emlékü fejedelme Mátyás nagy fizetéssel édesgetett be Cseh-, Német- és Morvaországból, általok a haza anyagi s szellemi erőinek tétlen heverő rugóit mozgásba hozandó, s a tudomány – ipar – művészet iránti közömbösség szenderéből imádva szeretett nemzetét fölrázandó.

⁹⁴ Az 1810. január 14-i dunántúli földrengés epicentruma Mór volt. BENDA 1983. 626.

⁹⁵ Römer annyit jegyzett föl, hogy „a római hatalom egyik nagyszerű maradványán, az ugynevezett Kikiritónak kőtöltésén keresztül” jutott el Palotára. RÓMER 1860. 143.

Pár évtizeddel ezelőtt még megvolt az a négyszegű kő is, melybe nagy quadrat görög betűkkel e fölírás volt vésve:

Martin Natter

Stein Hacker

Gesell.

(Mások szerint:

Stein macher

Martin Natter

Gesell.)

E fölírat is tanúsítja, hogy ez nem római mű, mert a római uralom korszakában vad s míveletlen volt még a germán faj, művészetnek nyoma sem volt nála, s ily művet alkotni képtelen vala. E mű pedig német művész műve, ki hihetőleg Göröghonban képezé magát, innét a német szöveg s görög betűk. E becses követ először a várba viteté az uraság, de a grófok többnyire külföldön lakván, végre mint hasztalan kődarab a vilonyai malomháznál levő vízfolyás melletti építés alkalmával fölhasználtatott. Így becsülték csak pár évtizeddel is ezelőtt a honi történeti emlékeket!

A patakot közbeszorító kőkirakat nyugati felén levő négyszegű kövön látható patkó alakú bevágásról azt tartja a népmonda, hogy az Mátyás király lova patkójának helye, ki vadászni leginkább itt szeretett, s mikor ily vadászat alkalmával a jelen levő deli hölgyek szemeláttára a tavat keresztülugratá, lovának patkója oly erősen vágódott a kőre, hogy nyoma még ma is látható. A *Kikiri*, vagy *Kőkörü*, vagy tán leghelyesebben: *Kékerű tó* hajdan feneketlennek tartatott, holt feneke most a legjobb gabna- s szénatermő földje az eöskői lakosságnak.

Kékerű tóhoz közel van *Palota*, egyike Veszprém megye nevezetes városainak s Mátyás királynak kedves mulatóhelye. Úgy látszik, hogy Horváth Endre Palotát a hajdani *Pejtóval* egynek tartja, mit „Árpád”-ja következő soraiból következtetek:

Pejtón szállt Uszubu. Palotának mostani néven

Hívjuk; erős, híres kővár, míg a török el nem

Pusztítja.

A két hely egységét én kétségbe vonom, s nézetem szerint Palota egészen más helyen fekszik, mint a hajdani Pejtó feküdt. Palota mellett terjed el ugyanis a péti (vagy másképp pejtói) pusztá, s e pusztán romokra több helyen akadhatni jelenleg is. E romok lehetnek a hajdani Pejtó maradványai, s az elpusztított

várostól nyerhető később a vidék pejtői, s jelenleg már rövidítve péti pusztá nevezetét. Pejtőt eszerint – hol Uszubu szállt – mostani néven nem Palotának, hanem vidékével együtt péti pusztának hívjuk.

Pap Kovács Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 8. sz. (január 11.) 30–31., Uo. 22. sz. (január 27.) 87–88., Uo. 41. sz. (február 20.) 161–164., Uo. 108. sz. (május 29.) 443., Uo. 109. sz. (május 30.) 446., Uo. 110. sz. (május 31.) 450–451.

IRODALOM

- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László –KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Panoráma, Budapest, 1983.
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- BORSY 1957 = BORSY Károly: A pécsi nyomdászegylet első évei (1869–1875). = Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1957. (Szerk.: Ifj. Kodolányi János. Pécs, 1957. 34–56.
- CASINO ÉVKÖNYV 1842 = A' Veszprémi Nemzeti Casino részvényeseinek névsora betűrendel, annak alapszabályai és rendeletei. 1842. Jesztány Totth János ny., Veszprém, 1842.
- CASINO ÉVKÖNYV 1847 = A' Veszprémi Nemzeti Casino részvényeseinek névsora betűrendel, annak alapszabályai és rendeletei. 1847. Nyomatott Veszprém, 1847.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. Pest, 1851.
- FRANCICS 1973 = FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte: Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- FRANCICS 2001 = Francics Károly visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte és szerk.: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HOGYA 1987 = HOGYA György: Öt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. A Georgiak Veszprém. Veszprém, 1987.
- HUDI 1987 = HUDI József: A Veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844. (Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez.) = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. 1986. Szerk.: Törőcsik Zoltán –Uzsoki András. Veszprém, 1987. 451–473.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUNKÁR 2004 = Hunkár Antal visszaemlékezései és iratai. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 6.)
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

- JAKAB – KÁKONYI 2020 = JAKAB Réka – KÁKONYI Anna: Táguló és szűkülő terek. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete. Veszprémi Zsidó Hitközség, Veszprém, 2020.
- KERÉNYI 2000 = KERÉNYI Ferenc: „Ibolyák” Petőfitől. = Forrás 32 (2000) 11. sz. 60–67.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírművészet és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Veszprém, 2017.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KÖRÖSY 1863 = KÖRÖSY Lajos (közli): Veszprém Vármegyei Gazdasági Egyesület alakulása. Veszprém, 1863.
- KRISTÓ 1994 = KRISTÓ Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KUNSZERY 1971 = KUNSZERY Gyula: A balatonfüredi színház. = Színház 4 (1971) 9. sz. (szeptember 46–47).
- LICHTNECKERT – TÖLCSÉRI 2011 = LICHTNECKERT András – TÖLCSÉRI Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711–1948. Veszprém, 2011.
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.) Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
- LUKCSICS–PFEIFFER 1933 = LUKCSICS Pál – PFEIFFER János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 1.)
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Püspökkert. Veszprém, 2015.
- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család rövid története. = Veszprémi Szemle 21 (2019) 2. sz. 102.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, házak, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 83.)
- PEHM 1934 = PEHM József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 2.)
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás, a szerző tulajdona. Nyomatott Sauervein Gézánál, Győrött, 1860.
- ROSOS 1848 = N. Veszprém megye alispánjának Szent Király Szabadgyai Rosos István urnak a megye állapotjáról 1847-ik évre készített hivatalos jelentése. Veszprém, 1848.
- RÓZSA 1991 = RÓZSA Mária: A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. 1814–1850. = Magyar Könyvszemle 107 (1991) 1–2. sz. 62–87.
- RYBÁR–KOVÁCS 2019 = RYBÁR Olivér – KOVÁCS Győző Gyula: Dr. Csolnoky Ferenc orvos, Cholnoky Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései. = Veszprémi Szemle 21 (2019) 3. sz. 48–80.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.

- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978.
(Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Akadémiai
Kiadó, Budapest, 1994.
- SZIKLAY 1941 = SZIKLAY János: Veszprém város az irodalomban és művészetben. Kiadja dr.
Óvári Ferenc felsőházi tag, Veszprém megyei város diszpolgára. Celldömölk, 1931.
- SZÖLLŐSI 1995 = SZÖLLŐSI Mihly: Rátóti krónika. Kiadja Veszprém Megyei Jogú Város Ön-
kormányzata. Veszprém, 1955.
- TÓTH-BENCZE 2006 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred-Balatonarács névmutatója. Ba-
latonfüred, 2006. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 21.)
- Uzsoki 1983 = Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja. = A Veszprém Megyei
Múzeumok Közleményei 16. 1986. Szerk.: Töröcsik Zoltán – Uzsoki András. Veszprém, 1983.
125–168.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Felelős kiadó: Varga Béláné.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Bővített és javított kiadás.
Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 2014.
- VÉGHÉLY 1886 = VÉGHÉLY Dezső: Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazga-
tási életéből. (Az 1875-ik évi jelentés töredéke.) Veszprém, 1886.

SZEMLE

ROMSICS Ignác: *Hetven év. Egotörténelem 1951–2021. 1. 1951–1985.*
Helikon, Budapest, 2021. 435 p.

A történészek az elmúlt évszázadokban munkájuk írásakor gyakran felhasználták a szubjektív forrásokat (leveleket, naplókat, önéletírásokat, visszaemlékezéseket), de ritkán ragadtak tollat azért, hogy megírják saját életük történetét, és még ritkábban szánták rá magukat arra, hogy még életükben meg is jelentessék kéziratukat. A társadalmi nyilvánosság előtti szembenézés önmagukkal legalább akkora felelősséggel jár, mint amikor tudományos vitákban őszintén elmondják véleményüket és védelmezik álláspontjukat. Nagy kérdés, hogy a kortársak előtti önvallo-

másnak hol vannak a határai; mennyire lehet őszinte az emlékező saját magához és másokhoz. A kitárulkozás során szembe mer-e nézni tévedéseivel, botlásaival; elbeszélésébe beilleszthetők-e a családtagok, rokonok, jóbarátok, vetélytársak és ellenfelek emberi gyarlóságai, hibái.

Az asztalfiókban őrzött, de a nagyközönségnek szánt naplók, önéletírások, memoárok szerzője az utókor ítéletére hagyatkozik, míg a mai önéletrajz írójának vállalnia kell a nem mindig kedvező fogadtatást, az esetleges kritikákat. Nem beszélve arról, hogy a leírt karakteres véleményeknek, állításoknak komoly jogi következményei is lehetnek.

Az előbbi csoportba tartozik a múlt év könyvterméséből Mályusz Elemér memoárja, az utóbbiba Romsics Ignác visszaemlékezése.¹ Az 1945 előtti idő-

¹ MÁLYUSZ Elemér: *Visszaemlékezések*. Szerk., s. a. r. Soós István. ELKH TTI, Bp., 2021.

szakból velük állítható párhuzamba Marczali (Morgenstern) Henrik 1929–1931 között először a Nyugatban napvilágot látott, és Angyal Dávid 1943-ban papírra vetett, évtizedekig kéziratban maradt memoárja.² A névsort még tovább bővíthetnénk, hiszen számos magyar történész hagyatékában maradt fenn napló vagy visszaemlékezés. Ezek közül ma már néhány nyomtatásban is hozzáférhető.³ Több európai történész memoárja magyarul is megjelent.⁴ A világszerte egyre szaporodó történész-visszaemlékezések műfaji sajátosságainak vizsgálata napjainkra Nyugat-Európában már önálló kutatási területté vált.⁵

Romsics Ignác hetvenedik életéve felé közeledve határozta el, hogy két kötetben megírja személyes élettörténetét. Az első, előszó vagy bevezető nélküli kötetet meglepő módon nem az olvasóknak, hanem tanítványainak és Gergely fiának ajánlotta, ami arra enged következtetni, hogy élete meghatározó részének tekinti a tanítást és büszke arra, hogy számos tanítványa mellett fia is a történelmi pályát választotta.

Ha az olvasó a szerző célkitűzéseire kíváncsi, előszó vagy bevezető hiányában érdemes az olvasást a hátsó borító ajánló szövegével kezdeni. Ebben a következőket írta: „Eltérően más írásaimtól ezt a könyvet nemcsak potenciális olvasóimnak, hanem magamnak is írtam. Tisztázni akartam, miként lettem az,

² MARCZALI Henrik: Emlékeim. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000., ANGYAL Dávid: Emlékezések. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Czigány Lóránt. Szepsi Csombor Kör, London, 1971. Marczali memoárja összevethető lánya visszaemlékezéseivel. MARCZALI Póli: Apám pályája, barátai. Emlékek Marczali Henrikről. München, 1973. (Auróra Kiskönyvek)

³ Példaként megemlítünk néhányat. Angyal Dávid naplója (1942. október 30. – 1943. szeptember 5.). Közzéteszi: Schweitzer Gábor – Gantner Brigitta Eszter. = Századok 2001. 3. sz. 703–754., – Márki Sándor naplói I. 1873–1892. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Erdész Ádám. Kiadta a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Gyula, 2015., Márki Sándor naplói II. 1893–1903. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Erdész Ádám. Kiadta a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Gyula, 2018. – Balog István visszaemlékezése: BALOGH István: „Nekem szerencsém volt...” A 100 éve született Balogh István emlékezete. A Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 42. Szerk.: Henszel Ágota. Nyíregyháza, 2012. – Benda Kálmánnál 1985–1994 között több életutató bemutatkozó interjú készült. 1985 végén Glatz Ferenc készített vele interjút, melyet a TV-ben nem engedtek közölni, csak 1988 novemberében, akkor is erősen megrovidítve és „megszelídítve” mutatták be. Szövege olvasható: BENDA Kálmán: A nemzeti hivatástudat nyomában. Mundus Kiadó, Bp., 2004. 514–531. Szabad György az országgyűlés elnökeként 1991–1992-ben adott magnóra rögzített életút-interjút egykori tanítványának, amelynek szövege csak nagy késéssel jutott el az olvasóhoz. SZABAD György: Aradtól az országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992. Magvető, Bp., 2017. (Tények és Tanúk) – Berend T. Iván visszaemlékezése e-mail levélváltásban készített életút-interjú és életrajzi glosszák együttese. BEREND T. Iván: Naplementék. Történelmi korszakvázlatok. Éghajlat Könyvkiadó, Bp., 2018.

⁴ Georges DUBY: L'Histoire continue. Paris, Edition Odile Jacob, 1991. Uő.: Folytonos történelem. Ford. ifj. Benda Kálmán. Napvilág Kiadó, Bp., 2000.

⁵ Aurell JAUME: Theoretical Perspective of Historians Autobiographies: From Documentation to Intervention. New York, Routledge, 2015.

aki. Hogy abból a Kalocsa melletti faluból, ahol születtem, és abból a régi paraszti világból, amelyben gyerekeskedtem, milyen út vezetett az egyetemi tanárságig és az akadémiai tagságig. Milyen szerepet játszottak ebben olvasmányaim, személyiségjegyeim, és ambícióim, iskoláim és tanárait, barátaim, kollégáim és diákjaim, régi és mai családom s nem utolsó sorban az a társadalmi közeg, amelyben felnőttem. Elsősorban emlékezetemre hagyatkoztam, amit azonban törekedtem forrásokkal alátámasztani, ha kellett, korrigálni. Fiatalkori naplóim és jegyzeteim, valamint megőrzött levelezésem mellett a fontosabb dolgoknak a korabeli sajtóban, továbbá különböző levéltári és múzeumi gyűjteményekben is utánajártam. Nem szokványos önéletrajzot vagy visszaemlékezést, hanem olyan szociográfiai leírásokkal gazdagított éntörténetet igyekeztem írni, amely alulnézetből, egy szülőfalujából kiszakadt s az értelmiségivé válás egymásra épülő stációin felfelé törekvő fiatalember perspektívájából mutatja be az ötvenes évek „szűrt levegőjét” és a Kádár-korszak „fellazult világát” egészen az 1980-as évek közepéig. Ebben az értelemben a kötet nemcsak rólam szól, hanem generációmról és arról a világról is, amelybe nemzedéktársaimmal együtt beleszülettem, és amelyben élnem adatott.”

Az ajánlás fölött az 1976. évi párizsi francia nyelvтанfolyamon a Sorbonn által kiadott igazolvány fotója látható, amely már önmagában is arra utal, hogy a szerző életében meghatározó lehet a francia nyelv és kultúra szeretete; a címlapon elhelyezett gödi dolgozószooba fotója (az íróasztalnál ülő, kéziratot javító szerző, háttérben a könyvespolc) pedig azt sejteti, hogy a talentum mellett a kitartó szorgalom, a könyvek szeretete és az önművelés segíthette egy, a paraszti sorból kiemelkedő fiú értelmiségivé, sikeres történésszé válását a Kádár-korszak Magyarországon.

A részleteket az olvasó a hét fejezetre tagolt visszaemlékezésből ismerheti meg. Az első a szülőfalut, a második a gyermekkort, a harmadik a gimnáziumi éveket, a negyedik a katonai szolgálatot öleli fel. Az ötödik a szegedi főiskolai, a hatodik a levéltárosi, a záró fejezet a budapesti „törttudós” időszakot mutatja be. A kötet használatát Paksa Rudolf történész által gondos munkával készített névmutató könnyíti meg.

A címlap belső oldalán Kalocsa és környéke a második katonai felmérés (1858–1859) során készített térképen látható. A borító hátsó lapjának belső oldalán a környék egy mai, a települések közti távolságot is mutató autótérképen tűnik fel. Jól látható, hogy a környék központja, a 15–16 km-re fekvő Kalocsa motorral, autóval vagy busszal Homokmégyen át közelíthető meg.

Az első fejezet egy klasszikus helytörténeti tanulmány, amely bemutatja, hogyan vált a Kalocsai Sárközben található szülőfalu, Alsómégy és környéke

emberi lakóhelyé, majd a török uralom után a Kalocsa püspöki mezővároshoz tartozó külterületeken miként jöttek létre a szállások, a szállásokból hogyan alakultak ki a kisebb-nagyobb községek. A táj átalakításában a délszláv (dalmát vagy bunyevác) származású katolikus telepesek játszották a főszerepet. Közéjük tartozott a sokáig leginkább Homokmégyhez köthető Romsics és a vele rokon Greksa és Markella család is, amelynek tagjai föld- és szőlőműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak. Érdekes módon a történész nem készített leszármazási táblát, így csak a XIX. század végétől, a déd- és nagyszülők nemzedékétől kezdve lehetnek szerény ismereteink az alsómégyi törpebirtokos (egy-két holdas) Romsicsok mindennapi életéről.

A történeti áttekintésből világosan kitűnik, hogy a lassú és megkésett fejlődés a szülőfalu, a Homokmégyhez sok szálon szorosan kötődő Alsómégy esetében is kimutatható. Bár a faluban régóta működött vándortanító, állandó iskola csak a XX. században létesült. A tanyasi iskolák létesítését célzó Klebersberg-féle iskolareform hatására a két világháború között felnövő nemzedék számára vált lehetővé a kulturális felemelkedés. Romsics tehetséges, de szerencsétlen sorsú édesapja, Romsics Ignác volt az első a családban, aki a magyar kormány tehetségmentő programjának köszönhetően bekerült a kalocsai gimnáziumba, amelynek a második világháború vége felé csak első két osztályát tudta elvégezni. Továbbtanulását 1945 után a szegényparaszti szülők önjelöltől nem tudták biztosítani, így visszakerült a paraszti világba. Katonakori botlása miatt börtönbe zárták, ami kiemelkedését végleg lehetetlenné tette. Bányásként, vállalati munkásként, majd tsz-tagként élte le az életét, de a magas kultúra iránti fogékonyságát mindvégig megőrizte, amit többek közt azzal is kifejezett, hogy gyermekeinek és családtagjainak rendszeresen könyveket ajándékozott. A kétszobás lakóházat az 1960-as évek közepén kibővítette, korszerűsítette, fürdőszobával látta el. A család a háztájiban végzett kemény fizikai munkával, szarvasmarha-tenyésztéssel egészítette ki mezőgazdaságból származó jövedelmét, s biztosította a két fiú továbbtanulását: az idősebb értelmiségivé, a kisebbik mezőgazdasági szakmunkássá válását.⁶

Romsics Ignác gyermekkorában még megismerhette a hagyományos paraszti gazdálkodás hétköznapijait, melyről visszaemlékezésében szociográfiai pontosságú leírást készített. Átéltette a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásával együtt járó változásokat; az egyéni gazdálkodás megszűnését és a termelőszövetkezeti gazdálkodás kialakulását, a szocialista falu társadalmi-

⁶ Hogy az 1951-ben született Romsics Ignác öccsét Csabának hívják, a Romsics-tanítvány Paksa Rudolf által készített és a kötet végén található névmutatóból derülhet ki (431.), ugyanis a testvére nevét sehol sem írta le. Ugyanígy Gergely fia pontos születési dátumát sem közölte.

technikai modernizációját, amely egy nemzedék alatt nagyobb változásokat hozott, mint az előző száz évben együttvéve. A hagyományos gazdálkodásból a szövetkezeti gazdálkodásra áttérő családokban szemléletváltozásra volt szükség ahhoz, hogy az iskoláztatás fontosságát felismerjék. A kötet hőse a család döntésének, áldozatvállalásának köszönhetően, hogy tovább tanulhatott, értelmiségivé válhatott. Nyaranta sokáig maga is fizikai munkát végzett, hogy szükségleteit fedezni tudja. Az alsó- és homokmégyi általános iskolai évek után a kalocsai gimnázium (1965–1969) biztosította számára a társadalmi felemelkedés lehetőségét. A kalocsai páncélosezredben töltött kötelező katonai szolgálat után került a szegedi főiskolára (1970–1974), ahol már az első tanévben megismerkedett a végzős Pintér Évával, későbbi feleségével. Korai házassága miatt a magyar-történelem szakos tanári diplomát levelező tagozaton szerezte meg, miközben a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban (1973–1977) helyezkedett el segédlevéltárosként. A kalocsai éveket Iványosi-Szabó Tibor igazgató támogatásával kutatásra, tanulásra és folyamatos önképzésre használta fel. A főiskolai mellé az egyetemi diplomát is megszerezte, franciául, oroszul tanult, ledoktorált és a kínálózó alkalommal élve, Ránki György ajánlatára a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének segédmunkatársa, majd munkatársa lett (1977–1985), ahol kutatási témájának megfelelően a Lackó Miklós vezette, Horthy-korszakkal foglalkozó osztályán helyezkedett el. Új munkahelye lehetőséget biztosított számára, hogy régi témáját, a Kalocsa vidéki, illetve Duna-Tisza közti ellenforradalom történetét tovább kutassa, majd a lokális szintű vizsgálatot kitágítva az ún. bethleni konszolidációt országos szinten, nemzetközi összefüggéseiben vizsgálhassa.

A Történettudományi Intézet mint a magyar történetírás „fellegvára” kiváltságos helyzetben volt, mivel munkatársai munkaidejük nagy részét kutatással tölthették, a szakkönyvtárban – vidéki kollégáikkal ellentétben – hozzáfértek az európai és tengeren túli világ meghatározó jelentőségű történettudományi folyóirataihoz és szakkönyveihez, a hazai könyvtári és levéltári „zárt anyagokhoz”. Külföldi ösztöndíjasként, nemzetközi konferenciák résztvevőiként különleges magánkönyvtárra is szert tehettek, miközben kiépíthették azt a kapcsolathálót, amely további karrierjüket előmozdította. (A viszonylag magas ösztöndíjak anyagi gyarapodásukat is elősegítették.)

Romsics tudományos kutatásában a kemény korlátot az jelentette, hogy a Horthy-korszak a jelenkortörténet része volt: a szocialista Magyarország a fasisztának minősített Horthy-rendszer romjaira épült, magát lépten nyomon ahhoz viszonyította annak érdekében, hogy hatalmát legalizálja. A korszakot kutató ifjú nemzedéknek meg kellett vívnia a maga harcát az előző nemzedék

(többnyire vezető pozícióban lévő, párttag) képviselőivel, akik a kialakított kánonot képviselték. Romsicsnak elvülhetetlen érdemei vannak abban a küzdelemben, amelynek eredményeképpen a Horthy-korszak állam- és kormányformájának, kormányzati teljesítményének a megítélése hazánkban gyökeresen megváltozott. Ehhez kellő eltökéltség, kitartás és bátorság kellett. (Hasonló fordulatra a vasfüggöny nyugati oldalán nem volt szükség, hiszen a Horthy-korszak megítélését 1945 után ott nem befolyásolták a szovjet birodalmi exportból származó osztályharcos előítéletek, torzítások és sztereotípiák. Ami az 1980-as években számunkra újdonság volt Romsics és mások műveiben, az a Párizsban, Bernben vagy Münchenben élő történészek számára evidenciának számított.)

A többszörösen hátrányos helyzetű társadalmi közegből való kiemelkedés gyökeres változásokkal járt együtt: a szülőfalutól való elszakadás egyúttal a hagyományos paraszti értékrendtől való eltávolodást jelentette. Ennek egyik megnyilvánulása az volt, hogy a serdülő fiú 14 éves korára szakított a római katolikus egyházzal, a vallási élet külsőségeivel és megindult az ateistává, a forradalmi hevületű baloldallivá válás útján. Ennek következtében az egyházi esküvőt csak szülei határozott kívánságára vállalta. (Saját gyermekét feltételezhetően már meg sem kereszteltette.) Iskolai élményei és olvasmányai hatására megkérdőjelezte a hivatalos szocialista politikai ideológiát és az 1968-as diákmozgalmakkal, Che Guevara tevékenységével szimpatizált. Később szakított a forradalmi romantikával és a liberális demokrácia világszemléletét fogadta el, miközben baloldali hagyománnyal és a népi mozgalommal is szimpatizált. Az 1980-as évek magyar ellenzéki mozgalmától tudatosan távol tartotta magát: nem járt a Rajk-butikba, nem vett részt a monori találkozón (1985), de a szamizdat kiadványokat másoktól elfogadta. Az ellenzéki mozgalmakról az intézeti pártgyűléseken kapott tájékoztatást.

A városi életmódot, viselkedési szokásokat és normákat középiskolás éveit alatt ismerte meg, a pálya kiteljesedése pedig már a nagyvárosban következett be. A gimnázium és városi fiúkollégium az állampolgári fegyelmezés, közösségi világnézeti nevelés iskolája volt, amely lehetővé tette az egyéni képességek kibontakozását. A kollégiumi Diáktanács tagjaként, kulturális szervezőjeként a közéleti szerepvállalás is élete szerves részévé vált. A gimnáziumi honismereti szakkör, a nyári táborok során korán megismerkedett terepkutatások módszertanával, különösen az interjúkészítéssel. A főiskolán KISZ-vezetőként megismerte a kommunista párt politikai gyakorlatát, vállalta a főiskolai és pártvezetéssel való konfliktust, amely az erősebb fél győzelmével végződött. Ekkor döntött úgy, hogy végleg szakít a politikával és csak a szakmai (történelmi) karrier építésével foglalkozik. Úgy gondolta, hogy ha 30 éves koráig nem éri el a felső-

fokú tanári vagy a tudományos kutatói állást, akkor elhagyja a történeti pályát. Erre azonban nem került sor, mert kitűzött céljait sikerült megvalósítania. Az egyetemi doktori fokozat után a kandidátusit is megszerezte és könyvei által országosan ismert történésszé vált. Karrierje a Történettudományi Intézetben is szépen ívelt felfelé: 1985-ben az intézetvezetés a tudományos titkári állást kínálta fel számára, de ő mégsem azt, hanem — az ajánlattevők nem kis meglepetésére — az MTA Társadalomkutató Csoportja igazgatóhelyettesi megbízását vállalta el.

A szerző a tudományos pálya első negyedszázadának leírásával bevezeti az olvasót a Kádár-rendszer oktatás- és tudománypolitikájába; megismerjük azt a mozgásteret, amely a XX. századot kutató ifjú történész lehetőségeit a társadalmi-politikai térben is behatárolta. A sikeres karrier feltétele a fennálló rend elfogadása, a szakmai felkészültség (nyelv- és tárgyszeret), folyamatos önképzés volt. Romsics ezt még megtoldotta azzal, hogy 1976 végén, 1977 elején felvételét kérte az MSZMP-be. Jól tudta ugyanis, hogy párttagként könnyebben, gyorsabban érvényesül és vezetői pozíció betöltésére is alkalmassá válik. E lépést morálisan elfogadhatónak tartotta.⁷ Arról, hogy a kommunista pártnak, pártvezetésnek milyen szerepe volt a Történettudományi Intézet és saját életében, vajmi keveset tudunk meg. Az intézet szociometriáját kiválóan elemzi, de működéséről, vezetéséről, döntési mechanizmusairól nem kapunk átfogó képet. Megtudjuk, hogy reprezentálni szerető Pach Zsimond Pál igazgató helyett a szakmai és adminisztratív igazgatást, a nemzetközi kapcsolatok kialakítását valójában Ránki György, mint igazgató-helyettes végezte. A pártalapszervezet élén Glatz Ferenc állt. Romsics (ahogy sokan mások is) Ránkinak köszönhetette, hogy kutatóintézetbe került, figyelemmel kísérte munkáját, és karrierjét a maga eszközeivel atyailag támogatta. Egy alkalommal azonban a szakmai nyilvánosság előtt keményen rendre utasította, melyet a jelek szerint a mai napig nem tudott megbocsátani neki.

Az elbeszélésből az intézmény és a magyar politikai rendőrség kapcsolatáról mindössze egy sejtelmes utalást találunk Heckenast Gusztáv gyakori szobalátogatásai kapcsán. A külföldi ösztöndíjas kutatóutakkal gyakran együtt

⁷ Az intézeti dolgozók közül a mélyen hívő katolikus Solymosi László és Katus László tehetségének kibontakoztatása jóval nehezebb volt; az egyetemi katedrán tanító Szabad György 1946 után (egészen a rendszerváltásig) tudatosan elutasította a kommunista párttagságot, holott annak birtokában már 1955-ben egyetemi dékánhelyettes lehetett volna. Az 1956 után is „osztályidegennek” számító Benda Kálmán sokáig tudományos munkatársként dolgozott a Történettudományi Intézetben és csak a rendszerváltás után kerülhetett vissza a tudományos akadémiaiba. A példák azt mutatják, hogy a történeti karrierépítésnek sokféle típusa létezett.

járó „hazafias” megbízásokról sem esik szó, pedig azok nélkül nem érthetjük meg a rendszer működését.

Az egyes életszakaszokat a szerző történész módjára közelíti meg: a személyes emlékeket szakirodalommal, történeti-statisztikai és levéltári forrásokkal, korabeli sajtóközleményekkel, saját naplójegyzeteivel, naptári bejegyzéseivel, mások visszaemlékezéseivel egészíti ki, pontosítja, így olyan képet alakít ki róluk, amely csupán az emlékezet alapján lehetetlen lett volna. Az olvasó a szöveg olvasása közben óhatatlanul ráteking a lapalji lábjegyzetekre, amelyek alapján a felhasznált forrásokat is megismeri. A módszer hátránya, hogy a memoár személyes jellegét elhalványítja és a szövegeket az értekezés műfaji követelményeire igazítja. Műve nem hagyományos visszaemlékezés, hanem én- és kortörténeti monográfia, amely egymásra épülő szaktanulmányokból áll. Az a tény, hogy a szerző megírta a XX. századi Magyarország történetét és historiográfiáját is, megnehezítette a visszaemlékezés műfaji követelményeinek betartását. A retrospektív nézőpont a történettudós nézőpontja, aki állandóan az események leírására, megértésére és értelmezésére törekszik; az, hogy a főhős az adott élethelyzetben valójában mit tudott a világról, hogyan élte meg az eseményeket, másodlagossá válik.

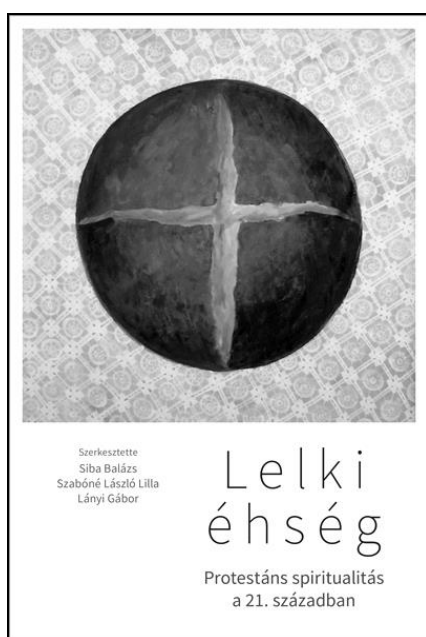
Bár a szerző életében (különösen katona korában) számtalan világirodalmi remeket olvasott, a legkedvesebbeket többször is, a saját életének elbeszélése nem irodalmi igénnyel készült és ezért nehéz olvasmánynak számít. Az író és történész diskurzusában minduntalan a történész kerekedik felül. Ha egy mai serdülő vagy pályakezdő arra kíváncsi, hogy milyen utat járt be a nagyapa nemzedéke, akkor egy egyetemi tankönyvnél is több ismeretet szerez a puha Kádár-rendszer évtizedeiről, egy elsőgenerációs értelmiségi pályájáról.

A kötet hátsó borítóján megfogalmazott kérdésekre jórészt választ kapunk. Az elbeszélés több rétegre bontható: az egyik a magánélet és család története, a másik a történészi hivatás kialakulása. Mindkettő a kor gazdaság- és társadalomtörténetébe ágyazottan jelenik meg. Az elbeszélés három szála azonban nem egyformán erős: az intim szférát (a személyes szintet, a családi életet) kevésbé ismerjük meg, a történészé válás, a művek születés- és kiadástörténete, a historiografikus vonulat a legerősebb. Csak sejtjük, hogy a feleségnek meghatározó szerepe volt a karrier sikereiben, az sem kizárt, hogy a kéziratok első olvasója és „lektora” volt, róla (és családjáról) ennek ellenére alig történik említés.

A történeti érdeklődés elmélyítésében az iskolarendszer, a jeles tanáregyeniségek és iskolán kívüli nevelési formák (gimnáziumi honismereti szakkör és nyári tábor, főiskolai tudományos diákkör) játszottak főszerepet, a levéltári-

könyvtári kutatás és a tanulmányok és monográfiák alapozták meg a szakmai karriert, amelynek fölfelé ívelő szakaszának kezdetével ér véget az első kötet. Valószínűleg a folytatásra sem kell már sokáig várnunk.

HUDI JÓZSEF

Lelki éhség. Protestáns spiritualitás a 21. században. Szerkesztette Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Lányi Gábor. Kálvin Kiadó, Budapest, 2021. 347 p.

Ellentmondásos korban élünk. Egyrészt tanúi vagyunk a materiális javakra irányuló fékezetlen bírvágnak, az élvezetek hedonista halmozásának, másrészt egyfajta spirituális éhségnek. És nem ritkán ugyanazoknál. Az interneten milliárdos házaikat mutogató celebek számolnak be istenkeresésükről, transzcendens élményeikről. Létezik ez a fajta éhség, de nem ritkán gyanús forrásokhoz nyúlnak csillapításáért. Hiteltelen, megtévesztett emberek reménykedéséből élő szekták, gyógyítók, halott- és jövőlátók vadásznak a való

és a virtuális világban a lelkekre és bankbetétekre.

Nem csoda, hogy a történelmi egyházak óvatosak híveik spirituális éhségének csillapításában, különösen a hagyományosan visszafogott stílusú protestáns felekezetek. De ezeknek a vezetői és lelkészei is érzik, érdemes lenne átgondolni, hogyan tudnák kielégíteni híveik spirituális igényeit a nélkül, hogy az emberek elveszítenék kapcsolatukat a közösséggel. A „semper reformanda” parancsa értelmében kell a közösségeknek úgy megújulniuk, hogy spirituális támaszt adjanak az egyéneknek, de ne csábuljanak el külsődleges attrakcióktól.

Ebben az átgondolásban nyújt segítséget ez a kötet. Írásait négy csokorba gyűjtötték a szerkesztők. A *Történet* fejezetben olvasható tanulmányok bevezetik az olvasót a spiritualitás megélésének történelmileg eltérő formáiba. A *Szentség* néven összefoglalt írások a szakralitás és a művészet kapcsolatáról szólnak, valamint arról, hogyan élhetik meg a spirituális élményt a keresztyén

emberek a vallásgyakorlás során. Az *Egészség* című fejezet írásai a test és a lélek harmóniájának célul tűzésével mutatnak utat a lelki gondozásban. A *Gyakorlatokban* tanácsokat kaphatunk arra nézve, hogyan éljük meg keresztyén emberként a mindennapokat.

Németh Dávid *A biblikus – avagy protestáns – spiritualitás jellemzői* című bevezető tanulmánya rámutat arra, hogy többféle hitmegélési mód, spiritualitásstílus létezik. Ezek mindegyike választható és vállalható egyéni és közösségi szinten is, de túlzásba vitelük komoly veszélyeket rejthet magában. Az írás öt alaptípust különít el egymástól.

A hit *enthusziasztikus-karizmatikus* megélése Magyarországon elsősorban a mostanában keletkezett kisegyházakra és imaközösségekre jellemző. Az énekléssel, tánccal élénkített közös alkalmak egybeforrasztják a közösségeket, a résztvevők a hitéletet mindig megújuló örömforrásként élik meg. De közülük kerülnek ki azok a rajongók is, akik hamis kiválasztottságtudatból veszélyeztetettekké válnak. A pandémia idején például elutasították a szérumot, mert feltételezték, Isten immunitást ajándékozott nekik erős hitük jutalmaként. A koronavírus első támadása idején többször is láttuk ennek a viselkedésnek gyászos következményeit.

Az *aszketikus-fundamentalista* stílus elsősorban az idősebbekre jellemző, míg az előző inkább, bár nem kizárólagosan, a fiatalokra. Az ide tartozók komolyan veszik Isten ígését, ragaszkodnak a hagyományos értékekhez. Hitükért képesek komoly áldozatokat hozni. Önmagukkal és környezetükkel szigorúak, életvitelük aszketikus. Ez a hitmegélési forma a zárt közösségekben élők között virágzik igazán.

Számomra nagyanyám nővére volt ennek a típusnak a megtestesítője. Ő diakonisszaként dolgozott a második világháború előtti Bethesda kórházban. A háború után, akár a többi szerzetesi közösséget, az övét is feloszlatták. Munkáját, élethivatását elvesztette, csak a vallás maradt számára megtartó erőként. Az önkínzásig lemondó életet élt, másokat is állandóan figyelmeztett a vallási előírások megtartására. Nem tette magát vele közkedve, és életmódját sem, az örömtelen, örökké Istenre figyelő szolgálatot.

Az *interperszonális* spiritualitás szigorúságában hasonlít az előzőre, de közösségorientált. Jellemzi az állandó elégedett életérzés, de nem annyira euforikus, mint az enthusziasztikus-karizmatikus esetében. Az egymás gondjának átvállalása mehet náluk egészen a teljes önfeladásig. Az érzelmi elemek dominálnak a hitgyakorlásban, rosszabb esetben ez a kritikátlan nyitottságig fokozódhat. Ennek következtében bekerülhetnek a közösség repertoárjába a keresztyén hittől idegen vonások, ami elvezethet akár a szinkretizmusig.

A *liberális-egyéni* spiritualitásstílusra jellemző a Szentlélek szabadságát komolyan vevő gondolkodásmód. Az előzőtől eltérően ez kifejezetten intellektuális hitgyakorlási forma. Jellemző rá a bibliaolvasás, nemcsak exegétikai,

hanem kortörténeti szempontok figyelembevételével is. Az ehhez az irányzathoz tartozók képesek konstruktív vitára a más felfogásúakkal. Nyitottak más felekezetek és vallások irányába, érdeklődnek a világ nagy kérdései iránt. Az erős racionalitás ugyanakkor nem kedvez a hit közösségi megélésének.

A *misztikus-integratív* spiritualitásstílusra jellemző Isten mindent elfogadó szeretetének hangsúlyozása. A szimbólumok keresése segít nekik a hit megélésében és kommunikációjában. A bensőségesség és a személyes átélés keresése túlzásba víve elvezethet a realitásérzék meggyengüléséhez. A negatívumok negligálása elfogadóvá teszi az embereket a romboló jelenségek iránt is.

Ezek nem egymást feltétlenül kizáró hitmegélési módok, hanem „egymásra épülő differenciáltsági szinteket jelölnek az Istennel kapcsolat struktúrája szempontjából, ami azt jelenti, hogy nem leváltják, hanem kiegészítik egymást. Minél differenciáltabb valakinek a hite, annál többféle módon képes megélni a személyes kapcsolatot Istennel, és annál több embernek tud segíteni az istenkapcsolata gazdagodásában.” (29.)

Ez után az általános bevezető után értőbb elmével olvashatjuk a kötet valástörténeti, egyháztörténeti vonatkozású tanulmányait. Hanula Gergely *Az egyházatyák útmutatásai a lelki életre* című mély erudíción és kiváló elemző-képességen alapuló írása nagyon világosan mutatja meg a sivatagi atyák és a nagyvárosi közegben élő püspökök eltérő életformáját, s azt, ez hogyan hat ki tanításaik nyelvi megformáltságára.

Kovács Endre tanulmánya, *A 12.–14. századi teológiai paradigmaváltás és a mai teológiai oktatás hatása a kegyességre* látszólag túl messziről indít egy XXI. századi protestáns kegyességet a címében viselő kötethez képest. Érvelése azonban – hogy a protestáns teológia mindig a katolicizmushoz képest határozta meg magát, ennek során pedig evidenciának tekintette annak egységes voltát – meggyőzött arról, hogy érdemes ennyire visszanyúlni a történelemben.

A skolasztikában a XII. századtól kezdve egyre jobban felerősödik az „arisztoteleszi szál”, azaz az értelem a hit rovására. Ez egy pozitív folyamat, hiszen „a skolasztika egy új kritikai gondolkodáshoz járul hozzá, az emberi tudás, a termelés és a felfedezés erőit felpezsdíti”. (69.) Ugyanakkor egyesek, pl. a Kálvin által nagyra tartott Clairvaux-i Bernát rámutatott annak veszélyére, hogy a hit csökkenése könnyen háttérbe szoríthatja magát az Istent.

A szerző a történelmi áttekintés alapján arra a következtetésre jut, hogy a mai teológiai oktatás az értelmi elemek túlsúlyával rokonságot mutat a skolasztikával. Az így képzett teológusok, gyülekezeti lelkészek kevésbé tudnak megfelelni a hívek érzelmi igényeinek. Kovács szerint „A teológiai oktatást annak a törekvésnek szükséges alárendelni, hogy a hívőkben az Isten és az emberek iránti szeretet növekedjen, és jellemük egyre inkább Krisztus képére formálódjon.” (76.)

Fazakas Sándor *Luther és Kálvin kegyessége* című tanulmányával eljutunk a protestantizmushoz. A reformáció szellemisége nem áll ellentétben a késő középkor spiritualitásával, hiszen éppen abból nőtt ki. Ez nagyon jól megmutatkozik Luther lelki fejlődésében, amelyre a kegyességi irodalom tanulmányozása, valamint rendfőnökének és lelki vezetőjének, Staupitznak a személyes hatása nyomta rá bélyegét. Fazakas rámutat arra, hogy ez nemcsak átmeneti jelenség volt a fiatal Luther életében, teológiai gondolkodásának mindvégig vezérfonala maradt. Ezt bizonyítja, hogy Luther gazdag irodalmi örökségének tekintélyes részét teszik ki a lelki épülést szolgáló írások.

Sákramentum-értelmezésében „Luther nyilvánvalóvá teszi, hogy számos embernek szüksége van lelki vigasztalásra és helyes tanításra, miután a formálissá vált és kiüresedett vallásosság inkább megkeseredést és félelmet eredményezett (...) arról van szó, hogy a vívódó embert helyes ismeretre, azaz a sákramentumokkal való élés helyes módjára kell tanítani, hogy a lelkiismeret Istenben és az ő igéjében békességre leljen.” (89.)

Kálvin kegyességéről sokkal kevesebbet tudunk, mint Lutheréről. Ennek oka a két reformátor eltérő személyiségében gyökerezik. Míg Luther szívesen beszélt és írt belső élményeiről, Kálvin zárkózott maradt. Ennek hatása érzékelhető a szekunder irodalom mennyiségében is. Fazakas szerint Kálvin kegyességének legbensőségesebb dokumentuma az 1557-es zsoltárkommentár. Kálvin azonosulni tudott a szenvedő, tépelődő zsoltárossal akkor is, sőt főleg akkor, amikor az megélte Isten közvetlen jelenlétét.

Lányi Gábor *A magyar református spiritualitás történetének vázlata* című írásában rámutat a téma nehéz kutathatóságára. Ennek legfőbb oka, hogy sem a vallási néprajz, sem az irodalmi művek nem visznek igazán közel az „egyszerű gyülekezeti tagok” spiritualitásának megértéséhez. Más hiteles forrás nem lévén mégis a fennmaradt írásokhoz kell fordulnunk, hiszen ezeket a maguk korában sokan forgatták, így jelentősen befolyásolhatták a közgondolkodást, köztük az egyszerű hívekét is.

A XVI. században több ferences indulású reformátor — Szkhárosi Horváth András, Sztárai Mihály — közvetített örömközpontú spirituális hagyományt. Ebben a században alkotott az első világirodalmi rangú magyar költő, Balassi Bálint is, akinek költészetében a vívódás és a kétség mellett fellelhető a reneszánsz életszeret is. A XVII. században mindenekelőtt az angol puritanizmus hatott a gyülekezetekre Medgyesi Pál fordításain keresztül, később már magyar szerzők — Ráday Pál, Árva Bethlen Kata — írásai is.

Úgy tűnik, a személyes hit megélésének spirituális élményét elősegítette a protestánsüldözés. Ennek elmúltával csökkent a gyülekezetek belső kohéziója, s gyengült az igény a spirituális élmények közös megélésére. A hit külsődleges formái is egyszerűsödtek. Erre jó példa, milyen szarkazmussal ítéli el Ady a térdeplést. „És most jönnek kálvinista, híres teológusok, rontott papok, és azt

bizonyítják, hogy más országok kálvinistái térdelnek, térdepelnek, s Kálvin is térdepelt a maga híveivel. De mi köze a magyar kálvinistáknak a Kálvin térdepléséhez, s mi köze ahhoz, hogy Tisza István s egy-két pietista kálvinista teológiai tanár s gyöngye tanítványaik térdepelni akarnak?” (116.)

John Brower *„Hogy minden Igazság tapasztalattá válhasson” – Puritán lelkiesség a 21. században* című írása azt mutatja meg, milyen használható értéket képvisel korunkban az angol puritán hagyomány. A XVII. századi angol puritánok számára a teológia gyakorlati ismereteket jelentett Istenről és önmagukról. Meggyőződésük volt, hogy az értelmi tudásnak szívbélivé kell válnia. Ennek elérésére egy ötlépcsős folyamatot javasoltak, amelyben a meditáció és elmélkedés (szolilokvia) stációin keresztül jut el a hívő az igazi, szívbeli tudáshoz.

Hogy megismerjük a puritánok gondolkodásmódját, legegyszerűbb, ha kézbe vesszük John Bunyan *A zarándok útja* című könyvét. Ez minden idők leggyakrabban eladott és legtöbb nyelvre lefordított keresztyén műve. A zarándok – aki maga a lélek – hosszú utat jár be, többször eltéved, mikor például lera-gadna a moralizálásnál vagy a képmutatásnál. Bunyan hétköznapi eseményeket dúsít metaforákká, így vezeti el olvasóját egészen az „Evangélium édes kegyelmé”-ig.

Brower tanulmánya arról győzi meg az olvasót, hogy az angol puritanizmus tanítása a mai kor hívő embere számára is megvilágosító erejű lehet. „Az elme és a szív összekötéséhez való puritán ragaszkodás egy hiányzó ellenszert biztosít korunk 'tudományos modernizmusa' ellen, amely úgy véli, a kognitív információ elégséges a keresztyén élethez. Ez egy ellenszert, amellyel az Istenről való tudás helyét átveheti Isten ismeretének keresztyén nézete.” (149.)

A *Szentség* fejezet írásai nagyon bonyolult filozófiai, teológiai kérdéseket vetnek fel a szent–profán szembeállítás mentén. A csekély terjedelmű sajnos még a probléma tisztázására is alig ad módot. Votin Dóra *A szakralitás és művészet. A művészet szakralitása – a szakralitás művészete* című írása még a megközelítést is erősen leegyszerűsíti. Mitől válik egy műalkotás szentté? – kérdésre például így válaszol: „a mi értelmezésünk szerint a szakrális kép, mű, dolog maga nem válik szentté, csak megnyitja a teret, és egyúttal az időt is a szent felé.” (165.)

Tóth Sára *A hétköznapi, a rendkívüli és a szent* című írásának fő tanulsága, hogy „a protestáns szakralitás egyik veszélye” elvezethet „a világ tárgyiasításához”. Ennek az elkerüléséhez javasolja a művészeti alkotások termékeny befogadását.

Szászné Lázár Eszter Csenge, Barta Zsolt, Varga Gyöngyi írásai mind az egyházi élet alkalmait és azok elemeit (áldás, liturgia, ünnep) járják körül a szentség átélhetőségének nyomán. Kiindulásul szolgálhat Pannenbergnek Barta által idézett gondolata arról, hogy a protestáns bűnbánati kegyesség nem elégíti ki korunk embereit, helyette valami átélhetőbbet kell keresni.

Az *Egészség* fejezet három írása a segítő jelenlét kérdései köré csoportosítható. Napjainkban szerte a világon, s Magyarországon is számos lelki segély telefonvonal és hasonló működik, hozzájuk fordulhatnak az akut krízishelyzetben levők. Szabóné László Lilla arról ír, mi különbözteti meg a hit alapú segítségnyújtást a többitől. Fodorné Ablonczy Margit pedig arról, hogyan hagyományozódik át generációkon a spirituális stílus a családokban, gyülekezeti közösségekben. Rámutat arra is, hogy az effajta örökség nem mindig pozitív, gyakran megoldatlan konfliktusok, traumák maradnak a korábbi generációkból a későbbiekre. Bernhardt Dóra a testben való élés — egészség, betegség, öregedés, halál — teológiai megközelítésére tesz kísérletet.

A könyv *Gyakorlatok* része címének megfelelően tanácsokat ad. Siba Balázs arról ír, hogyan építsük be mindennapi szokásainkba az Úr felé fordulást. Mucsi Zsófia az Istennel folytatott kommunikációra, a — kérő, bűnvalló, hálaadó — imádkozásra való felkészülés módjára ad tanácsokat. Thoma László azt mutatja be, hogyan találkozhatunk mindennapi életünkben Jézussal. Fabiny Tibor arról számol be, hogyan reflektáltak teológushallgatók kegyességi olvasmányokra.

A kötet írásai nem egyenletes színvonalúak. Ez részben természetes, hiszen több évtizedes kiemelkedő kutatói pályafutást maguk mögött tudó szakemberek és pályakezdők írásai szerepelnek együtt. Az utóbbiaknak, a tanítványok nemzedékének az együttes szereplés szellemi municiót adhat és jobb teljesítményre sarkallhatja őket.

A nem teológus olvasót joggal zavarják azok az esetek, amikor egyes teológus szerzők óriási önbizalommal lépik át tudományterületük és tudásuk határait. Erre mutat a kötetben nem követendő példát Varga Gyöngyi *A legősibb szentség: az áldás* című írásában.

A szerző nyelvészeti megállapításokat tesz a szaktudomány, mondjuk így, igencsak felületes ismeretével. A „szavak összecsengéséről” beszélni azonos etymon esetében (kultiváció, kultúra, kultusz) súlyos félreértés. (215.) Azt is írja, hogy „a felvilágosodás után jó néhány évszázadon át elfelejtkeztünk a szavak eseményszerűségéről. Ám a 20. században John. L. Austin és John R. Searle beszédaktus-elmélete újból ráirányította a figyelmet a szó mint esemény és történés valóságára”. (217.) Csak ebben a rövid két mondatban több tudománytalan megállapítás fogalmazódik meg. A teológia, valamint a bölcsészettudományok és társadalomtudományok határvidékén munkálkodó nyelvészeti pragmatika ilyen felületes, zsurnalisztikus hangulatú összekapcsolása az írás egészét hiteltelenné teszi.

A kötet egészen hiányzik a nyelvezet, a stílus egységesítését szolgáló szerkesztői gondoskodás. A cikkek utáni bibliográfiák nem egységesek, az idegen szerzők esetében vagy feltüntetik a fordító nevét, vagy nem. Hiba, hogy Arnold Van Gennepet a *van* névelőzék alapján a v- kezdőbetűs szerzőkhöz sorolják a korrekt g-betűs besorolás helyett. (201.)

John Brower írásának fordítása egyszerűen gyatra, néha az érthetlenségig magyartalan. Ez már a cím fordításában is megmutatkozik: a *válik* ikes ige, miért nem ragozza a fordító ennek megfelelően? A *válhassék* lett volna a helyes, stílusos forma.

Barta Zsolt írásában ezt olvassuk: „...amellet tör pálcát”. (208.) A pálcátörés egy régi bírói gyakorlatra utal, az elítélést jelenti. Egy ügy mellett való kiállásra azt mondhatjuk csak, ha már mindenképpen szóképet akarunk használni, hogy „lándzsát tör mellette”.

Ezeket a bosszantó hibákat gondos szerkesztői-korrektori munkával el lehetett volna kerülni. Nem apró figyelmetlenségekről van szó, hanem az olvasó megbecsüléséről, tiszteletéről. Egy spiritualitásról szóló tanulmánykötet esetében ez fontos szempont lehet(ne).

A könyv mindenekelőtt teológus közönség számára íródott, de a történeti kiindulású tanulmányok érdekelhetnek minden egyház- és vallástörténet iránt fogékony olvasót. Haszonnal forgathatják a gyülekezeti lelkészek és a hittan-tanárok is. Ők gyülekezeti, illetve iskolai munkájukban is felhasználható gondolatokat, ötleteket találnak benne.

HUSZÁR ÁGNES

SZERZŐINK

DR. HUDI JÓZSEF történész, levéltárvezető (DREL)

DR. HUSZÁR ÁGNES nyelvész, az ELTE Nyelvtudományi
Doktori Iskolájának oktatója (Budapest)

KULCSÁR BÁLINT levéltáros (Zalaegerszeg)

MEZEI ZSOLT szerkesztő, gyűjteményi külső munkatárs (DREK)

PAP GÁBOR református püspök (1827–1895)

S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa

Angol rezümé: HORVÁTH KÁROLY nyelvtanár (Sopron)

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-PRESS KFT NYOMDAÜZEME, VESZPRÉM

FELELŐS VEZETŐ SZATHMÁRY ÁTTILA

2023

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (CD-lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott fájl lehetőleg ne tartalmazzon mást, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek az adathordozón is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. A forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerzők vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székes-káptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., rövid., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A tanulmányokhoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.